

УДК 811.163.4'28(091):811.163.4'366.54

ISBN 86-7587-028-0

Софija Милорадовић

УПОТРЕБА ПАДЕЖНИХ ОБЛИКА
У ГОВОРУ ПАРАЋИНСКОГ ПОМОРАВЉА
Балканистички и етномиграциони аспект

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

ETHNOGRAPHICAL INSTITUTE

SPECIAL EDITIONS

Volume 50

SOFIJA MILORADOVIĆ

THE USE OF CASE FORMS
IN THE SPEECH
OF PARAĆINSKO
POMORAVLJE

BALKANISTIC
AND ETHNOMIGRATIONAL ASPECT

Editor
Dragana Radojičić

BELGRADE 2003

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

ПОСЕБНА ИЗДАЊА

Књига 50

СОФИЈА МИЛОРАДОВИЋ

УПОТРЕБА ПАДЕЖНИХ
ОБЛИКА У ГОВОРУ
ПАРАЋИНСКОГ
ПОМОРАВЉА

БАЛКАНИСТИЧКИ
И ЕТНОМИГРАЦИОНИ АСПЕКТ

Уредник
Драгана Радојичић

БЕОГРАД 2003

Издавач
ЕНТОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ
Кнез Михаилова 35/III, Београд, тел. 636-804

За издавача
Драгана Радојичић

Рецензенти
академик Милка Ивић
проф. др Првослав Радић

Секретар редакције
Марија Ђокић

Лектор
др Јованка Радић

Превод закључка на енглески:
Јасна Влајић-Поповић

Коректор
Јасна Влајић-Поповић

Корице
Срећко Здравковић, академски сликар

Технички уредник
Давор Палчић
palcic@eunet.yu

Штампа
ЧИГОЈА ШТАМПА
Београд, Студентски трг 13
chigoja@eunet.yu
www.chigoja.co.yu

Тираж
500 примерака

Штампање публикације финансирано је из средстава Министарства за науку, технологију и развој Републике Србије и средствима Извршног одбора општине Партизан

Примљено на VII седници Одељења друштвених наука САНУ одржаној 10. јуна 2003. године на основу реферата академика Димитрија Стефановића

Садржај

<i>Реч унайред</i>	9
УВОД	13
Прошлост подручја и етнички састав становништва	16
Период средњег века	16
Период од 15. до 19. века	18
Етномиграциона кретања и порекло становништва	20
Период друге половине 20. века	24
Досадашње проучавање говора Параћинског Поморавља	25
О називу „прелазни говор“	27
Избор теме и циљ истраживања	29
Методолошки подаци	31
О истраживању	31
О приступу теми	33
Техничке напомене	35
ОПШТИ ПАДЕЖ (casus generalis)	36
НОМИНАТИВ	37
Увод	37
Употреба номинативног облика	38
Закључак	47
ГЕНИТИВ	50
Увод	50
Беспредлошки генитив	52
Адноминални беспредлошки генитив	52
Беспредлошки паритивни генитив уз квантifikатор	58
Беспредлошки генитив као допуна придева	68
Адвербални беспредлошки генитив	69
Генитив као синтаксичка допуна	69
Темпорални генитив	74
Генитив с предпозима	77
Предлог <i>од</i>	79
Предлог <i>до</i>	89
Предлог <i>код</i>	94
Предлог <i>из</i>	101
Предлог <i>йреко</i>	106
Предлог <i>око</i>	110
Предлог <i>йоред</i>	112

Предлог <i>вие</i>	113
Предлог <i>испод</i>	114
Предлог <i>испред</i>	115
Предлог <i>између</i>	116
Предлог <i>с(а)</i>	117
Предлог <i>врз</i>	117
Предлог <i>изади</i>	118
Предлог <i>иза</i>	118
Предлог <i>изван/ван</i>	119
Предлог <i>йрекај/йрикај</i>	119
Предлог <i>йројив</i>	120
Предлог <i>близо/близу</i>	120
Предлог <i>очи/учи/уочи</i>	120
Предлог <i>йос(е)/йосле</i>	121
Предлог <i>йре</i>	121
Предлог <i>йо</i>	122
Предлог <i>зад</i>	122
Предлог <i>без</i>	122
Предлог <i>због</i>	124
Предлог <i>ради</i>	124
Предлог <i>место/уместо</i>	125
Предлог <i>сироћу</i>	126
Предлог <i>осим</i>	127
Предлог <i>у</i>	127
Предлози <i>насред</i> и <i>усред</i>	127
Закључак	129
 ДАТИВ	 133
Увод	133
Беспредлошки датив	135
Адноминални посесивни датив	135
Адвербални беспредлошки датив	142
Датив намене и давања	143
Датив користи/штете (dativus commodi/incommodi)	146
Симпатетички датив (dativus sympatheticus)	148
Датив уз глаголе стања	149
Verba dicendi с допуном у дативу	150
Беспредлошки датив уз глаголе кретања	151
Остали примери	153
Датив с предлозима	155
Предлог <i>ка(к)</i>	156
Предлог <i>йрема/йрим(а)/йрам</i>	159
Закључак	161

АКУЗАТИВ	164
Увод	164
Беспредлошки акузатив	167
Акузатив као падеж објекта уз глагол <i>имати</i> и у још неким адвербалним партитивним синтагмама	167
Акузатив као падеж објекта одричних глагола	168
Завршне напомене у вези са акузативом као падежом објекта	169
Темпорални акузатив	170
Остали примери	174
Акузатив с предлозима	175
Уводне напомене	175
Употреба акузативних синтагми с предлозима	178
Завршне напомене	187
Закључак	188
ВОКАТИВ	191
ИНСТРУМЕНТАЛ	197
Увод	197
Беспредлошки инструментал	199
Инструментал „оруђа“	200
Просекутив	203
Инструментал „носиоца стања“	204
Предикативни инструментал	205
Темпорални инструментал	206
Остали примери	207
Завршне напомене	208
Инструментал с предлозима	210
Инструментал с предлогом <i>c(a)/ce/cac/sec</i>	210
„Социјативни“ инструментал	212
„Псеудосоцијативни“ инструментал	218
Адноминални инструментал	221
Категорије беспредлошког инструментала представљене социјативном конструкцијом	222
Инструментал с предлозима: <i>под(a), над, пред, међу</i> и <i>за</i>	230
Предлог <i>под(a)</i>	231
Предлог <i>над</i>	233
Предлог <i>пред</i>	234
Предлог <i>међу</i>	236
Предлог <i>за</i>	237
Завршне напомене	240
Закључак	242

ЛОКАТИВ	246
Увод	246
Предлог <i>у</i>	249
Предлог <i>на</i>	261
Предлог <i>ио</i>	268
Предлог <i>о</i>	279
Предлог <i>ири</i>	282
Предлог <i>ирема/сирам</i>	284
Закључак	285
ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА	289
Употреба падежних облика	289
Елиминисање одређених предлога и конкурентни однос предлошких лексема у различитим типовима	
предлошко-падежних синтагми	298
Утицај семантичких категорија, предлошких лексема и мор- фолошких категорија рода и броја на стање флексије	301
Говор Параћинског Поморавља у односу према суседним говорима — етномиграционе опсервације	306
Питање инфильтрације балканализма и аналитизације	312
ТЕКСТОВИ	317
ЛИТЕРАТУРА	350
СКРАЋЕНИЦЕ	361
Скраћенице цитиране литературе	361
Скраћенице истраживаних пунктоva	361
SUMMARY	362

РЕЧ УНАПРЕД

*Благородној души
моје мајке*

Желела бих да на самом почетку кажем понешто од онога што је моје виђење настајања ове књиге и њеног појављивања пред читаоцима. У јуну, сада већ далеке 1983. године, проф. Драгољуб Петровић је мени и још неким студентима, након положеног испита из фонологије на првој години студија, предложио да прикупљамо дијалекатску лексику. Професору Петровићу дугујем захвалност због увођења у један занимљив и динамичан посао који ми је постао драгоцен прибежиште у догађајима која су уследила. Завршница приче стигла је у виду препоруке професорке Ивић — да се ради на дијалекатској синтакси. Професорки Милки Ивић могу захвалити на много чему, али ћу овом приликом поменути само оно чиме ме је највише задужила упутивши ме у лавиринт дијалекатске синтаксе — никада се у њему нисам осетила изгубљеном и ниједног тренутка ми у њему није било монотоно.

Моје искуство у раду на дијалектолошким атласима и неизменљиво подстицање од стране проф. Павла Ивића охрабрили су ме да начиним први корак — да сачиним синтаксички упитник за рад на терену. Проф. Ивић је стигао да прочита само одељак о генитиву, али су ми његове примедбе и сугестије постале драгоцене смернице у послу који је следио. У том послу изузетно су ми били добродошли корисни савети предусретљиве и стрпљиве професорке Зузане Тополињске, као и упутства нашег врсног дијалектолога — др Слободана Реметића.

Мојој породици, мужу Ненаду и ћерки Нини, припада неизмерна захвалност за несебичну помоћ и разумевање током овог захтевног посла. Драгоцену и подстицајну подршку пружали су ми сви моји пријатељи, међу које убрајам и неке моје колеге.

Нека ми не буде замерено што ћу овде поименце поменути само неке мени драге људе којих више нема. Надам се да ћу и свима осталима стићи да узвратим бар део љубави, помоћи, пажње и подршке које су ми нештедимице пружали.

Године 1980. умро је мој отац који ми је, чини ми се, оставио у наслеђе драгоценi начин комуникације с људима, способност која је учинила да сваки мој боравак на терену буде корисно и пријатно дружење, а не неизбежна и мукотрпна обавеза. Под сам крај зиме 1987. године отишао је ведри и увек добронамерни проф. Јован Кашић и настанио се у мом студентском сећању. У 1997. години изгубила сам тројицу драгих колега и пријатеља: Драгана Вујичића, изгнаника из Сарајева у родну Црну Гору, Петра Ђукановића, саживелог с непроболом за похараним завичајем и пониженим рођацима и земљацима, Вилотија Вукадиновића из Ниша, човека широке душе и дивног учитељског рукописа. Почетком јесени 1999. године искрао се проф. Ивић из мог пријатељског окружења које ме је током протеклих година штитило, а на Св. Илију 2000. године опростила сам се од мог старијег колеге и саветодавца — Светозара Стијовића.

Нажалост, ни неки од мојих информатора нису више међу живима. Много животних прича чула сам од гостољубивих до маћина у Парадинском Поморављу. Њихов говор послужио је као потка за ткање текста ове књиге.

Желим да мени драгим и блиским људима којих више нема посветим само још неколико, додуше туђих, речи: „*Тако ће живот је од млоги добри људи распави да се више никад на овај свет ће с њи не саставиши. И останаје ћи само да се надаши да ћеш један јут је можда у онај други ћеј живот да и(х) видиш и да ћеш макар ћад да могаднеши да им кажеш ону реч ишћи си им некад српремила. Овако, овде, она ће некако да ћи измакне.*“ (Драгослав Михаиловић, *Пејчијин венац*)

*

Корисним примедбама и напоменама приликом коначног обликовања рукописа задужили су ме проф. др Драгољуб Петровић и проф. др Мато Пижурица. Посебну захвалност дугујем мојим рецензентима, академику Милки Ивић и проф. др Прво-

славу Радићу, због њихове свесрдне помоћи која се састојала од савета, сугестија и, изнад свега, стрпљивости у одговарању на моја питања и разрешавању неких мојих недоумица.

Са великим одлучношћу инсистирао је професор Александар Младеновић на припреми рукописа ове књиге за штампу. За то му, као и за многе друге добронамерне и корисне савете од мојих студенских дана до данас, дuguјем захвалност.

Велико хвала академику Димитрију Стефановићу, који је Одељењу друштвених наука САНУ препоручио рукопис књиге за штампу, и Етнографском институту САНУ, који књигу објављује. Сvakако, без материјалне помоћи Министарства за науку, технологије и развој Републике Србије* и Извршног одбора општине Параћин ова књига остала би само рукопис.

* Књига је већим делом резултат рада на пројекту бр. 2157: *Традиционална култура Срба – сисћеми предсава, обреда и социјалних инсистиција*, који финансира Министарство за науку, технологије и развој Републике Србије.

УВОД

„*Није губитак што ишчезава 'неисцрпно богатство разноврсних прелива нашеог народног говора', али јесте губитак ако што богатство ишчезава незабележено. Јер дијалекти су документи; они су чак најбогатија збирка љодатака о прошлости нашеог народног живота.*“

Павле Ивић*

1. Параћинско Поморавље обухвата територију од око 550 километара квадратних, која заузима горњи ток Велике Мораве, недалеко од места где се састају Јужна и Западна Морава; на север се простире до Ђуприје, на исток до села Извор, последњег пред превој Честобродицу на путу за Зајечар, а западну међу чине подјухорска села дуж западне обале Велике Мораве.

О етничком саставу становништва на овом подручју може се на основу статистичких података добијених пописом из 2002. године рећи следеће: већину чине Срби (97.01%), а осим њих је у Параћинском Поморављу настањен и мањи број становника друге националне или етничке припадности. Они су у ове крајеве углавном дошли за послом или због удаје, ређе и женидбе. Осим Рома, којих има 0.83%, следећи по бројности су они који су се изјаснили као Црногорци (0.18%), потом Румуни (0.17%), Македонци (0.14%), Хрвати (0.11%) итд. Припадници других нација, изузимајући Роме, углавном су везани за административни центар области — град Параћин.

Талас избеглица, који је у последњих десетак година услед рата на просторима бивше Југославије запљуснуо Србију, није битније изменио етничку физиономију Параћинског

* Павле Ивић, *О језику некадашњем и садашњем*. — Београд — Приштина 1990, 208.

Поморавља. Број прогнаника који су се настанили на овом подручју је незнатан.

У насељима Параћинског Поморавља говори се косовско-ресавским дијалектом, али се говор овог дела Великог Поморавља налази на пограничју двају дијалекатских масива — косовско-ресавског и призренско-тимочког,¹ односно његових јужноморавских говора.

2. Испитивање говора Параћинског Поморавља обавила сам на подручју омеђеном административним границама парадинске општине којој припадају 34 села и која је густо насељена. Нарочито великим густином насељености одликују се долина Велике Мораве, уз негдашњи Цариградски друм (или још старији *Via militaris*), као и обале још два значајна речна тока — Црнице (чији је извор у Сисевцу) и Грзе. На подручју парадинске општине живи око 65.000 становника, од чега око 27.000 у самом граду. Дакле, у селима парадинске општине живи око 38.000 становника у око 9.000 домаћинстава. Административни, привредни и културни центар општине, град Парадин, лежи на обалама реке Црнице, а свега је 3,5 километра удаљен од десне обале Велике Мораве. То је модеран град са стогодишњом индустриском традицијом, који већ вековима важи за трговачки центар Поморавља и који је значајно саобраћајно (друмско и железничко) чвориште. Прва српска фабрика за израду сукна, шајака, чохе, ћебади, гајтана и вунених предива основана је у Парадину давне 1879. године (од 1921. године фабрика штофова „Влада Теокаровић и комп.“), Фабрика цемента у Поповцу — 1889. године, Српска фабрика стакла — 1907. године.

3. Сеоско становништво углавном се бави земљорадњом, и то на око 35.000 хектара плодне земље. Међутим, област Парадинског Поморавља може се, према конфигурацији терена, поделити на три реона који имају различите услове за пољопривредну производњу: изразито равничарски — у долини Велике

¹ „Југоисточну међу косовско-ресавског дијалекта чини линија која полази од албанске границе [...] па између Великог и Малог Јастрепца на Сталаћ, даље на Буковик и Ртањ, затим на Больевац и код Зајечара на бугарску границу“ (Ивић П. 1985: 101).

Мораве и њених притока, брежуљкасти — на истоку и западу, брдски — који захвата планинска подручја на источној и западној граници параћинске општине.² Осим ратарства, у равничарским селима веома је развијено повртарство, а у сеоским насељима на нешто већој надморској висини има дosta воћњака и винограда. Сточарство је по традицији саставни део сеоског живота на овој територији. У равничарским селима гаје се највише свиње и говеда, док у брдском рејону има и оваца. Риболовом се највише баве мештани насеља уз Велику Мораву. Дугу традицију имају у овом крају и различити занати.

У другој половини 20. века и овде се одвијао непрекидни динамични технички и привредни развитак села. Тако су у земљорадњи машине одмениле коње и дрвене плугове, а у сточарству се модернизација огледа у мини-фармама наместо некадашњег полуномадског сточарења. Многи сеоски становници запошљавају се у параћинским фабрикама и у самим селима, где ничу велике занатске радње и трговине. Напоредо са тим напуштају се села и сеоски начин живота. Саобраћајна мрежа село — град данас је добро развијена, те и то условљава постојаност и јачину различитих веза на овој релацији. Дакако, све то за последицу има, између осталог, растакање и одумирање једног говорног система и специфичне сеоске лексике везане за народни живот и обичаје.

4. Параћинско Поморавље је богато и налази се на расправљу двају важних путева — Моравског и Видинског. Те су две одреднице током минулих времена биле често и његов зли усуд. Ипак, претрајали су Моравци, а дијалектолози и етнолози су тако добили драгоцену могућност да истраже и забележе резултате свих тих етничких мена: повлачења у више и недоступније пределе, па поновна „слажења“ у моравску долину, прихватања изгнаника из турских провинција јужне Србије, па заједничких бежанија и домаћина и прихваћеника „преко“, тамо где не допире општира и немилосрдна турска сабља, и опет враћања на стара згасла огњишта да се проџара угљевље и настави туђином „утуљени“ живот.

² Миленковић 1996: 13.

ПРОШЛОСТ ПОДРУЦЈА И ЕТНИЧКИ САСТАВ СТАНОВНИШТВА

Период средњег века

5. Параћин се најраније помиње у последњој четвртини 14. века, у доба кнеза Лазара, као (*шрг*) *Параћинов брод*, којим кнез дарује манастир Лавру у Петрушкој области, уз друга села и имања, а средином 15. века у повељи деспота Ђурђа Бранковића као (*шрг*) *Параћин*.³ Првобитни назив места могао је значити прелаз преко Мораве, који је био у поседу или га је контролисао човек по имениу Параћин. Дакле, у 14. и 15. веку Параћин се помиње само као *шрг*, тј. неутврђено насеље, не и као *град*. Међутим, реч је о *шргу Параћину са панађуром*, што би значило да је ту постојала и нека црква или манастир уз који се панађур одржавао. Сва етимолошка решења овог назива су крајње хипотетична и изискују даља истраживања.⁴

У вези с претходно реченим треба имати у виду и следеће: име Св. Петке — *Параскева*, чији је култ био веома раширен у средњовековној Србији, јавља се и у облику *Параћевија* (забележено 1766. г.),⁵ а лично име *Параћин* није засведочено у Поморављу. Може се претпоставити евентуално хагионимско постање овог топонима (име патрона цркве, по коме је прозван оближњи прелаз преко реке).

6. Нема готово никаквих веродостојних података о саставу становништва овог дела Поморавља у периоду средњег века. Стога се могу позвати само на поједине историјске чињенице изнете у монографијама неколико села параћинске општине, које су израђене углавном у оквиру едиције *Хронике села* (издање Одбора за проучавање села САНУ).

³ Стојан Новаковић, *Законски синоними српских земаља средњег века*, СКА, Београд 1912, 495–497 и 504.

⁴ Захваљујем проф. др Александру Ломи на драгоценим подацима у вези с овим проблемом.

⁵ Petar Skok, *Etimologiski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* II, JAZU, Zagreb 1972, 607a.

За село Стубицу налазимо да је 1376. године поменуто као „међник“ приликом одређивања граница између имања војводе Црепа и кнеза Лазара. У повељи којом 1375. године властелин Цреп дарује манастир Лавру, помињу се и села Горња Мутница и Плана.⁶ У преписима несачуване даровнице кнеза Лазара Хребельјановића манастиру Раваници, његовој задужбини, из 1381. године налази се и село Стубица, опет као „међник“ уз друга дарована села.⁷

У другој половини 14. века (1360. г.) помиње се први пут и село Доња Мутница у Урошевој даровници Хиландару. Године 1380. име овога села поменуто је у Лазаревој повељи властелину Црепу.⁸

О најудаљенијем југозападном насељу параћинске општине — Доњем Видову, смештеном на десној обали Велике Мораве, имамо податак из 1380. године: „Захваљујући доброј братској вези са кнезом Лазаром и подршици патријарха 1380. године сабор доноси одлуку да се Црепу врате даривана села. И у овој повељи Цара Лазара поново наилазимо на Невидово код Струмена, вероватно прелаза преко Мораве. У односу на претходну повељу, види се да је село означене ниже од раније локације, на обали Мораве, али овога пута ближче путу који је водио преко Обрежа, за Момчилов и Јеринин град и даље за Левач и Крушевач.“⁹

Исте године издата је и повеља кнеза Лазара, у којој је описан метох манастира Лешје; у њој се помиње и село Мириловач. Након Косовског боја 1389. године Мириловач је прешао, као и целокупна територија Петрушке области, под старатељство владарске куће, што се може закључити по повељама и даровница-ма кнегиње Милице и потом деспота Стефана Лазаревића.¹⁰

„По свом постанку село Ратари се сматра младим насељем, формираним почетком 19. века, мада се претпоставља да је можда под другим именом егзистирало и раније, па потом расе-

⁶ Николић 1996: 29.

⁷ Исто, 30.

⁸ Миловановић 2003: 36.

⁹ Димитријевић 1997: 106.

¹⁰ Димитријевић 1996: 47.

љено током бројних сеоба...“¹¹ Ово се село први пут помиње у званичним документима 1827. године у Ћупријској нахији.¹²

Период од 15. до 19. века

7. „Са пропашћу и доласком Турака, 1459. године, о Параћину се читав век ништа није чуло. Све се угаси и учмалост за- влада свуда. Међутим, кад се стање у турском царству мало сре-ди, од средине XVI века долином Велике Мораве стадоше про- лазити посланства европских дворова ка Цариграду. Са пута тих посланстава остадоше белешке и дневници, те су нам они једини извор сазнања о нашим крајевима у том времену.“¹³ Параћин се у 16. и 17. веку наводи као варош која је насељена турским спа- хијама и о том времену сведочи турски путописац Евлија Челе- бија који се на своме путовању кроз Србију 1661. године зауста- вио и у Параћину.¹⁴

У време владавине аустријске царевине у Србији од 1717. године Параћин је био седиште ресавског дистрикта (среза). Го- дине 1736. извршен је попис који показује да је параћинска паро- хија имала 10 насеља са 135 дома, и то: Параћин (33), Мирило- вац (12), Горње Видово (11), Доње Видово (10), Горња Мутница (18), Доња Мутница (15), Плана (10), Крежбинац (6), Сталаћ (10) и Грменовац (10). Из овога се види да је у параћинском срезу било много запустелих села, као и оних с малим бројем кућа.

Након поновног успостављања турске власти над Србијом и у овим крајевима настају насиља, прогони и пустошења. Стога су се и Поморавци, када је за то дошло време, прикључили уста- ницима: „Параћинска нахија, као део садашње Ђупријске, очи- шћена је од Турака у почетку 1806, кад је оно Добрњац освојио Параћин, Ражањ и Алексинац“.¹⁵ Томе је претходио чувени бој на Иванковцу 1805. године, једна од славних победа Срба у Пр- вом српском устанку: „Последњих дана месеца јула 1805.

¹¹ Димитријевић / Добросављевић 1997: 47.

¹² Исто, 40.

¹³ Миленковић 1996: 18.

¹⁴ Историјски подаци и копије изврних докумената за период од 1815. до 1915. године налазе се у књизи Б. Перуничића (Перуничић 1975).

¹⁵ Милићевић 1876: 1106.

Афис-Паша се утаборио у Параћину, а његови коњаници стизали су до српских шанчева на Иванковцу [...] Карађорђе је војску примакао Параћину и заузео висове где су параћински виногради. Ту је ископао шанчеве и ћулетом пребио паши ногу на двоје¹⁶.

Након Другог српског устанка параћинска нахија је остала изван граница ослобођене Србије и тек 1833. године, после буне која је избила 1832. године у околини Крушевца и Параћина, присаједињена је својој матици. И тек тада, у ослобођеној Србији могле су доћи до изражaja изузетно добре могућности Параћина и његове околине за напредак сваке врсте, пре свега у области земљорадње и сточарства. Географски положај Параћинског Поморавља, положај уз тадашњу најважнију саобраћајницу југоисточне Европе — Цариградски друм, чинио је те могућности, олакшавајући бављење разноврсним трговачким пословима и занатима, још већим.¹⁷

8. Варош Параћин и села параћинског среза имали су, према тафтеру насталом између 1833. и 1838. године, 1197 кућа, и то: Параћин 312, Шавац 299, Батинац 6, Чепуре 33, Стрижа 41, Ратаре 15, Видово Доње 54, Видово Горње 38, Секирица 21, Кошеви¹⁸ 19, Дреновац 54, Крежбинац 19, Бусиловац 20, Голубовац 9, Плана 73, Лешје 19, Мутница Доња 66, Клачевица 17, Извор 19, Мутница Горња 37, Шалудовац 10, Буљане 58, Забрега 29, Поповац 29, Бошњане 27, Давидовац 23, Мириловач 41, Лебина 22, Главица 37 и Текија 20.¹⁹ А пописом из 1866. године нађено је да параћински срез има 36 села и заселака са 20. 491 житељем (Срби, Власи и Цигани).²⁰

У овом крају честа су била административна одузимања неких села од једног среза и њихова припајања другом срезу. Тако код М. Ђ. Милићевића наилазимо на подatak да су у срезу беличком (јагодински округ) села: Трешњевица, Сињи Вир, Свој-

¹⁶ Исто, 1123–1125.

¹⁷ Перуничић 1975: 16.

¹⁸ За ово село „К. Јовановић у свом Речнику вели да је престало, јер је са Сикирицом спојено“ (Милићевић 1876: 1134).

¹⁹ Перуничић 1975: 18.

²⁰ Милићевић 1876: 1136.

ново, Поточац и Рашевица (данас свих пет у параћинској општини),²¹ а десетак је села одлуком Правитељства из 1842. године одузето од ресавског среза и присаједињено параћинском срезу: Стубица, Сење (ова два су данас у параћинској општини), Бигреница, Батинац, Вирине итд.²²

Етномиграциона кретања и порекло становништва

9. Спонтане миграције и организоване сеобе, које су доносиле поступно померање српског становништва на север и северозапад, потекле су још од kraја 14. века, у време турске најезде на границе српских јужних земаља и након судбоносног боја на Косову. Интензивиране су од 17. века, а трајале су све до тридесетих година 19. века. Тада је свој коначан етнички лик добило и Велико Поморавље.

Када је реч о сеобама на тлу Србије, узрокованим политичким, тј. историјским приликама, налазимо забележено да је и „већина становника села Шавца, Чепура, Д. Видова, Стриже и других села у општини Параћин“²³ стигла у ове крајеве из Војводине, а након 1718. године. Већина ових Срба је у Војводину пребегла из Старе Србије. Почетком 18. века у запустело Велико Поморавље, готово без староседелаца, почели су се враћати исељеници и пристизати досељеници, да би ратне недаће крајем 18. века поново покренуле становништво ове области ка северу — преко Саве и Дунава. За владе Милоша Обреновића административним је мерама (давањем земље и повољном пореском политиком) подстицано досељавање српског живља у ослобођену Србију.

10. Велико Поморавље припада метанастазичкој зони, као што се и читава територија косовско-ресавског дијалекта, коме истраживани говор припада, „протеже преко метанастазичке области, у којој на много места има скорашињских досељеника, најчешће из Црне Горе или из призренско-тимочке зоне, који чувају своје говоре, још неизмењене или тек донекле измењене“.²⁴

²¹ Исто, 205–206.

²² Перунчић 1975: 196–197; Милићевић 1876: 1133–1134.

²³ Димитријевић 1997: 53.

²⁴ Ивић П. 1985: 101.

Становништво Параћинског Поморавља формирало је углавном од досељеника из последњих пет векова, чији су покрети били изазвани ратовима и зулумом, као и економским узроцима — када су насељавана плоднија равничарска станица, напуштена приликом неког од претходних погрома.²⁵ Под притиском турских пљачки и пустошења долазило је до привремених, инверзних миграција: Срби из овога краја често су пак померали своја станица која се нису „гасила“, већ се само мењао локалитет који је онда обично бивао у неком неприступачнијем, забитом крају, даље од главног друма, „ушушкан“ моравским шумама и брдима. И тако, „многе породице из Моравске Србије прелазе Мораву и настањују пределе од Ражња до Бељанице.“²⁶

Моравска Србија је, заједно са Далмацијом и Славонијом, примила највише придошлица, те је број староседелачких породица незнатан. Становништво Поморавља је изузетно разноврсне етничке композиције, а насељено је, осим мањинским ста-ринцима, трима главним метанастазичким струјама: косовско-метохијском, вардарско-јужноморавском и динарском, као и трима споредним: шопском или торлачком, тимочко-браничевском и инверским струјама из правца севера.²⁷

11. Параћинско Поморавље је антропогеографски и етнолошки готово неиспитано. Не располаже се посебно прецизним подацима о пореклу становништва, осим о пореклу појединих породица у појединим селима, па чак ни подацима из народне традиције, који су за суседне области сачувани у расправама објављиваним у више бројева Српског етнографског зборника (в. Литературу). Тако је овде реч о покушају презентирања редоследа и значаја миграционих струја на овом подручју.

Узимајући у обзир неке податке о саставу становништва у Левчу,²⁸ Ресави,²⁹ а нарочито у Белици,³⁰ може се само претпо-

²⁵ У вези с овим уп. Ивић П. 1971: 52–53.

²⁶ Николић / Вељковић 1997: 15.

²⁷ Уп. Џвиђић 1991: 176–179 и Ивић П. 1971: 7–89.

²⁸ Бушетић 1903: 480–482.

²⁹ Мијатовић 1930: 163 и 165.

³⁰ Мијатовић 1948: 56–57. Ј. Џвиђић је забележио да је у Белици најјача „вардарско-моравска струја“, а да јој се „приближава косовско-метохијска [...], док су остале струје много слабије“ (Џвиђић 1991: 177).

ставити да је део који припада косовско-метохијској миграционој струји највећи, да за њом следи (или јој у неким селима претходи) вардарско-јужноморавска струја, а да је динарско становништво слабо заступљено, те да га надвладавају досељеници тимочко-браничевске и шопске струје.³¹ Ст. Мијатовић је, пишући о Белици, забележио да су се Косовци на путу за Левач и Ресаву настањивали и у беличком крају, а да је вардарско-јужноморавска струја ишла „низ Велику Мораву до Багрданске Клисуре“.³² Четврт века касније П. Ивић ће записати да се косовско-метохијска миграционна струја разливала и у „Поморавље Велике Мораве“, док се вардарско-јужноморавска преливала „местимично низ Велику Мораву“.³³

Дијалекат насељеника из вардарско-јужноморавске миграционе струје „био је претежно призренски с којим су се мешили северномакедонски говори призренско-тимочке базе, а понегде и западномакедонски или централномакедонски говорни типови“, док је косовско-метохијска струја разнела на север и североисток „штокавски екавски дијалекат старе Рашке.“³⁴

12. У већини села Параћинског Поморавља мештани се сматрају староседеоцима и најчешће ни они најстарији не знају да кажу одакле су њихови преци дошли. Може бити да су и ти тзв. староседеоци само досељени раније од осталих, те су заборавили на предање одакле су старином. Опет, неки старији људи се не сећају места из кога су њихови преци дошли овамо, али знају за причу о пореклу из косовске или вардарске области. Претходна постојбина се памти углавном у породицама које су се у овај крај доселиле крајем прошлог и почетком овог века.

³¹ Код Ст. Мијатовића наилазимо на запажање да су „вардарско-моравска, тимочко-браничевска и шопска струја највише заступљене у селима поред Велике Мораве“ (Мијатовић 1948: 57).

³² Мијатовић 1948: 57.

³³ Ивић П. 1971: 58. Јован Цвијић је забележио да „због вардарско-моравске струје насељавања становништво јужног порекла знатно учествује у саставу становништва моравске долине и свих њених вароши и варошица“ (Цвијић 1991: 140).

³⁴ Ивић П. 1971: 58.

Понеки податак о пореклу становништва у селима Стубица, Доње Видово, Мириловац и Ратари може се пронаћи у монографијама из едиције *Хронике села* (в. Литературу), а села Трешњевица и Сињи Вир припадала су величком срезу, те су обраћена у већ помињаној расправи Ст. Мијатовића. Сматрам да је важно поменути, цитирајући ову расправу, да је највећи број новијих досељеника стигао у Белицу „из Црне Реке, из нишког, лесковачког, пиротског, врањског, топличког, крушевачког и Алексиначког краја и из јужне Србије“.³⁵

У Стубици, која се налази на тромеђи параћинског, раваничког и ресавског среза, тј. на тромеђи параћинске, Ћупријске и деспотовачке општине, најбројнија је група досељеника из косовско-метохијске струје, затим се по бројности истичу припадници тимочко-браничевске струје, потом јужноморавске, а најмање је оних који су стigli са шопско-торлачком струјом (из заплањске области).³⁶ „По казивању досељеника косовско-метохијске струје, они долазе у две групе. Једни су 'Морачани' [...], који су досељени из Црне Горе, прецизније, горњег тока реке Мораче [...] а има их и у суседним селима Буљану и Забрези. Друга група, коју чине све остale фамилије из косовско-метохијске струје, потиче са граничних предела Метохије и Црне Горе.“³⁷ Из околине Топлице, Ниша, Врања, Лесковца и Власотинца стigli су припадници јужноморавске струје.

У селу Мириловцу не чува се предање о староседелачким породицама Мириловчана и највећи се број породица сматра до-мордачким, без сазнања о претходној постојбини. Фамилије досељене крајем 19. и почетком 20. века памте своју претходну постојбину. „Божиновићи потичу са Косова, а Манојловићи су Черкези који су у Мириловац, такође, дошли са Косова. Матићи су Власи из околине Больевца, а Костићи потичу из Ристовца. Пре тога су живели у Македонији.“³⁸

³⁵ Мијатовић 1948: 43.

³⁶ Николић 1996: 51–53.

³⁷ Исто, 52.

³⁸ Димитријевић 1996: 68.

У монографији о Ратарима нашла сам једино податак да фамилија Перичића потиче из Скорице (код Ражња),³⁹ а да су Вукићи пореклом из Трнаве код Пирота.⁴⁰

Становници Велике Трешњевице „су већином досељеници и то највише из трнског краја у Бугарској“,⁴¹ а има их и са Косова, из пиротске околине и из околине Скопља.⁴² Мала Трешњевица је циганско насеље чија је земља у атару Велике Трешњевице. Село Сињи Вир, у непосредној близини Велике Трешњевице, има највећи број родова пореклом из власотиначке, врањске, пиротске и нишке околине, а знатно мање досељеника са Косова.⁴³

Презимена појединих фамилија и породични надимци често потичу из старе постојбине, па се тако прича да „велика фамилија Шљивићи у Д. Видову, Стрижи и Г. Видову потичу из села Шљивића код Вучитрна. Фамилија ’Карамани’ из Д. Видова потиче из села Карамани код Битоља. Радовановићи у Д. Видову потичу из села Калуђерце код Лесковца (зато се цела та фамилија и зове ’калуђери’).“⁴⁴

Неке фамилије у Шавцу и Доњем Видову и данас зову Власима и Бугарима. „Међутим, само на основу ових назива не може се поуздано утврдити да ли су преци ових фамилија први Власи и Бугари или су само Срби досељеници из подручја према Румунији и Бугарској.“⁴⁵

Период друге половине 20. века

13. Након Другог светског рата у Параћинско Поморавље почели су стизати у већем броју нови досељеници, овога пута углавном у потрази за послом и плоднијом земљом. Појединци, често грађевински радници, али и целе породице, стизали су углавном из пасивнијих крајева јужне и југоисточне Србије: из

³⁹ Димитријевић / Добропавловић 1997: 137.

⁴⁰ Исто, 153.

⁴¹ Мијатовић 1948: 92.

⁴² Исто, 92–93.

⁴³ Исто, 94–95.

⁴⁴ Димитријевић 1997: 54.

⁴⁵ Исто, 57.

Врања, Пирота, Власотинца, Црне Траве. Нови насељеници Параћинског Поморавља били су пореклом и са Косова и Метохије, најчешће из Пећи и околине. У том послератном периоду у Параћин су се доселиле и четири породице из Баната.⁴⁶

Пошто се у појединачним селима појавио вишак момака и млађак девојака које су се радо удавале из села у град, почело је ново „насељавање“ довођењем девојака из јужне Србије и стварањем нових домаћинстава.

14. На основу пописа становништва из 1961. године (табела *Миграциона обележја*) може се израчунати да у односу на укупан број становника свих села параћинске општине око 11% отпада на становништво које је досељено с подручја друге општине Републике Србије. Нешто виши проценат присутан је у насељима: Текија, Сињи Вир и Дреновац.

Последице демографске регресије присутне су, дакако, и у селима параћинске општине. Тако новији пописи бележе пораст броја домаћинстава, а опадање броја становника. Такође, велики број становника параћинског краја, њих преко 5.000, налази се на привременом раду у иностранству.

ДОСАДАШЊЕ ПРОУЧАВАЊЕ ГОВОРА ПАРАЋИНСКОГ ПОМОРАВЉА

15. У нашој дијалектолошкој литератури до 1985. године није било радова који су се посебно бавили говором овог дела Поморавља, а ни његовим појединачним особинама.

Неколико података о говорним особинама Сикирице код Параћина налазимо у извештају П. Ивића о дијалектолошкој екскурзији по ужој Србији, који је сачињен 1959. године.⁴⁷ Сикирица је ту узета као репрезентант косовско-ресавског дијалекта, а њен је говор поређен с говором села Кусадак код Младеновца, који припада смедеревско-вршачком типу. Од синтаксичких особености поменуто је губљење инфинитива и још неки детаљи у којима се огледа снажан призренско-тимочки утицај на го-

⁴⁶ На овим подацима захваљујемо господину Предрагу-Педи Вучковићу, директору Завичајног музеја града Параћина.

⁴⁷ Ивић П. 1959.

вор Сикирице,⁴⁸ а за нас је овде најзанимљивија констатација да се „инстр. мн., па обично и инстр. јд., и чак често и ген. јд., замењује аналитичким конструкцијама; овај типолошки однос у де-клинацији чини структурално најважнију разлику“.⁴⁹

Године 1964. П. Ивић и А. Младеновић објављују дијалекатске текстове, међу којима се налази и један текст из Сикирице код Параћина.⁵⁰

Овде ћу навести и једно запажање М. Р. Николића о говору Стубице: „Постоје сви падежни облици, али њихова употреба одступа од стандардног језика.“⁵¹

16. Садашња литература о говору Параћинског Поморавља садржи десетак јединица, већином краћих радова који се односе на различите језичке нивое, а које сам објавила током проtekлих петнаестак година. Овде наводим објављене радове хронолошким редом:

- С. Ракић-Милојковић, *Дијалекатски текстови из околине Параћина*, ППЈ 21, Нови Сад 1985, 165–170.
- С. Ракић-Милојковић, *Основне фонетске особине говора Доње Мутанице*, ППЈ 23, Нови Сад 1987, 29–51.
- С. Ракић-Милојковић, *Основе морфолошког система говора Доње Мутанице*, СДЗБ XXXVI, Београд 1990, 79–118.
- С. Ракић-Милојковић, *Фонолошки опис говора села Сикирице (код Параћина)*, ЗБФЛ XXXIV/2, Нови Сад 1991, 171–180.
- С. Ракић-Милојковић, *Проблем генитива у прелазном говору Доње Мутанице (код Параћина)*, Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката (Зборник реферата са међународног научног скупа, Нишка Бања, 1992), Ниш 1994, 215–224.
- С. Ракић-Милојковић, *Неке основне карактеристике именичког деклинационог система говора села Својнова*, Саборник (Зборник радова са књижевне колоније у Својнову — ма-настир Св. Никола), бр. 3–4, св. 3, Параћин 1995, 21–26.

⁴⁸ Исто, 398.

⁴⁹ Исто, 398.

⁵⁰ Ивић П. / Младеновић 1964.

⁵¹ Николић 1996: 90.

- С. Ракић-Милојковић, *Основне карактеристике конјугациононог система говора Параћинског Поморавља*, Саборник (Зборник радова са књижевне колоније у Својнову — манастир Св. Никола), бр. 7–8, Параћин 1996, 15–16.
- С. Ракић, *Палатална асимилијација финалних велара у делу косовско-ресавских говора*, О спрским народним говорима (Зборник реферата са међународног научног скупа — Дани спрскога духовног преображења IV), Деспотовац 1997, 115–120.
- С. Ракић, *Темпорални генитиив у говорима Параћинског Поморавља*, Саборник, бр. IV/15–16, Параћин 1998, 17–20.
- С. Милорадовић, *Адноминални генитиив у прелазним косовско-ресавским говорима Параћинског Поморавља*, ЗбФЛ XLIII, Нови Сад 2000, 499–503.
- Sofija Miloradović and Robert D. Greenberg, *The Border between South Slavic and Balkan Slavic: Key Morphological Features in Serbian Transitional Dialects*, Of All the Slavs My Favorites: Studies in South Slavic and Balkan Linguistics in Honor of Howard I. Aronson on the Occasion of His 66th Birthday, Victor A. Friedman and Donald L. Dyer (eds), IN: Slavica Publishers, Bloomington 2002, 309–322.

О НАЗИВУ „ПРЕЛАЗНИ ГОВОР“

17. Термин „прелазни говор“ прихваћен је у дијалектолошкој литератури, јер је познато да границе између поједињих дијалеката или говора нису нарочито чврсте.⁵² „Међу нив има еден појас кој може да биде потесен или поширок, во зависност од ред околности, каде што се среќавају дијалектни особености и

⁵² О самом термину, о одређивању прецизних критеријума од којих би се пошло при карактерисању неког говора као прелазног и о неким прелазним говорима уп. Видоески 1973; Ивић П. 1971: 73–74; Ресо 1981; Соболев 1991а: 106–109; Богдановић 1997: 77–78. У Богдановићевом раду о језичким појавама на додиру призренско-тимочког и косовско-ресавског дијалекта читамо да се „на релативно дугој линији раздвајања“ говора ова два дијалекта срећу односи према којима видимо да се неке одлике призренско-тимочког дијалекта продужавају и на територију косовско-ресавског дијалекта, и обрнуто. Ове одлике могу бити архаизми или иновације.

од двата соседни дијалекта, а на јазичните пограничја и особено-
сти од двата гранични јазика или нивните гранични дијалекти.
На тој простор се разграничуваат голем број дијалектни дифе-
ренцијални црти карактеристични за граничните области, па по-
ради тоа тука се среќава и најгуста мрежа на изоглоси.“⁵³

18. Говор Параћинског Поморавља настао је као резултат језичких додира, укрштања и мешања на пограничју двају дија-
леката: косовско-ресавског, коме у основи припада, и призрен-
ско-тимочког, чији су говорници у великом броју вековима сти-
зали као насељеници с разних подручја те јужније територије и
чије су се поједине особине током дуготрајног и тесног суживо-
та ових двају дијалекатских организама утискивале у његово ко-
совско-ресавско ткиво. Овај дијалекатски конгломерат, настао
превасходно као резултат етномиграционих кретања, садржи у
себи црте оба дијалекатска типа — специфично комбиноване.

„Нанос из призренско-тимочке области огледа се првен-
ствено у продирању морфолошких балканализама као што су бар
делимична замена облика генитива, инструментала и локатива
једнине обликом акузатива, који се тиме претвара у општи зави-
сни падеж, још снажнија редукција инвентара падежних форми у
множини, укључујући и усвајање облика на *-и* у акузативу му-
шког рода (*ујрёгнем волови*), потискивање или искорењивање
инфинитива и продор конструкција као *ће юадне*, па и *ће юаднемо*.
Ове појаве најизраженије су у пределима око Велике Мораве
(осим, можда, оних ближе њеном ушћу) и области одатле ка исто-
ку, све до бугарске и румунске границе.“⁵⁴ Сматрам да сви ови и
још неки инфильтрати⁵⁵ у говору околине Параћина дају за право
да се тај говор назове *прелазним*. Територија проучаваног говора
представља, наиме, једну прелазну међудијалекатску зону.

Истраживани говор околине Параћина је нарочита терито-
ријална лингвистичка индивидуалност, јер има, попут других
прелазних говора, и неке иновационе особености које се не ја-

⁵³ Видоески 1973: 7.

⁵⁴ Ивић П. 1997: 42.

⁵⁵ О томе ул. радове цитиране у одељку о досадашњим проучавањи-
ма овог говора.

вљају у суседним говорима граничних дијалеката, у датом случају — косовско-ресавског и призренско-тимочког дијалекта. При томе, говор испитиваног подручја показао се као прилично уједначена, лингвистички хомогена целина.

ИЗБОР ТЕМЕ И ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА

19. Три су основна разлога због којих сам се одлучила за ову тему: досада су истраживачи дијалектологи најмање пажње поклањали подручју синтаксе; насловање особина призренско-тимочких говора на говоре с косовско-ресавском основицом најбоље се огледа баш у употреби падежа, а испитивана говорна зона Параћинског Поморавља омогућава и ближе сагледавање начина напредовања балканализама и њиховог развијања на овом географском простору.

20. Синтаксичка проблематика народних говора изузетно је комплексна, најмање обрађивана и стога недовољно осветљена. Дакако, дијалекатска синтаксичка грађа је поврх свега тога у опасности да прва нестане и тако ишчезне незабележена.

У лингвистичким традицијама балканских национа, и не само у њима, описи дијалекатске синтаксе по правилу недостају. Осим обимнијег истраживања Радоја Симића о употреби падежних облика у говору Левча (Симић 1980), донедавно у нас није било ниједног рада у целини посвећеног дијалекатској синтакси. У оквиру Библиотеке Јужнословенског филолога штампан је 2000. године рад Слободана Павловића посвећен систему детерминативних падежа у говору северозападне Боке (Павловић 2000). Синтаксички су подаци, иначе, били давани узгредно, само као додатак у студијама које су обрађивале морфолошке системе одређених говора. У вези с тим је М. Ивић забележила: „Наши дијалекти, међутим, нису довољно испитани са синтаксичке тачке гледишта тако да у том погледу немамо засада прави увид у стање ствари“.⁵⁶ А чак крајем деведесетих година 20. века, у уводним напоменама Малог дијалектолошког атласа балканских језика (синтаксички програм) (МДАБЯ 1997) наилазимо на податак да је непостојање потпуног списка синтаксичких

⁵⁶ Ивић М. 1983: 183.

особености појединих народних говора додатно компликовало рад петроградском тиму састављача Малог дијалектолошког атласа балканских језика. Имајући све претходно речено у виду, истраживањем употребе падежних облика у говору Параћинског Поморавља покушала сам да попуним једну од празнина које постоје на српско мали истраживања ове врсте.

21. Управо када је реч о проучаваном говору, познавање синтаксичких прилика је од прворазредног значаја због његовог положаја на размеђу двају дијалекатских масива штокавског наречја: косовско-ресавског и призренско-тимочког.⁵⁷ При опредељивању за ову тему пошла сам од претпоставке да овакво истраживање може изнети доста података о природи међудијалекатских односа на том поморавском терену и, самим тим, указати на изузетну сложеност синтаксичке проблематике у једном таквом говорном типу.

22. Поред тога, осветљавањем начина функционисања овог дела синтаксичког система у говору параћинског краја, у коме је приметна јака инфильтрација балканизама, омогућује се ближе сагледавање начина напредовања балканизама и њиховог развијања, односно, још дубље спознавање балканистичких феномена. Ова питања назначена су и покретана највише у радовима П. Ивића и А. Н. Собольева. Илустрације ради, навешћу овде речи поменуте двојице лингвиста из њихова два текста, из којих се може видети која су то синтаксичка чворишта која треба дрешити новим дијалекатским подацима и увидима у конкретне дијалекатске ситуације.

⁵⁷ А. Белић је забележио: „Источно од косовскога дијалекатскога појаса, од падина Шар-планине па све до Ђустендила, налази се говор који се, главним особинама својим, пружа у Србију током Јужне Мораве, па иде њеном долином до састава Западне Мораве са Јужном и земљиштем на запад од ње све до Куршумлије, Прокупља и Јастребца, а на исток до Суве Планине [...] Његови утицаји прелазе и преко последњих места овде поменутих, чак и на Параћин и Јагодину“ (Белић 1912: 668–669). У вези с тим је и П. Ивић записао: „[...] У пределима дуж целе југоисточне границе дијалекта — дакле од Дечана па све до Зајечара — имамо доста призренско-тимочких наноса (оштећења деклинационског система, аналитичких конструкција у компаративу итд.)“ (Ивић П. 1985: 104).

У једној од књига П. Ивића налазимо, између осталог, записано: „Нарочито је занимљиво питање који су феномени најекспанзивнији, а који се опет најлакше повлаче пред другима. Карактеристична је неодољива снага с којом се шире појаве аналитизма у флексији приликом додира између дијалеката са синтетичком и оних с аналитичком структуром. Преимућство је очигледно на страни једноставнијих система, оних који се лакше могу научити“.⁵⁸

Говорећи о истраживачком прилазу балканизованим српскохрватским дијалектима и напомињући да у говоре косовско-ресавске зоне аналитичке иновације прориду као резултат распростирања иновационих таласа са територије суседног торлачког наречја, А. Н. Соболев закључује: „Расположение изоглосс, отражающих распространение аналитических инноваций, возможно представит новые данные об относительной хронологии возникновения этих явлений в истории балканославянских языков“.⁵⁹

23. Циљ ми је био да синтаксичким подацима из дијалекатске зоне коју сам овом приликом одабрала покушам да барем делимично одговорим на нека питања која су и други лингвисти својим радовима отворили. Настојала сам да допринесем осветљавању једне занимљиве дијалекатске целине из оне визуре на коју су нам указивали најбољи знаци главних „загонетки“ дијалектолошке проблематике на српском географском простору. Покушала сам да овим радом дам допринос изучавању наших народних говора, а да тај допринос буде од извесног значаја за балканологију и, у том смислу, за ширу етнолингвистичку перспективу.

МЕТОДОЛОШКИ ПОДАЦИ

О истраживању

24. Дијалектолошка грађа са територије Параћинског Поморавља, коју сам годинама прикупљала, показала је да је овај говор у приличној мери изгубио свој првобитни лик услед упли-

⁵⁸ Ивић П. 1990: 185.

⁵⁹ Соболев 1989: 223.

ва призренско-тимочких дијалекатских особености. Отуда је и потекла основна идеја за ову књигу.

Метод прикупљања језичке грађе за анализу одређен је, тј. условљен самим синтаксичким нивоом испитивања. Сачинила сам упитник којим сам покушала да што детаљније обухватим репертоар синтаксичке проблематике у косовско-ресавском и призренско-тимочком дијалекту. Сва три синтаксичка упитника која је израдила М. Ивић⁶⁰ послужила су ми као основа. Међутим, коришћењем упитника не могу се добити све потребне језичке чињенице. Није нимало лако прибавити од информатора потребан синтаксички податак директним питањем, а постоји опасност од сугерисаног одговора и добијања исконструисаног, лажног податка уколико се инсистира на некој конструкцији. Стога је грађа прикупљана и слободним, спонтаним разговором и снимањем материјала на касетофонске траке.

Информаторе сам бирала према већ утврђеним дијалекатским критеријумима: претежно женске особе, старе и нешколо-ване, или свесне, виспрене и с добром артикулацијом. При томе, изузетно је важно да то буду староседеоци на подручју које се испитује и најаутентичнији представници истраживаног говора. Сви моји информатори свесрдно су помогли да се прикупи грађа за овај рад, јер су били спремни да опширино и без устезања причају о сеоској свакодневици, о пољопривредним радовима и о различитим темама из области материјалне и духовне културе.

25. На терену сам боравила око три месеца, у пролеће и лето 2001. године, а након тога у краћим временским интервалима током наредне године, како бих о појединим важнијим проблемима прикупила додатне податке или проверила неки од већ забележених детаља.

Теренски рад је обављен у 26 села параћинске општине (в. карту у прилогу). Нисам посебно истраживала говор оних села која су готово састављена са суседним селом у коме сам боравила (Сињи Вир, Горње Видово, Голубовац, Лешје), потом говор Главице и Стриже, некадашњих села која су данас заправо предграђа Параћина. Текија, такође предграђе – јужно, узета је као

⁶⁰ Ивић М. 1960; Ивић М. 1963; Ивић М. 1971.

контролни пункт. Говор Поповца нисам испитивала, пошто је ово место колонија досељеника с разних страна, који су овде стигли у потрази за послом у Фабрици цемента.

О приступу теми

26. Конкретан задатак постављен приликом израде овога рада био је дескрипција синтаксичких прилика у домену употребе падежних облика у косовско-ресавском говору прелазне зоне — говору Парабинског Поморавља и, с обзиром на јаку инфилтрацију балканализма, прецизније одређивање положаја и статуса овог говора на дијалектолошкој карти. Сагледавајући промену дистрибуције падежних форми, коју је произвео знатан уплив аналитичких структура, покушала сам да утврдим који су падежи и предлошко-падежне конструкције показали највећу стабилност пред аналитичким конкурентом, а који су се показали као „најпропустљивији“ за аналитичке иновације.

Све то је подразумевало и теоријска разматрања појединачних феномена, те поређења са суседним и/или удаљенијим сродним косовско-ресавским говорима, као и компарацију са стањем у јужноморавским говорима призренско-тимочког дијалекта. С тим у вези позивала сам се и на рад А. Н. Соболјева (Соболев 1991а) који повезује велики број фрагментарних података и даје потпун опис ових проблема на основу постојеће дијалектолошке литературе.

27. У изради ове монографије нисам се удаљавала од традиционалне поделе на беспредлошке и предлошке падежне синтагме, као ни од традиционалног синтаксичког приступа у коме се значења „групишу“ око падежне форме, јер сам сматрала да традиционални приступ у представљању и интерпретирању беспредлошких и предлошких падежних синтагми на најбољи начин омогућава да се сагледа у којем су степену у оквиру сваког падежа и сваке падежне конструкције сачувани синтетички облици, тј. косовско-ресавске прилике, а по којим линијама у њих продире општи падеж. У сваком случају, корпус на коме је рађено омогућава да се пописане предлошко-падежне конструкције прегрупишу и осмотре с неког другог аспекта, а при томе пред-

ставе различити типови значења ових конструкција помоћу модернијег, у приличној мери већ усаглашеног појмовно-терминалашког апаратра.

28. У приказу синтаксе падежних облика Параћинског Поморавља разматрана је у посебним одељцима употреба сваког од седам падежних облика понаособ. Падеж је и функционална и формална јединица, али се у овој монографији говори о употреби формалних падежних облика именица. Падежне синтагме с генитивним, дативним, акузативним, инструменталним и локативним значењем (са сачуваном флексијом или с довршеним процесом аналитизације) анализиране су с обзиром на падежно значење које се у њима остварује.

Свако појединачно падежно значење представљено је најпре у кругу синтетичких конструкција, а потом и конструкција са општим падежом. Прецизније, што се начина презентовања грађе тиче, заузет је начелни став да се најпре дају примери с флексивним обликом одговарајућег падежа у једнини и множини, а потом примери са општим падежним обликом у једнини и множини. Примери груписани у оквиру ових двају одвојених морфолошких модела означени су цртом као неком врстом параграфа. Такође, примери су у оквиру претходно наведених целина груписани по родовима следећим редом: мушки род, женски род, средњи род. Именничке лексеме сврставане су према Ивићевој подели на четири деклинационе типа.⁶¹ Уколико је од ових принципа у презентовању грађе одступано, то је чињено из разлога који су углавном били условљени структуром саме грађе.

Важно је рећи да овом приликом у фокусу истраживања нису биле све номинативне, вокативне и акузативне форме, већ само оне које могу понети одлику *differentia specifica*. Балканистички аспект који је заузет приликом анализирања употребе падежних облика у говору Параћинског Поморавља условио је разматрање само поједињих номинативних, вокативних и акузативних категорија — оних које су значајне за употпуњавање мозаика на основу кога ће се сагледати дomet једне важне балкани-

⁶¹ Ивић П. 1991: 149.

стичке црте — употребе општег падежа и мера аналитизације испитиваног поморавског говора.

Акузатив као општи падеж јавља се у функцији генитива, инструментала и локатива, и у малом броју случајева — датива, те су примери у којима синтаксичку функцију неког зависног падежа покрива општи падеж представљени у одељцима о одговарајућим зависним падежима, а под насловом *Општи падеж* дате су само неке генералне напомене.

ТЕХНИЧКЕ НАПОМЕНЕ

29. а) За поједина значења одређених падежа експертиран је велики број примера, па се самим тим у експертираној грађи нашло и по неколико истоветних или сличних примера из истог пункта. Из практичних разлога, да се не би навођењем свих примера оптеретио текст књиге, редукована је егзemplификација код нарочито обилно документованих појава, тамо где та редукција није могла угрозити заснованост извођених закључака.

б) У књизи има, dakako, примера код којих би давање ширег контекста било још уверљивија потврда одређеног значења, али сам се у изостављању тог ширег контекста руководио практическим разлозима економисања простором. Морфолошки двозначни примери навођени су само у неопходној мери, а на њих је посебно скренута пажња и наведени су разлози њиховог цитирања.

в) Поред примера из народног говора који се наводе у монографији дате су у заградама скраћенице за називе села у којима су забележени.

г) Изостављене су дијакритичке ознаке којима се прецизирају изговорне нијансе појединих вокала и консонаната ради растерећења и лакше читљивости текста.

д) Сегменти из цитираних радова пренети су у изворној ортографској верзији, те су тако у старијим радовима задржана сва некадашња правописна решења.

ОПШТИ ПАДЕЖ

30. Облички је ОП у потпуности синкетизован с акузативом,⁶² или су њихове функције у овом говору синтаксички јасно диференциране. Усвајајући начин гледања на падежну проблематику З. Тополињске, прихватам да се у овом случају ради само „о синкетичком именничком облику који ступа у различите падежне односе“.⁶³

31. У знатно еродираној косовско-ресавској деклинацији говора Параћинског Поморавља доследно се облички издвајају једино: номинатив, акузатив, вокатив и датив, док је општи падеж продро у готово све сфере употребе генитива, инструментала и локатива и преузео њихове функције, о чему ће се детаљно говорити у наредним поглављима. Код именница мушких рода дошло је до доследног обличког изједначавања акузатива множине са номинативом множине.

Ипак, флективне форме свих седам падежа се чувају, без обзира на то што се општим падежом реализује читав низ функција зависних падежа. Тако је општи падежни облик у испитиваном говору форма конкурентна одговарајућим зависним падежним конструкцијама.

Мањи број функција и значења остварује се беспредлошким конструкцијама с формом општег падежа, док се у већини случајева општим падежом у предлошко-падежним конструкцијама изражавају функције и разноврсна значења зависних падежа — генитива, инструментала и локатива.

⁶² „Што се тиче облика општег падежа, он продужује стари облик акузатива, тако да су предлопшке конструкције с осталим падежима у ствари замењене везама истих предлога с акузативом“ (Ивић П. 1985: 112). О формирању општег падежа у косовско-ресавским говорима в. Соболев 1991а: 119–122.

⁶³ Тополињска 2002: 10.

НОМИНАТИВ

УВОД

32. Номинатив као независан падеж, као посебан, основни облик самосталне речи, има примарну функцију реченичног субјекта и, самим тим, централно место у реченици. „Номинатив међутим осим именичке категорије може означавати и одређену именичку функцију. С те стране он се, као што смо већ утврдили, укопчава у падежну систему и обележава именицу у њеном основном, независном положају у реченици“, пише М. Ивић.⁶⁴

Нарочитост овога падежа огледа се и у чињеници да он може бити у двема синтаксичким службама — опозитумима: у субјекатској и у предикатској служби. Дакле, номинативом се могу формализовати две значајне синтаксичке јединице — субјекат и именски предикатив.

У новије време З. Тополињска даје следећу прототипску семантичку карактеристику номинатива као адвербалног падежа: „NOMINATIVE is the case of the first human being participating in the narrated event“.⁶⁵

33. У говору Парадинског Поморавља употреба номинатива слаже се са савременим стањем у нашем књижевном језику у смислу обележавања овим падежним обликом две синтаксичке функције — субјекатске и предикатске. Међутим, ње у испитиваном поморавском говору употребљава и у конструкцијама које одступају од књижевне норме српског језика. Експанзивност употребе овог падежа овде се, пре свега, односи на конструкције које би у књижевном језику садржали Г, а потом, у мањем броју случајева, и на конструкције с другим падежним формама.

⁶⁴ Ивић М. 1953–1954: 200.

⁶⁵ Тополињска 1996: 82.

УПОТРЕБА НОМИНАТИВНОГ ОБЛИКА

34. За *Н* у позицији субјекта нећу посебно наводити потврде из прикупљеног дијалекатског материјала.

У номинативу се најчешће налази и именски копулативни предикатив, а ту ћу функцију номинатива илустровати само са неколико примера: ти си ми *ћобрдатим* (Тек), његов отац и мój свёкар су *брђа ћёка* (Раш), и човек ју *учићшељ* (Буљ), свекрва бýла *удовићца* (Буљ).

Номинатив се јавља у допунском предикативу уз глаголе *звати* и *викати*, оба са значењем „називати некога неким именом“, премда је у тој улози знатно чешћи *В* (уп. т. 463): њёга звали *Жикан* (ДМ), мён срамота да ме ёна вýче *снáша* (Др).

35. Грађа сакупљена на терену Парадинског Поморавља сведочи о употреби искључиво номинатива једнине и множине у конструкцијама с глаголом *бити* (*esse*) и с глаголом *имати* у значењу „постојати“, као и с њиховим одричним варијантама.⁶⁶

Именичке лексеме којима се конкретизују садржаји који нису подложни квантификацији, као и именичке речи (у једнини и множини) чији је садржај подесан за квантификацију, а које се налазе у синтаксичкој вези с глаголом *имати*, представљене су увек обликом номинатива, а само по изузетку обликом адвербално употребљеног генитива (уп. т. 102, 103).

Облик номинатива је из личних егзистенцијалних конструкција пренет и у безличне, у којима се такође предикатом безличне глаголске форме информише о томе да неки ентитет постоји у утилитарне сврхе, премда у појединим случајевима

⁶⁶ У Речнику САНУ, књ. 7 (1971), на стр. 699 о глаголу *имати* пише и да се појављује „у различитим конструкцијама које значе присуство, за- сведоченост, егзистенцију уопште“. О претварању значења глагола *имати* у значење глагола *бити* (*esse*) ул. Grickat 1961: 76–78. Два основна значења глагола *имати* представљена су и код Кашић 1973. У том раду, између остalog, стоји и да „прво од наведених значења глагола *имати* („постојати, егзистирати, бити“ — С. М.) имплицира редовно и присуство одредбе локационог карактера. Ова одредба не мора увек бити експлицитно дата, али се увек може успоставити што значи да је присутна на дубинској структури“ (Исто, 134). О глаголу *имати* у конструкцијама са егзистенцијалним значењем в. и Arsenijević 1993: 66–67; Фелешко 1995: 66–69.

претеже моменат саме егзистенције, а у појединим моменат паритивности — или су барем оба момента подједнако присутна.

Свакако би давање ширег контекста код примера који ће бити навођени било још уверљивија потврда егзистенцијалног значења глагола *имаиши*, али се такав контекст из практичних разлога економисања простором овде не може давати. Такође, само се на основу увида у шири контекст може проверити да у примерима типа *и сад јма воденице и сад нема нигде један ћилим* није реч о објекатском акузативу, или да је у примерима типа *бабице несу биле заиста реч о егзистенцијалној безличној конструкцији „бабица није било (= нису постојале)“.*

36. Овом приликом биће осмотрени примери са употребом различитих глаголских форми — најпре у (А) потврдним, а потом и у (Б) одричним исказима: с глаголом *бииши* у перфекту и с глаголом *имаиши* у презенту и у перфекту, у имперсоналним конструкцијама, тј. у онима које не познају субјекатско-предикатску конгруенцију, као и у персоналним конструкцијама, тј. у онима с присутном субјекатско-предикатском конгруенцијом.

(А) Потврдни искази

У презенту је предикат конкретизован глаголским обликом *има⁶⁷* — и у једнини и у множини сва три рода, док се Н употребљава м. генитива у позицији логичког субјекта:

Сад и от тога црвениога ветра јма лек (Сик), јма ћаво, не мож да кажеш да нема (ДВ), али јма свакојак народ (Буљ), јма ђомоћ, а прё нй имаљо (Сик), кад јма зејшин (ДМ), сад јма прашак (ДМ), саде исто јма народ (Заб);

а воћка јма (Пл), да л јма кућа (ДМ), мора да јма риба (Др), увек јма кавурмица (Раш), јма овчешина и свињешина (Раш);

ако јма дрво, ја за грање вежем (ДМ), тү гориво јма (Др);

јма сад ноћу вамићи (Пот), јма зайниси сад (Сик), сад јма биоскоји, јма шелевизори (ДМ), јма и ћулови и лонци (Свој),

⁶⁷ „Облици сад. врем. глагола *бииши* врше улогу везника у сложеним предикатима [...], а у егзистенцијалном значењу у основи се појављује само глагол *има*, који је, захваљујући томе, постао безличан, хомоним 'личном' *имаиши*“ (Фелешко 1995: 66).

ѝма вјукови кад јдемо (Клач), Ѵма и лекари (Дав), ѩно Ѵма и Срби тунак (Треш); и сад Ѵма воденице (Стуб), там гре Ѵма цркве (Заб), девојке носе, Ѵма слике (Сик), Ѵма нѣ крайуље (што држे корито) (Др), Ѵма продавнице тунака (Клач), Ѵма же-не годиште до четрнаесто (Раш), девојке Ѵма и стареје (ДМ), Ѵма јагоде тунак (Изв), сад Ѵма играчке колко бхете (Дав), Ѵма код нас њиве небрање (Др), код њи само прасићи Ѵма (Др).

Глаголом *бийи* у облику 3. л. ѡд. перфекта (с. р. *било*) формализује се предикат имперсоналних егзистенцијалних исказа у следећим примерима:

Ондак било боб (ДМ), шта је било смјеж после (Раш);

па било је љаинја (Мир), па било музика колко бхеш (Буљ), игранка, свирка било (Леб), неки пут било и свађа (Бош), но било ћудаја (Чеп), от прѣ је било љгра (ДМ);

било и шводи Мутинчани и Планјани (Пл), било је неке прашужбе (Шав), шдрите слабо било (Др), ели било грожђе, ели било јабуке (Буљ), па било прѣ чезе и каруџи (Пот).

Уз егзистенцијални глагол *бийи* у персоналним облицима перфекта долази Н у примерима типа:

Прѣ био кокорек (Пот);

била и жутија ћроја (Шав);

били мрзеви, па смешови (Др), а ћбичаји били кâ и сад (Пл); сваке мuke биле (Буљ), биле су борбе (ДМ), биле су и пра-ильавине (Дав).

Овде бележим и пример: ова прајска била цветала вино бока (Свој), где облик номинатива стоји наместо генитива у изразу типа *бийи црвене (лаве и сл.) боје*.

У грађи су се нашли и примери са глаголским обликом *имало* (3. л. ѡд. с. р.) као супституентом такође имперсоналне перфекатске конструкције *било је некога/нечега*:

Ел имало ђешеница (Раш), имало имовина (Сик), имало стидка ћнда (Клач); имало је бвце, свиње (Раш), имало будаље (Треш).

Бројне су потврде у којима је присутна именичка лексема у облику номинатива множине уз радни гл. приdev глагола *имати* за сва три рода, тј. са субјекатско-предикатском конгруенцијом, док је мање потврда у којима се субјекат реализује у једнинском облику номинатива:

Имǎо такāв јēдан чđвек и у нाशе сёло (Свој), имǎо лēк и тाद за тāј бòлес (ГМ);

а знāм де (= да је) имǎла кáфа (Бош), па имǎла кुгa (ДМ);

а имǎли лекáри у Тупрjу (Сик), имǎли гđсii и тाम и овा�мо (Креж), имǎли ајдúци нा�ши извòрски (Буль), тामо имǎли су и фамилијáрни стáнови и сàмачки (Буль); имǎле жёне којe бा�јале (Пот), имǎле су бा�јалице прё пùно (Раш), имǎле су свादбе (Раш), ћнда имǎле игрáнке стáлно (ДМ), рёклa сам да седёльке имǎле (ДМ), дёсей кафане су имǎле такô у јēдан мालи градић (Буль).

(Б) Одрични искази

У презенту се предикат реализује у глаголском облику *нe-ма* — у једнини и множини сва три рода. У грађи се нашао велики број оваквих примера:

Нёма тû жёвої (Мир), нёма вáшар, нёма нíшиша (Стуб), нёма ћутобус и вôз (ДМ), свâки је кáзao — нёма Бôг (Свој), сâд нёма вамíйр (ДМ), сâд нёма нíгде јēдан ћилим (Пот), нёма вîше шáј râd (Сик), нёма сôфш u мёсо (Мир), нёма прâвник, нёма су-дѡa — они тेrу гê кûj ћhe (Изв);

старша жёна нёма близу (Мир), тाम нёма свекrва (Леб), кûj њёга да спрёма кад жёна нёма (ДМ), кâка ти вójska нёма (Треш), вôда нёма, мотóри râde (Свој), нёма кайéла (Пот), ни јēдна кûha нёма (Буль), кад нёма мûшка глáva у ћвљу (Сик), нёма фамíлиja вёлика (Стуб), нёма кáфа нíгде (Бош);

нёма ујòтру сiâvâjje (Др), нёма мрдâjje, нёма лажёjje (Др), кад нёма брâшиjо — не мёси се (Пот), мliéко нёма слâпше от четвóрку (Треш), тाम нёма сûnце (ДМ), ћубре нёма, горивo нёма (Изв), шакô кућic вîше нёма (Буль);

нёма виногráди као нёкад (Раш), нёма мушkárci (Раш), нёма ћутобуси редбовно (Дав), па се орâло з говёдима — нёма шрак-шори (ДМ), магárци (= направа за сечење дрва) нёма у пôдрум (ДВ); сâд нёма шé жёне — ўмреле (Раш), нёма игрáнке (Пл), сâд нёма седёльке (Пл), ћно нёма ютиjаjje вёлике (ДМ), сâд нёма вê занимáциje (Сик).

Располажем изузетно малим бројем примера са перфекатском безличном конструкцијом *није било + Н*: нijе бýло гâc

(Чеп), нје било *штешеничан леба* (Чеп); нје било *кујовне чардаче* ки сад (Пл).

Персонални егзистенцијални обрти са облицима радног гл. придева одричног глагола *не бити* чешће су у употреби од имперсоналних:

И да нје био *Миле Стефанић* (Раш);

да нје била *штежина* (=конопља) (Сик), нје била *нека нега* (Др), *дграда* нје била (Пл);

несу били *штореши* (Сик), *доктори* нису били (ДМ), нису биле *шторе*, нису били *колачи* ки сад (Др), *бабице* несу биле (Сик), нису биле *кујовне ћелене* (Пот).

Тако је и у примеру с везником *ничи* и крњим перфектом: *ничи били концептари*, *ничи биле каке штраве* (Др).

Сакупљени материјал доноси потврде за употребу номинатива у перфекатским конструкцијама са одричним егзистенцијалним глаголским обликом *није имало/ни имало*, дакле, без субјекатско-предикатске конгруенције:

Није имало *аутобус* (Тек), нје имало *мос* (Буљ);

светло није имало (Креж), нје ни *уље* имало (Клач);

није имало *ови душеви* (Мир), нје имало *бачалуци* (= бошчалук) (ДВ), није имало *колачи* (ДВ), није имало *већ сејалице* (Сик).

Именице у номинативу уобичајене су у примерима с перфекатским персоналним конструкцијама типа *није имао x/није имала x*, са егзистенцијалном семантиком „није постојао x“, „није постојала x“:

Нје имао *беч кукуруз* да се једе (Шав), *и квасац* нје имао (Раш), *намештај* нје имао онда (Клач);

није имала *боља играчица* од мёне (ДМ), нје имала *лениша снаша* (Др);

нису имале *машине* (Раш), нису имале *круњаче* (Клач), нису имале *готобе ћелене* (ДВ), *мое мuke* нигде несу имале (Буљ).

37. Карактеристичан је пример: нису имали *лекови*, *доктори* нису били (ДМ), где говорник у истом исказу употребљава именице у номинативу — једну уз перфекат *нису имали* (*лекови*), а другу уз перфекат *нису били* (*доктори*) — оба са значењем „нису постојали“.

Зачињање контаминацијоних (персонално-имперсоналних) процеса огледа се у исказима у којима напоредо стоје одрични облик *није* из имперсоналне егзистенцијалне конструкције и конгруентни облици *біле/имали/имале*: *није* біле *ційелє* (Пл), *није* біле *вѣ скѹћіе вакѣ* (Пл); *није* имали ни *йокривачи* (Пот), прे *није* имали *ірашкоби* ки сàд (Пот), онда *није фабрике имале* (ДМ).

38. Посебно ћу навести примере употребе номинатива у субјекатској позицији када се уз глагол *нема* јављају још неки негирани облици:

- а) заменички: *никаки сїрâнац нёма* (Др);
- б) прилошки: *нёма* нїгде јёдан *ћилим* (Пот), *младожења* *нёма* нїгде (ДМ), нїгде *жива душа* (Заб), нїгде *іраска* (= бресквa) *нёма* (ДМ), *нёма* нїгде *вôда* д-излије (Треш);
- в) везнички: *ни лей ӣайұр*, *ни лёна аришіа* (ДМ), *није имао* *ірасак* (Клач), нїгде *ни мажка* *ни өттац* (Тек), *ни лесіца*, *ни шішіа* (ДМ), *боно нёма* *ни сирење* (ДМ), *није имали* *ни йокривачи* (Пот).

Као што се види из наведених примера, глагол може бити и изостављен — подразумева се у дубинској структури исказа.

39. Располажем и примерима исказа са устаљеним изразом у коме такође стоји Н м. генитива уз одрични глаголски облик *нема*: *нёма вáјда* (ДМ), от тога *вáјда* *нёма више* (Леб).

40. У грађи су се нашле и две потврде за употребу номинатива у генитивној функцији у презентским кондиционалним конструкцијама с глаголом *нисам*: да ми *није овâ ўнук* (Буль), да *ни није вôда* (Заб).

41. Малобројне су у сакупљеном материјалу партитивне именске синтагме с квантifikатором и у субјекатској функцији. У њима се за исказивање партитивног значења употребљава облик номинатива:⁶⁸

⁶⁸ Примере значења партитивног генитива у конструкцијама са изразима за квантификацију и без предлога в. у т. 75, 80, 82, 84–86, 88–89.

а) Конструкције у којима је квантifikатор именичка лексема којом се означава име неке посуде: тепсија *сárma* бýла (Пот), корито *вðда врúћa* да се донесе (Пл);

б) Конструкције у којима је квантifikатор име неке мерне јединице: двâ ёктора зёмља бýла тâмо (Пл), двâес пêt ёктора зёмља заведёна у књиге (Раш);

в) Конструкције са прилошким квантifikатором: бýли су пûно *брàћa* (Свој), пûно *дёца* бýло (Раш); *сîðка* млôго имâла (ДМ); мало *сланина* ђма у тóрбу (ДМ).

42. У функцији темпоралног генитива среће се у неколико примера и Н: *дрûга гòдина* ѡдма се појâви на плûћа (Раш), *цéла гòдина* се дёте повйâ (Пот), *двâес девêйи новêмбар* ўмрла (Раш). Временске конструкције у овим примерима имају експресивну ноту (в. поглавље о темпоралном акузативу).

43. Уз заменицу *штâ* у значењу количине („колико је некога/нечега“) забележене су именице у номинативу: штâ је *штë жîна*, влâчим цéo нôћ тежîну (Клач), ел *дёца* штâ је (Раш), штâ је *згràде* (Заб), штâ је *рâдници* дôшло (ДМ). У проучаваном говору са заменицом *штâ* у овом значењу налазимо и стилски обележене примере који нагињу редупликацији: штâ је га су *врáйи* напали на лôже (Пот), штâ је га су *дîлери* (ДМ).

44. Употреба субјекатског генитива уз демонстративне партикуле *ево*, *етþo*, *ено* није позната у проучаваном говору. Субјекатски Н редовно је у употреби на терену испитиваног говора уз поменуте партикуле,⁶⁹ а могућа су три начина организовања конструкција с партикулама *ево/еве/ве*, *етþo/етþe/щe*, *ено/ене/не*:

а) Демонстративна партикула + именница у номинативу: ёво ти *ðвлî/a*, па сёди (Бул); ёто *кûћa* (Тек), ёто ти *ћérka* тû

⁶⁹ „Уз рече за указивање на присуство и појављивање предмета (односно појма уопште) *ево*, *етþo*, *ено*, уз које се у књижевном језику употребљава генитив, — у неким говорима, а доста често и код поједињих писаца стоји облик номинатива онога појма на који се указује“ (Стевановић 1979: 171). За савремени књижевни језик налазимо да уз показне рече долази номинатив „условљен службом субјекта у реченици“ (Исто, 203).

(Мир), колко што њёга убише – ёто ти *мошори* (Пл); ёне му *син* *Грáда* (Пл), ёне му *кућа* (Буль), ёне *мушикáйле* (ДМ);

б) Демонстративна партикула + глаголска енклитика (през. гл. *јесам*) + именица у номинативу: тё су *дёца* тাম (ДМ); у *кóверти* ёно су *шаре* (Треш);

в) Демонстративна партикула + заменичка енклитика у акузативу + именица у номинативу: ёво га *Љубиša* (Треш), ел ёве ти ју *свекрва* (ДМ), ёве ју једна овдек *мâ јејрва* (Буль), ёве и (= их) *Бачиңци* (Раш); ёте га *вамайр* (ДМ), ёте га *мôj кôфераš* (ДМ), тё га *Драшко* (Раш), па ёто ми га тû *комишља* (Др); ёно га *мôj сîn* ге рита лôпту (Чеп), ёне и (= их) *ловци* (ДМ).

45. Овде ћу навести само део многобројних потврда за сложене конструкције које су склоне заменичкој редупликацији, тј. које садрже енклитику личне заменице у акузативу и именицу у номинативу. Уколико се изузму примери типа *еi̯to гa чoвeк*, поменути у претходном параграфу, карактеристичне потврде могу се сврстати у две категорије: а) *нeма гa чoвeк*, б) *кamo гa чoвeк/нeка гa чoвeк*.

а) Примери типа *нeма гa чoвeк* готово се редовно односе на лице:

Мûж мi гa нeма (Мир), *војник гa нeма* (Мир), *свёкар гa нeма* – утёко (ДМ), *ко гa нeма* *швoй сîн* (Стуб), *Аврам гa нeма* (Сик), *нeма гa Грáда* (Пл), *лисица јu нeма* (ДМ), па чим *гa дeшe нeма* (ДМ), *нeма гa дeшe* поред *мeне* (Крек).

Тако је и: *сiрињe гa нeма* (ДМ), шта *гa нeма* *штaj ѣутобус* (Изв).

б) Номинатив и заменичка енклитика срећу се и у фразеолошким конструкцијама с речцима *кам(o)* и *нека*: *кamo ти гa друgâr* (ДМ), *кâm* и (= их) *шевиџe* (ДМ); *нeка гa шесшаменi* пётнаc *дáна* (ДМ).

У оваквим типовима аналитичких конструкција (*нeма гa* → *нeма чoвeк* → *нeма гa чoвeк* и сл.) у питању су најчешће бића, али и неки други појмови. Именничком лексемом се на одређени начин „идентификује“ енклитика личне заменице.

Конструкције типа *ене гa Марко*, *кamo гa Миломир* рас прострањене су у многим српским народним говорима. У вези с тим конструкцијама говори се о плеонастичкој употреби заме-

ничке енклитике у служби интензификације исказа. Узимајући у обзир и често екскламативну комуникативну функцију исказа с напред помињаним конструкцијама, сматрам да употреба кратке заменичке форме у говорима широко захваћеним појавом општег падежа није редундантна, већ да је она ту делексикализовани елемент са одређеном граматичком функцијом, тј. да она преузима на себе синтаксичку функцију генитивног наставка — на домешћује га.

46. У грађи из проучаваног говора нашли су се и примери употребе номинативних форми м. акузатива директног објекта код неких мушких властитих имена, одн. хипокористика типа *Rade*:

Jâ takô сам мôјега *Râde* лъљала (Чеп), ёна мислила сâm *Râde* да рôди (Чеп), и дân-данас нýсам пýтала *Râde* (Треш), д-йдеш да позовёш јéднога *Râde* (Пот), а јâ *Mîle* не раздвáјам као да ми брат рођен (Заб), д-ймо да привáтимо Бrânku и *Цâle* (Изв), тý знáш *Dîle* (ДМ), ел пâнтиш *Dîle* (ДМ).

У претходно цитираним примерима реч је можда о обличкој аналогији према именицима 4. деклинационог типа (Н *дeйш* — Г *дeйшeйш* — А *дeйш*).

Овакву ситуацију забележила сам и код хипокористика *Драги* (Г *Драгиша/Драгејша*, аналошки према типу *Rade — Rade-ша*): тô сам одáвно шíла за *Дráги* и за Јелéну (Бош), вéнча қума *Дráги* и његóвога сýна (Клач), тóга *Дráги* сам носíла у лъљку (Бош), поред: кат сам тóга *Дráгейша* родíла (Бош).

47. Испитивани говор познаје и релативно широку употребу номинативног облика који преузима вокативну улогу код неких именичких типова и категорија (уп. т. 467–474).

48. Нашло се и нешто примера значајнијих за стилистички него за синтаксички систем испитиваног говора. Ипак, навешћу овде неколико примера с номинативом у контексту обележеном изразитом експресијом: ёно *на́род!* (Буљ), ёно *йéйо*, ёно *угáри*, ёно *шамнíна!* (ДМ), па *мôмци*, па *девóјке*, па *йéсме*, па *игрâнке* (ДМ), па дóђе код нâс пôново — *девóјка* (ДМ).

ЗАКЉУЧАК

49. Номинатив, који уз А и Г исказује централна синтаксичка значења,⁷⁰ појављује се у говору Параћинског Поморавља у случајевима који знатно одступају од савременог српског књижевног језика. У њему, пре свега, глагол *имати* са значењем „постојати“ у афирмативним исказима стоји само у презенту, док „у перфекту се обично замењује глаголом *бити* у одговарајућем облику“,⁷¹ тј. у личној или безличној форми. Међутим, глагол *имати* у испитиваном говору има широку употребу као предикат егзистенцијалних реченица — и у презенту (‘има *свакојак народ*, кад јма *зетину*, јма и *ћубови* и *лопници*’) и у перфекту (имао *стодка* ћонда, па имала *куга*, имале *жене* које бјале), а нарочито у одричним презентским исказима (сад нема *вампир*, нема *кайела*, нема ујутру *стварање*, нема *дубобуси* редовно).

50. Такође, уз презентске глаголске облике *има* и *нема* у књижевном језику могућа је само употреба генитивног облика уколико је номинална реч у множини. Говору Параћинског Поморавља својствена је у оваквој ситуацији употреба номинатива и у једнини и у множини.

51. Посебно треба истаћи одступање од норме када је реч о перфекатским конструкцијама. Оно што се у српском књижевном језику може изразити само конструкцијом *није било* + Г, у говору Параћинског Поморавља може се исказати на чак четири начина — персоналним и имперсоналним конструкцијама с глаголом *бити* (а да није био *Миле Стефановић*, није било *гас*), као и персоналним и имперсоналним конструкцијама с глаголом *имати* (није имала *боља играчица*, свејдељи ний имао).

Уместо појединих конструкција с *било* + Н, које се чују у овом говору (ћондак било боб, неки пут било и *свађа*, било и *швоји Мутњићани*), у савременом књижевном језику би се употребиле персоналне конструкције са субјектом у номинативу или имперсоналне конструкције са субјектом у генитиву.

⁷⁰ Уп. Ивић М. 1983: 198.

⁷¹ Арсенijević 1993: 68.

52. На основу грађе сакупљене у Парадинском Поморављу може се рећи да су у потврдним исказима у подједнако честој употреби облици перфекта глагола *бийи* и *имаии*. Опет, више је имперсоналних перфекатских конструкција са глаголским обликом *било* од персоналних конструкција са истим глаголом, док је, наспрот томе, знатно више примера са персоналним конструкцијама у којима стоји перфекат глагола *имаии* него примера са имперсоналним конструкцијама — *имало*.

Што се пак тиче одричних исказа, унеколико су чешће у употреби конструкције са глаголом *немаии* од оних са глаголом *не бийи*. Малобројни су примери с перфекатским имперсоналним конструкцијама *није било* + Н, а више је примера с персоналним конструкцијама које садрже исти глагол. Када је реч о глаголу *немаии*, у подједнакој мери користе се и безличне и личне перфекатске конструкције.

Укупно узев, персонални егзистенцијални обрти чешћи су од имперсоналних, као сигурија „брана“ од евентуалне употребе генитива у конструкцијама оваквог типа.

53. У говору парадинског подручја номинативом у субјекатској функцији исказује се партитивно значење у извесном, до душе невеликом броју партитивних именичким синтагмама с квантifikатором (коригто *вôда врûха*, двâ ёктора *зёмља*). Такође, у неколико примера среће се Н у функцији темпоралног генитива (*цéла гôдина се дёте повїја*), као и у конструкцијама типа *да није ко-га/чега* (да ми није *овâ ўнук*). У аналитичким сложеним конструкцијама типа *нема га, ешо га, камо га* редовно стоји номинатив именичке речи уз заменичку енклитику (*војник га нêма, чим га дё-шë нêма; ёво га Љубиšа, ёте га мôj кôфераши; камо ти га другâr*).

54. Мушки хипокористици типа *Rade* чују се у овом говору са овим номинативним обликом и у функцији акузатива директног објекта (да позовёш једнога *Râde*, јâ *Mîle* не раздвâјам), можда услед аналогије са именицама средњег рода типа *дeйe*.

55. У знатном броју примера Н, као централни и други независни падеж, преузима на себе у одређеним случајевима улогу вокатива (*ôшац, Босáнац, Слâвица, Бôшковић, дёца* и сл.), о чему ће више бити речи у одељку о вокативу.

56. Оваква експанзија номинатива у преузимању неких генитивних функција узрокована је „растакањем“ деклинационог система говора околине Параћина. Пошто се одговарајуће именице налазе у позицији која онемогућава употребу акузатива као општег падежа, *Н* је, чини се, као основни облик именице изузетно погодан за овакву замену. С обзиром на то да је у разматраним примерима реч о именицама у субјекатској позицији, замена генитивне падежне форме номинативном делује логично. Овде *Н* као падеж „првог човека“ у комуникативној хијерархији конкурише генитиву као падежу „другог човека“.⁷² При томе, у једнини се облици номинатива и акузатива разликују код именица женског рода и код именица мушких рода за живо, а у множини су за сва три рода идентични. Ниједан зависни падеж није у тако близком морфолошком „сродству“ са акузативом, одн. општим падежом.

57. За говор Левча постоји податак да је употреба номинатива унеколико „шира него у књижевном језику, као и да његова експанзија захвата конструкције са генитивом у позицији ’логичког‘ субјекта реченице“.⁷³ Такође, исти аутор наводи да је *Н* у употреби када је реч о егзистенцијалним афирмавтивним конструкцијама у којима се налазе именице као лексикализатори појмова који не подлежу квантификацији.⁷⁴ У осталим случајевима забележена је паралелна употреба номинатива и генитива уз глаголе *јесам/бийши, имаш и немаш*.⁷⁵ За друге косовско-ресавске говоре нема у литератури довољно података о употреби номинатива м. генитива. Изгледа да готово искључива употреба номинатива м. генитива у субјекатској позицији, у егзистенцијалним и партитивним исказима с глаголима *бийши* и *имаш* у потврдном и одричном облику, сведочи о удаљавању говора Параћинског Поморавља из матичне косовско-ресавске дијалекатске зоне и његовом приближавању нашим високобалканализованим народним говорима.

72 Уп. Тополињска 2000: 1234–1235.

73 Симић 1980: 26.

74 Исто, 22.

75 Исто, 21–25.

ГЕНИТИВ

УВОД

58. Генитив је једини падеж са примарном функцијом изражавања „општих односа између ентитета“, по својој семантици најсложенији, а по функцијама најобухватнији падеж. „Он може бити облик како адноминалне тако и адвербијалне одредбе; у погодним контекстуалним условима може вршити функцију сваког члана реченичне конструкције; најзад, у разним контекстуалним варијантама може исказивати необично широку лепезу значења између којих је често тешко успоставити изразиту границу. Све ово чини да се генитив издваја од других падежа који имају прецизније функције. У словенским језицима ситуацију додатно компликује синкетизам старог ablativa и генитива, а ако се узме у обзир и примена генитива са предлогом, та слика постаје још шароликија.“⁷⁶

Инвентар предлога који се појављују уз Г шире је од инвентара предлога који се везују за све остale падеже у српском језику. У студији К. Фелешка о генитиву стоји да су у експериментима потврђена 52 предлога уз Г, а чак је 36 типова установљених генитивних предлошких конструкција с „примарним просторним значењем“.⁷⁷

3. Тополињска дефинише Г на следећи начин: „Genitive is primarily the case of the second (= secondary in the communicative hierarchy) term of relations expressing the mutual belonging of two objects: the part-whole relation, possession or kinship“. ⁷⁸ Држећи се става да су падежи синтаксички односи, а не морфолошки облици, Тополињска дефинише даље синтаксички статус номиналне фазе с генитивом (NPG): „Syntactically NPG stands in contrast to

76 Фелешко 1995: 16.

77 Исто, 78–79.

78 Тополињска 1999: 90.

all the other case relations that we have discussed so far, since it is primarily dependent on another NP and not on the predicative expression“.⁷⁹

Важно је овде поменути и одлике које генитиву приписује М. Ивић у оквиру структуре српскохрватског падежног система, усвајајући Јакобсонов приступ падежној тематици. Генитив може да искаже централна синтаксичка значења, и у том смислу, попут номинатива и акузатива, припада *централним падежима*, унутар којих се издава обележјем *обухватносћи*.⁸⁰

Генитив је падеж *конекције* (као и инструментал), тј. његова је „употреба условљена основном представом о повезивању двеју иначе посебних појава по неком специфичном односу“,⁸¹ а једино се падежима конекције могу обележити она значења која упућују на моменат изазивања акције. „Из истих се разлога и однос непосредног тицања који повезује две предметне појаве одређује падежом конекције.“⁸²

59. У српској и славистичкој традиционалној граматици као основна и најчешћа значења генитива наводе се: посесивно, партитивно и ablativno.⁸³ Дакако, ово није једина класификација генитивних значења,⁸⁴ а помињу се и њихова преплитања, као и „поткласификације у оквирима ове општепримењиве поделе“.⁸⁵ Генитивом без предлога обележавају се у модерном

⁷⁹ Исто, 91.

⁸⁰ Ивић М. 1983: 197–205.

⁸¹ Ивић М. 1958: 143.

⁸² Исто, 143. Ауторка напомиње при том и то „да је одсуство предлога уз генитив обавезни морфолошки знак за тоталну близину (= најдиректније тицање, припадање) двеју појава“ (149).

⁸³ Уп. Стевановић 1979: 174–175.

⁸⁴ У закључку који је К. Фелешко изнео у својој студији о значењима и синтакси генитива у савременом српском језику, анализирајући језик књижевности и послератне штампе, стоји и следећи подatak: „Контекстуални обзирни одлуччују, уосталом, не само о класификацији употребе генитива са конкретном семантичком функцијом, него се протежу чак и на та-кве конструкције у којима генитив чува свој примарни граматички карактер“ (Фелешко 1995: 161).

⁸⁵ Грицкат 1986: 73.

српском књижевном језику четири значења: посесивност, партитивност, квалитативност и време — утврдила је М. Ивић.⁸⁶

60. Синтаксички балканализам, формирање општег падежног облика који продира у сферу употребе генитива и преузима неке његове функције, остварује се у говору Параћинског Поморавља у различитој мери, зависно од тога да ли је реч о генитиву без предлога или о генитиву с предлозима. Забележени материјал у досад објављеним радовима који се тичу више различитих говора косовско-ресавског дијалекатског типа сведочи о томе да само на овде разматраном говорном подручју постоји овако стриктна поларизација.

61. Проблем генитивних синтагми у говору Параћинског Поморавља биће осмотрен, пре свега, кроз пет позиција употребе овог падежног облика: (1) уз именицу — адноминални беспредлошки Г, (2) уз квантifikатор — беспредлошки партитивни Г уз квантifikатор, (3) уз придев — беспредлошки Г као допуна придева, (4) уз глагол — адвербални беспредлошки Г и (5) уз предлог.

БЕСПРЕДЛОШКИ ГЕНИТИВ

Адноминални беспредлошки генитив

62. За генитив, као падеж зависности именице од именице, историјски је примарна адноминална позиција и „то се нарочито односи на такве употребе генитива за које је надређени члан глаголска именица“.⁸⁷

63. Адноминално употребљеним генитивом у говору Параћинског Поморавља могу се изразити неки од односа које по знаје књижевни језик, али је фреквенција употребе умногоме различита, и то утолико што је она код појединих типова адноминалног генитива сведена на минимум. Но, упркос тој околно-

⁸⁶ Ивић М. 1958: 146.

⁸⁷ Фелешко 1995: 24.

сти, могуће је издвојити неколико типова односа који се њиме могу изразити.

64. Најпре ће бити речи о начинима изражавања посесивног односа, пошто се Г, пре свега, сматра показатељем тзв. „граматичке посесивности“.⁸⁸ У говору истраживаног подручја за грађење посесивних конструкција користе се као формални показатељи различита граматичка средства.

Припадност се може изразити посесивним придевом:⁸⁹

Што ми свёкров ћатац (Бош), тô је Мѝлојев ўнук (Пл), Дрâ-шков дёда (Раш), тô Мâркови сîнови (Тек), Љубицина свекрва (Раш), йосесїримина ћेरка (Леб);⁹⁰ жёнино имање (ДМ), тô ми очёва кûха (Др), йилеће мёсо (ДМ).

Уколико је реч о означавању припадања, порекла, потицања које се везује и за лице (или било које живо биће) и за ствар, опозиција беспредлошки посесивни генитив : посесивна генитивна конструкција с предлогом *од* у потпуности је истрвена у корист другог опозиционог члана.⁹¹ Он се у испитиваном говору употребљава и када именичку лексему — којом је представи-

⁸⁸ Уп. Тополињска 2000: 1229–1230.

⁸⁹ „Посесивни ген., који изражава ’конкретан однос између власника и ствари која се поседује’, својим значењем покрива поље на коме се најизразитије оправда проблем конкуренције генитивног облика и придева; за сх. језик карактеристично је то да се генитив у тој функцији појављује у ограниченом обиму, одн. вишке су распрострањени облици тзв. присвојних придева грађених од именице која означава власника“ (Фелешко 1995: 36–37). За лична имена резервисано је по правилу само придевско образовање у књижевном језику. О томе и о дистрибутивним условима под којима се појављује једна од две посесивне категорије — облик генитива или облик ајдектива в. Ivić M. 1967: 261.

⁹⁰ Са овим не треба мешати лексикализоване форме за означавање сродства — *брâт од јуца* (Раш), имао сам *брâтша от їешике* (Свој), *сесїра* била *от їешике* (Дав).

⁹¹ А. Н. Собольев је, пишући о падежним системима српскохрватских говора контактних зона и о балканским који се у њима јављају, записао и следеће: „В синтаксисе именного словосочетания исследуемых говоров инновационными являются процессы перехода от беспредложного управления определением, выраженным генитивом (домаћин куће), или от согласования определяемого слова с притяжательным прилагательным (кућни домашин) к управлению предложно-падежному“ (Соболев 1990: 16).

вљен посесор — не детерминише одредба, и када је именичка лексема у синтагматској вези (уп. т. 133,134). Ово је, међутим, на испитиваном терену само један од сегмената реорганизације изражайних средстава у категорији посесивности. Наиме, припадност се, осим поменутом предлошко-падежном конструкцијом са *од*, исказује најчешће посесивним дативом када је уз именуцу-посесор присутна одредба. У том домену се у испитиваном говору преклапају функционалне зоне генитива и датива, па се припадност означава обртима с посесивним дативом, не само у адвербативној употреби (уп. поглавље о адноминалном посесивном дативу).

У суседним косовско-ресавским говорима посесивном приdevу се даје предност над посесивним генитивом, а среће се и употреба посесивног датива.⁹² Изражавање категорије припадности код генитива помоћу аналитичких средстава примећено је у знатнијој мери у говору Левча.⁹³ Говор Радимаца пак добро чува посесивни Г.⁹⁴ У призренско-тимочким говорима се категорија посесивности изражава у правом смислу као „балкански аналитизам“ (предлошка конструкција са општим падежом).

Чињеница да је у говору Параћинског Поморавља са списка средстава за изражавање посесивних значења „избрисана“ генитивна морфолошка форма, сведочи о раслабљивању падежне флексије у овом говору.

Употреба посесивног генитива презимена у множини не позната је испитиваном говору, па ће се чути нпр. *рұжайцке* ли-
ваде м. *Ружића* ливаде.

65. У употреби генитива који обележава однос део — целина, с паритивно-посесивном семантиком, има колебања, па ће се у прикупљеној грађи наћи примери са синтетичком генитивном формом, са општим падежним обликом уместо адноминальног беспредлошког генитива, као и они у којима предлошко-падежна конструкција *од + Г* замењује беспредлошки Г:

⁹² Симић 1980: 30; Јовић 1968: 163, 167; Грковић 1968б: 135.

⁹³ Симић 1980: 40.

⁹⁴ Томић 1987: 427.

- а) Сâm вр ѹвице (Чеп), околйна Јагодине (Раш);
 б) Једно ћоше ливаду (Чеп), цéла овâ стрáна грðбље (Заб),
 јéдну групу кðв (имали) (ДВ);
 в) Скïно с крај од мочùге (ДМ), попрàља крðв од љегðве
 кÙћe (ДМ).

66. У грађи сакупљеној у параћинском крају нашао се и известан број именских синтагми типа *nomen deverbativum + genitivus*,⁹⁵ или се заправо у свим забележеним случајевима ради о наносима, примерима из професионалног жаргона, у којима *детерминатив* (у виду посесивног генитива) уз девербативну именицу упућује на субјекатски Г (*genitivus subiectivus*):

Имало запалéње мðзга (Сик), раздвој брâка (ДМ), прðвала облâка (Пот), ѹзлив кðви на мðзак (ДМ), ѹмро од запалéње ѹлу'ха (Раш).

Посебно наводим пример с множинском именичком лексемом у општем падежу: добила запалéње зглðбови (Свој); чак се јавља и пример замене субјекатског генитива предлошком конструкцијом са општим падежом: запалéње *o"m ши зглðбови* (Свој).

67. У случају када се појава детерминатора у виду посесивног генитива уз девербативну именицу тумачи као присуство информације о реципијенту или пацијенсу, тј. када се ради о објекатском генитиву (*genitivus obiectivus*), примерима из испитиваног говора није засведочено постојање генитива у овом типу односа. Сви девербативи изведені су од транзитивних глагола, али су сви типа *nomen actionis*:

Машíна за прáје вëш (Тек), за рачишћавање Бëоград (Раш), па ће се (иде) и на копање кукûруз (ДВ), бýло бéрба грðжћe (Раш), тó машíна за прскáње лóјзе (Свој), за чувáње дёцу (ДМ).

⁹⁵ К. Фелешко, полазећи од позиције генитива уз глаголске именице (субјекатски и објекатски генитив), наводи да је ова „позиција, у еволутивном смислу, примарна у односу на било коју другу адноминалну употребу, а са друге стране, с обзиром на увид у карактер главног члана, игра посебну улогу централне позиције између адноминалног и адвербијалног генитива“ (Фелешко 1995: 154).

Функционисање општег падежног облика у овом типу односа није познато другим описаним косовско-ресавским говорима: „Характерно, что авторы описаний этих говоров не отмечают фактов проникновения форм каких-либо других падежей в сферу выражения объектного значения приименного Genitiv-a“.⁹⁶ У том смислу је и констатација А. Н. Собольева да је адноминални Г објекта, уз адноминални партитивни Г, најмање подложен процесима аналитизације.⁹⁷

68. У испитиваном говору семантичка категорија „карактеристичне појединости“ може се изразити само аналитичком социјативном конструкцијом — *c + И/ОП*, дакле, инструменталном везом с квалитативним значењем: дошо је *са разбивену гла-вју*, био ни онा� кумић *са грајорасићи очи* (уп. т. 535). Говор Па-раћинског Поморавља не познаје квалитативни генитив као средство за обележавање ове категорије. Само један пример беспредлошке конструкције са општим падежом у функцији квалитативног генитива нађен је у сакупљеној грађи: *крайки рукаје кошулја била на њёга* (Треш).

Дакле, овде нема дистинкције, установљене у српском књижевном језику,⁹⁸ те социјативне конструкције постају искључива форма изражавања ове семантичке категорије. То може бити и олакшано тиме што сама „генитивна синтагма добија искључиво оне функције које могу носити придеви, а конструкција са инструменталом појављује се и са придевском и са приложком функцијом“.⁹⁹

Говорници са испитиваног подручја испомажу се различитим конструкцијама како би „избегли“ употребу генитива „онде где се ради о појмовима који већ по себи, а специјално ако су повезани са каквом близом одредбом, изазивају представу о одре-

⁹⁶ Соболев 1991а: 126.

⁹⁷ Исто, 136.

⁹⁸ „И докато при генитивната квалификация акцентът пада именно върху принадлежността на денотата чрез посочваното качество към едно мислено множество, то при квалитативния инструментал ‘отделянето’, различаването от множеството е цел на процеса на квалификацията“ (Христова 1995: 173).

⁹⁹ Ивић М. 1956: 269.

ћеном својству“¹⁰⁰ јер је у тим случајевима замена квалитативним инструменталом неизводљива: *бсредњег расїа, висок кија м. моје висине, бёла аљина м. хаљина беле боје и сл.*

69. За такозвани Г материје (као подтип генитива *йоицица-ња*) у грађи су се нашла свега два примера и у оба је употребљен општи падежни облик у генитивној функцији: купили смо сёме кукуруз (Др), (прави се) от сёмке дулёци (Пот). Овај Г је и у са временом књижевном језику доста редак.

70. Као резултат експанзије књижевних језичких форми у новије време, у примерима пореклом из професионалног — најчешће војног и административног жаргона, појављује се адноминално употребљени Г, али се срећу и примери са општим падежним обликом у служби генитива:

— Комадант *байталјона* (Треш);

преседник *боишиће* (ДМ), додгурao до шефа *йолиције* (ДМ), одборник *Месне зједнице* (Треш), ђде у друѓи разред *гимназије* (Треш), вёлика бýла фабрика *војне одеће* (Треш), кој је рôд *слუжбе* (Изв), овô продавнице *рибе* (Др), ђма зграда *болнице* (Заб);

командант *сёла бýо* (Пл), Дом здрáвља (Заб);

— Завршио друѓу гđину *гимназију* (Изв);

и отишо у Дом здрáвље (Заб).

Израз *на основу* захтева као допуну именску реч у генитиву, па се и овде нашао један такав, књишки пример: *на ђоснову шумора* (Бош).

*

71. Без обзира на релативно мали број забележених примера са адноминалним беспредлошким генитивом, могу се извести неки закључци у вези с његовом употребом у говору испитиване поморавске зоне.

Посесивни однос и квалификација никада у овдашњем говору не бивају формализовани беспредлошким генитивом. Однос део — целина, као и тзв. Г материје, представљају се најче-

¹⁰⁰ Исто, 261.

шће општим падежним обликом у функцији беспредлошког генитива или предлошко-падежном конструкцијом *од + Г/ОП*, али се за представљање односа део — целина користе и морфолошке форме генитива. Објекатски Г формализује се искључиво општим падежним обликом. У наносима из професионалног жаргона забележени су само генитивни облици, те у том смислу не изненађује ситуација у вези са субјекатским генитивом где су нпр., за разлику од објекатског генитива, три примера од пет забележених из области медицинске терминологије.

Беспредлошки партитивни генитив уз квантifikатор

72. Партитивни Г адноминално употребљен „представља у многим случајевима примењену на именице адвербијалну употребу“ — забележио је још А. Белић.¹⁰¹ М. Стевановић је партитивни Г сматрао посебним типом генитивних синтагми без предлога, уз посесивне и ablativne генитивне синтагме.¹⁰² Традиционални граматичари су бележили да партитивни адноминални Г стоји уз именице, бројеве и прилоге, односно приложке изразе за количину.

У новије време, пишући о српскохрватском генитиву, К. Фелешко партитивни Г прибраја категорији генитива без предлога у адноминалној позицији и издваја неколико његових типова, узимајући при том у обзир значење номиналних основа оба синтагматска члана (генитив мере, генитив дела и генитив целине).¹⁰³ Посебно пак разматра употребу партитивног генитива уз бројну основу.¹⁰⁴

73. У овом одељку биће дефинисани морфосинтаксички облици који се у говору Параћинског Поморавља, у знатној мери захваћеном балканистичким преструктуирањем, употребљавају за исказивање значења партитивног адноминалног генитива. У ту сврху биће разгледани примери са семантиком пар-

101 Белић 1972: 220–221.

102 Стевановић 1979: 194–210.

103 Фелешко 1995: 49–50.

104 Исто, 50–53.

титивног генитива у конструкцијама са изразима за квантификацију и без предлога.

Примери су разврстани, пре свега, у три основне целине, сходно лексичком показатељу категорије *квантификатор*. Први непосредни лексички показатељ је *број*, други је *именица*, а трећи — *прилог*. Опет, у оквиру бројних, именичких и прилошских партитивних синтагми они су груписани у одговарајуће подгрупе, у зависности од типа партитивне речи/партитивне допуне — деклинационог или семантичког.

74. Нумеричка лексема даје прецизну квантитативну карактеристику партитивне именичке допуне, говорећи о количини избројивих елемената.

Синтагме с партитивном именичком допуном уз бројеве 2, 3 и 4, забележене у говору Параћинског Поморавља, одговарају књижевном обрасцу код именица сва четири деклинационе типа. У синтагмама типа *два/шри/четири момка/стола/реча*, *две/шри/четири жене/столице*, *два/шри/четири села* и *два/шри/четири дејешта* реч је о паукалу као нарочитом морфосинтаксичком, индеклина билном именском облику.¹⁰⁵

У вези са овим важно је напоменути да је могућност деклинирања бројева од 2 до 4 знатно ограничена у испитиваном говору, те да је у великој мери присутна аналитизација форми и тзв. малих кардиналних бројева (предлошка конструкција са основним обликом броја). Само број 2 показује факултативне падежне форме, и то углавном у *Д=И=Л ж. р. (двёма)*, а изузетно ретко код именица *м. р. и с. р. (двáма)*.

75. Само у појединим конструкцијама с непаукалним бројевима и са именицама *мејтар*, *ар*, *комад*, *месец*, *година*, *марка*, *шара* и *кило* остварен је партитивни Г, морфолошки, чак и морфонолошки — у случају именица *мејтар*, *ар*, *комад*, *шара* и *кило*, подударан са оним у књижевном језику:

Платно стб *мётара* (Дав);

посадили смо трјес пёт *áри* рёпе (Др), десет *áри* Ѯма (Бус),
ће ти дамо пёт *áри* (Тек), по педесет *áри* (Тек), за дваес *áри* (ДМ),

¹⁰⁵ В. Пипер 2002: 109.

сāдили смо шéсет áри рéпу (Треш), имáла сам петнајес áри (Пот);

рáним шéсет komáša (Чеп), четрëс komáda ѻма (Чеп);

дéсset mësceci slúжio вójsku (Чеп), сéдам mësceci седé зáјno (Др), провéли дéвëт mësceci (Стуб), седéла дéвëт mësceci (Стуб);

затéкла зáову у четрнајс гóдина (Др), пëт гóдина жíвëo (Бош), дéсset гóдина óтац живëo (Леб), јóш нíй имáла ни триес гóдина (Тек), прéко четрдéсset гóдина (Дав), девóјка у двáес гóдина (Дав), ўдала се у девéтнајs гóдина (Дав), нéћu жíвýм стó гóдина (Бош);

двé иљáде máракa (Бош);

ни за стó ūара нéсу (Буль);

дао пëтнајs кíла пасúљ (Треш), изгорéо сам пëт кíла гóри-во (ДВ), двáнајs кíла млéко нóсим (Мир).

76. У непроменљивим конструкцијама с непаукалним бројевима, тј. с бројевима изнад 4, именичка допуна налази се у облику паукала који је, као што је познато, код именница 2. и 3. деклинационог типа пореклом стара двојина (-a). Тако су овде облици паукала, који се јављају уз тзв. мале бројеве – 2, 3 и 4, на известан „пресађени“ на конструкције с бројевима већим од 4.¹⁰⁶

Примери са именицама 1. деклинационог типа:

Петнајes чáбра набéремо (Клач), ел Ѻсам drúga дошли (Леб), твóи шéс réda (Бош), свáко по четири-пëт ćáka (Леб), ѻмам стó ѹдsla (Свој), дéсset лéйka сам промéнио (ДВ), на пëт дéла дéлили (Раш), добила пëт бачалúka (Свој), по двáес-триес dâra се товáрило (Пот), бýли пëт бráša (Пл), сéдам vúka прóђóше (Клач), једáнајs чlána у кýћu (Мир); седамдéсset и сéдам nôňa (Изв), свáку двá-три véчera и пíтa (Стуб).

Примери са именицама 2. деклинационог типа:

По пëт kутиjе перýнач им dáли (Тек), тûримо по шéс vređe кукúруз (Клач), сéдам kûћe бýле (Заб), дéнули по шéс kamáre

¹⁰⁶ У вези са овим в. разматрање С. Реметића: „У овим облицима (сéдом bábe, Ѻсом водениjce – С. М.) на П-Т дијалекатском простору истраживачи виде номинатив множине. Можда при разматрању наведеног питања не треба безрезервно искључити још две могућности. Теоретски, овде може бити реч о облику Н-А-В двојине или чак о генитиву једнине“ (Реметић 1996: 469).

(Шав), на сёдам слáве нýје бýо (Чеп), па натúрамо пé-шес кóрие (Раш), бýло је нýј седам-ðсам другáрице (Свој), за пётнајс свáдбе спрëмала (Сик), рâним ðсам јунíци (ДМ), по триес жсёне ѯдемо (ДМ), Ѯма дёвет кáртие (Леб), чўвам пёт трасиље (Треш), пёт лýтие ракије попијо (Др).

Примери са именицама 3. деклинационог типа:

Свí пёт сёла се договориљи (Пот), тô вёлика ѡпштина, са прёко дваес пёт сёла (Свој), у прёко дёсет мëсциа сам бýо (Раш).

Примери са именицама 4. деклинационог типа:¹⁰⁷

Бýли су шёс дëшëша (Свој), дёвет дëшëша чўвांо (Чеп), збрàла седамдёсет јајцëша (ДМ), Ѯмам ðсам ишчëша (ДМ), дёсет трасиша мали Ѯмам (Буль), пёт камëнчëша бâци (ДМ), Ѯмам пёт јареши и пёт јаѓњеша (Др), четири словеша направе (Треш), пўну шаку, прёко дваес зрнеша ми дáла (ДМ), четири рүнеша скйнули (Бош).

77. У грађи се нашао велики број примера у којима функцију партитивне допуне уз нумеричку лексему имају именице (а) месец и (б) година:

а) Шёс мëсцеца сам седёла (Стуб), требао би јёдно шёс мëсцеца да лежим (Чеп), седёла дёвет мëсцеца (Клач), потрзу тâмо ðсам мëсцеца (Изв), тâмо бýо четири-пёт мëсцеца (Бош), сёдам мëсцеца (Мир), бýо сам осамнаес мëсцеца (Треш);

б) Живёо дёвет гëдине (Дав), у девётинајс гëдине се ўдала (Дав), имала је четрëс гëдине (Чеп), такô од дёсет гëдине (Сик), шеснаес гëдине Ѯма (Пот), дваес гëдине живёо (ДМ), за своје шездесет и шёс гëдине (Свој), кад истёкло дёсет гëдине (Буль), Ѯма петнаес гëдине (Пл), пўне тринаес гëдине (ДМ), мёне бýле ðсам гëдине (ДМ), шёс гëдине сам седёла (ДМ), већ триес гëдине лекár (ДВ), петнаес гëдине рађила (Др), сёдам гëдине бýо у затвор (Др).

78. Посебно наводим део многобројних потврда са именима јединице мере у нумеричкој конструкцији: триес мëштра у дужину (Заб), стô мëштра мôра да Ѯма (Заб), скйнула се дваес мë-

¹⁰⁷ Међу овим именицама налазе се и неке од оних које у савременом књижевном језику не проширују основу (*слово, зрно, руне*) и које су заправо овде прешли из 3. деклинационог типа.

пра прѣ (ДМ), нѣма двѣста *мѣтра* (Треш), ѿно пѣт *кілометра* (Клач), као и примере с називима новчаних јединица: дали смо му десет *милијарде* (Чеп), седамдесет *милијарде* зарадео (Тек), двѣста *милијарде* сёјалица (Др), дужни смо двањаис *ильаде* (Раш), сѣдам *ильаде* дут (Раш), дваес и пѣт *марке* (Стуб), кишта не триес *марке* (Леб), шес по стоб *бѣнке* (Креж).

79. У грађи из Параћинског Поморавља другу велику групу примера чине они у којима је именичка лексема квантитативни карактеризатор именице — партитивне допуне.

У следећим примерима с бројном именицом партитивна допуна стоји у облику паукала:

Пошо дваестину *мѣтра* (Раш), једно дваестину *мака* кромпир (Тек); напрѣви десетину *гѣжвице* (Пот), био десетину *гѣдине* (Пл); а сад стотину *йилейа* ѹмам ја (Дав).

Потврђен је само један пример с партитивном допуном у општем падежном облику уз бројну именицу на *-ица*: оставила тројицу *мѹшишину* (Леб).

80. У оквиру разматране категорије нашла су се свега четири примера с конструкцијом чији су саставни елементи именица која својом семантиком обележава меру или количину (лексеме којима се означавају делови нечега, имена посуда и сл.)¹⁰⁸ и допуна у генитиву: ѹзнемо пärче *квасца* (Раш); да се котрља буре *ракије* (Др); већица *смилја* (Заб), сат *врёмена* испред њиј (Др).

81. Наводим и далеко бројније конструкције са именицом у значењу мере или количине и партитивном допуном у општем падежу:

Каџу *куїус* појео (Бош), тур тї главицу *куїус* (Сик), шпедитор ѹмам *кукуруз* (Бош), сїто *кукуруз* (Сик), ставиш *кашику мѣс* (Пот), пун лајор *кѣв* (Бош);

ѹзнеси комат *ироју* (ДМ), нѣмам ни грутку *зѣмъу* (ДМ), д-ѹзнеси пärче *бомбону* (ДМ), дай тї мэн канту *нафшу* (ДВ), сној

108 К. Фелешко у својој студији о генитиву примере овог типа разврстава у три групе: Г мере (*двије куїлаче макарона*), Г дела (*черек меса*) и Г целине (*квартилови дрвених кућа*) (Фелешко 1995: 49–50).

шұму да понесеш (Чеп), нәки тұру веңац *айрықу* (Пот), изнөси бәкал вәдү (Др), түрим шише вәдү (Заб), көва ладну бунарску вәдү (ДМ), тепсіја сарму (Сик), давам чутуре *rakiju* (Сик), әко һимаш нәкү чашу *rakiju* (ГМ), донеси пүну чашу *rakiju* да наездрәвимо (ГМ);

бүре *віно* источио (Бош), да попијем вұчашу *віно* (Пл), смакне лъудима стогови *сено* (Чеп), имала шольу *млеко* (Изв), крошиу *мёсо* донесе (ДМ), пүна көла *мёсо* (Дав);

ораси өндела гомилу (Изв), везала свекрва нйиску *дукаши* (ДМ), үзнемо спопови *талуске* (Сик), пүне крошие *клубиши* (Пл).

Важно је напоменути да у овим и свим даље навођеним примерима са општим падежним обликом именице уз квантifikатор имамо морфолошку двозначност код именица мушког и средњег рода (Н = А, тј. ОП), те се једино према морфолошком лицу именица женског рода, код којих не постоји синкетизам номинатива и акузатива једнине, и према синтаксичкој функцији ових именица у датим исказима може сматрати да је у питању облик акузатива, тј. општег падежа. У множини су Н и А (ОП) сва три рода облички изједначени, те су стога цитирани примери важнији као потврда непостојања облика генитива множине у овој категорији.

82. Поменућу посебно примере у којима је квантifikатор лексема *йола*,¹⁰⁹ а зависни члан партитивне синтагме стоји у генитиву:

Пола *марјаша* ће ти врати (Стуб), у пола *шôг астáла* (Свој), пола *сâша* путовање (Заб);

поля *године* пропшло (Буль), остало сам мало, до поля *године* (Раш), пола чашке да попије (Изв), тेरамо редови до поля *њиве* (Бош).

Може се претпоставити да је облик генитива овде уобичајен према угледу на књижевнојезичке конструкције типа *йола године*, *йола месеца*, *йола сâша*.

¹⁰⁹ У раду М. Николића (1995–1996: 15–44) стоји да је лексема *йо* (*йол*), одн. *йола*, недеклинабилна и да није именица, јер нема нека од основних својстава именице, или има именичку службу.

Уз лексему *йола* именица *ноћ* редовно ће бити у општем падежу (књиж. *йоноћ*): у поља *ноћ* дође (Раш), у поља *ноћ* (ДВ) (али: тेरамо шалу до половине *ноћи* (Клач)). Тако је и: дођомо на поља *шуби* (Леб), сијра поља чанак (ДМ), шећер поља *кило* (Шав).

83. Издавајам овде карактеристичне мешовите конструкције са именицом — партитивним квантификатором, која улази у састав какве бројне конструкције, а у којима имамо редовни, већ размотрени однос партитивне речи и партитивне допуне:

Четири кола кукуруз дотера (Др), туримо по шес вреће кукуруз (Клач), по пет кутаје љеринач им дали (Тек);

йайрику два венца џамам (Треш), остави једно парче *рибу* (Креж), дам два снопа *шуму* (Бош);

петнаесет чабра наберемо *сирине* (Клач);

један тањир колачи донеси (Леб), три паре *волови* џама (Мир), раним шесет комата *кокосике* (Чеп), четрдесет комада *гуске* џама (Чеп), три паре *чардаке* вунене урадела (Дав).

У примерима: пун ваган *сира* (Чеп) и *сира* поља чанак (ДМ) ради се о генерилизованом облику именице *сира*.

84. Међу примерима у којима је квантификатор име неке мерне јединице нашло се њих неколико са допуном у генитиву и знатно више оних у којима именица са значењем партитивног генитива има облик општег падежа:

— Посадили смо тријесет пет ари *рђеје* (Др), најдничила за кило *брашња* (Стуб), купим два кила *брашња* (Дав);

— Десет ари *виноград* џама (Чеп), кило *шећер* (Заб), па сам ги дала два кила *шећер* (Треш), дао петнаесет кила *јасуљу* (Треш);

донаси кило *ракију* (ДМ), турим кило *ракију* (Тек), садили смо шесет ари *рђују* (Треш), имали двадесет ари *земљу* (Треш), ёктор џамам *земљу* (Др), џамам пет ёктора *земљу* (Свој), шесет ёктопра *имбовину* имао (Шав), три иљаде кила *шигенџу* добио (Мир), купе двадесет кило *рибу* (Др);

кило *млеко* попије (Др), џама да ручаш от кило *млеко* (Др), дванаесет кила *млеко* носим (Мир), килограм *брашно* пробињо ненам (Мир), изгорео сам пет кила *гравио* (ДВ), ѡубре грам није бачено (Др), сто метара *планино* (Дав), имала сам петнаесет ари *ложе* (Пот).

85. Именица *pluralia tantum – кола* у конструкцији са збирним бројем има облик генитива у примерима: двоа *кôла* рёпу на-вадили (Треш), по двоје *кôла* јду (Раш), дошли с троје *кôла* (Стуб). Међутим, у примеру двоа *кôла* дотेали (Тек) имамо ОП именице *кола*, што се може закључити једино на основу диференцијалног фонолошког фактора на прозодијском плану. Тако је и: четири *кôла* кукуруз дотेа (Др).

86. У свега неколико конструкција с прилошким изразом за квантификацију остварен је партитивни Г: пûно *рôда* ўмрло (Др), ѡма *ïроблéма* мâло (Леб); дај ми мâло лâдне вôде (Дав), јâ ѡмам мноѓо *фamîlije* јoш (Тек), дôста је зёмљe (ДМ); пûно *цвéћa* насâдим (Раш).

87. Од многобројних потврда за конструкцију с прилошким квантifikатором наводим само део. Ови се квантификацији одликују узајамним искључивањем с нумеричким квантifikаторима, јер су базирани на субјективној оцени говорника.

Именица у функцији допуне понаша се као и у конструкцији са именичком лексемом као главном партитивном речју:

Мâло кукуруз имао (Бус), збêрем мâло зéйтин (Клач), ѡмаш мâло ѹóйус (Леб); ѡма пûно *рôд* (Др); ел ѡма мноѓо *йdco* (Раш);

припрëмio *мунîцијu* пûно (ДМ), ѡма пûно зёмљu (Буль), добију *имôвинu* пûно (Мир); да пiјеш мноѓо вôду (ДМ), не вâља да пiјеш млôго *кáfu* (Сик), млôго *кôсу* сам имâла (Раш); да ти пûши мâло *слобôдô* (Бош), мâло *расôници* сiпеш (Сик), ѡмаш мâло земъици (Дав), наточи мâло *ракијu* (Сик), да набêрем мâло *салатu* (Треш), мâло сам вûну наšla (Клач); дајте ми лéцка вôду (ДМ); мâње вôду пiј (ДМ); кôца (= доста) *кôминu* ѡмамо (ДМ); вîше ће *йайрикu* да сâдимо (Пот), купиљи смо *рiбu* пôвише (Др);

тûри мâње *брашно* (Мир); *грôজe* смо имâли мноѓо (Треш); имâње доста имâло (Буль);

пûно смо имâли *гôстii* (Дав), ёни донесу *конзéрve* пûно (Треш); мноѓо мiй ѡмамо *гôстii* (Др), што ѡма *камиóни* млôго (Бош), имâли смо млôго *ïроблéми* (Леб), тô млôго *гôдинe* прошло (Треш), гâзда ѡма *йâре* мноѓо (Клач); ѡмаш *гôстii* доста (Чеп), имâли смо доста *шешкôћe* (Дав), ѡма доста *гôдинe* (Раш); кôца *гôдинe* ѡмам (Сик), двојица ѡму кôца *бвце* (Изв); мôрамо вîше *свâ-*

ње да чувамо (Изв), имала више унучићи (Шав), имали смо повише гдсии (Др); пјем мало лекови (Др), сараге мало купим (Сик).

88. У грађи су заступљене и конструкције с пронумеративним припозима за количину *кол(и)ко*, *некол(и)ко* и *толко*.

У свега два примера је потврђена допуна у облику генитива множине: колко ћеш мешара (Заб), неколико година пропшло (Мир). Тако је и у изразу: *народ*а колко ћеш (ДМ).

Зависни члан партитивне синтагме понаша се у осталим примерима као и у бројним конструкцијама — добија облик паукала:

Колко *нђа* било (Леб), у колко *вđе* испираш (ДМ), колко имаш *унчета* (Буљ); неколико *уака* (Треш), донеси неколико *кафе* (ДМ), неколико *шарчета* исечи (Мир); толко *дешета* имао (Заб).

У примерима: колико *имовину* има (Сик), колко *воду* можда попијеш (ДМ), сам толико *кафу* смо имали (ДВ) именничка реч има облик општег падежа. Кад је реч о примерима овог типа, у питању су обично градивне именице са значењем целокупне количине неке материје, а не различите „врсте“ исте материје — као што је то случај у примерима из претходног става.

89. Именница *саш*, када је у служби партитивне допуне, има облик који одговара књижевном обрасцу, али и паукални облик на *-а*. Она среће уз кардиналне бројеве и пронумеративне количинске прилоге:

— До десет *саши* (Раш), од дванаест *саши* (Бош), до десет *саши* (ДМ), толико и толико *саши* (Мир);

— У осам *саша* (Раш), толико и толико *саша* (Раш).

Забележено је и: нисам била ни поља *саша* (Бош), премда се у овдашњем говору може чути и *идла саш*, вероватно према *један саш*.

90. Реч *йуш* у мултиплекативним бројним конструкцијама потврђена је као допуна у облику Н-А једнине: трћ-четири *йуш* сам био у суд (Раш), доће он трћ-четири *йуш* (Свој).¹¹⁰

¹¹⁰ М. Николић сматра да би недеклинабилна лексема *йуш* могла бити именница, јер има назнаке рода и броја (задњи *йуш*, десет *йуша*), али има прилошку службу (Николић 1995–1996: 23).

91. Траг старе двојине чува се у бројној конструкцији *на двѣ мѣсѧе*, која је уобичајена у испитиваном говору. Забележено је и *на јѣдну мѣсѧу*, *на дрѹгу мѣсѧу*, али ван бројне конструкције је *седї на његово мѣсто*.

*

92. На основу свих забележених примера са семантиком партитивног генитива у беспредлошким конструкцијама и са изразима за квантификацију може се закључити да се за исказивање значења партитивног адноминалног генитива у испитиваном говору Параћинског Поморавља најчешће користе два нарочита морфосинтаксичка средства — облик паукала и облик општег падежа. Морфолошки облик генитива употребљава се у малом броју забележених примера.

93. Дакле, на истраживани прелазни косовско-ресавски говор не може се применити констатација А. Н. Собольева о стању у косовско-ресавским говорима, изнета у његовом раду о категорији падежа на периферији балканословенског ареала: „наменее проницаемыми в исследуемом отношении участками следует признать приименный партитивный Genitiv“,¹¹¹ али стоји његова констатација, изведена на основу стања у говору Левча и Ресаве, да општи падежни облик истискује лагано генитив из његове адноминалне употребе у партитивном значењу, „при чем в относительной хронологии это несомненно происходит позже аналогичного процесса в приглагольных конструкциях“.¹¹²

94. Морфосинтаксички облици именичким лексема у функцији партитивне допуне условљени су врстом партитивне речи којом се даје квантитативна карактеристика. У конструкцијама с нумеричком речју, тј. с непаукалним бројевима и бројном именицом типа *десѧтина*, потврђена је партитивна допуна у нарочитом облику — паукалу. И код номиналних и код адвербијалних партитивних синтагми допуна је формализована оп-

¹¹¹ Соболев 1991а: 136.

¹¹² Исто, 125.

штим падежним обликом. Можда се изузетно честа употреба општег падежа у генитивној функцији може објаснити редундантношћу морфолошке ознаке допуне, будући да она говори само о садржају квантifikатора.¹¹³ Нешто већи број примера с генитивним обликом у беспредлошким партитивним конструкцијама забележен је само када се као изрази за квантификацију појављују тзв. велики основни бројеви, а у служби допуне су најчешће именичке лексеме као конкретизатори неких мерних јединица — просторних, временских, новчаних и сл.

Беспредлошки генитив као допуна приdeva

95. У српском књижевном језику одређени, невелики број приdeva захтева допуну у виду партитивног генитива без предлога: *гладан*, *жедан*, *сий*, *йун*, *жељан*, *вредан*, *свестан* итд.

Известан број примера тога типа забележен је и у говору Параћинског Поморавља, али је у њима генитивна рекција најчешће формализована општим падежним обликом.

96. Прикупљена грађа показала је велики број примера количинских конструкција с приdevом *йун*, где је његова допуна остварена у виду општег падежног облика:

Пұна күһа *народ* (Бош), пұна авліја *народ* (Изв);

бокал пұн *лайды извбрску вәду* (ДМ), шіште пұнно *ракшы* (Раш);

пұна Іагодина *шёнкови* (Раш), сёло пұнно *чётинци* (Пл), пұн на собы *гостии* (Креж), кола пұнна *црейулье*, *џакови* (Буль), пұна күһа *дёвери*, *зәве* (Стуб).

У испитиваном говору допуна приdevу *йун* може бити остварена и у виду аналитичке социјативне конструкције — *c + ОП* у инструменталној функцији (уп. т. 539).

97. У синтагматској вези с приdevом *жељан* бележена је именичка лексема у општем падежу: прê си бîо жéльян *лéйу ăр-тишыцу* (Сик), жéльни смо *кîшу* (ДМ), па смо жéльни *лóзде* (Буль).

¹¹³ Младеновић 2001: 486.

Тако и анафорска заменица у примеру: *јâ сам свѣ ѿб жѣльна* (Др), па према томе и: *жѣльан свашиа* (ДМ).

Међутим, редовно ће бити: *остао жѣльан майке*, *жѣльна је ѡерке* и сл. Овакви примери могли би ићи у прилог тези о антропоцентричности: име бића јавља се као најстабилнији сегмент у морфолошкој структури.¹¹⁴

98. Придеви *сити* и *жедан* формирају у говору параћинске области количинску конструкцију с општим падежом: *сита сам и месо и салату* (ДМ), *сити смо ѹроју и качамак* (Пот); *жедан вобду* (Изв).

Адвербални беспредлошки генитив

99. Обрађујући контекстуалне карактеристике употребе генитива у савременом српском књижевном језику, К. Фелешко је беспредлошки Г у адвербијалној позицији осмотрисао кроз његове различите функције — функције правог и неправог објекта, као и прилошке одредбе.¹¹⁵

100. На основу грађе сакупљене на територији Параћинског Поморавља у позицији уз глаголску реч могу се издвојити две категорије генитива: Г који се налази у функцији синтаксичке допуне уз потврдне и одричне глаголе и темпорални Г у функцији прилошке одредбе. У проучаваном говору није нарочито честа адвербална употреба генитива.

Генитив као синтаксичка дојуна

101. У оквиру ове категорије може се говорити о генитиву у служби синтаксичке допуне *потврдних* и *одричних* глагола. Што се семантичке компоненте тиче, у питању може бити значење *егзистенцијалности*, односно *тартишливности*. Наиме, граница између ових двеју контекстуалних варијаната генитива је

¹¹⁴ Ову тезу З. Топлињска разрађује у раду *Anthropocentric Language Theory as Organizing Principle of the Slavic Case System* (Topoliњска 1999: 79–94).

¹¹⁵ Фелешко 1995: 53.

флуктуирајућа, те је понекад ствар субјективне оцене одређивање примарности *йосићаја* или *количине* у датој конструкцији.

102. У егзистенцијалним конструкцијама с глаголом *бити*, „*esse*“ и с глаголом *имати* у значењу „постојати“ уочена је у скупљеној грађи доследна употреба номинативног облика у субјекатској позицији, о чему је већ било речи (в. т. 35). Забележена су само два примера с генитивном формом: то је било *народба* (ГМ), тамо *јма народба, свешта* (Стр).

103. Такође, у испитиваном се говору за значење партитивности (без експлицитно израженог квантifikатора) употребљава именичка лексема формализована акузативним обликом у објекатској функцији (уп. т. 381–382), а номинативним обликом у субјекатској (уп. т. 36А).

Потврђена су свега два примера с генитивним обликом именице: ако ћеш киселог *млека* (Раш), ћоно се збрало *свешта, народба* се збрало (Бош).

Када је реч о рефлексивним глаголима с партитивном семантиком — *најести се, наийти се*, испитивани говор познаје само употребу општег падежног облика у генитивној функцији: *најели смо се месо, напила се воду ладну*.

Партитивни Г у множини забележен је само у вези с именичком лексемом *проблем*, која је продрла у овај говор у новије време из књижевног језика: *јмаш саде проблема* више (Раш), кад *јмаш проблема* (Леб), после смо имали *проблема* (ДВ), али и: *имала сам и проблеми* (Дав), кад *јмаш проблеми* (Леб), све *јмаш проблеми* (Леб).

104. У проучаваном говору нису заступљене конструкције с беспредлошким генитивним обликом у функцији индиректног објекта после одређених рефлексивних глагола. Синтаксичка до-пуша ових глагола реализује се у различитим предлошко-падежним конструкцијама или у општем падежном облику.

Уз глагол *сећати се* као допуна јавља се синтагматска веза *за + А* (в. т. 418), а уз глагол *дохватаћи се* са значењем „досегнути“ — синтагма *до + Г* (в. т. 158).

105. Аблативни Г без предлога, типа *илашићи се некога/нечега*, није забележен у истраживаном говору. Уместо њега среће се Г/ОП с предлогом *од* (уп. т. 142), или различите еквивалентне конструкције, напр. стидео се због речи што ју речко м. стидео се *речи* које јој је рекао, чувај се да не озебеш м. чувај се назеба.

106. Генитив игре у поморавском говору парашинског краја постоји само синтаксички — не и морфолошки. Транзитивни глагол *играји* без повратне морфеме везује уз себе А (в. т. 400), док се интранзитивни глагол с повратном морфемом — *играји се* рекцијски усмерава ка општем падежу у генитивној функцији:

Шта смо се играле *клис* (Сик), играле смо се *клис* (ДМ), ми се ћаграмо и нђ *жмурку*¹¹⁶ и онђ *йоийћ* (Раш), играле смо се *йоийћ* па *швињку* (Сик), па сам се сиграла *швињку* (Сик), играле смо се *ићдање* с тајагу (ДМ).

107. Тако и лексема *јсао* нема уз себе други валент у генитиву, као у савременом књижевном језику, већ предлошко-падежну везу *за + А* (в. т. 423).

108. Када је реч о генитиву уз негацију, за савремени књижевни језик је већ утврђено да је у односу на остале словенске језике „у губљењу словенског генитива најдаље отишао (не узимајући у обзир македонски и бугарски, који имају сасвим дружији систем деклинације). Ово се тумачи утицајем грчког језика, преко старословенског, као и утицајем балканских језичких средине уопште. [...] Но сви ови страни утицаји могли су само подржати процес до кога је дошло из унутрашњих језичких разлога“.¹¹⁷ Износећи податке који се слажу са подацима Д. Гортан-Премк — изнетим у раније објављеним радовима — К. Фелешко утврђује, пишући о категорији *genetivus negationis*, „даље опадање генитивних облика“, осим у случајевима „kad се

¹¹⁶ Номинатив ове именице може гласити *жмурка* (f) и *жмурке* (pl. tan.).

¹¹⁷ Гортан-Премк 1973: 292–293.

у детерминисаној основи појављује глагол *немаи*“ и „кад се у улози објекта појављују [...] заменице *што, ово, оно, шта* итд.“¹¹⁸

109. У грађи из Парадинског Поморавља готово су сви примери са одричним глаголима *нисам/не биши и немаши*, уз које стоји именица у номинативу или акузативу, у зависности од функције коју има — субјекатске (уп. т. 36Б) или објекатске (уп. т. 384–385).

110. Генитив уз негацију изузетно је слабо заступљен у говору Парадинског Поморавља. Број примера са именицом у генитиву готово је занемарљив. Уочена је употреба генитивног облика у два примера уз глагол *не биши*: *није било вđде* (Пл), за *нас није било ћроблέма* (Раш). Забележена је и елиптична конструкција с номинативом у првом делу и генитивом у другом делу: *само здравље и рђаша немо да буде* (Заб).

Употребу објекта у генитиву уз глагол *немаши* бележим у свега три примера: *нијмо имали ни крање* (Раш), *нёмам сана* (Мир), *нёмам времена* (Стуб).

Овде ћу навести и неке изразе с глаголом *немаши* и генитивом: *нёма за њу ћроблέма* (Изв), *нёма ћроблέма* (ДВ), *сас њима нýсам имала ћроблέма* (Свој), *нёмам ћроблέма сес њима* (Пот); *нём jâ ђóјма* (ДВ), *нёмаш ђóјма* (Дав); *тû краја нёма* (Шав).

Употреба генитива је уобичајена у устаљеном обрту типа: *не дâти мира*.

*

111. На основу примера сакупљених у области Парадинског Поморавља уочена је употреба беспредлошког генитива у адвербалној позицији (и уз потврдне и уз одричне глаголе), углавном у конструкцијама с лексемама које не спадају у дијалекат, већ су пореклом из књижевног језика. Међутим, чак и у тим случајевима долази у обзир употреба акузатива, као нпр.: *кад ђимаш ћроблéми* (поред: *кад ђимаш ћроблéма*).

118 Федешко 1995: 58.

112. У савременом српском књижевном језику „конкретан партитивни садржај“ може се исказати и генитивом и акузативом, који у том случају чине конкурентни пар. Према мишљењу К. Фелешка, Г је „у томе пару семантички маркирани члан: назив објекта који је читав обухваћен радњом коју означава глагол добија акузативни облик; међутим, назив предмета који је само делимично обухваћен радњом добија генитивни облик“.¹¹⁹ Наведена дистинкција није ни од каквог значаја у проучаваном говору; због изразите малобројности примера с генитивом нема реалних услова да се говори о факторима који су евентуално могли утицати на избор форме објекта у њима, одн. у објекатским конструкцијама с акузативом.

113. Треба напоменути да је у другим косовско-ресавским говорима (премда је материјал којим се презентује ова појава веома ограниченог обима) могућ Г у партитивном значењу, и уз квантifikаторе и без њих, али је веома чест у тој функцији и А објекта, одн. ОП.¹²⁰ Тако, стању у проучаваном говору не одговара у потпуности констатација А. Н. Собольева, везана за ситуацију у другим истраженим косовско-ресавским говорима: „Genitiv при отрицании употребим [...] во всех изучаемых косовско-ресавских говорах, хотя во всех них отмечена его конкуренция с Casus obliquus“.¹²¹ Једино је у говору Левча¹²² словенски Г веома редак, а уз одричне глаголе најчешће је у употреби облик акузатива.

114. Дакле, истискивање генитивног облика из позиције синтаксичке допуне потврдних и одричних глагола остварено је у говору Параћинског Поморавља у великој мери и примери са овим падежним обликом бележени су само по изузетку.

Такође, и у предлошко-падежним синтагмама којима се конкретизују допуне појединих рефлексивних глагола, као нпр. *сейшии se*, те аблативних глагола типа *йлашиши se*, препознаје

¹¹⁹ Фелешко 1995: 54.

¹²⁰ Симић 1980: 59–61; Јовић 1968: 163; Пецо / Милановић 1968: 302–332; Грковић 1968: 134.

¹²¹ Соболев 1991а: 123.

¹²² Симић 1980: 28–29, 61–62.

се процес аналитизације којим је истраживани говор захваћен у великој мери.

Темпорални генитив

115. У савременом српском књижевном језику темпорални беспредлошки генитив је продуктивна и фреквентна граматичка категорија која постоји искључиво у обавезним синтаксичким спојевима,¹²³ тј. обавезно је праћена одредбом као помоћним морфолошким знаком.¹²⁴ Поље употребе детерминисаног беспредлошког темпоралног акузатива данас је знатно сујено у књижевном језику, а „кривац“ за то је детерминисани беспредлошки темпорални Г.¹²⁵

116. Међутим, у говору Параћинског Поморавља је, судећи према прикупљеном материјалу, ситуација посве другачија, прецизније речено — обрнута. Беспредлошки темпорални А је максимално проширио поље своје употребе на рачун беспредлошког темпоралног генитива (уп. т. 397–398), те се може рећи да у овој значењској категорији прибележене генитивне синтагме егзистирају више као окамењени прилошки изрази које одржавају адвербијализација.

117. Темпорално значење има Г у примерима:

Радили смо и *прошле године* (Др), *прошле године* истругао даске (Бош), били код нас *прошле године* (Треш), ишли смо и *прошле године* (Леб); *претпрошле године* завршио (Стуб), дошла *претпрошле године* (Леб); *које* баш *године* отиде Драгица (Клач), *које* *године* правимо ми ову кућу (Клач), не пантим *које* су *године* Немци дошли (Раш), да ти кажем *које* је *године* било (Чеп); *једне године* кат сам јела жуту прόју (Треш); низала сам дуван ове *године* (Раш);

Продише зиме ме водили (Изв).

¹²³ В. Ивић М. 1961: 185.

¹²⁴ Ивић М. 1959: 151–163.

¹²⁵ Више о овоме в. Гортан-Премк 1973: 288–289.

Само поједина значења обухваћена локационом значењском категоријом¹²⁶ изражавају се темпоралним генитивом, јер се њиме исказује директна локализација времена остваривања глаголског садржаја у оквиру временског одсека који представља именица — конкретизатор.

Премда је у грађи са територије испитиваног говора темпорални Г непродуктивна категорија, забележена у невеликом броју примера, и ту је детерминатор неизоставно присутан. Временски детерминатив конкретизован је лексемом *година* са актуализаторима *прошла*, *пређашрошила*, *једна*, *ова*, *која*, потом лексемом *зима* са актуализатором *прошла*.

118. Посебно наводим примере у којима се падежном конструкцијом у генитиву (тип: *сваки* + временски детерминатив) реализује темпорална итеративност, тј. итеративна симултантност:

Свაђају се свакога дана (Мир), поједини ђду сваког дана (Стуб);

сваке суботе добија пакети (ДВ), носимо *сваке суботе* (Клач), ђдеш *сваке суботе* до четрдесет дана (Леб), *сваке недеље* смо ђшли за динар (Заб);

сваке године ћони набери (Раш), сади *сваке године* (Раш).

У напред цитираним примерима актуализатор *сваки* стоји уз именичке лексеме којима се формализују и краћи и дужи временски периоди.

М. Ивић сматра конструкције са актуализатором *сваки* специфичним и одваја их „од осталих случајева употребе временског генитива“, одн. посматра их засебно у односу на „генитивне временске конструкције локационо-статичког типа“.¹²⁷ С. Павловић, пак, сматра да је овде реч о значењу *итеративне симултантности*, а да је улога заменице *сваки* управо *антиактуализаторска*, тј. да је ова заменица „пре интензификатор него актуализатор“,

126 Надаље ће у раду материјал у вези с темпоралним значењем поједињих падежа бити излаган према принципима прихваћеним у домаћој лингвистичкој пракси, теоријски разрађеним у раду М. Ивић о падежним временским конструкцијама (Ивић М. 1955–1956).

127 Ивић 1955–1956: 182.

пошто изгледа да је „обавезност реализације детерминисане радње“ један од чинилаца значења генитивне конструкције типа *сваки* + временски детерминатив.¹²⁸

119. У једном је забележеном примеру темпорални Г употребљен за исказивање датума: *осмог новембра* мобилишу ме (Треш). Грађа садржи и један пример елиптичне конструкције где Г без предлога и без атрибутске одредбе означава време: та-мо *јула-јуна*, тад се жње (Пот).¹²⁹

*

120. Осмотривши све примере који се односе на разматрану семантичко-сintаксичку категорију, може се закључити да се њима даје одговор на питања *када* и *колико чесио*. У сакупљеној грађи пак нема примера којима се конкретизује однос *колико дуго*.

121. Уколико се изузму из разматрања синтагме за временску итеративност, односно итеративну симултаност — са изразом *сваки*, може се рећи да је употреба темпоралног генитива уобичајена само у синтагмама типа: актуализатор (*прет*)*прошила/која* + ознака временског појма — именица *година*.

У вези с овом тврђњом помињем и једно запажање М. Ивић, без обзира на то што се оно односи на књижевни језик: „Пада у очи да се генитив најчешће онда јавља кад је у питању облик са значењем 'прошли' употребљен уз именицу у облику

¹²⁸ Павловић 1996: 12, 18–19.

¹²⁹ У вези са овим примером треба рећи да је код наших традиционалних граматичара постојало мишљење о погрешној употреби временског генитива од имена одређеног месеца, а да испред имена у генитиву не стоји у том падежу и сама реч *месец*. Међутим, у новије време наилази се на другачије ставове у вези с овим питањем. Уп. мишљење М. Стевановића: „Једино је могућ временски генитив од имена одређеног месеца [...] код нас се *шак октобра* йочињу *сејати*“ (Стевановић 1979: 190). М. Ивић, на пример, пише о томе да „генитивни облик имена месеци употребљен у временским ситуацијама није се развијао као именичка, већ као одредбена категорија“ и према томе закључује да „на изостављање одредбе уз имена месеци у функцији временског генитива не треба гледати као на неправилност која се противи духу језика“ (Ивић М. 1955–1956: 179).

множине. То је можда зато што у таквим случајевима сама временска ситуација изазива претставу о простору, дужини времена чије границе нису тачно одређене, што управо одговара основној природи временског генитива.¹³⁰

С обзиром на то да је у грађи прикупљеној на терену Параћинског Поморавља лексема *година* са актуализатором (*трећи*)*прошла*, „резервисана“ за домен темпоралног беспредлошког генитива, треба подсетити и на део закључка Д. Гортан-Премк, који се односи на савремени књижевни језик: „Када су у питању дужи временски периоди (година, годишње доба, месец, недеља), њихова се имена употребљавају у генитиву, а када су у питању краћи временски периоди (дан, ноћ, јутро и сл.), њихова се имена употребљавају и у акузативу и у генитиву“.¹³¹

ГЕНИТИВ С ПРЕДЛОЗИМА

122. При употреби предлога уз Г спецификована значења још су бројнија од разноврсних значења беспредлошког генитива. Уз овај падежни облик стоје многобројни предлози: они који су то по свом пореклу, они код којих је још видљиво њихово прилошко порекло, као и именице с предлошком употребом. Инвентар предлога који се могу наћи уз Г и у књижевном језику¹³² и у свим српским дијалектима изузетно је богат у поређењу са осталим падежима.¹³³ Иновациони процес повећања броја предлошких веза захватио је највише Г, и то је једини падеж у српском језику „који је временом проширио своје поље употребе“.¹³⁴

¹³⁰ Ивић 1955–1956: 195.

¹³¹ Гортан-Премк 1971: 132.

¹³² У експерираној грађи (речници, књижевна дела, новине) К. Фелешко је пронашао чак 52 предлога која се употребљавају с генитивом (Фелешко 1995).

¹³³ О томе шта се све може обележити предлошким конструкцијама с генитивом у књижевном језику в. детаљније Ивић М. 1958: 143–145 и Фелешко 1995: 77–153.

¹³⁴ Ивић М. 1958: 161.

Када се у савременом књижевном језику дефинишу услови који одређују поље употребе овог предлошког падежа, онда битан значај има „за генитив — критериј одмеравања по удаљености, у конкретном и апстрактном смислу“.¹³⁵

За овај падеж, једини којим се може исказати и аблативни просторни однос, поред свих осталих просторних релација¹³⁶ чије је исказивање својствено и другим падежима, везује се велики број „месних“ предлога различитог значења (аблативност, директно и индиректно лоцирање, циљ, део простора одигравања радње у целини итд.). Стога се у литератури и наводи да се Г као „најшири, најопштији падеж места по значењу и употреби у нашем језику“¹³⁷ издваја као неутралан, необележен (немаркиран) члан падежног месног система.

123. Све напред наведено важи и за употребу генитивног облика у говору Параћинског Поморавља, осим што се може говорити о делимичној сужености његове употребе, која се огледа у нешто мањем броју предлога који се у овом говору могу наћи уз Г. Оно што издваја овај поморавски говор у односу на неке друге косовско-ресавске говоре јесте релативно замашна употреба општег падежног облика с генитивним функцијама.

У суседним косовско-ресавским говорима,¹³⁸ изузев у говору Ресаве,¹³⁹ малобројни су примери замене предлошког генитива општим падежом, али те податке треба узети условно пошто синтакса падежа у описима ових говора (изузимајући посебан рад о синтакси падежа у говору Левча) није обрађена.

124. У даљем тексту најпре ће бити размотрена употреба генитива/општег падежа м. генитива у конструкцијама с најфrequentнијим предпозима (с примарним месним значењем): *од*,

¹³⁵ Исто, 158.

¹³⁶ „Од свих анализираних предлошко-падежних конструкција апсолутно најбројнију групу чине конструкције општег просторног значења — од 52 типа предлошко-падежних конструкција 36 се одликује примарним просторним значењем“ (Фелешко 1995: 79).

¹³⁷ Ивић М. 1957: 155.

¹³⁸ Јовић 1968: 163; Симић 1980: 39–58; Грковић 1968а: 130.

¹³⁹ Пецо / Милановић 1963: 302–332.

до, код, из и йреко. Што се редоследа представљања генитивних конструкција с мање фреквентним предлогима тиче, најпре су представљене предлошко-падежне конструкције којима се првенствено обележавају просторни односи, потом оне којима се превасходно обележавају темпорални односи и потом оне које служе за обележавање апстрактних односа. На крају су разматране конструкције с предлогима именичког порекла.

Предлог *од*

125. К. Фелешко је на основу савременог материјала из српског књижевног језика констатовао да се специфичност позиције предлога *од*, између осталог, састоји у томе да се од укупног броја примера са свим предлогима који се употребљавају уз Г готово четвртина односи на употребу овог предлога.¹⁴⁰ Предлог *од* с генитивом употребљава се у већем броју служби него ма који од осталих предлога, а његово је опште значење *аблативно*.

126. Грађа из Параграфског Поморавља показује изузетно велику фреквенцију употребе генитивне конструкције с предлогом *од*. Овај предлог у испитиваном говору стоји уз Г/ОП и означава, као и у књижевном језику, потицање, одвајање, удаљавање од појма са именом у генитиву. Из ове основне аблативне конструкције развиле су се друге употребе генитива с предлогом *од* у различитим значењима.

127. Од многобројних потврда за конструкцију *од + Г/ОП* у аблативној функцији растављања, отклањања, узимања, одвајања од неког места, предмета, од неког појма¹⁴¹ наводим само део:

- Одвади *оӣ качамака* (ДМ), одмакни се *оӣ шдга ӯгња* (ДМ), не мёж се ётне *од народа* (Буљ);
- растеро *оӣ ше колибе* (Стуб), једнога отерали *оӣ күхе* (Треш), понео *оӣ күхе* (ДМ), није се одважао *оӣ күхе* (Леб), па бёгамо *од мечке* (Треш), таман смо с-откачили *оӢ ше бёде* (Др), гү-

¹⁴⁰ Фелешко 1995: 104–113.

¹⁴¹ „Указивање на појам од кога се нешто одваја (узети од оца) претставља несумњиво одмеравање полазне тачке (границе) неке акције у нешто транспонованом смислу“ (Ивић М. 1958: 145).

би се *ошт кайшe* (Мир), трајки тāм *ошт шe сесире* (Треш),¹⁴² *ошт комишке* сам узимала (Мир), *од јуне узјимим* (Мир), ћно се откнe *ошт шабле* (Треш), одсечемо *од аљине* (Пот), одбивали ни *од најнице* (Буљ), трајки ни *ошт деде* (Бош);

кат ти се одвоји *ошт срца* (Леб), бежи *ошт девојчеша* (ДМ), *од имања* одлучили (Буљ);

— Јa јузмем *од најшу* задругу (Треш), бегамо *од бајбу* (Треш);

побегну *ошт шо ђубре* (Сик), да с-одвојим *ошт деше* (Леб), да избегаш *од злo* (Бош);

не мoг се ћтнем *од љеки Орашани* (Раш), склонио се *од лоји* (Свој), задужила сам се *од мoи сељани* (ДМ), па бегамо *од авиони* (Треш), сачували *од Немци* (Сик).

128. Забележено је и доста примера са синтагматском везом *од + Г/ОП* за означавање почетне границе у одмеравању просторног односа, најчешће као антонимични корелат конструкцији *к(a) + Д*, када се ради о одређивању правца из кога се нека појава креће, односно приближава:

— Донео *ошт шојдка* нeшто (Бош), вратијло се дeте *од мoица* (Шав), одмакни се *ошт шога дгња* (ДМ), исправим душему *ошт проздра* (Др);

пoђомо *од (куће) мoјe мaјке* (ДМ), кат сам пошла *ошт куће* (Стуб), пева још *ошт продавнице* (Пот), *ошт цркве* кад изиђеш гор (Буљ), чак *ошт стањице* кад јдеш (Буљ), ћома *од онe рaскрнице* почиње (Заб), кат пођем *ошт колибе* (ДМ), дошла, знаш, *ошт колибе* (Клач);

— И превeзе га *од онaj мoс* (Раш), *ошт шац* право ўлица (Раш), куј ћде *од аушио-шуш* (Леб), донеће *од овa шошок* (Бош).

129. У примеру: а једни *ошт села* пүцу (Пл) имамо означавање правца из кога се врши радња — „из правца села“, а у примеру: бацио далеко *од бајбе* (Сик) — обележавање растојања, удаљености у било ком правцу уз прилог *далеко*.

¹⁴² За примере с дативом у аблативној функцији узимања уп. т. 341.

130. У испитиваном говору обичније су релације *оӣшо коти колибе* — дошо оӣ колибе м. *оӣшо на колибу* — дошо с колибе (= појата, бачија). У вези с тим уп. предлог код, т. 172.

131. Када су у питању имена локалитета, забележени су следећи примери с конструкцијом *од + Г/ОП*, сви са значењем „из правца х“:

— Пут као *оӣ Крâгјевца* (Треш), дошо *оӣ Солуна* (Буљ), ђашла сам *оӣ Параћина* (Буљ), *оӣ Сисевца* гледаш право (Буљ), почели прво од *Извора* (Пл), ђду партизани *оӣ Смиловца* (Пл), *оӣ Приштине* један фронт (Треш), ђашла од *Лагодине* (Раш), одврнемо за *Лебину* *оӣ Стријже* (Леб), вода јурнула од *Мораве* (Сик), једни пуџу од *Лешја* (Пл);

— Јма *оӣ Параћин* кат се ђде (Треш), *од Десијотовац* ђшли (Буљ), кренемо од *Вишановац* на *Душановац* (Треш), један фронт *оӣ Краљево* (Треш), кренемо *оӣ Кавадарци* (Треш).

132. Следећи примери са синтагмом *од + Г/ОП* јављају се као супституант израза „родом из х, пореклом из х“:

— И ја сам жива *оӣ ше фамилије* (Стуб), она је од *ваше фамилије* Николић (Сик); ја сам опанчар *оӣ Параћина* (Раш), од *Босне* ју муж (Дав);

— Он је *оӣ ше крај* (Раш), она далеко, од неко село (Стуб), там далеко од неко село снаја (Стуб); ови другари сви *оӣ Крâгјевац* (Треш), он је *од Прибој* (Дав), *оӣ Косово* ли беше (Дав).

Конструкција са именом локалитета може значити и да је неко из места чије је име у генитиву/општем падежу, али и из близине, околине тог места.

133. У испитиваном говору често је бележена посесивна генитивна конструкција с предлогом *од*. Она се употребљава у одређивању родбинског припадања (Genitivus originis), без обзира на то да ли именицу-посесор детерминише одредба или је именичка лексема самостална:

*Од Милошевог друѓа*¹⁴³ Ћерка (Шав), *од Милановог другара* буразер (Чеп), то ми *од браћа* пашеног (Стуб);

¹⁴³ Код именица м. р. за живо једнински облици на -а посматрани су као генитивна флексија.

јā сам *оīш* ѹрве женē дёте (Заб), *од* друѓе женē тî двâ сîна (ДМ), ѓимам сёстричину *од* најстарše сёстре (Сик), ал *оīш* ѩерке ми тô ўнук (Дав), *оīш* ѩерке ѓимам двê девојчице (Мир), тô ми *од* унûке свекрва (Др).

Међутим, уколико је уз именицу-посесор присутна одредба, припадност се у говору парадинског краја најчешће исказује посесивним дативом (уп. т. 302).

У материјалу се нашло и доста примера с лексикализованим формама за означавање сродства, типа: мѡје сёstre *од* јûјца (Треш), ѓимам брата *оīш* ѩешкe (Бош), сёстра бýла *оīш* ѩешкe (Дав), међу којима ће се, додуше ретко, наћи и примери са општим падежом у функцији генитива: а мâ сёстра *оīш* ѩешкu (Треш), ёде ми браћa *оīш* ѩричёви (Буљ).

134. Уколико је реч о означавању припадања, порекла, потицања које може бити везано и за лице (или било које биће) и за предмет, предлошко-падежна веза *од* + Г/ОП фреквентна је у говору Парадинског Поморавља:

— Залёпим *од* бâгрена лîс (Чеп);

пérце *од* ѡуске (Мир), вр ѹвице *оде* воденици (Чеп), четири рûнета *од* ѡвце (Бош), тô црêп *оīш* кûћe (Чеп), извâдимо сёме *оīш* ѩикве (Клач), крёшу лîсници *оīш* шûме (Клач), ђубриво *оīш* стôкe (Стуб);

јёдна нôга *оīш* ѹллешта (Мир),

— *Оīш* ѹйдреиñ онô кольце преврñем (Треш), хárтijе *оде* ѹе-ћer (Мир), *од* врбú нáђемо кору (Треш), побој *оīш* ѹтô стареиe дé-тие (Клач), мâc кâнта *оīш* ѹrâce (Др), мîра (= мириз, воњ) онâ *од* онô одéло (Др);¹⁴⁴

Нёки чепарчийи *од* сûдови зёмљани (Раш), стої хárтија *од* ѡвû щакови (Мир), одломи нёку грâну *оīш* ѹрње (ДВ), jáрам *од* го-вёду (Чеп).

135. Предлошко-падежна конструкција *од* + Г/ОП се у прегледаној грађи јавља и за обележавање материје од које је нешто састављено, начињено. Она у примерима из ове значењске категорије служи као допуна именици уз коју стоји:

¹⁴⁴ Примерима овог типа Д. Петровић приписује квалитативно значење уз наглашену ablativnost (Петровић 1968: 186).

— Марāмч̄иhi оiш шифона (Пл), калуп оiш флека (Леб);
огрāдимо од нēке кđже тóру (Клач), опанци юма оiш кđже (Сик), одéло смо ноsilih од вуне (Треш), платно оiш шежине (= конопља) (Сик), шерпе оiш юечёне земье (Сик), врёhe оiш кđзине (Клач);

човáнче од дрвеша (Заб), појату стáру оде дрвеша (Клач);

— Опанци оiш свйьску кđжу (Дав);

заструзи оде дрво (Сик), бараница оiш пройно брашињо (Пот), од жийто напрavиш нeшто (Пот), вериге од гвожђе (Треш), боље вино оiш црно грoжђе (Мир), оно грудва оiш шо ма-
сло (Изв);

од једни дулёци бели напрavиш питу (Пот), ткали смо сук-
но од ёве (Пот), сламарице оiш шушке (Треш), озидане ограде
оiш цигле (Буль), печу ракију и оде јабуке и оiш крушке (Пл), амбар
од даске (Клач), гибаницу спрёмимо од јабуке, од ораси (Сик).

Претходној групи примера могао би се прибројити и сле-
дећи: флека од ордине (= ораховине) нeће се смикне (= скине)
(Пот).

136. Забележени су и примери са од + Г/ОП за означавање
почетне границе неког времена, односно имена неког времен-
ског или невременског појма према коме се одређује какав вре-
менски размак:

— Пoчну јoш oиш юéшка (Пл), тo oиш юурског rаtша (Буль),
бýла солидан ђак oиш kраja (= од почетка) (Дав);

тако бýло oиш cтарине (Заб), rадили тo oиш cтарине (Заб),
тo је кумство oиш cтарине (Тек), oиш шесет друge гđдине (Треш),
кад довати кiша вiше од недеље (Бус);

пoчну од јутира да граде (Пл), oд дeтишта сам pоcho (Изв);

— Oиш юрèhi rаzред свё врло добра (Пот), млðgo бистар бýo
oиш kraj (= од почетка) (Раш);

oиш седамнаесту гđдину почела да ради (Буль);

дава oиш юполугdже онi други (Мир).

Конструкција oиш kraja, с темпоралним значењем „од почет-
ка“ није необична у говору Парадинског Поморавља, а ни у неким
другим косовско-ресавским и призренско-тимочким говорима.¹⁴⁵

¹⁴⁵ В. Милорадовић 1999.

У оваквим примерима значењска категорија *времена* уобличена је и осмишљена према значењској категорији *проспектора*.

У примеру: зато сам све и знала *од мा�ле ноге* (Др) ради се заправо о једном стилском изразу (синегдохи) с темпоралним значењем. Необичан је пример: *од године* да крстимо Марка (ГМ), са значењем „следеће године, догодине“.

137. У истраживаним говорима најчешћи је тип узрочне конструкције с предлогом *од*. Предлог *из* непознат је у конструкцијама овог типа, а предлог *због* је мало фреквентан и користи се у алтернацији *са ради* (в. т. 266–269). Тако, предлог *од* у узрочним конструкцијама „покрива“ и обележавање *изазивача* неке спонтане акције (његова права функција), и обележавање *унутрашње побуде* која подстиче на свесну, смишљену акцију, и обележавање појаве која је *половод*, *узрок*, „у најужем смислу те речи“:¹⁴⁶

— Ќона *о^т тифуз*а ўмрела (Чеп), ўмро *од издата* (ДМ), страду *о^т тролива* (Др);

о^т тѣ бѣде ја сам испашила (Пл), изгубиле мозак *о^т тѣ рѣпа* и *од бриге* (Дав), ўмро *од бешике* (Раш), није *о^т идвореде* ўмро (Заб), лежала *од мигрѣне* (Бош), дркти^м *од зѣме* (Шав), да те жао да ју исечеш *од лейбштѣ* (Др), пала кѹха *од вѣде* (Сик), вѣлику мѹку вїдели *о^т тѣ Марице* (ДМ), није мѹго *о^т сошоне* да прђе (Шав);

— Устави се реќа *од лѣд* (Треш), побили се плакајући *од жалос* (Свој);

он је непокретан *о^т тѣ ногу* (Сик);

ће поцркамо *од брање* (Треш),

надула се *од баћине* (Тек), ђиша у бању *о^т тѣ убивоштине* (Сик), пребуће се *од вѣшке* (Раш), ни д-уђеш у кѹху *од онѣ мириши* (Мир).

¹⁴⁶ Ивић М. 1954б: 186–194. У вези са овим уп. и: „Значење узрока и сврхе су још даље, апстрактније пројекције овакве претставе о одмеравању крајњих граница неке акције“ (Ивић М. 1958: 145).

138. Карактеристични су примери са *од + Г/ОП* за означавање извора, потицања онога што се именује управном глаголском речју:

— *Од бабе учјила* (Буль), *од мајке нýсам чұла* (Шав), живели *оїш тензійе* (Бош), *од наðнице сам живела* (ДМ), *оїш тê чүче* (= гас-лампа) нýшта се не вýди (Клач);

како ми се затекло *од брања* (Бош);

— После *од бабу* наследили (Треш), не смѣ *оїш смаршы* *снау* (Треш), прýми *од ъегðово друþтво* (Шав), вýди се *од онô свéтило* (Бош).

139. Конструкција *од + Г/ОП* се јавља и као допуна глаголима *оболеши*, *боловаши*, *лечиши се*, *оперисаши се*:

— Оболео *оїш шeћера* (Заб), *од зaсийа* (= астма) да лeчиши (ДМ); оболео *оїш ыростайшe* (Мир); болувала сам *оїш ср҃ца* (Заб);

— Бёше перýсана *оїш слeйшo црёво* (Чеп); *ырво* од бубрёзи *оболео* (Бош).

140. У прикупљеној грађи нашли су се и примери с предлошко-падежном синтагмом *од + Г/ОП* у значењу „против х“ или „за излечење од х“, када је именом у генитиву/општем падежу означена нека болест која се најчешће покушава отклонити бајањем:

— *Оїш тoдга црвёнога вeйра* Ѯма лeк (Сик), знам лeк и од издaшa (Буль), Ѯма *од издaшa* бајање (Чеп);

— *Ѳма оїш ыочудишшe* бајање (Чеп), баје *од нeко ыочудишшe* (Раш);

оїш ырободи знале жeне да бају (Раш), тo *од жeвци* се трeба пiјe млeко (Треш).

У вези са овим су и елиптични примери: бајала *од [урокливe] ծчи* за једнo дeте (Дав), *оїш тê ծчи* имало бајање (Шав). Елипса је забележена и у примеру: дe онo [(инфективно) одељењe] *од жушицe* (Мир).

141. У грађи се нашло и нешто потврда за синтагматску везу *од + Г/ОП* са партитивним значењем:

-*Оїш тê сиёкe* што Ѯмамо (Клач);

Ѳма *од ъйва* нешто (ДМ);

— Тô сам дôнела од *нâмешай* (Клач);

тräжи нêшто од *вôће* (Дав), штâ ће ју тûре од *одéло* (Клач);

јëдан је био болешљив *оќи ши Нéмци* (Чеп), закôље јëднога вëпра од овë жућье свîње (Тек), па којû волиш од овë девôјке (Пл), а штâ мёне остане *оќи ше њиве* (Др).

142. Веза предлога *од* с генитивом/општим падежом употребљава се напоредо у својству допуне многих глагола уз које у књижевном језику може стајати и аблативни Г без предлога (*бојаши се, ослободиши се, сиасши се* и сл.). У грађи су се нашли примери с конструкцијом типа *јести/није ме сибрах од некога/нечега*, уз доминацију општег падежа: *од наше војске ме није стрâ* (ДМ); *стрâ ме ош ишлог* (ДВ), *од Нéмци не млôго стрâ* (ДМ), *ош сиб милиције* ме није стрâ (Мир), као и примери с глаголима *бојаши се, йазишши се и йлашиши се*, уз које се бележе генитивне форме: *бôјим се ош човëка* кад је пијан (ДМ), *пázите се од вëлике висине* (Леб), немô се плашиш *ош кûчеташа* (ГМ). Аблативни беспредложки Г у овој функцији није забележен у испитиваном говору.

143. Конструкција *од + Г/ОП* долази и у компаративним конструкцијама:¹⁴⁷

— Она је бôља од блâгога дâна (ДМ);

мања бýла од овë сâд кôсе (Чеп), старëа од мôје Зôрице (Буљ), старîји од Нóке (Изв), грђи ош свâкe вëре (Шав);

— Да се воли вîше свекрва од мâјку (Раш), да је оно грђе од Драгîњу (Бош), нêма слâпше ош четвôрку (Треш), од здрâвље нêма вîше (= важније) нîшта (Изв);

не постóи бôљи ош свîл љûди (Буљ).

Генитив с предлогом *од* употребљава се и као допуна суперлативу придева: најскупље сâ-ће тô да бîдне ош кукуру́за, ош свéга (Раш); најбôльи био ош свîл момчићи (Изв). Посебан тип чини бројна конструкција са изразом *више од*: вîше од *двâес рâдника* бýли (Бус).

¹⁴⁷ „Компаративне конструкције [...] сасвим логички улазе у систем ових генитивних форми изграђених на основном принципу одмеравања једног појма према другом“ (Ивић М. 1958: 145).

144. Забележени су и примери генитива мере и квалификације у овој предлошко-падежној конструкцији, типа: лубеница *оӣ ӣёй кӯла* и вишне (ДМ), Ѯрка *оӣ Ӣейнাস кӯла* (Др), па тако и: знали од ўака (= по цаку) кólко (ДВ), где се запажа и нијанса дистрибуције уз семантику мере.

145. *Од + Г/ОП* појављује се и у усташтвима изразима:

— Свë бýле *од рέда* добре (ДМ), она се цéпа *оӣ смёја* (Леб); *од мїле милиње* да га глёдаш (ДМ), дрангулије *оӣ сорије* (Стуб);

— Ўде му *ðӣ Ӣаметӣ* (Буль), они се Ѵду *оӣ смёј* (ДМ); они цркли *оӣ смёјâње* (Пот).

146. Најзад, наводим неколико типова употребе предлога *од* уз *Г/ОП*, који се јавља:

а) Уместо предлога *с*:

— *Оӣ шâвана скîду шиндеру* (ДМ), *од вóза Ѵде* (Бус), па се скîнула *од вóза* (Бус), дође Снёжа *оӣ Ӣосла* (Стуб); *оӣ свâđбе Ѵшли* (Дрен), јâ сам сâđ дошла *од ъиве* (ДВ),¹⁴⁸ скîни тô *од грёде* (Др), да нё би пâла *оӣ стомлиџе* (Леб), кôса ми свё опала *од глáве* (ДМ), *од ъиве* дођеш (ДМ); скîни ми шîшке *оӣ чёла* (Чеп);

— Дошо он *оӣ Ӣоложај* (Раш); а мî у тôм *од игрânку* (Заб); *од овб брðо* озгðор да сîђе (Стуб), нисам се дîгла петнаес дâна *од мëсчио* (Чеп).

Именица *Ӣосао* најчешће се употребљава у општем падежном облику м. генитива: да дође тâта *оӣ Ӣосо* (Тек), јâ каđ дођем *оӣ Ӣосо* (Тек), дођем *оӣ Ӣосо* (Раш), каđ дођем *оӣ Ӣосо* (Треш), он дође *оӣ Ӣосо* (Стуб).

б) Уместо предлога *из*:

Ўморни Ѵду *од рâша* (Заб), кат сам јâ дошла *од зâшвöра* (Стуб), они дошли *оӣ Сисевча* (Заб);¹⁴⁹ они вîчу Виду *од вр̄ше* (Бус).

¹⁴⁸ Уз именицу ъива може се употребити и предлог *из* (уп. т. 182).

¹⁴⁹ Овде може бити реч о „из околине Сисевча, од сисевачке стране“.

в) Уместо предлога *о* у локативним конструкцијама, када је реч о глаголима говорења, тј. о појму у потпуности обухваћеном „вршењем неке психолошке, односно психофизиолошке акције у својству њене материјалне садржине“¹⁵⁰ (в. т. 675–676):

Причала би *од мđог мјужса* (Раш), *о ћоја човјека* се разговарали (ДМ), договару се нешто *од молерјај* (Клач), зборијли нешто *од ндви мјос* (Чеп); нешто *ћућоре од Љубинку* (ДВ), да ти причам то *од мђуја мјаку* (Треш); сам *о ћоја дјеше* и причамо (Сик), он би ти *кајао од овоб село* (Раш); да не поменем ни *од љубице* ни *о ћоја стјо-ке* (Изв), испричам сад *о ћоја седељке* (ДМ).

Тако је и у изразу *водити рачуна о некоме/нечему*: несам водила рачуна од никога (Сик), од овог слайци не води рачуна нико (Буль).

147. Једнински облици именица у разматраној предлошко-падежној конструкцији нису нарочито подложни редукцији генитива — у целини гледајући; ОП уз предлог *од* забележен је у мањем броју примера. Тамо где је реч о просторним односима, о генитиву „узрок“ и унеколико о исказивању темпоралног односа, ту ће се у оквиру предлошко-падежне синтагме, уз предлог *од*, чешће јављати облик генитива него општи падежни облик. Када се ради о готово доследној употреби генитивне форме у обележавању родбинског припадања, може се размишљати о томе као о податку који иде у прилог тези о антропоцентричности језика. У осталим значењским категоријама генитивни и општи падежни облик готово су у подједнакој мери заступљени у конструкцији с предлогом *од*. И када је реч о називима локалитета, двоструко је већи број забележених примера с генитивом од примера са општим падежним обликом у генитивној функцији. Међутим, тамо где се очекује множински облик генитива, употребљава се готово искључиво ОП.

148. У вези с разматраном предлошко-падежном конструкцијом важно је нагласити да је преструктуирање средстава за изражавање посесивног односа повезано с балканским аналитичким процесима. Такође, уочљив је у испитиваном говору и

150 Ивић М. 1958: 156.

продор предлога *од* у семантичка поља неких других генитивних предлога, тј. својење аблативних предлога *с и из*, а нарочито овог првог, на предлог *од*. Осим тога, овај је предлог готово у потпуности преузео улогу предлога *о* у локативним конструкцијама — уз *verba dicendi* и *verba sentiendi*. Изгледа да се у том пројору у један локативни семантички тип налази и објашњење готово редовне употребе општег падежног облика наместо облика генитива (изузимајући именице м. р. за лица, када није могуће одредити да ли је у питању Г или ОП).

149. Треба напоменути да се у генитиву множине код именица *рука* и *нога*, поред општег падежног облика, јавља и аналозки облик на *-а*: све ми се кожа љуштила и *од нога* и *од рука* (ДМ), *од нога* тако ми спадне и удари ме у грбину (Буљ).

Предлог *ДО*

150. Предлог *до* је антипод претходно разматраног предлога *од*. То је један од старих, немотивисаних предлога чије је значење било доволно опште да се могло развити у различитим правцима: „Основно му је значење одређивање крајње границе њоспирања процеса глаголске радње односно одређивање стијена засијуљености какве особине“.¹⁵¹

У испитиваном говору мања је могућност релација које се овим предлогом могу обележити него што је то случај у књижевном језику и неким дијалектима. Наравно, предлог *до* и овде носи у првом реду значење доспевања одн. досезања, на коме је заоснован ред лако објашњивих семантичких нијанси.

151. У грађи су најбројнији примери с генитивом/општим падежом у функцији одмеравања завршне границе кретања, означавања места завршетка радње или објекта ка коме је управљено кретање, досезања непосредне близине појма који се одређује:

¹⁵¹ Гортан-Премк 1963: 68. О структури синтагми с предлогом *до*, његовим значењима и функцијама в. детаљније у цитираном раду.

— Изйђу до дрўма (ДМ), возѝли до ѹдга грâда (Стуб), није Ѱшла до склâда (= међа) (Заб), докотрљам до йошћка (ДМ), увёде у күћу до ўрâга (Заб);

да дôђем до күће (Бус), побeгамо тâm до күће (Тек), докотрља се до кôмишксе күће (ДМ), док дôђе до ѹшаче (ДМ), возѝли до зâдруге (ДМ), крêнем до џkеле (Треш), до ѹродâвнице тâкну (Стуб), дôшо тâm до нêке ѹмье (Пош), пуштило дôл до земљê (Бош), стїго до кaijje (Раш), бýла сам тâm мâло и до бânke (Шав), прaтио до стâнице (ДМ);

— Каd дôђеш до ѹđok (Треш);

дошли до ѹj күћу (Раш);

моја бáшта до онî ѹам диречићи (Чеп), није имаo никo одâвde до дућáни лêпшу бáшту (ДВ), траáва ги до бâсамаци дошла (Треш).

152. Синтагматском везом *до + Г/ОП* може се указати на месни однос оријентационог типа. У односу на претходну категорију, знатно је мање примера у грађи с таквим нарочитим локационим значењем предлога *до* уз Г/ОП:

— Купио күћу тû до дрўма (Раш), күћа турена до ѹýша (Буљ), онâ прc до ѹâлица (Бош);

күћа му до бôлнице (ДВ), ѹграм до девôjke (Мир), күj је до кôловођe (ДМ);

— Бâш до дрўм бýло имање (Треш);

лежé цигле до овû күћу (Буљ);

играла сам до ѹрви мôмци (Пот), девôjke се вâhy до мôмци (Пот).

Уз ову категорију примера долазе и они у којима је близу/близо/ближе у вези с предлогом *до* (пандан — „далеко од“):

— Колиба ни тâmo близу до Morâve (Сик);

— Близо до вâroш (Мир), ближе до Шáвац (Раш).

153. Генитивом у конструкцији с *до* може се одредити крајња тачка неког просторног растојања, одмеравање неке реализације. У таквим примерима генитивна конструкција с *до* има одредбену функцију: одâвde до овê стôлићe (Бош), одâвde до Ружичине күћe (Заб), нî mnogo далекo до Mâjine kүћe (Бус).

154. Карактеристични су примери у којима се предлошко-падежном синтагмом *до + Г* може прецизирати граница то-ка неке радње: правио сам кућу *до крόва* (Леб); озидала штalu *до јлоче* (Стуб). Ова се два примера могу интерпретирати и с редупликацијом предлога на начин: *до + исход + Г*.

155. Посебно издвајам примере с конструкцијом *до + Г/ОП* у означавању географског објекта као циља кретања:

— Јшла пешке *до Параћина* (Мир), отиднем *до Пойбвца* (Буљ), јшла сам *до Пойбвца* (Клач), једну карту *до Бусиловца* (Креж), дођем *до Батинца* (Бош), дођемо *до Шида* (ДМ), јдем *до Туриште* (Леб), повељли *до Старије* (Леб), повезе га та човек *до Мораве* (Пот), јдемо *до Лойанице* (Треш);

— Кренемо *до Радовиши* (Треш), нисмо стигли *до Вучиште* (Треш), дођу *до Београд* (Бош), одавде *до Бусиловац* (Пл).

156. Конструкција *до + Г/ОП* може служити за исказивање одмеравања неке временске границе, тј. одређивања финалне тачке у временском току реализација дате радње:

— Дослужим *до Божића* (ДМ), понедеоник *до Велигдана* (ДМ), запанти *до краја* (Раш), јиру *до идола нђха* (Пл);

музика није стала *до зоре* (Тек), била у болници *до шамнице* (Изв), *до следеће недеље* ће да буде (Мир), *до седме године* му прети опаснос (Леб), там *до Нове године* (Заб), сам *до удаљбе* (Шав), дао рок *до Светогога Томе* (Бош);

— Било лепо све *до други раш* (Раш), *до Марков дан* заврши орање (Раш), како ће *до крај* да се одигра (Др);

била там *до Трдицу* (Раш);

до леђто да ље да напуни (Стуб), *до ослобођење* смо се патили (ДМ), дао *до иолугдже* и неки јспит (Мир).

Позицију генитива/општег падежа могу да заузму све именице за означавање времена: условне временске сукцесије, природне временске сукцесије, појмови-празници, па и именице са значењем каквог невременског појма (индиректно одмеравање времена према неком догађају).¹⁵²

152 Терминологија преузета из Ивић М. 1955–1956: 168–169.

Одмеравање неке временске границе очигледно је и у примерима са индеклинабилном именицом *добо* уз предлог *до*: мұља се *до нěко дѣбо* у нôћ (Мир), прёдемо *до нěко дѣбо* (ДМ), разговарамо се *до нěко дѣбо* (Леб).

157. Забележено је и *до + Г/ОП* у конструкцији *доћи до чега*:

- Кад дошло *до жиља* (Изв), дошла сам *до гроба* (Др), јâ сам дошла *до гроба* (Бош);
- колико се тô може дôђе *до шѣ нафїе* (Др), ако дôђе *до б де* (Др);
- Добјосмо *до нѣку йару* (Раш);

докле сам дошла *до ов旤 йарче л ба* (Свој);

ако дôђе *до столи е шѣ м ке* (Др), да се дôђе *до йаре* (Свој).

Исп. и: кат смо се добавили *до једну кр ву* (Треши).

У овим примерима веза *Г/ОП* с предлогом *до* је допуна циљног карактера и најчешће је њоме одређено стање у које се доспева или се може доспети. Појам у генитиву/општем падежу често метонимијски представља то стање, напр. *доћосмо до неку йару* значи „доћи до (материјално) лагоднијег начина живота“. Ово је најуочљивије у примерима типа *дошла сам до гроба*, где се конструкцијом *доћи до x* означава доспевање до одређене ситуације означене једном фигуративно употребљеном речју. У вези са овим је и употреба израза *дoшо је до нїши а*, који је уобичајен у говору Параћинског Поморавља.

158. Уместо аблативног беспредлошког генитива употребљава се предлошко-падежна конструкција *до + Г* с партитивним значењем, а у функцији даљег објекта: посе се доватимо *до в аре* (Сик), е-си се доватио *до столи е* (Свој); доватио се *до ћосла* (ДМ).

159. Предлошко-падежном везом *до + Г/ОП* може се означити и граница досезања онога што је речено субјектом: сн г *до г ше* (Сик), терет б о *до г ше* (Мир).

Истовремено, ова категорија примера подразумева и степен заступљености нечега, тј. подразумева и детерминативност квантитативног карактера. Други пример је, свакако, употребљен у фигуративном значењу („велики терет, оптерећење“), но

без обзира на ово, за оба примера се може рећи да су у функцији количинске одредбе.

160. Слично „мерном“ значењу је значење узраста, развијка, у коме предлог *до* одређује стање у које се развојем дошло: *достиго до мόмка* (ДМ).

У примерима: *би није стиго до и́ложаја* (Др), *догурдао до шефа* полиције (ДМ), Г с предлогом *до* одређује нешто што се стиче, постиже, нешто што се остварује као друштвени статус.

161. Располажем само једним примером за *до + ОП* м. генитива уз негирани облик глагола *јесам* (а као део предикатског конституента) и са значењем изражавања „крајње мере“: *није ми до брашњо* (Бош). Са овим у вези треба свакако поменути и израз *није ми до нишића*, који се редовно у тој форми чује у испитиваном говору.

У примерима: *сад се све изё до ю́рче* (Заб), скрцали све до јёдну ю́ру (ДМ) конструкција *до + ОП* у генитивној функцији послужила је за истицање обухватања глаголском радњом до исцрпљивања.

162. *До + Г/ОП* бележим и у елиптичним изразима: *не мёж до [краја] века* (Буљ), жельјују *сад дđ [краја] века* (Пл), што показује и следећи пример: *нёма до крај свéта и до крај вéка* (Бош). Ови су изрази с прилошком функцијом; појачани адвербијални карактер показује преношење акцента на предлог код прва два примера.

163. Предлог *до* је прави пандан — антоним предлогу *од*, те се њиме означава докле нешто досеже, односно, где се завршава неко кретање, често у случајевима када је предлогом *од* означен почетак одакле се протеже, односно, одакле почиње дато кретање. Може се говорити о успостављању извесног паралелизма у употреби Г/ОП у оквиру комбинације *од — до*.

Комбинација *од + Г/ОП... до + Г/ОП* користи се у испитиваном говору при „ограничавању“ у а) простору или б) времену:

а) — *О́м ю́дга дрúгога грáда до овóга* (Стуб), *о́м кү́хе до кү́хе* (Леб), с онá ѹбррик *о́м кү́хе до кү́хе* ѹде (Пл), пуштимо ки одатле *о́м ю́дje кү́хе до нé врáйнице* (Клач), *од бráне рéкé до*

сѣругѣре Ѹља ме вѣкли (Бош), *ої Штюфѣре* до *Стаклѣре* (Раш);

— Тѣрим пешкири *ої крај до крај* (Сик), ѵшла *ої крај до крај* (ДМ), *од Мериловца до Параћин* (Мир), *од Неготин до Кавадар* (Треш);

б) — *Од Божића до Јскрса* (ДМ), *од Божића до Гмићевдана* (ДМ), *од недѣље до недѣље* (Бош), бѣла на мѣку *од дештица до краја* (Бош);

— *Оде Поклѣди до Велїгдан* (Бош), *ої Поклѣди до Божић* (Бош).

164. Уз предлог *до* далеко се чешће остварује генитивна форма именица сва три рода у једнини него општа падежна форма са генитивном функцијом. У служби генитива множине увек се јавља облик општег падежа. Тако је и код именица *pluralia tantum*.

Прикупљени материјал даје основа за закључак да је у свим значењским категоријама генитивна форма веома присутна. Једино се може рећи да је „темпорална флексија“ у односу на „флексију просторних односа“ подложнија упливу форме општег падежа. У семантичкој категорији имена локалитета у овом је случају слабо присутно повлачење генитивне форме.

Предлог *КОД*

165. Старо *кон* имало је значење „у непосредној близини“, а већ од 14. века јавља се облик *код*, који по А. Белићу има основно значење „покрај, поред“.¹⁵³ М. Стевановић обрађује овај предлог у одељку посвећеном генитивним синтагмама за одређивање близине и наводи да су све његове службе обухваћене општим генитивним значењем *шицања*.¹⁵⁴

Употреба предлога *код* у српском књижевном језику и у његовим дијалектима веома је широка, среће се у многим службама. При том, обим те употребе постаје све шири. „Формы с локативным значением [...] их значение может быть передано целым рядом сербохорватских предлогов [...] среди которых наи-

¹⁵³ Белић 1972: 231–232.

¹⁵⁴ Стевановић 1979: 302–316.

боле употребителен и рас пространен предлог *код*.¹⁵⁵ Употреба локационих конструкција *код + Г и ири + Л* за означавање циља кретања јавља се као балканска иновација, што повезује низ српских дијалеката с балканским језичким савезом.¹⁵⁶ Уз глагол кретања Вук Карадић никада није употребљавао генитив с предлогом *код*, а традиционални граматичари су такву употребу предлога *код* сматрали провинцијализмом. Међутим, код Б. Милановића налазимо потврде за широку употребу овог предлога с глаголима кретања и у књижевном језику и у дијалектима: „Колико је мени познато у косовско-ресавским говорима у које спада и говор мага родног краја (у суседству овде испитиваног говора — прим. С. Милорадовић), у зависности од глагола са значењем кретања употребљава се искључиво овај предлог са својим падежом“.¹⁵⁷

166. У говору Парадинског Поморавља конструкција *код + Г/ОП* испољила је радикалност у потискивању циљног датива — у потпуности га је „одменила“.

167. У прикупљеној грађи заступљени су у великом броју примери с конструкцијом *код + Г/ОП* за обележавање лица као „крајњег пункта, циља кретања“:

¹⁵⁵ Соболев 1988: 54–55.

¹⁵⁶ А. Н. Собольев утврђује регресивну иновацију губљења конструкција с „циљним“ дативом (беспредлошки *Д* и конструкција *к + Д*) и на границама српскохрватског језичког ареала, тачније у зонама међујезичких контаката. Те су пограничне области и центри потицања прогресивних иновација, тј. употребе конструкција с *код*, *у* и *ири* у значењу циља, крајње тачке кретања. Аутор сматра да је „выбор того или иного предлога в лативном значении обусловлен его закрепленностью в значении локативном“ (Соболев 1988: 63). Покушај да разреши „смещение лативных, локативных и просекутивных наречий и синтагм“, као део процеса историјског развоја система средстава за изражавање просторних значења у дијалектима српскохрватског језика, Собольев окончава закључком о значајним изменама овог система „как в результате действия внутриязыковых закономерностей отбора и закрепления форм, так и в результате воздействия на сербохрватский язык его балканского окружения“ (Исто, 70). О настојањима граматичара да ограниче употребу генитива с предлогом *код* као одредбе места у коме се завршава кретање отпочето негде другде уп. Стевановић 1979: 303–306.

¹⁵⁷ Милановић 1959: 230.

— Д-јде код лекара (Леб);

дђу код младе (Заб), ћде отац и мајка код ћерке (Раш), ће д-јдеш код Ружице (Буљ), отиде код Јованке (Стуб), отидне код једне жени (Сик), отиде код Влажне (ДМ), дђем ја код баба-Велике (ДМ), д-јдем код шешијдерке (Др), ишли смо код мје сирине (Мир), носи код војводе (Пл), там код Милана дђе (Чеп);

— Д-јде код шешијну (Шав), дђем ја код Миру (Креж), однесем га код шешијуба (Тек), отиднем код јешијбу (Чеп), долазили код мјега чичу (Треш), код Вожу д-јдем (Свој);

дошо код дјеше (Леб);

да не јдемо код лекари (Треш), није ни тела д-јде код лекари (Леб), трчи код доктори (ДМ), носила га код бање што бају (ДМ), ја морам код дјечу (Треш), долазе код овју дјечу мјалу (Изв).

Овде наводим још неке примере ове значењске категорије с код + ОП у функцији генитива множине, где је реч о именима за домаће животиње или живину:

Јде у штalu код свиње (Раш), мён не даду код свиње д-ућијем (Изв), јдем код кокочише да видим штам снеле (Изв), кад ућијомо код краве — краве помужене (Изв).

168. Обележавање граничне тачке завршетка кретања конструкцијом код + Г/ОП имамо у малом броју примера:

— Д-изађеш код санишета (Заб), дошо код моста (Шав), дошо код наше винограда (Чеп), д-им код шљивара (Бус);

сијем код дње кайше (Заб), донесем там код бачине (Пот), вози неко дете код станице (Треш);

— Дђем код Рајин плота (Бус), стигне ју код највожњак (Бус), па га водиш код онай ланац (Треш);

ја седо код његдве ноге (ДМ).

Материјал из других дијалеката показује да конструкција код + Г у чисто просторном значењу (дође код стола) захвата много мање територије него конструкција с метонимијским значењем (дође код оца).¹⁵⁸ И материјал из поморавског говора који овде представљам потврђује бољу адаптираност конструкција с метонимијским значењем у језичкој структури.

158 О овоме в. детаљније Соболев 1988: 63.

169. У сакупљеном материјалу има дosta потврда и за синтагматску везу *код* + Г/ОП у значењу „поред“, тј. у служби исказивања месног односа оријентационог типа:

— Түри тাম *кош чабра* (ДМ);

түре ју тұна *код глáве* (Клач), күңа ми бýла óнде *кош шкóле* (Пл), *код рáскрснице* онâ продáвница (Треш), зáпис ѫма *код ôиштине* (Сик), күңа ми *кош цркве* (Буль), изýшо на ўтрину *кош цркве* (Пл), има० колачâр *код Дýдине күне* (Сик), *код наше цкёле држáли кафáну* (Треш), стойим *код онê ыродáвнице* (Бош), седимо у лад *код реke* (ДМ), стойимо *кош тê пýмие* (Пот);

онде *код грðбъя* трй дрвeta (Шав);

— Баш тү ју күңа *кош ыðшок* (Треш), несмо набрали *код Райын ылðай* (Бус), *кош ыðшац* онâ рðбна күңа (Свој);

тай мос *код бâру* (Шав), у хотéл онамо *кош ыðшишу* (Треш);

код нô бðро онде де нê чëсме (Треш), скùпимо се *кош ыðш колиñче* (Др).

Овим се примерима може означити одмеравање места неке радње, догађања према неком познатом објекту (нпр. стойим *код онê ыродáвнице*, бýли смо на сâбор *кош цркве*), или, пак, положај нечега у непосредној близини објекта конкретизованог управном лексемом предлошко-падежне синтагме (күңа ми бýла онде *кош шкóле*).

170. Иста је конструкција, са значењем блиским значењу „поред“ (без нијансе „контактности“), употребљена у примерима са именима локалитета у генитиву/општем падежном облику:

— Манаcија је *коð Десйотшовца* (Заб), борба се вðди *кош Сирýмице* (Треш), *код Раванице* мî крèнемо десно (Треш), имали крушку доле *код Морâве* (Шав), прôшли *код Вёлике Дренòве* (Треш), бýла *код Винске ыуýршe* (Раш), һерку даала *кош Сирýжe* у Параћин (Треш);

— Мочвара *код Радовиš* (Треш), тাম *код Бакáрни клâденац* се налази (Раш), бðро *кош Скôйльe* (Треш), прôшли *код Лâзарево* (Треш), откине се нèгде *код йагодине* (ДВ), тাম *коð Дёдине* (Заб).

171. У овдашњем говору могућа је употреба предлога *код* са значењем „у“, зависно од припадности именице одређеној значењској класи — „обитавалиште и простор“ (кућа, колиба и сл.).

а) Наводим само део многобројних потврда у којима прилошку функцију обележавања места на коме се врши нека радња, где се нешто збива или налази, тј. одиграва у границама појма с именом у генитиву, — носи конструкција *кош куће* (= у кући, у домаћинству):

Нешто спримим *кош куће* (Тек), ћерка родила *кош куће* (Треш), не спавам *код мәје куће* (Бош), *кош куће* превијала (Бош), *кош свде куће* све се пореди (Пот), майстор ради *кош куће* (Изв), оставила богаство *кош куће* (Изв), они се избју там *кош куће* (ДМ), *кош куће* није лако (ДМ), *кош куће* си седела (ДМ), *кош куће* има посо (Стуб), мајти осталла *кош куће* (Чеп), она да командује *кош куће* (Раш), јмам ја можда *код мәје куће* тигањ (Дав), наместимо разбој *кош куће* (Заб).

б) Конструкција, тј. прилошка одредба *кош куће*, чије је примарно значење месно, уопштила се и у значењу правца и циља, те се конструкција *код + Г* јавља као конкурентна форма дативу правца кретања:

Да дођем *код мәје слатке куће* (Свој), јдем *код мәје куће* (Свој), и отера *код љегове куће* (ДМ), пођомо *кош куће* (ДМ), како си сад дошла *кош куће* (ДВ), па јде *кош куће* (Шав), носи *кош куће* (Буљ), довео тату *кош куће* (Раш), не може да се врне *кош куће* (Пот), ка-дођем *кош куће* (Стуб), трчи ти *кош куће* (Клач), да л д-ђем *кош куће* (Бус), отишо на подне *кош куће* (ДВ), ја отиднем *кош куће* (Шав), отишли свако *кош свде куће* (Раш), види ме *кош куће* (Бош), да јдемо *код наше куће* (Леб), не мисли да дође *кош куће* (Сик), тако сам отишла *кош куће* (Др).

Малобројни су примери с дативом у овој улози, као и с дативом у локативном значењу (уп. т. 339).

в) Примери показују да је у локативном значењу готово редовно у употреби генитивна конструкција *код куће*:

Не ради — она *кош куће* (Изв), они били *кош куће* (Шав), дуго била *кош куће* (Бош), они били *кош куће* (Леб), ондак си *кош куће* (Леб), он је био *кош куће* (Стуб), он није *кош куће* био (Др), она ког тёбе *кош куће* (Мир), они седе *кош куће* (Пл), она борави *кош куће* (Клач).

г) Конструкцију *код* са општим падежним обликом именице *кућа* у генитивној функцији забележила сам само у два случаја, и то у једном с дативним значењем и у једном с локативним

значењем: мұж ми дошо и дёвер *кош күнү* (Др), нे беше *кош күнү* (Раш).

д) Експресивно су употребљене синтагме: дôђеш *дома* — ђидеш *дома* (ДМ), ја не би умела да дôђем *дома* (ДМ), па носи *дома* (Буљ), те о њима овом приликом нећу посебно говорити.¹⁵⁹

Претходно разматрана појава резултат је процеса слабљења опозиције место — правац у српском језику, нарочито у његовим народним говорима, односно, резултат „потребе“ за необележавањем разлике између значења места и значења правца, тј. циља кретања. Овај „поремећај“ у систему просторних (предлопшко-)падежних форми, којима се прецизирају место боравка и циљ кретања, у вези је, дакако, с регресивном иновацијом губљења конструкција с „циљним“ дативом и, на рачун тога, као и на рачун губљења још неких, већ архаичних форми с локативним значењем, — све ширег ареала употребе предлога *код*.¹⁶⁰ У том се „поремећају“ очituје склоност ка аналитизму.

172. Предлог *код* с формом генитива именице *колиба/йојаша* образује нову семантичку јединицу са значењем „бавити се полу-номадским сточарењем, тј. живети преко лета у планинској кући и водити стоку на испашу“:

кош колибе кат сам бýла (ДМ), он бýо *код једне колибе* (Стуб), стàрац сад *кош колибе* тåмо (Стуб), ће д-ђде *кош колибе* (Сик), прàте ме *кош колибе* (Клач), он спàвао *кош колибе* (ДМ); бýли и прàци тåмо *кош йојаше* (Бус), *кош йојаше* имали смо ћурке (Раш).

173. Конструкција *код + Г/ОП* образује и семантичку јединицу са значењем „чувати х, пазити на х“. Најчешће се јавља када је именицом у генитиву/општем падежу означена стока:

— Јдемо *кош стòке* (Стуб), девојка *кош стòке* (Пл), ђидем *кош стòке* (ДМ);

— Он *кош стòку* тåм (Др), ја сам мало *кош стòку* (Треш), д-ђидем *кош стòку* (Шав);

¹⁵⁹ „Прилог *дома* у српскохрватском језику означава и место [...] и правац [...], док у већини других словенских језика означава само место“ (Маројевић 1981: 240).

¹⁶⁰ У вези с овим уп. Соболев 1988: 47–77.

била сам *кош свиње* (ГМ), дёте код *овце* (Пл), ѯдем код *овце*, *кош свиње* (Пл), свёкар био *кош свиње* (Мир), била свё код *овце* (Бош), дођу код *овце* (Шав), испрате ме *кош козе* (Клач).

174. У приличној мери заступљени су и примери с *код + Г/ОП* за исказивање личности или средине под чијим се окриљем или старањем остварује оно што се управном глаголском лексемом саопштава:

— Прима пёнзију *кош свёје Ѯерке* (Чеп), ўмрла посе *кош Ѯерке* (Буљ), њма да се видите код *мәје снаје* од браћа (Сик), жијвим *кош їхе снаје* (ДМ), *кош сесијре* смо доручковали (Леб), још сам сисала код *мәшере* (Пот), рођен код онे бабе (Пл), да ме удаш *код деде* (Мир), грађио код *Боре циглу* (Бус), млéo *код Доје* (Леб);

— Провела лёто *кош шатцу и маму* (Раш), нећу више да бојавим *код овј жёну* (Тек), стањовали смо *код једну жёну* (Пот), били смо *код мү Ѯерку* (Треш), ўвек сам лёпо пролазила код *бабу шведју* (Дав), код гаџду смо радији (Треш);

радио код Немци (Сик), *код лекари ўмро* (Бош), остала да живи *код дечу* (Мир), седела сам *код мђу дечу* (ДМ).

175. Овде ћу навести и примере у којима се разматраном предлошко-падежном конструкцијом обележавају неке околности под којима долази до именоване ситуације:

— *Кош круїне стјдке дрѹкше, кош сийине стјдке дрѹкше* (Др);

— *Код Немци нёма седење* (Треш), *кош свиње мёра да чијтиши* (ДВ).

176. Веома је фреквентна веза *код + Г/ОП* уз глаголе говорења, да обележи коме је говор намењен:

— Он кा�за код једнога мђега браћа (ДМ), казао код *Радијовоја* (ДМ);

казао *кош їхе мәје свекрве* (Сик), кад он казао код *Мијце* (Тек), испріча код *мәје Славије* (Чеп);

— Рекла ономаđ код *Љубу* (ДМ), казао сам *код Добру* (Раш);

рекла *кош їхи їшеленойсии* (Свој).

Тако и: при^ѣзно *ко^м ѹе^шка Рáде* (Бош) припостави ју (= препоручи) *код лекáри* (ДМ).

Ова конструкција се јавља као конкурентна форма дативу уз глаголе говорења (уп. т. 331). Примери из претходног става илустративни су за представљање измена реквијских могућности глагола говорења, а које су заправо огледало својеврсног процеса аналитизације.

177. Присуство онога што се казује управном речју у схватању, веровању, ставу појма с именом у генитиву/општем падежу имамо у примерима: *дїнар бїо мнѫго код мѫг Ѯа^хе* (ДМ); *код овâ садашњи народ нѣма вампíри* (ДВ).

178. *Код + ОП* у генитивној функцији може да се супституише зависном реченицом „кад већ постоји x“, односно „и поред x“: *код мѹи ѳчи да ја бїднем Ѯорава* (Пот), *ко^м ѹолике цїйеле Бїльана отишла и купила цїпеле* (Свој).

Предлошко-падежна конструкција *код + Г* може да се јави и у значењу „упркос“: *ко^м сўве земљê*, бн ўйшо у ъиву да ѡре (Буљ).

179. У грађи се нашла и једна потврда са истом конструкцијом, али с темпоралном семантиком оријентационог типа: *дѡшла сам ја ко^м Свё^шога Илје* (ДМ). У овом случају синтагма с предлогом *код* има значење „око x“.

180. Када се у испитиваном говору генитивно значење обележава предлогом *код*, претежу примери са обликом генитива над конструкцијом *код + ОП* у генитивној функцији. Таква је ситуација у већини значењских типова. Исти однос налазимо и код (микро)топонима/хидронима. Тамо где се очекује множински облик генитива — употребљава се доследно ОП с генитивном функцијом.

Предлог *ИЗ*

181. Ово је један од предлога који, удружен с генитивом, служи у српском језику за исказивање *аблативностi*. Предлог *из*, пре свега, казује одвајање радње од именованог места (у уну-

трашњости нечега), односно, месном предлошко-падежном конструкцијом *из + Г* обележава се одмеравање простора, и то одмеравање почетне границе кретања.

182. У грађи из Параћинског Поморавља највећи је број примера с конструкцијом *из + Г/ОП* уз глаголе кретања, или уз глаголе који подразумевају покрет у току вршења радње или после њеног извршења, а којом се обележава унутрашњост или показује одређено место, најчешће у ограниченом простору одакле почине кретање:

— Спровёли *из голог камена воду* (Заб), дїже *ис кревета* (Буљ), побраште *ис сандука* (ДМ), пренёла ствâри *из једнога стана* (ДВ), *ис камиона* он нёкако изръпио (Др), извадимо кукуруз *ис кôша* (Клач), из мòдега мёйа да дâm (ДМ), већ с-излази *из града* (Леб), донёси *ис йодрёма* (ДВ), како да испало *ис калуа* (Свој), позовемо га *ис комишлуга* (Мир), излазим *ис сокака* (Бош);

изађем оданде *ис собе* (Заб), чупаш *из земље* (Раш), изјури *из њиве* (Сик), испратили *из ове красне ћелије* (Раш), одма изиђе *из ћелије* (ДМ), *ис таје куће* сад ўзели (Раш), пустили се *ис таје школе* (ДМ), измайлело *из онे ћосићеље* (ДМ), што извела *из њодне штадле* (Изв), побего *ис кафана* (Пл), дођем *из њиве* (Бош), излете *ис ковачнице* (Пл);

трёба д-иду *ис сёла* (ДМ);

дошле *ис шући сёла* (Мир);

— Доведеш *из града* (Леб), устанем *ис кревети* (Бош), дошо *ис комишлук* (Мир), вучу воду *из један йодшок* (Леб), донесем *из луга* (Треш);

брзнула се *из овух леју күћу* (Раш), изрјипа стока *ис скелу* (Треш), нёма да мрдне *из њиву* (Изв);

повади *из оноб млечко* (Изв), дођу *ис шуће село гости* (Пл), из *наших сёла* отишло (ДВ), узиму дечу *из наручје* (Др);

из мајке (мн.) дечу вадили (Буљ), износила *из нёдра* (ДМ).

183. У примерима са именом локалитета адвербално употребљено *из + Г/ОП* најчешће обележава место из кога потиче кретање, док се адноминално употребљеном истом предлошко-падежном конструкцијом означава место одакле неко/не-што потиче:

— Наводација одатле из Дреновца (Др), пешки дошли из Београда (Др), девојче ис Параћина (Мир), рођак из Неготина (Мир), судија из Ниша (Др), братаница из Мериловца (Бош), он побегне ис Крагујевца (Стуб), кат се врнем из Београда (Свој), ми смо ис Пойдоца (Пот), из Давидовца воз јашо (Дав), кукуруз овама из Банаша (Дав), јетрва јој из Дреновца (Шав), имала сам из Обрежа гости (Свој), луди из Башинца тेरу сточу (Бош), донесе ис Пойбовца (Бош), ја сам и^с Стубице (Стуб), и^с Старије ју зо жену (Мир), бац ју ис Планине (Пл), траже стално из Аустиралије (Изв), из Јагодине предузехе (Треш), па повадимо из Мораве (Пот), довео другу жену и^с Скобрице (Клач), била и^с Субиске (Раш), кат смо дошли и^с Сикирице (Бус), дошо на мираз и^с Стубице (Заб);

— Крёнемо из Белушић до Јухор (Треш), из Београд га до-нёсе (ДМ), ис Каравановац дође мён смёна (Треш), дође нёка жене из Мијајшовац (Треш), побегла из Бусиловац (Пл), јуне нёку ис Параћин (Леб), долази из Јовац (Раш), из Горњи Каишун му његова жена (Др), тај Раде ис Пойдоца дошо (Свој), снà ми ис Пойдо-чац (Свој), он из Драгоцвећ (Тек), брат ми из Лешје (Бош), долазимо иши Чепуре (Бош), из Видово момак (ДВ), један био из Видово (Пл), дођем ја из Лешје (ДМ), човек из Буљане (ДМ), дошла отуд из Лешје (ДМ), из Горње Видово ми снà (Леб), родом из Бо-шињане (Мир), бац ми био из Рибаре (Раш),¹⁶¹ ја сам и^с Сврјново (Свој), там из Видово пореклом (Дав).

184. Конструкцијом из + Г/ОП може се обележити географска локација или место порекла онога што значи управна реч, премда се не може увек направити прецизна дистинција између места становља, боравка или радног места и порекла чији је одговарајући супституант одредба „родом, пореклом“. Ово се указивање у прикупљеној грађи по правилу односи на лица.¹⁶²

— Ўала се за другог из нашеј села (Изв), продавци туна и^с села (ГМ), музика (= музичари) и^с села (Леб);

¹⁶¹ О облику и деклинацији имена места типа Башњане, Рибаре у савременом књижевном језику в. Милановић 1963.

¹⁶² Забележен је и пример: парадајс ис флаши (Леб).

овā из ѕишине Горњомутњчанин (Бош), зъви вī ис кīш-
не љомоћи (Бош), мā свекрва из њине кӯће (ДМ), он је иc сељачке
кӯће (Мир), дёда и свёкар из једне кӯће (Леб), она је из добра кӯће
(Изв), он из њбјне вамиље (Креж);

— Одавде жёна ис комиљук (Пот), свī лјуди из онай крај
(Пл);

његови ис кīшну љомоћ (Бош);
он је из дрўго село (Дав).

185. У оквиру конструкције *из + Г* јављају се именице које означавају сродство или неки сличан однос, а у вези с глаголима типа *доћи*, *оћићи*: долазе... из фамиље (ДВ), дошла из родбине (ДМ). У овом говору може се чути *оћићла у фамиљу* (као *оћићла у род*) поред *оћићла коћи фамиље* (па би било *дошла оћићла у фамиље*), те је према овоме логично постављен однос у : *из*.

186. Синтагматска веза *из + Г* може послужити и за означавање времена: нећу да јдемо *из зоре* (Др), из дейћињства да си тो мoggla да видиш (Дав).

У првом примеру синтагма *из зоре* је најближа прилошкој речи *изјутра*, те овде предлошко-падежна веза има јасну функцију прилошког одређивања глагола.

У означавању времена оријентационог типа предлог *из* може се заменити са *после/након* у примеру: брат ми радио *иш школе* ћома (Мир). Функција синтаксичког маркера *одма* била је пресудна да предлог *из* послужи као кондензатор прилошке синтагме *после/након завршене школе*.

187. *Из + Г* може да има и значење „омогућивача“: *ис црепуље пїју* (Сик), јело се *из земљане љанице* (Мир); запој пїле *и-црепичаја* (ДМ).

188. Глаголи *вриши* и *расиши* својом рекцијом захтевају допуну у облику генитива с предлогом *из*, па су се и овде нашли примери тога типа — један с генитивом, а један с општим падежом у функцији генитива: *расті ко из вода* (ДМ), свирі коска *ис љрс* (Бош).

189. Форма генитива именице с предлогом *с* или *из* употребљава се у српском књижевном језику за означавање места одакле почиње кретање, али ова два предлога имају прецизно диференцирану употребу при испуњавању те функције. У примерима из испитиваног говора та диференцијација не би одговарала књижевнојезичкој норми. Наиме, синтагматском везом *из + Г/ОП* често ће се неутралисати веза *с + Г/ОП* за одмеравање места почетка кретања:

- Сијшо *из Бабе* (ДМ), дођем *увечер из реке* (ДМ), дошла *из робије* (Мир), ўзнемо *ис йолиће* тањири (Раш);
- силази *из брда* на друм (Раш);
- Сијемо *из Гарвански вис* (Треш).

190. Овде ћу навести и примере с предлогом *из* уз ОП у генитивној функцији уместо кога би у истој функцији могао бити употребљен и предлог *од* с генитивом (в. т. 135): испेју *ис шајко* (Бош), да заложим ватру *ис шалуску* (= кукурузна стабљика) (Др), (направи) све *ис џарчилни бунду*, от чапоњци (Свој).

191. *Из + Г/ОП* у појединим устаљеним изразима:

- Тô *из здрâвог разума* не може (Др); *из месма* (се) преврнуо (ДМ), истумбана *из месма* (Изв), знам *из виђења* (Леб);
- Да мрднеш *ис џамеј* (Бош).

192. У прикупљеном материјалу знатно су бројнији примери с предлошко-падежном конструкцијом *из + Г* него примери са општим падежом. Општи падежни облик је обавезан код примера са именицама у множини.

И у овом типу предлошко-падежне конструкције имена локалитета честа су у општој падежној форми. У сакупљеном материјалу готово је подједнак број примера са именом локалитета у генитиву и општем падежу.

193. Конструкције с предпозима *из* и *од* имају много заједничког у вези с различитим значењским типовима, при чему им је заједничка и „склоност“ ка неутрализацији синтаксичке везе *с + Г/ОП* за обележавање места почетка кретања. У оквиру те склоности треба обратити пажњу на један низ типа *дошла од за-*

швора м. дошла из зашвора (па и дође ошт посла м. дође с посла)
 → дошла из робије м. дошла с робије.

Предлог *ПРЕКО*

194. Месно значење сматра се примарним значењем генитива с предлогом *преко*. М. Ивић наводи да се месним генитивом с предлогом *преко*, а такође и с предпозима *дужс*, *посред* и сличним, обележава „одмеравање простора“, прецизније — „одмеравање заузетог положаја у границама познатог места“.¹⁶³

М. Ковачевић бележи да „у синтагмама са глаголом у централној позицији генитивна конструкција с приједлогом *преко* најчешће има значење, односно функцију *адвербијалне одредбе мјеста*“, а такође и да се примерима са овим синтагмама могу представити месна значења два типа — *локационог и оријентационог*.¹⁶⁴ И даље, у оквиру ова два типа издаваја, „ зависно од карактера лексема у централној и зависној позицији“, различите „семантичке поткатегорије мјесног значења.“¹⁶⁵

195. У испитиваном говору конструкција *преко + Г/ОП* најчешћа је у опште перкурзивном значењу, односно уз глаголе кретања, па тако и уз глаголе прелажења којима „се показује да се радња (крећање) врши с једне на другу страну појма означеног именицом у генитиву, уз могућност и њеног даљег настављања“:¹⁶⁶

— Тेरај тё свиње тাম *преко поштока* (Дав), прескочи *преко грђба* (ДМ), да прођем *преко кукуруза* (Др);

прође *преко ћелије* (Дав), бегали *преко воде* тाम (Сик), прољазимо *преко пруге* (Тек);

иду пешки *преко брда* (Буль), бегамо *преко врела* (ДМ);

— Прошли *преко шај плоди* (Тек), прешли *преко кривоблашки мос* (Треш);

163 Ивић М. 1958: 144.

164 Ковачевић 1981: 137–138.

165 Исто, 138. Уп. примере за ове семантичке категорије и поткатегорије код Ковачевић 1981: 138–143.

166 Исто, 139.

прће *преко мђе двориште* (Др), прескачу *преко једно брдо* (Клач), јдемо *преко йоље* (Треш);

кренуо *преко неки бедеми*, *преко неки сводови* (Бус), бегам *преко йлостови* (ДМ), а све се јде *преко кукурузи* (Др).

Када је реч о (равној) површини испуњеној неким, за њу типичним садржајем, конструкција *кроз + А* може бити конкурент конструкцији *преко + Г/ОП* (*преко двориште*, *преко йоље*, *преко кукурузи*).

196. У материјалу има примера у којима се ради о кретању с једне на другу страну насељеног места, па би се могло рећи да су и у тим случајевима предлошко-падежне везе *преко + Г/ОП* и *кроз + А* синоними:

— Кренемо *преко села* (Мир), прошли *преко села* (Заб), ђшли *преко села* (Шав);

— Преко село носили барjak (Раш).

Овај тип синтагматске везе с предлогом *преко* овде се не замењује просекутивом (т. 489). Стиче се утисак да је дефинисана омеђеност услов појављивања предлошко-падежне конструкције.

Још у два случаја може се рећи да је предлог *преко* замењлив предлогом *кроз* без битне промене у значењу синтагме — уз Г у примеру: прђеш лечка (= мало) *преко народ*а (Пл), а уз ОП у примеру: *преко йоље* имао пут (ДМ).

197. Овде ће бити дати примери са именима географских локалитета у којима се јавља конструкција *преко + Г/ОП*:

— Да се врати *преко Вардара* (Треш), ёродром био *преко Вардара* (Треш), прђемо *преко Параћина* (Леб); кренемо *преко Планине*, село неко Планина (Треш), одбијемо партизани *преко Мораве* (Треш), идё чак тај *преко Мораве* (Раш);

— Јдемо *преко Неготин* (Треш), *преко Земун* прђемо (Треш), прво прђемо *преко Криви Вир* (Треш), ударили *преко Долњи Каџун* (Др), *преко Параћин* прђемо (Леб); тај *преко Мораву* Бачина (Пл); једни *преко Куманово* крену (Треш).

198. Месно значење локационог типа реализује се и у примерима с конструкцијом *преко + Г/ОП*, у којима радња конкре-

тизована одређеним глаголом захвата површину појма именованог генитивом:¹⁶⁷

— Преко јулице цвёће ставили (Др), прекрстте преко онѣ бôче (Мир); стоїт тако преко рâmена обрамка (Мир);

— Ндсе се аљинице преко рâме (Раш).¹⁶⁸

199. Месно значење оријентационог типа имамо у примеру: вѣзали жицу преко дѣлїе (ДМ), где се „глаголска радња врши у неком неименованом простору изнад појма означеног именницом у генитиву“.¹⁶⁹

Забележен је само један пример конструкције преко + Г за означавање да се нешто налази с друге стране појма исказаног генитивом, где је тај појам одређена врста оријентира: кућа им ћома преко друѓе (Буљ).

200. Преко је један од предлога који се употребљавају и у просторном и у временском перцепирању стварности. Конструкција преко + Г/ОП има временско значење „током, за време“ у следећим примерима:

— Кило редовно преко дâна попије (Др);

тô бýло преко зýме (Раш), почела се свýња прâси преко зýме (Леб), поболе се преко зýме (ДМ);

преко лêтâ чûва ôвце (Бош), преко лêтâ се тâм борâви (Клач);

— Не спâвам преко дâн (Бош), бîће се нêшто мôра преко вêк провëде (Раш);

преко цéло лêтô трâжи печûрке (Др), преко лêтô долâзи (Раш).

У „временским“ синтагмама уз предлог преко забележене су само именице с временским значењем. Пошто се овим типом синтагми показује да се у току одређеног времена врши или збива оно што је радња управног глагола, може се рећи да је ово тип

¹⁶⁷ Уп. за стандардни језик Ковачевић 1981: 141–142.

¹⁶⁸ М. Стевановић бележи да има примера који се могу тумачити као „означавање односа између било каква два предмета од којих се један ставља на други, односно од којих један стоји на другом“ (Стевановић 1979: 330).

¹⁶⁹ Ковачевић 1981: 142.

падежне конструкције с локационим (динамичким) временским значењем.¹⁷⁰

201. У посебну групу издавајам примере код којих се именницом у генитиву/општем падежу означава посредник, особа преко које се реализује глаголска радња:¹⁷¹ ћешто *преко навода* —*иље* поруčила (Леб), *преко навода* —*иље* тоби прѣ било (Раш), *преко* нѣ женѣ *Поточанке* на пїјац прегрѣва (Раш).

202. Посебну пак групу чине примери код којих именица у генитиву/општем падежу у функцији генитива значи „посредством х“, где је х објекат, установа, предмет:

— Дође *преко йошће* (ДМ), Аца дао *преко фабрике* (Треш);

— Она *преко Црвени крс*... пронашла га (Раш), знам се с њу *преко йловдин* (= сорта грожђа)... на пїјац што изнёсем (Раш); *преко шелевизију* гледамо (Шав).

У примерима *преко йошће*, *преко фабрике* и *преко Црвени крс* реч је о установама које се појављују као „посредник — извршилац“, док је у последња два цитирана примера реч о предметима који се јављају као „омогућивач“ извршења дате радње.¹⁷²

На известан начин би се овде могао прибројати и пример: тако ју *преко* имена викала (Креж). У овом су случају синонимне синтагматске везе *преко имена* и *ио имену* (уп. т. 663), док тзв. предиктивни инструментал — *звати некога именом* — овде није забележен.

203. Има примера где генитивна конструкција с предлогом *преко* стоји у функцији означавања начина вршења радње:

¹⁷⁰ Ивић М. 1955–1956: 165–172.

¹⁷¹ М. Ковачевић говори о посебној групи начинских синтагми у којима генитивна конструкција с предлогом *преко* има значење шире схваћеног посредника. Ова врста синтагми може имати неколико значења, зависно од тога да ли је посредник само омогућивач, или је и извршилац глаголске радње (Ковачевић 1981: 150–154).

¹⁷² Исто, 150–152.

- Кâже *йреко ѹрдзобра* (Бош), да ме напôди *йреко ѹрдга* (ДМ);
- *Преко Ѧарâбе* (мн.) се љûбимо (Треш).

204. *Преко + ОП м. генитива за означавање превазилажења* горње границе неке мере имамо у примерима: *дôшла вôда ѹреко ѹрдзор* (Сик), *дaо му ћцене ѹреко ћцене* (мн.) (Изв).¹⁷³

205. *Преко + Г/ОП* може се јавити у значењу „мимо некога, упркос, наспрот некоме (нечијој волји)/нечему“: *ниsam јâ тô урадио ѹреко мâјке* (Стуб).

206. Овде наводим и „суперлативне“ изразе који садрже генитивну конструкцију с предлогом *јреко*: *јреко свâке мûже* сам прôшла (ДВ), *јâ сам горёла ѹреко свâке вâйре* (Свој). У њима је реч о некој врсти мерења и одмеравања.

207. У вези с предлогом *јреко*, број примера с генитивом уз овај предлог је двоструко већи од броја примера са општим падежним обликом у тој функцији. Однос употребе Г/ОП уз предлог *јреко* уравнотежен је код имена географских локалитета. У множини је редовно у употреби ОП.

Предлог *OKO*

208. „Одмеравање места радње према неком познатом објекту“¹⁷⁴ може се обележити и месним генитивом с предлогом *око*. У примерима из Параћинског Поморавља конструкцијом с предлогом *око* и месним генитивом „одмерава се“ простор на два начина:

а) Као локација на којој се нешто одиграва, дешава, обавља са свих страна појма представљеног именницом у генитиву/општем падежу:

¹⁷³ О компаративном значењу синтагми с предлогом *јреко в.* Ковачевић 1981: 145.

¹⁷⁴ Ивић М. 1958: 144. О семантичко-контекстуалним специфичностима генитивне конструкције с предлогом *око* у савременом српском књижевном језику в. Јоцић 1997.

— Мұва ми се около әлдіңа (ДМ), око зайдіса ғор ыгра қою (Пот);

окрёнью око шең күнде (Мир), жүримо га око күнде (Чеп), відо око күнде (ДМ), грёлемо се око вайре (Сик);¹⁷⁵

— Йдемо око шай зайдис (Пот), посёднемо око Бөльевац (Треш).

Исп. и экспрессивну конструкцију: құку-леле око село (Леб).

б) Као предмет/део тела, најчешће кружног или валькастог облика, обухваћен са свих страна вршењем дате радње: облагати око гуше (ДМ), пупче око гуше му замотано (Чеп), завила око ноге ўзицу (Бош).

Као што се може видети, ова конструкција с месним значењем најчешћа је уз динамичке глаголе.

209. Карактеристични су примери у којима је синтаксичка веза *око* + Г/ОП допуна глагола који значе различите активности, углавном везане за домазлук, у значењу *уређиваши*, *йойра-влаши*, *бринуши*:

— Ради тобо око винограда (Изв), радила око мийна (Раш), косим по мало око күнде (Треш), око стілке — чуваш өвце (Леб), око говеда нешто ради (ДМ);

— Чакам око тоби цвёти (Др); мало се мајем око ярихи (Раш).

210. Заступљени су и примери са овом предлошко-падежном конструкцијом у апстрактном значењу „у вези са“:

— Имамо проблема око мењача (Мир);

— Око овак юсирајај смо се мложо истрошили (Леб); око воби рво дејте проблеми (ДВ).

Могло би се рећи да је у овим примерима присутна узрочна семантичка нијанса каузалности, што се може видети из

¹⁷⁵ У вези са овим примером уп. констатацију К. Фелешка: „Ако, међутим, глагол спада у тзв. статичну групу (не означава кретање), онда коректна структура реченице захтева присуство формалних средстава за изражавање множине, или најопштије говорећи, представу о мноштву просторних тачака обухваћених радњом која се имплицитно налази у реченичкој структури“ (Фелешко 1995: 113).

могућности замене предлога око предлогом због, без промене у семантици исказа.¹⁷⁶ На ове својеврсне еуфемизме, можда изузимајући први цитирани пример, применљива је констатација М. Јоцић: „Такође је, обично, при употреби те конструкције примарна намера говорника да не изрекне баш одређено, тачно, прецизно став о ономе о чему говори, жеља да се избегне конкретност у саопштавању предмета или, пак, актера.“¹⁷⁷

211. С темпоралним значењем „приближно у време x“ забележени су примери: *око вечेरе сам дошла* (Свој), била пуштена *око Нове године* (Стуб). У оба наведена примера време се одмерава према идентификованим временским појму — посредно, оријентационо.

212. Две трећине забележених примера с предлогом *око* има као управну — именичку лексему у генитивном облику, а једна трећина њих је са општим падежним обликом. Предлог *око* само се у једном примеру јавља у форми *около*.

Предлог *ПОРЕД*

213. Предлог *йоред* у говору Парадинског Поморавља није чест, но ни посебно редак. У испитиваном говору за примере с конструкцијом *йоред* + Г/ОП забележен је само месни тип значења. Овом се конструкцијом најчешће врши оријентационо одмеравање места радње.

214. У следећим примерима интерпретира се позиција некога/нечега или одвијање радње (у целини) у непосредној близини онога ко је именован/онога што је именовано управном лексемом падежне синтагме с предлогом *йоред*:

— Јâ корито турим *йоред* бунара (Др), онâ воћњак *йоред* друма (Шав);

врî *йоред* вâйре (Др), вêжемо теленце *йоред* мајке (Мир), она била *йоред* једне јабуке (Леб), није ни кûха *йоред* ўлице (Треш);

¹⁷⁶ Више о овоме в. Јоцић 1997: 155–157.

¹⁷⁷ Исто, 155.

— Күћа му њорећи стари дисанзёр (Раш);
седнem њоред ону машину (Раш), укопу се њорећи пруѓу (Раш), свучем ју њорећи шаблу на кревет (Чеп);
чубао ћвце њоред магацини (Раш).

215. У одређеном броју забележених примера веза њоред + Г/ОП служи за изражавање динамике кретања и његове релације у односу на дато место:

- Поред друма се срётну (Мир), врхам ћвце њорећи љута (Леб);
- пролазили ми њорећи күће (Бош), кренеш њоред оне продавнице (Чеп);
- Порећи кеј да се ћде (Раш), запуца њоред ауто-љута (Леб);
- да прђе њорећи цкелу (Треш).

У наведеним примерима се њоред специјализовало за начин савладавања простора.

216. У сакупљеној грађи незнатно претежу примери с генитивном формом над примерима с конструкцијом њоред + ОП.

Предлог ВИШЕ

217. Предлог *више* бележен је у конструкцијама с генитивом/општим падежом, с позиционим значењем „изнад“:

— Јма више күће гушће грांе (Др), ћвде више күће се налази (Раш), пуштим више главе радио (ДМ), више Главице не (= нас) зуставе (Леб);

- више села ливада (Свој);
- Млађа крава стоји више моји цкелу (Треш);
- више врата и секира и матићка (Изв).

Једини пример с предлогом *више* уз глагол кретања је: кат смо дошли више Скобиље (Треш).

218. У два примера имамо сложене предлоге *навише* и *ио-више*, изведене од предлога *више*: мало навише тё бараке (Буљ), бањао се иовише скелу (Треш). Препонирани елементи (*ио-/на-*) из ова два сложена предлога могу се сматрати неком врстом поредбеног предметка у односу на основни предлог.

219. Без обзира на мали број забележених примера, чини се да претежу примери са именичком лексемом у генитиву над онима са именицом у општем падежном облику.

220. У грађи нема ниједног забележеног примера с предлогом *изнад*. Овај предлог није непознат у говору Параћинског Поморавља, али се употребљава у новије време и углавном код млађих говорника.

И у дијалекатској грађи из Левча¹⁷⁸ нема примера с предлогом *изнад*, већ само с предлогом *више*. Тако је и у говору Трстеника.¹⁷⁹ Конструкција *више + Г* има широку употребу и у говору Чумића,¹⁸⁰ и готово је истиснула конструкцију *изнад + Г*.

Предлог *ИСПОД*

221. У позиционом значењу „с доње стране x“ или „негде ниже у односу на x“ користи се у испитиваном говору и конструкција *испод + Г/ОП*¹⁸¹ уз ставивне глаголе:

— Налази се у мју башту доЛ *испод јрӯге* (Бош), тô је бýло испод *ауобуске станице* (Мир);

— *Испод Параћин имање* му лежî (Бош); бýла *испод Рјежицу цркву* (Треш).

222. За „одмеравање места радње према неком познатом објекту“¹⁸² — с доње стране тог објекта или негде ниже у односу на њега — употребљава се ова предлошко-падежна конструкција уз динамичке (па и транслаторне) глаголе:

¹⁷⁸ Симић 1980: 56.

¹⁷⁹ Јовић 1968: 166.

¹⁸⁰ Грковић 1968б: 137.

¹⁸¹ У вези са стањем у савременом књижевном језику уп. Стевановић 1979: 477, па и Вуковић 1954; Стевовић 1955–1956. Више о односу *под* са инструменталом и акузативом и *испод* с генитивом в. Mrшевић 1973: 204–227.

¹⁸² Ивић М. 1958: 144.

- Претрчали *исйод мѣстїа* (Шав); излѣвѣле вѣде тѣ *исйош сёла* (Треш);
- Повѣзе овѣд *исйош сёло* (Леб).

223. Мали број примера не дозвољава извођење валидних закључчака, те бих само напоменула да су четири забележена примера с генитивом, а три са општим падежом.

224. Знатно чешће се, у истој функцији и с наведеним значењем, користи предлог *йод* у конструкцији са општим падежом м. инструментала (уп. т. 560–566).

Иако је употреба предлога *више* с генитивом скоро сасвим потиснула употребу предлога *изнад* са истим падежом, слично се није дододило с конструкцијом *ниже + Г* у односу на овде разматрану конструкцију.

Предлог *ИСПРЕД*

225. Предлог *исйред* уз Г¹⁸³ забележен је у свега три примера с позиционим значењем „с предње стране х“: стѣпенице *исйред овѣ кўће* (Мир), кола му *исйрешишкодле* (ДМ), по цѣо дан стойї *исйрешишпродавнице* (ДМ).

226. За аблативну употребу предлога *исйред* забележена је само једна потврда уз глагол кретања: ђде *исйред говѣда* (ДМ).

227. У примерима: тô бýло баш *исйрешишкака* (Дав), тô је бýло *исйред мѣре генерације* (Мир) имамо употребу предлога *исйред* уз Г у темпоралном значењу „пре него што је било х“. У другом примеру имамо заправо један невременски појам (*генерација*) транспонован у временски.

228. Овај сложени предлог знатно се ређе употребљава у говору Параћинског Поморавља од простог предлога *йред* у конструкцији са општим падежом м. инструментала.

183 Више о односу *йред* са инструменталом и акузативом и *исйред* с генитивом у савременом књижевном језику в. Mrшевић 1973: 219–226.

Предлог *ИЗМЕЂУ*

229. На примере с предлошко-падежном конструкцијом *између* + Г/ОП, издвојене из грађе, сасвим је применљива констатација М. Ивић — да се ова генитивна конструкција са сложеним предлогом „ограничава само на оне случајеве где постоји претстава о одмеравању места према крајњим границама с обе стране“.¹⁸⁴

230. Наводим примере с конструкцијом *између* + Г/ОП, с месним значењем обележавања просторног оквира у коме се нешто налази или се врши нека радња:

а) Уз стативне глаголе:

— Дете се нашло *између* дve вâїре (Пл),¹⁸⁵ *између Сикурије и Параћина* се налази (Леб);

— Топови *између* пешадију намешћени (Раш);

б) Уз динамичке глаголе:

— *Између* Плана и Лешја јдемо пешки (Пл);

— *Између* редови јде (Креж).

231. Располажем само једним примером у коме је конструкција *између* + Г употребљена у значењу „у посредовању једног с другим“: прâвиш свађу *између* ћерке и зеја (Раш).

232. С обзиром на малобројност примера, напомињем да је у два примера општим падежним обликом истиснут Г, а да је у четири примера сачувана генитивна форма именичке лексеме.

233. У грађи сакупљеној у Параћинском Поморављу број примера с везом *међу* + ОП у инструменталној функцији претеже над примерима са сложеном варијантом овог предлога уз Г/ОП (уп. т. 579–585), али та „надмоћ“ није тако велика као у случају предлога *пред* и *под* у односу на *испред* и *испод*.

¹⁸⁴ Ивић М. 1958: 150–151.

¹⁸⁵ „Конструкција о којој је реч захтева, наиме, да се у именском делу предлошко-падежне конструкције налази информација о количини — било у облику везничке конструкције коју сачињавају називи поједињих предмета наведени у низу [...] било у облику множине [...]“ (Фелешко 1995: 97).

Предлог *C(A)*

234. У грађи из Параћинског Поморавља изузетно су ма-
лобројни примери с предлогом *c(a)* уз Г, а разлог томе је предлог
од, који је готово у потпуности преузео аблативну функцију
предлога *c(a)*.

235. Располажем само двема потврдама с везом *c + Г* за
обележавање, тј. „одмеравање“¹⁸⁶ почетне тачке одређеног кре-
тања: спровёли¹⁸⁷ и з брда (Заб), сйшо з Бабе (ДМ). Изгледа да
су ови примери новијег порекла; уп. пример *сйшо из Бабे* (т.
189). У вези са оба наведена примера може се говорити о дихо-
томији *на : c(a)*, као о пандану дихотомије *у : из*.

236. Нешто већи број примера забележен је с предлогом
c(a) и генитивом у „ужем“ означавању места, а заправо у изразу
с ове/тие/оне стваре, уз динамичке, али и уз стативне глаголе:

С јёдне стваре се задеље (Пот), баш с тё стваре дошо
(Др), с онё стваре ђду (Буль), улази у Београд з десне стваре
(Треш); па с лёве стваре неки Јоле (Треш).

237. Само у једном примеру генитивна конструкција с
предлогом *са* долази у значењу „родом, пореклом“: јёдан наш,
али *са села* (Треш).

238. У темпоралном значењу забележена је конструкција с
предлогом *с* и општим падежним обликом у изразу *с први крај* (=
испра): крили су нас с први крај (Мир). Ово је истовремено и је-
дини пример у коме је ОП употребљен уместо морфолошког об-
лика генитива.

Предлог *ВР3*

239. Предлог *врз* у употреби с генитивом/општим паде-
жом обичан је, али — судећи према мом корпусу — не превише
чест у говору Параћинског Поморавља. Широку употребу овај

186 Термин употребљен код Ивић М. 1958: 144–145.

187 „Читав низ глагола већ самим својим творбеним ликом (префикс
c-) „најављује“ употребу *c + ген.*“ (Фелешко 1995: 122).

предлог има и у косовско-ресавским¹⁸⁸ и у призренско-ти-мочким говорима.¹⁸⁹

240. Падежна синтагма са овим предлогом бележена је најчешће са значењем „преко“, премда с присутним вишим степеном „конкретизације“ него код падежних синтагми с предлогом *преко*:

- Обуко *врз цемийра* и гуљче (ДМ); и шлаг тўрила *врс йо-слёдње көре* (Мир), *врз онे гомиле* још натурала нешто (Заб);
- Немо *врз овд одёло* још нешто да тўриш (ДВ).

241. У само једном примеру је месно значење предложко-падежне синтагматске везе *врз* + Г оријентационо — „изнад“: преломе тâ сабброник *врз ъйне гляве* (Клач).

242. Међу забележеним примерима највећи је број оних с генитивном формом управне именичке лексеме.

Предлог *ПОЗАДИ*

243. Предлог *йозади* јавља се уз Г у неколика примера с позиционим месним значењем „иза“:

То *йозади шунела* гôр (Пл), *йозади кâзана* држî (Пот); ђимам снају *йозади школе* (Раш), да бûдне *йозади школе* (Бош), *йозади шайале* тўренено (ДМ), стй *йозади шъйве* (Изв), *йозади күче* озидано (Шав).

Предлог *ИЗА*

244. У грађи су се нашла само два примера са синтагматском везом *иза* + Г у оријентационом означавању места — „са задње стране“: похи *иза грмáна* (Пл), *иза күче* је (ДМ). Првим примером обележава се релација „куда“, а другим релација „где“.

¹⁸⁸ Јовић 1968: 164; Грковић 1968б: 137; Симић 1980: 54; Радић 1990: 33.

¹⁸⁹ Богдановић 1979: 108; Богдановић 1987: 219; Ђирић 1983: 102; Ђирић 1999: 157; Вукадиновић 1996: 246; Марковић 2000: 224.

Ова синтагматска веза налази се и у фраземи: отиде Б'гу *иза лέђа* (Бош).

245. Предлог *иза* је у говору Параћинског Поморавља фреквентнији но што то изгледа према мом материјалу, али је поље његове употребе сужено у односу на књижевни језик због употребе предлога *йозади* за оријентационо означавање места (уп. т. 243). Такође, уместо предлога *иза* у испитиваном говору је забележена и локативна конструкција с предлогом *йо* у наведеном значењу, нпр.: више волим да ми каже такође него *йо лέђима* (уп. т. 662).

Предлог *ИЗВАН/ВАН*

246. У само два примера конструкција са сложеним предлогом *изван* и генитивом забележена је у просторном позиционом значењу: фабрика далеко *изван грâда* (Леб), тоб там *изван сêла* (Стуб).

247. У примеру: да не бûднем *вân дру́штво* (Свој) конструкција *ван* + ОП употребљена је у значењу издвајања, изузимања.

Предлог *ПРЕКАЈ/ПРИКАЈ*

248. Предлог *їрекај* јавља се и у облику *їрикај*. Овај предлог употребљава се у говору параћинског краја с генитивом у значењу „поред, покрај“: туре *їрикај стôла* (ДМ); *їрекај рéке ђишли* (Пл), прошо *їрекај жёне* (ДМ).

249. Постојање овог предлога није регистровано у описима поједињих косовско-ресавских говора,¹⁹⁰ али је поменуто у већини студија о призренско-тимочким говорима¹⁹¹ — са различитим фонетским ликовима (прикај, покре, прикрај).

¹⁹⁰ Предлог *їрекај* са значењем „преко“ забележен је у Рибару код Крушевца (Радић 2000: 401).

¹⁹¹ Богдановић 1979: 109; Богдановић 1987: 219; Ђирић 1983: 103; Ђирић 1999: 159–160; Вукадиновић 1996: 246; Реметић 1996: 530; Марковић 2000: 230.

Предлог *ПРОТИВ*

250. У трима потврдама за синтагматску везу *прошив* + Г/ОП забележена су два различита значења ове конструкције:

- а) Месно значење „насупрот“: он се рођи тү *прошив* *Мићи-не күће* (Дав), *прошив* *шће бараке* било постављено (Клач);
- б) Значење управљености ка наношењу штете појму актуализованом именичком лексемом, тј. управном лексемом предлошко-падежне синтагме: свё ѯду *прошив* *Југославију* (Треш).

Предлог *БЛИЗО/БЛИЗУ*

251. За оријентационо обележавање места „на малом одстојању од x“, односно „у близини x“, у употреби је, но веома ретко, предлог *близо/близу* с генитивом: колиба ни *близо њош-ка* (ДМ); он дошо *близо њеке превалије* (Свој), тоби *близу горње ка-сарне* (Леб).

Предлог *ОЧИ/УЧИ/УОЧИ*

252. Предлог *учи* у говору паранинске области најчешће гласи *очи*. Овај предлог долази у познатом темпоралном значењу, тј. „за одмеравање времена према неком познатом временском отсеку“¹⁹²:

— *Очи мा�ја* дођу (Пл), уноси се слама очи *Божића* (Пл);

немој д-идете учи субоће (Свој), уочи сваке недеље носи се свё (Пот), мёсиш колач учи славе (Раш), светак очи славе мёде (Леб);

— Учи шћај дан (Пот), уочи Сијасовдан (Пл), уочи Ђурђевдан (Пот), дошли су ћни очи Ђурђевдан (Тек), очи Јскре се мёси (Пл), очи Божић натовараје стоку (Бош), уочи сваки свећник (Леб);

очи шћи свеџи спрёмаш (Леб).

У генитиву/општем падежу иза предлога *учи* углавном се налази именница са значењем прецизно одређене временске мере, а то су најчешће појмови-празници.

¹⁹² Ивић М. 1958: 144.

253. Међу прикупљеним примерима са овом предлого-падежном конструкцијом нешто је већи број оних у којима се налази општи падежни облик у генитивној функцији.

Предлог *ПОС(Е)/ПОСЛЕ*

254. У сакупљеној грађи малобројни су примери са синтагматском везом коју чине предлог *после* и Г/ОП, с темпоралним значењем постериорности — „пошто прође *x*“, „пошто се наврши *x*“:

— *После рâша* бýло (Пл); бýла *после ојерâчје* (Бош), *после свâdbe* мâјка ју дôшла (Раш), *после свâdbe* отîшо (Креж);

— Он дôђе с камион *посједан сâти* (Свој); и *после недељу* се поврћу (Клач); имала *после неко врёме* памучне пелене (Клач).

У по једном примеру нашли су се фонетски ликови добијени сусpenзијом од *после* — *посе* и *пос*.

255. У мојој грађи нашао се и пример с конструкцијом *после* + ОП, у коме је у фокусу редослед одређених потеза: мëтнем шûму *после сено* (ДВ).

256. Што се тиче малобројних примера с падежном синтагмом која садржи предлог *после*, у равноправној су употреби морфолошки облик генитива и ОП.

Предлог *ПРЕ*

257. Располажем следећим потврдама с конструкцијом *пре* + Г/ОП у функцији временског одмеравања, за изражавање временског односа антериорности:

— *Прे рâша* је тô бýло свечани дân (Пл), тô бýло *пре онđга рâша* (Раш); да ђде *пре свâdbe* (Заб), ујутру *пре здре* (ДМ);

— Па *пре* и *онâ рâш* (Пл); *пре неколико године* (Пл).

Именицама *рâш* и *свадба* нису обележени прави временски појмови, али се и таквим појмовима може идентификовати неки временски одсек.¹⁹³

¹⁹³ Уп. о томе Ивић М. 1955–1956: 183.

258. У четири примера уз предлог *пре* налази се именичка лексема у генитиву, а у два примера управна лексема предлошко-падежне синтагме је у општем падежу.

Предлог *ПО*

259. Забележена је једна потврда употребе конструкције *ио + Г* с темпоралним значењем „после“: то је било *ио Свѣтога Саве* ујутру (Чеп).

Предлог *ЗАД*

260. Предлошко-падежна конструкција која се састоји од предлога *зад* и генитива/општег падежа јавља се у овдашњем говору изузетно ретко, са значењем „пошто прође *x*“. Забележен је само један пример, и то са индеклинабилном именицом *Пости*, где се не може са сигурношћу тврдити да ли је реч о генитиву или општем падежу: *зати Пости* (ДМ).¹⁹⁴

Предлог *БЕЗ*

261. Предлошком конструкцијом *без + Г* обележава се у књижевном језику „карактеризација, тј. блијке одређивање једне појаве другом по вези која се успоставља између њих [...] издавањем друге појаве према првој“.¹⁹⁵ Утврђено је већ да се српски и бугарски издавају од других словенских језика по продуктивности и фреквенцији адвербалних конструкција с предлогом *без*.¹⁹⁶

262. У материјалу из Параћинског Поморавља нашао се известан број примера с конструкцијом *без + Г/ОП* за исказивање *онога кога је/онога чега је неко лишен (нешто лишено)*:

¹⁹⁴ Податак о употреби овог предлога налази се у монографији о говору Понишавља, где је забележено и његово месно и темпорално значење (Ћирић 1999: 161).

¹⁹⁵ Ивић М. 1958: 144.

¹⁹⁶ Лашкова 1984–1985: 389–394.

— Угđи се бес кукуруза (Изв), бе^з зејшћина готовљено (Дав), с мотикема... бес ћлуга (Сик);

остала би кућа бес сола (Бош), без гибанице није било (Дав), остало сам без мајке (ДМ), може без мајке (Леб), измутеш бе^з расднице (Сик);

— Остале и бе^ш шећер (Бош);

никад бес ћару (Раш), не може без моћику (Раш), не може ни бе^з рационоду (ДВ), без речиу нисам био никако (Треш);

сат се неће без месо (Дав), без марамче даља знак (Чеп), деде остало без млеко (Др), неки воли бес сирће (Леб), посно бес ћиље (Клач);

копали и бес ћлугови (Сик), без ноге и мајке гледу (Бош), ја бес ћаре нисам била (Бош), плетеш без наочари (ДМ).

У свим наведеним случајевима овом се предлошко-падежном везом одређује у којим се околностима забива оно што се казује управним глаголом.

Ове конструкције се укључују у сферу негације и у односе с *не*-конструкцијама ступају у равни синтаксичке синонимије: момци бес ћаре „момци немају пару“, остало би кућа бес сола „не би имало соли у кући“ и сл.¹⁹⁷

263. У следећим примерима употребљен је Г с предлогом *без* у квалификативној функцији: кад остале човек бе^ж живоћа „лошег здравља“ (ДМ), деда без ноге (Бош); ова кава некако без мириза (Раш), кромпир без меса (Пот).

Л. Лашкова сматра да „тези конструкцији възникват като субстантивни първоначално в рамките на номиналната група и функционират като определения.“¹⁹⁸

264. Забележила сам и два примера са употребом синтагматске везе — предлог *без* + глаголска именица у генитиву/општем падежу: предржАО без дозволе (Раш), ће да дође и бе^з звáње (Пл). У оба примера реч је заправо о представљању пратилачких околности у оквиру којих се остварује дата радња.

¹⁹⁷ По мишљењу М. Радовановића ове конструкције карактерише „обавезно присуство негације уз предикат субординиране (кондиционалне) клаузе у дубинској структури исказа“ (Radovanović 1977: 106).

¹⁹⁸ Лашкова 1984–1985: 389.

Исп. и Г с предлогом *без* у начинској функцији („безбрежно“), забележен у устаљеном изразу: *ѝдем без бриге* (ДМ).

265. У прикупљеној грађи готово је подједнак број примера у којима уз предлог *без* стоји Г и оних у којима се уз исти предлог налази ОП. С друге стране, у функцији генитива множине увек се јавља облик општег падежа с предлогом *без*, а тако је и код именица *pluralia tantum*.

Предлог *ЗБОГ*

266. Предлошко-падежном конструкцијом *због* + Г/ОП обележава се узрок неке појаве, неког стања или процеса, поступка:

- На боловању сад збок *штог стомака* (Дав);
- Ја сам ишла због *бронхијтис* (Пот); има мираз због *имање* (Бош).

267. У примеру: *шприцали збок куѓу* (Пот) конструкцијом *због* + ОП исказани су, међутим, сврха или циљ с којима се врши радња означена управним глаголом (→ да не би било живинске куге).

268. Уз предлог *због* забележен је само један пример са управном именичком лексемом у генитиву, а три примера са општим падежним обликом.

269. И као што је већ напред писано, испитивани говор не познаје репартицију предлога *због*, *од* и *из* у зависности од одређене узрочне ситуације која условљава употребу једног од три наведена предлога.

Предлог *РАДИ*

270. Предлог *ради* у конструкцији (искључиво) с генитивом означава свржу или циљ одређене радње или одређеног поступка: не *ради* се ти двадесета *ради града* (= да не би ударио град у усеве, народно веровање) (Тек), да ми пошаљете *ради* *штоља-привреде* (Чеп), био у простиру *ради школе*, да напредује (Треш).

271. Међутим, у прикупљеном материјалу су се нашли и примери са овом предлошко-падежном везом у каузалном значењу:¹⁹⁹ не заборави *ради Дұлешта* (Бош), *ради Млађе одговарам* ја (Бош).

272. За разлику од ситуације код предлога *због*, у значењу сврхе или циља (т. 267), у свим забележеним примерима с предлогом *ради* управна именичка лексема има морфолошки облик генитива.

273. Дистинкција између предлога *због* и *ради* није успостављена у испитиваном говору, те оба предлога могу значити и узрок и циљ вршења радње. Слична је ситуација и у многим другим нашим народним говорима,²⁰⁰ а на међусобно мешање ова два предлога наилазимо и у савременом књижевном језику.²⁰¹ О разлозима тога мешања пише К. Фелешко: „Границе између значења циља и узрока често су веома колебљиве: кад започињемо радњу са намером да постигнемо неки циљ, онда се тај циљ — као „покретачка снага“ — често може сматрати и за узрок радње. Спомашњи израз таквог наслојавања значења јесте помешаност употребе одговарајућих конструкција.“²⁰²

Предлог *МЕСТО/УМЕСТО*

274. Предлог *умесіо* обично има у испитиваном говору облик са аферезом — *месіо*. Предлошко-падежна конструкција *месіо/умесіо* + Г/ОП јавља се у примерима за одређивање апстрактног односа замене:²⁰³

- *Месіо* әбдега мómка изâбрала ъёга (ДМ), *месіо* құйа — рұпа, свê однèли (ГМ); *умесіо* буқлîe — кôньска глáва (Шав);
- *Месіо* үйінің үзнемо тојағе (Сик).

¹⁹⁹ „Када се нешто чини у интересу кога, по себи се разуме да се то чини „због некога“, тако да ово значење може прећи и у узрочно значење; али то значење ипак није право узрочно, тако да се предлог *ради* не може заменити предлогом *због*“ (Белић 1972: 246). О овоме уп. Фелешко 1995: 137.

²⁰⁰ Уп. нпр. Јовић 1968: 165; Симић 1980: 58.

²⁰¹ Стевановић 1986: 257–262; Фелешко 1995: 138–141.

²⁰² Фелешко 1995: 137.

275. У малом броју бележених примера за предлог *мес*²⁰³/умес²⁰⁴ претежу они с генитивним обликом именице.

Предлог *СПРОЋУ*

276. За предлог *сироћу* располажем само двема потврдама: *сироћу* жёне није баш како ваља (Сик), јмам параунука — он злато *сироћу* бабе (ДМ).

У оба наведена примера синтагматска веза *сироћу* + Г ко-ристи се за означавање става према неком лицу у (апстрактном) значењу „у односу на x“. Дакле, ово значење садржи нијансу упоређивања — *йрема*.

У неким примерима из грађе није могуће са сигурношћу утврдити да ли је реч о генитиву или дативу, јер у овом говору постоји синкретизам наставака генитива и датива јд. код именица женског рода 2. деклинационог типа. Међутим, примери с предлошком конструкцијом у којој стоји заменичка реч, типа *сироћу* *нâс*, *сироћу* *вâс*, потврђују да се овај предлог везује за генитив.

277. У описима косовско-ресавских говора није забележен овај предлог, изузев у говору куршумлијског села Mrче (*и*ро²⁰⁵ћу),²⁰⁴ а има га и у говорима северне Метохије.²⁰⁵ Призренско-тимочки говори Алексиначког Поморавља²⁰⁶ и Понишавља²⁰⁷ познају предлог *сироћи*, а говор Запланја²⁰⁸ познаје облике *сироћи* и *сирайти*, са значењем као у говору Параћинског Поморавља.

203 У вези са овим уп. констатацију М. Ивић о томе да се предлого-падежном конструкцијом *мес*²⁰⁶ + Г даје „карактеризација, тј. ближе одређивање, једне појаве другом по вези која се успоставља између њих — било издвајањем друге појаве према првој било њеним приближавањем тиме што се указује на улогу коју врши према првој појави“ (Ивић М. 1958: 144).

204 Радић 1990: 33.

205 Према усменој информацији добијеној од доц. др Милете Букумирића.

206 Богдановић 1987: 219.

207 Ђирић 1999: 162.

208 Марковић 2000: 232.

Предлог *ОСИМ*

278. У грађи из Параћинског Поморавља нашао се само један пример с предлогом *осим* уз Г у значењу изузимања: сваки нôћ *осим недеље* (Бош).

Предлог *У*

279. У склопу егзистенцијалних конструкција, употребљених посесивно,²⁰⁹ чује се у испитиваном говору, додуше — веома ретко,²¹⁰ веза предлога *у* с генитивом/општим падежом: једна била у *сиромашнога дца и мâјке* (Свој), једно било у *мâјку и дца* (Раш). У оба случаја реч је о лексикализованим изразима, а посесори су живи бића, именице *мајка* и *оћац* из домена фамилијарне лексике.

Напомињем да је употреба предлога *у* с генитивом непозната говору Трстеника,²¹¹ али се среће нпр. у говору Левча.²¹²

Предлози *НАСРЕД* и *УСРЕД*

280. Примера употребе једног предлога именичког порекла — *сред* у конструкцији с генитивом нема у говору Параћинског Поморавља. У грађи с терена Параћинског Поморавља има, заправо, само примера са сложеним предлозима, изведеним од поменутог предлога именичког порекла — *насред* и *усред*. Први, префиксални део ових сложених предлога најчешће не бива акцентован, што на известан начин упућује на чување именичког садржаја. Није пак неубичајена појава ни да информатор изговори исту предлошку лексему на два различита начина (нпр.

²⁰⁹ Првобитно је значење овог предлога било *код*, а „кад се нешто нахијило 'код' некога оно му је често и припадало и тако је предлог у почео добивати и чисто посесивно значење“ (Белић 1972: 230–231).

²¹⁰ М. Стевановић (1979: 313) о овом предлогу бележи: „У свакодневном језику средина, градских чешће него сеоских, и више оних у источним областима српскохрватског језика него на западу, употреба предлога *у* с генитивом у овој функцији је доста ретка, понегде чак и непозната. И зато је представници ових средина [...] осећају као мање или више архаичну“.

²¹¹ Јовић 1968: 165.

²¹² Симић 1980: 50.

јуред леїа и у срѣд леїа). Овом говору готово је непознато преношење акцента на проклитику, па тај момент и, у неким ситуацијама, потреба за експресивношћу израза могу бити пресудни за начин изговора сложеног именничког предлога.

281. Конструкцијама са а) *насред* + Г/ОП и б) *усред* + Г/ОП означава се просторни однос „на средини, тј. у средини, центру датог просторног растојања“:

а) — Стојала *на срѣд мѣсїца* (Шав), послужавник *на срѣд сїблы* (Мир);

на срѣд ыреїуље падне (Стуб);

једна *наасреї сѣла* воденица (Леб);

— Па кад изађемо *на срѣд авлију* (Треш);

б) — *У срѣд грâда* (Леб), чак *у срѣд Београда* (Заб), падне *јуред дгња* (ДМ);

у срѣд сѣла мѣс (Раш);

— Там *у срѣд њиву* (Леб).

Ова предлошко-падежна конструкција може се јавити и уз динамичке и уз стативне глаголе.

У значење ових сложених предлога и њихов први део (*на-*, *у-*) уноси своје значење, али у прикупљеним примерима они имају готово исту семантику као и основни предлог *сред*.

282. У односу на конструкцију *насред* + Г, генитивна конструкција са *усред* маркирана је могућношћу свог темпоралног значења.²¹³ Овом се предлошко-падежном везом у испитиваном говору може означити и временски однос, тј. „непосредно указивање“²¹⁴ на време вршења радње (непосредна темпорална локализација): *јуред зїме* му стїго позив за там (ГМ), дошла *у срѣд зїме* (ДВ); пада *у срѣд леїа*, у највећи врелац (ДМ).

Именице у генитиву уз предлог *усред* означавају појмове-периоде (годишња доба).

²¹³ В. Антонић 1999.

²¹⁴ Фелешко 1995: 127.

283. На основу овако малог броја примера с темпоралном конструкцијом *усред* + Г не бих извлачила посебне закључке, али ми се чини прикладним да поменем закључак који је дала И. Антонић, анализирајући синтаксично-семантичке, као и прагматичке посебности генитива са овим предлогом у функцији временског детерминатора: „Дакле, генитив с предлогом УСРЕД у функцији темпоралног детерминатора уз одговарајућу реченичну предикацију има значење темпоралне идентификације двоструко локационог типа средиште процесуалност (-) уз до-датно прагматичко обележје: став изненађења — запрепашћења — негодовања према пропозиционалном садржају.“²¹⁵

У већини свих овде цитираних примера употребљена је морфолошка форма генитива, а само по изузетку бележен је ОП.

ЗАКЉУЧАК

284. Конкурентни однос генитива и аналитичких конструкција са општим падежом у генитивној функцији разрешава се у говору Параћинског Поморавља на начин који до сада није био забележен у постојећој литератури о појединим косовско-ресавским говорима. Наиме, у прикупљеној теренској грађи уочава се прецизна диференцијација заступљености једног и другог типа, будући да се очигледно разликују оне категорије у оквиру генитива чије флективне форме подлежу аналитичком конкуренту од оних које у обличком погледу остају стабилније и непробојније.

285. Када је реч о адноминалном беспредлошком генитиву, једино је у исказима с терминима из професионалног жаргона у употреби искључиво морфолошки облик генитива (преседник *баштине*, командант *села*, запалење *мозга*).

Различити типови односа који се у српском књижевном језику изражавају адноминалним генитивом без предлога, у говору параћинског краја углавном се не формализују генитивним обликом. Категорије део-целина и тзв. Г материје најчешће су представљене општим падежним обликом или предлошко-паде-

²¹⁵ Antonić 1999: 138.

жном конструкцијом *од + Г/ОП* (ћоше *ливаду*, крај *од мочузе*; сёме *кукуруз*), док се категорија објекатског генитива реализује искључиво у облику општег падежа (бेरба *грожђе*, машина за прање *веш*). Генитивна форма није у овом говору позната као средство за исказивање посесивног односа и значењске категорије „карактеристичне појединост“.

286. Значење беспредлошког партитивног генитива уз квантifikатор најчешће бива формализовано обликом паукала (петнаес *члбра*, шест *врѣће*, девет *дѣшѣћа*, дваестину *мѣшра*) или општим падежним обликом (комат *йроју*, снопови *шалуске*, кило *млѣко*, јма пуно *зѣмљу*) — зависно од врсте партитивне речи којом се даје квантитативна карактеристика. Примери с генитивним обликом су малобројни, а највише их је у случају када је у функцији квантifikатора неки од тзв. великих бројева, а у функцији допуне именичка лексема — конкретизатор одређене мерне јединице (десет *ари*, дваес *гѣдина*).

287. У испитиваном говору приметна је експанзија општег падежа и његова превасходна употреба уместо беспредлошког генитива као допуне придева *йун*, *жельан*, *сий* и *жедан* (нпр. пун *лѣдну извѣрску вѣду*, жељни смо *кїши*).

288. У сакупљеној грађи није нарочито честа употреба адвербалног беспредлошког генитива у функцији синтаксичке допуне уз потврдне и одричне глаголе (било се збрало *свѣша*; није било *вѣде*, нисмо имали ни *кране*) и у функцији темпоралне прилошке одредбе (*йрошиле гѣдине*, *овѣ гѣдине*). Акузатив као синтаксичко-семантички падежни синоним максимално је проширио поље своје употребе управо на рачун адвербално употребљеног беспредлошког генитива.

289. Од четири значења која се у српском књижевном језику конкретизују беспредлошким генитивом, а то су посесивност, квалитативност, партитивност и темпоралност, прва два се у говору Парадинског Поморавља никада не конкретизују обликом генитива, већ су увек представљена неким другим морфосинтаксичким средствима. Опет, преостала два значења, партитивно и темпорално, исказују се генитивом, али знатно ређе не-

го другим средствима. Судећи према резултатима анализе, може се закључити да беспредлошки Г — и адноминално и адвербално употребљен — није нарочито фреквентан у говору Параћинског Поморавља, те се уочава тежња ка препозиционалности овог падежног облика.

290. На основу анализиране грађе може се закључити да се облик генитива остварује у комбинацији с предлозима у знатно већем броју примера од оних који садрже ОП у генитивној функцији (*оӣ кōмишке, до дрӯма, ис кревēйта, йреко йоӣдка, йрē свāдбе, од Божсūха, ради шкôле, умесшо буқлиҷe*). Може се закључити и то да су предлошке конструкције с просторном семантиком најпоузданји „чувар“ генитивне флексије. Дакле, релативно стабилна пред налетима аналитичких конструкција са општим падежом остала је једино сфера генитива с предлогом. Ипак, у односу на суседне косовско-ресавске говоре овде је за машнија употреба општег падежног облика м. генитива (*од онаj мōс, до лейшo, код Миру, йреко йољe, после нёко врёме, без моӣку, због имањe*).

Множински облици су се у овдашњем говору показали као најнеустабилнији елемент именичке деклинације. Наиме, у функцији генитива множине сва три рода редовно се јавља облик општег падежа (*од лойðви, до йрви мёмци, код лекáри, йреко кукурузи, око ярñи, очи ши свéчи, бес йлúгови*).

291. Важно је поменути и делимичну граматикализацију предлога *од*: његову експанзију у посесивним конструкцијама, преузимање функције предлога *о* у локативним конструкцијама с глаголима говорења и мишљења, продор у аблативно семантичко поље предлога *с* и *из*.

292. Предлог *изнад* се не чује код старијих информатора у Праћинском Поморављу, а његову улогу преузима предлог *више*. Предлози *исйод*, *исйред* и *између* употребљавају се, али су знатно ређе у употреби од простих предлога *йод*, *йред* и *међу*, који се везују за општи падеж у инструменталној функцији.

293. За овај говор не важи констатација А. Н. Собольева, коју он изводи на основу ограничено синтаксичке грађе у нашим

дијалектолошким монографијама, — да су најмање пропустљиви за аналитичка образовања сектори адноминалног партитивног и адноминалног објекатског генитива, док су унеколико пропустљивије предлошке конструкције.²¹⁶ Међутим, значајно је да стање очуваности генитива у испитиваном говору потврђује претпоставку А. Н. Собольева о очуваности генитива у једном хипотетичком „прелазном“ косовско-ресавском говору, а након поступног нестајања локативне те инструменталне падежне форме.²¹⁷

²¹⁶ Соболев 1991а: 136.

²¹⁷ Исто, 99.

ДАТИВ

УВОД

294. Датив је, према двема најпознатијим структуралистичким класификацијама падежних односа, одређен као *конкретан* (а не граматички) падеж (по Куриловичу), одн. као *маргиналан* (а не централан) падеж (по Јакобсону).²¹⁸ И. Заичкова²¹⁹ и М. Ивић²²⁰ дошли су до закључка да је неопходна корекција Куриловичевог и Јакобсоновог мишљења о месту датива у падежном систему. Љ. Милинковић конфронтативном анализом датива у руском и српскохрватском језику потврђује ову потребу за корекцијом и сматра да Д, сходно томе, треба прикључити групи падежа којима се исказују синтаксички примарни односи.²²¹

У светлу антропоцентричне теорије језика З. Тополињска тајкоје говори о довођењу датива у тешњу везу с номинативом, акузативом и генитивом.²²² Она дефинише Д на следећи начин: „Под ДАТИВОТ подразбираам синтаксички однос меѓу конститутивниот предикативен израз (прирокот) и именската сингтагма чиј прототипски референт е втор во комуникативната хиерархија човек заsegнат со релацијата именувана со предикативниот израз [...]“²²³

295. Уколико се полази од базичне претпоставке да сваки падеж има основно, сржно значење у склупу других спореднијих, онда треба навести да и М. Ивић помиње као жижно — значење *намене за Д*,²²⁴ а А. Вјежбицка сматра да се „датив може одреди-

218 Ивић М. 1983: 198–199.

219 Заичкова 1972: 75.

220 Ивић М. 1983: 202.

221 Милинковић 1988: 200.

222 „Истовремено тој (датив — С. Милорадовић) останува во делумна комплементарна дистрибуција со N и со G, додека максимално е поларизиран спрема А. Мислам дека сето тоа [...] му осигурува место меѓу централните падежни односи“ (Тополињска 1988: 157).

223 Тополињска 2000: 1229.

224 Ивић 1953–1954: 196.

ти као падеж који се користи за обележавање реципијента у реченицама ДАВАЊА“.²²⁵

Датив у српском књижевном језику има данас у же функционално-семантичко поље него у неким другим словенским језицима.²²⁶ Овом сужавању значајно је допринело пребацивање свих значења предлошке везе *ио* + Д на везу *ио* + Л.²²⁷ У српском језику предлошки Д је релативно најједноставнији падеж, јер има најмањи дијапазон значења. Посматрано са историјској-језичке тачке гледишта, поље употребе датива с предлогом сужавало се, што је, с друге стране, доводило до све „интензивнијег семантичког разграничења према падежној форми без предлога“.²²⁸

У оквиру структуре падежног система српског језика М. Ивић је дативу приписала обележје *управљености*, по коме се он супротставља инструменталу и локативу²²⁹ и сврстала га је у групу падежа *контакта*, заједно са акузативом и локативом.²³⁰

296. У говору Парадинског Поморавља употреба датива је обична и чак је унеколико шире него у књижевном језику. Реч је, наиме, о означавању припадности обртима с посесивним дативом, прецизније — посесивним именичким дативом као еквивалентом посесивног генитива. У овом говору није се зачео процес одстрањивања из морфолошког система форми датива и, попут тог процеса у историјском развитку балканских језика, њихове замене *на-конструкцијама*.²³¹

²²⁵ „[...] Dative can be identified as the case used to designate the recipient in sentences of GIVING [...]“ (Wierzbicka 1986: 386).

²²⁶ В. Милинковић 1988: 196–198.

²²⁷ Подробније код Ивић М. 1951–1952.

²²⁸ Ивић М. 1958: 155.

²²⁹ Ивић М. 1983: 200.

²³⁰ Ивић М. 1958: 143. Даље ауторка диференцира нијансе у значењу беспредлошког датива („обавезно је присутна представа о реализацији контакта између радње и датог објекта“) и датива с предпозима („обележава приближавање акције неком објекту обавезно искључујући претставу о остваривању контакта између њих“) (Исто, 154).

²³¹ В. Соболев 1991а: 126–127.

297. У погледу наставака овог зависног падежа говор Параћинског Поморавља разликују се од књижевног језика у мери и по систему који су карактеристични и за друге говоре косовско-ресавске дијалекатске зоне. Датив једнине именица 2. деклинационог типа најчешће има наставак *-e* (реч је о чувању и уопштавању наставка старе *a*-деклинације), премда се бележи и датив на *-i*.²³² У дативу множине овог деклинационог типа може се спорадично, када није под акцентом, јавити и наставак *-ema* м. *-ama*.²³³

298. Дативне синтагме у овом говору биће анализиране с погледом на употребу овог падежног облика: (1) уз именицу — адноминални посесивни Д, (2) уз глагол — адвербални беспредлошки Д и (3) уз предлог.

БЕСПРЕДЛОШКИ ДАТИВ

Адноминални посесивни датив

299. Пишући о *именским посесивним конструкцијама* у српском књижевном језику, Т. Н. Молошнаја је констатовала да су овакве конструкције с формом датива „непродуктиван начин изражавања посесивности“.²³⁴ Тако је још једном, након безмalo пола века, поновљена тврдња М. Стевановића да у српском књижевном језику и у дијалектима из његове основице „овај облик у служби за означавање припадности није одвећ широких размера“.²³⁵

„С друге стране врло је жив посесивни датив, и то не само од личних заменица и не само у адвербативној употреби“ — забележио је П. Ивић пишући о косовско-ресавском дијалекту.²³⁶ А да „таквога датива у слободној употреби има у косовско-ресавском говору (*кућа Петру Ракитићу*)“ — први је утврдио А. Белић.²³⁷

²³² В. Ивић П. 1985: 103.

²³³ Уп. Реметић 1981: 165–169.

²³⁴ Молошнаја 1986: 181.

²³⁵ Стевановић 1940: 47.

²³⁶ Ивић П. 1985: 104.

²³⁷ Белић 1972: 216.

300. Датив се у говору Параћинског Поморавља веома често јавља у именичкој синтагми и њиме се тада изражава права припадност. Чешће је у тој служби него њему синонимна предлошко-падежна конструкција *од + Г/ОП* (уп. т. 133).

Овом приликом неће бити речи о адноминалном посесивном дативу заменичке енклитике, познатом у књижевном језику, а веома фреквентном у испитиваном говору, већ о посесивном именичком дативу као еквиваленту посесивног генитива.

301. У говору Параћинског Поморавља посесивни *Д* именичке синтагме потпуно је истиснуо из употребе облик посесивног беспредлошког генитива (уп. т. 64). Тако се у испитиваном говору адноминални *Д* припадности за лице јавља као потпуни синтаксички и семантички еквивалент генитивне форме. Синтаксички — он може, као и *Г*, да буде употребљен адноминално, као атрибут дате именице у исказу. У семантичкој сфери — он се додирује с генитивом у изражавању одређених значењских односа припадности, својине.

302. Навешћу само неке од многобројних потврда за адноминалне дативне форме у посесивној функцији. С обзиром на морфолошки (наставак *-e*), а најчешће и прозодијски синкретизам генитива и датива код именица женског рода у једнини, тврђење да се у оваквим и сличним примерима ради о дативу заснивам на чињеници да код именица мушких и средњег рода, где не постоји облички синкретизам, нема потврда мешања генитива и датива. Такође, код именица м. р. које припадају 2. деклинационом типу одредба која стоји уз управну именичку лексему јасно сведочи о томе да је у питању облик датива.

а) Релација лице — лице:

Мôјем мûжсу брат от стрîца (Треш), пôзвали смо *мôјем мûжсу братáнци* (Мир), *мôјем мûжсу рôд* (Сик), тô је *мôјем ôцу брат* (Раш), *мôјем ôцу ôтац чûвао дêцу* (ДМ), *мôјем шêм сîну ўнук у Швëцку* (ДМ), па *мôјем унûку двâ детёта — ѡсам у кûhy* (Др), тô ми *нêкем дêверу* от стрîца сîн (Чеп), *jâ сам бýла жêнска и мôјем стîрицу ѫерка* (Чеп), *мôјем свêкру майка — она бајала* (Раш), *мôјем свêкру братáнац* (Леб), *мôјем сельáку и рôђаку ѫерка* бýла за тôга (Треш), *мôјем човëку майкин ôтац* (Пл), казаља *мôјем човëку*

сестра (Леб), Ѹни свій вічу да є дрûгем човеку дёте (Чеп), йрвем човеку из Мутнице била һерка (Изв), тô мô'ем кûму син (Клач), ел знâш Mâрку Буринем һерка гê је (Буль), Бранка — Слободану онêm, Пєшровићу, што Цацу оженю (Буль);

мôа ўјна чұла, мô'е майке снâ за браты (Клач), код мô'ега дêду, мô'е майке ծа (Треш), па ѿени ծац, као мô'е майке дêда (ДВ), ўдала се мô'е майере майка (ДВ), һерке кûм — ѿегôв братанац (Др), причам с мô'е сесїре снау (Леб), био мô'е свекрве братанац (Чеп), а шê ѿбјне свекрве мô'е снâje па снâ тамо (Раш), тô мô'е свекрве братанац, а тô му унûче (Леб), такô и мој дêда радио, мô'е свекрве свекар (ДМ), мô'е свекрве сестра от стрица (Клач), ѻисто мô'е братанице као чоек (Леб), мôја прија, мô'е снâje сестра (Чеп), син шê дрûге жене (Чеп), тô вê жене син и снайка (Заб), кад била овê Светлане сестра оперисана (Тек), што друга на һерка мô'е Гóре (ДМ), и ѻисто мôја вê Рáде һерка (ДМ), Ѻвде комишье нашем, овêm Гилейту һерка (Раш), шêм Жике һерка (Пл), һерка нêкем Тýле Ўрошевем (ДВ), Йубише веширинару жена (Креж), сас онû Нóле Пєшринем Ружицу (Буль);

овêm дейшту дêда (Сик), Ѹно мô'ем унûчеиу другар (ДМ);

У највећем броју наведених примера ради се о егзистенцијалној посвојности, тј. о означавању родбинског припадања.

б) Релација предмет — лице:

Сâ-ће мô'ем брату кûха да се затвöри (Бош), у ѿегôвем брату суседну кûhy (ДВ), баш ус кûhy мô'ем ծау (Мир), тû ми сину кûha (Раш), тेरу код нашем кûmu нêкем кûhe (ДМ), да пîта дê шêм и шêм човеку кûha (Свој), ел тû Рáдомиру Јовáновићу кûha (Мир), тô ѿнem мûжу плâц (Стр), Милану Микинем кафана тû била (ДМ), овêm Милану пûмпа (Свој), овêm деверичију комби (Треш), тô бûре шêм ծау (ДМ), Ѹно ми мûжу одéло тунак (Стуб);

мô'е майке кûha преко пûта (Стуб), што ми је майке кûha бýла (Стуб), у мô'ем комишье двöриште наijе (Др), дôле де Стéве Митинем, онâ колиба (Бош), тâm нашем Бóре имаје (ДМ);

дê слîка онêm девођчету (Леб), тô лôпта нашем комишчеиу (Треш).

303. Посебно наводим примере с множинским облицима именничких синтагми:

Тô се вîди од *мојима* кûће (Пл), на крај Обрежа *мôјема* кûћа (Свој), ћи дошло у *мôјема* кûћу (Раш), школа бîла пред *мôјема* кûћу (Раш), ћи је из дôбрема *љубима* кûће тамо (Изв).

У претходној групи примера подразумева се у дубинској структури исказа именичка лексема *родитељима* уз присвојну заменицу *мојема/мојима*. Овде би могао ићи и пример: а ћида се живјело по *старејема* команде (ДМ) где, опет, подразумевамо дативну форму лексеме *људи* (тј. укућани) уз конгруентни при-девски облик.

304. Карактеристични су и примери:

Нâдимак Мîлоју Мркицкем — нê знам (Пл), ђиши у свâтови *краљу Александру* (Сик);

Тê *мôје ћерке* пâр (Раш), почеле и *мôје ћерке* пâр д-йду го-логлаве (Пл), ђиши *мôјем Тîнчейшу* пâр (Чеп).

Исп. и пример: код Мîлосава *Војинем* кûће (Бус), у коме је чак и уз облик предлошког генитива властите именице атрибутивно употребљена придевска лексема у дативу.

305. Издавајам и примере: а ћи сâмо једна бîла *ðују* (ћерка) (ДМ), мâло сам овâко по богата — мислим, *ðују* ћерка (Дав), у којима именица у дативу за еквивалент име присвојни прилев очев. Са истим значењем забележена је у испитиваном говору и генитивна предлошка конструкција (в. т. 279).

306. Готово све конструкције, наведене као примери употребе адноминалног посесивног датива у испитиваном говору, одликују се синтаксичком маркираношћу. Наиме, употреба датива у њима условљена је обавезним присуством детерминатора (најчешће су то присвојне и показне заменице, затим придеви, бројеви, називи занимања и сл.), те је тако Д у овом случају постао везани падежни облик.²³⁸

Пошто у српском језику употреба посесивног генитива долази у обзир само када именицу прати одредба,²³⁹ то се посесивни именички Д, освојивши у овом народном говору семантичку сферу изражавања односа припадности генитивом, веома ретко

²³⁸ Ивић М. 1983: 179–187.

²³⁹ Исто, 182.

може изразити као слободна падежна форма. У примеру: *ћерке* күм — његов братанац (Др) не може се без увида у шире контекст тачно рећи о чијој се ћерки ради; „на нивоу непосредне језичке материјализације“ долази до непотпуне информације, пошто је испуштена обавезна граматичка јединица.

*

307. Случајеви замене посесивног генитива дативом јављали су се још у најстаријим старословенским текстовима.²⁴⁰ „Иста особина проширења је и у бугарском и македонском језику, а постојала је и у старословенском“ забележио је, пишући о говору галипольских Срба, П. Ивић.²⁴¹

У македонском и бугарском језику тај се Д/Г припадности такође замењује предлошком конструкцијом која се састоји од општег падежног облика именице и предлога *на*. Дијахрони лајац развоја посесивног датива може се пратити у бугарској историјској синтакси: (1) постојање близких по значењу средстава (Г/Д) за исказивање посесивности; (2) у низу случајева на месту једних синтаксичких конструкција (Г) функционишу напоредо с њима одговарајуће, првобитно синонимичне синтагме (Д); (3) оне се у одређеној фази свог функционисања у језику претварају у дублете (Д) неких од конструкција с којима су ушли у узајамно деловање при изражавању одређених семантичких односа; (4) уопштавање једног средства (Д) као замене другог, старог (Г), за обележавање припадности; (5) установљавање аналитичке конструкције (*на* + ОП) као функционалне паралеле претходној, флективној.²⁴² У северозападним македонским говорима, који по бројним особеностима чине прелазне говоре према српском језичком простору, среће се посесивни Д типа *Нацейу Кировскому син Панко*.²⁴³ У бугарским народним говорима такође има остатака посесивног датива и дативске енклитике личних заменица са значењем припадности.

²⁴⁰ В. Найческа-Сидоровска 1979: 13–14.

²⁴¹ Ивић П. 1957: 344.

²⁴² Минчева 1964.

²⁴³ Видоески 1968: 402.

308. Испитивани се говор тако овде разматраном особином везује за опште развојне тенденције балканословенских језика,²⁴⁴ мада је посесивни Д у одређеним конструкцијама својствен свим словенским језицима. Међутим, ни у једном од савремених балканских језика нема посебних флективних облика генитива и датива, јер је дошло до изједначавања њихових првобитних облика и функција.²⁴⁵ Неки аутори сматрају да је спајање функција датива и посесивног генитива са облицима оног првог повезано са судбином балканске деклинације (Тополињска, Минчева), и да је пресуднију улогу у том случају одиграо балкански романитет, одн. супстрат (Гогољевски, Дуриданов). Уколико се пође од поставке да је Д пре свега адвербални падеж, онда је јасно да су се мишљења лингвиста разилазила у разрешавању питања: које је адвербално значење најближе значењу припадности, а из кога се могао развити Д као адноминални падеж?

309. Претпостављам да је нарушавање старих односа у падежном систему испитиваног говора, услед његовог растакања, извршило утицај и на односе генитива и датива при изражавању припадности, пошто на такав начин оне њихове функције које су их раздвајале као два различита падежа нису могле више играти улогу у нијансирању тих присвојних употреба. Две су употребе изједначене и створена је могућност да један падеж престане да

²⁴⁴ Ово измештање једног синтаксичког средства другим у области падежне синтаксе образлаже З. Тополињска на следећи начин: „Претпоставувам дека појавата на адноминален Д генетски е поврзана со отсуство на адноминален G кај личните заменки. Следствено како директен конкурент на таканаречените присвојни заменски придавки се јавуваат дативните клитики. Нивното јавување може да се следи уште во канонот [...] Се јавуваат и полните облици [...] Најпосле се јавуваат и други конструкцији кои навестуваат поклопување на функционалните зони на G и D“ (Тополињска 1988: 157).

²⁴⁵ О синкретизму генитивног и дативног падежног облика у језицима тзв. балканског савеза уп. Асенова 1989: 59–61. Ауторка сматра да су у самим балканским језицима постојали предуслови за изједначавање ова два падежна облика и да су међујезички контакти само оснажили једну општу тенденцију (Исто, 61). Више о томе и код Тополињска 1986 и Gogolewski 1977. Такође, о односу генитива и датива, као и о показатељима њиховог односа у балканском ареалу в. Тополињска 2000.

буде коришћен са одређеним значењем: адноминални посесивни Г уступио је место адноминалном посесивном дативу.

310. Адноминални посесивни Д је, према подацима из објављених студија и чланака о косовско-ресавским говорима, на територији целог косовско-ресавског дијалекта интензивније употреби него у књижевном језику. Примере тзв. везане посесивности типа *кућа моме оцу* (= *кућа моға оца*), тј. паралелну употребу посесивног генитива и посесивног датива, бележе истраживачи говора Ђаковице,²⁴⁶ Александровачког и бруског говора,²⁴⁷ говора Трстеника,²⁴⁸ Лукова,²⁴⁹ Чумића,²⁵⁰ левачког говора,²⁵¹ куршумлијског села Мрче²⁵² и говора северне Метохије.²⁵³

Важно је да се у великом делу призренско-тимочких говора за изражавање посесивних значења користи конструкција *на + ОП*,²⁵⁴ док у неким од призренско-тимочких говора постоје посебни облици датива са посесивном функцијом, као архаичније решење, тј. реликти старог деклинационог система који су „преживели“ аналитизам. Овакви облици датива егзистирају напоредо с њима еквивалентном конструкцијом *на + ОП*.²⁵⁵

311. А. Н. Соболјев сматра да се на основу доступног материјала из косовско-ресавских говора не може утврдити мера стабилности посесивног адноминалног датива.²⁵⁶ Ову констатацију руског лингвисте можемо допунити: забележени материјал у објављеним радовима, који се тичу више различитих говора ко-

²⁴⁶ Стевановић 1950а: 140.

²⁴⁷ Алексић / Вукомановић 1966: 312–313.

²⁴⁸ Јовић 1968: 167–168.

²⁴⁹ Грковић 1968а: 130.

²⁵⁰ Грковић 1968б: 146.

²⁵¹ Симић 1980: 98.

²⁵² Радић 1990: 35.

²⁵³ Према информацији добијеној од М. Букумирића.

²⁵⁴ Ивић П. 1985: 112.

²⁵⁵ Уп. Михајловић 1977: 65; Богдановић 1979: 117; Богдановић 1987: 152–153, 240; Ђирић 1983: 65, 103–104; Ђирић 1999: 155; Реметић 1996: 451; Марковић 2000: 223, 226.

²⁵⁶ Соболјев 1991а: 136.

совско-ресавског дијалекатског типа, сведочи о томе да ни у једном од њих није дошло, као на овде разматраном говорном подручју, до потпуног истискивања посесивног генитива у корист адноминалног посесивног датива. Сакупљени материјал из па-раћинске области потврђује другу констатацију А. Н. Собольева, забележену у истом тексту,²⁵⁷ о евидентном одсуству посесивне адноминалне *на*-конструкције у до сада истраженим косовско-ресавским говорима.

312. Може се сматрати да се на тенденцији према аналитизму оснива сливање посесивних функција генитива и датива. Можда би се у том смислу ова специфична ситуација у говору Параћинског Поморавља могла означити као *йерелазна* у једном хипотетичком „ланцу поступности“, у коме би следећа карика била — стварање конструкције с предлогом и неутрализованом дативном флексијом. И управо када се ради о овом моменту, чини се да географско распостирање разматране језичке особености (тј. начини исказивања посесивности различитим падежним и предлошко-падежним конструкцијама) на релацији северозапад — југоисток представља неку врсту реинтерпретације њеног историјског развоја у балканском језичком језгру.

Адвербални беспредлошки датив

313. Адвербална позиција датива у савременој српској лингвистици сматра се примарном. С дативном рекцијом јављају се глаголи као експоненти релација које се успостављају између, пре свега, два људска бића.²⁵⁸ Слободним дативом саопштавају се превасходно значења намене и давања и изражава се адресат вербалне комуникације.

314. У говору Параћинског Поморавља беспредлошки Д у значењима намене и давања, користи/штете, уз глаголе стања и уз глаголе говорења показао се као веома стабилан.

²⁵⁷ Исто, 136.

²⁵⁸ Тополињска 1988: 155.

Датив намене и давања

315. Главно значење датива у слободној употреби је изрицање намене и давања.²⁵⁹ Прелазни глаголи намене и давања су рекцијски двовалентни и остварују своје значење по моделу: глагол + Д + А.²⁶⁰ Наравно, предметна појава исказана акузативом не мора се увек показати на површинској структури исказа.

316. Примери из истраживаног говора сведоче о томе да је глагол *дайти* најфrekвентнији глагол ове семантичке групе:

Дарови *дцу* дава (Чеп), и *ја* дам *дёверу* кошљу (Мир), он га дао тাম *мойем зейту* (Буль), нек дава *нэрдду* (Буль), давали смо *јёднем Цыганину* (Треш); и мб мајка дам *нёкем дёде* (Раш), да дамо двानаес дуката *овём дёке* (Раш), дадоше *мойе майке имовину* (ДМ), *бабе* дай *мало ракију* (Треш), дали ... и *мойе сесире* дёо (Треш), дао неки *мойе свекрве* нешто (Мир), поберу и *младе* даду (Бош), у прање био што дадо *хёрке* дёо (Раш), да дам *мойе хёрке* (Треш), *хёрке* сам дала (Клач), па ју *надава Цыганке* (ДМ), дадо *Лынье* паре (Бош), дали смо ономад *Славице* једно праће (Изв), дала *Вере* манистре (Чеп), *ја* сам *Олгице* била дала машину (ДВ); кад неки даде *дешёву* нешто (Мир), *ја* давам *дешёву*, *овём Голе стареём* (Чеп);

бокал воду да даде *Бүгарима* да пийу (Др), тод *девёчицами* сам давала (Сик), дадо им *йрацима* рани (Тек), како *њинем децама* даду увек (Мир), па даде *децама* рани (Треш).

Овде треба пријружити и примере: мора да пружиш *шём* *дешёву* (Дав), *ја* би пружила лекару ел *сесире* (Заб), у којима је глагол *йружиши* употребљен са значењем „дати“.

У примерима: па ју *надава Цыганке* (ДМ), дадо им *йрацима* рани (Тек) имамо појаву редупликације датива, с тим што је један од њих енклитичка лична заменица.

259 Ивић М. 1958: 196.

260 „Обавезну комплексну транзитивност испољавају пре свега они глаголи чије значење подразумева ангажованост у остваривању радње још двају предметних појава осим самог вршиоца; једна од њих се исказује акузативом директног објекта, а друга дативом намене: *дайти некоме нешто, йоклониши некоме нешто*“ (Ивић М. 1983: 132).

317. Блиски по семантици глаголима *давања* су и а) глаголи са значењем *дношења, достављања*, као и б) глаголи *слатња*:²⁶¹

а) Донёла сам ја *мойем* мјусу двоје чарапе (Сик); донесе *мойе сестре* (Треш), доносе дар *младе* (Чеп), сам да донесеш свећу *деде* (Буљ); он донесе *дештју* млеко (Мир), да понесе нешто *дештју* љубом тамо (ДМ);

б) Мало пратим *сину* нешто од јело (Пот), пратила сад *стрицу* у Београд (Треш); да му пратим там нешто *мажке* (Изв), да пратим тоб *младожене* (ДМ), да пратим ја *Душанке* месо (Бош).

318. Уз глагол *спремиши* уобичајене су форме датива:

Па *сину* сам спремала за свадбу (Сик); а спремала сам ју *ћерке једне свадбу* (Сик), ово све бабе спремили (Треш), спремила и чаршав и ћилими и мён и деде (Др), што је спремала *комишије* за трпезу (Сик); *дештју* спрему и матику (ДМ), *Данијту* спремене књиге (ДМ); спрему вечера *радницима* (Раш).

У наведеним примерима Д може бити замењен конструкцијом *за + А*, без промене у семантици исказа (уп. т. 424).

Примери из претходног параграфа чине ми се најближи по своме значењу категорији респективног датива (*dativus respectivus*), која подразумева „однос чисте намене, тј. само усмереност, без икаквог имплицирања директног контакта“.²⁶²

319. Као и у савременом књижевном језику, и овде је Д допуна још неким глаголима:

Што несам турila и љеговем *сину* јсто (ДМ), па се *свекрве* турा столица (Пл); венче закачи *невесте* по глави (Заб); нашуљила (= сипала) гас *прасетју* у гушу (Мир); посем баци *иевицема* ону киту цвеће (Заб).

²⁶¹ Глагол *пратиши* на терену Параћинског Поморавља има значење „послати“, док ће се наместо глагола *пратиши*, са значењем уобичајеним у књижевном језику, употребљавати конструкција типа *ићи ио + А* (нпр. *иде ио љега*).

²⁶² Ivić M. 1963: 102.

320. Примери датива у функцији намене, којим није означен лјудско биће, појединац, већ животиња или какав објекат:

Пројино брашњо спрѣмљо *краве* (Бош); ћу да бâцам *кокотикема* трају (Изв), дадо *працима* шта имаљо (Буль);

А кâmоли да даш *државе* (Др); тô йде *друшишту* (Треш);²⁶³ кoјe давамо *млекарема* (Изв).

321. Забележила сам у овој основној значењској категорији датива и известан број примера са синтагмом *на + ОП*: не дâду љûди *на сиропињу* пâре, а гâзде ужîву (Буль), давам тâм *на дêцу* јâ, *на ђаци* слаткиши (Треш), тâмо давај *на овî Цîганичи*...кој прôсе (Бош); продâш прво *на гостоду* грбожје (Треш).

У следећим примерима значење свих глагола може се превести у једно заједничко — „дати стоци храну“, а бенефактив је *на + ОП м.* датива: доносиш помiје *на свiње* (Треш), исто нû сутрку сипујемо *на свiње* (Изв), прво дajem *на пракци* (Мир), штруđду бâците *на говеду* (Мир).

Синтагма *на + ОП* у испитиваном говору служи и као допуна глаголима са значењем *намењивања*, који се везују за потребне ритуале дељења дарова и хране за душе покојника: што возио га ...*на њега* ћилим, па *на тiога* човека кошља, *на њега* чарапе (Буль), исто турим *на свекра*, исто *на свекрву*, исто *на човека* (Леб).

322. Чини се да се у свим примерима у којима у функцији допуне глаголима стоји конструкција с предлогом *на* и именицом у општем падежном облику може препознати нанос дистрибутивног значења преко основног значења намене. Тако се, условно речено, може закључити да је употреба општег падежног облика у зависној позицији наместо датива условљена дистрибутивном семантиком сваке појединачне *на*-конструкције. Заправо, „оправдање“ за губљење флексије у појединим примерима из ове семантичке категорије може се пронаћи у плурал-

263 Овде се могу додати и два примера с дативом енклитике личне заменице која замењује именицу кукуруз: посöлиш *му* ђубриво, па окопаш (Пот), дай да *му* турим ђубриво (Стуб). У испитиваном говору никада се, међутим, неће чути примери типа *пребала би киша кукурузу*, већ само *пРЕБАЛА БИ КИША ЗА КУКУРУЗ*.

ском облику именице у функцији индиректног објекта (импликација збирности), односно у употреби збирних именица (као нпр. *сиротиња, деца, гостиода*).

Према овде цитираним примерима не може се закључити да је употреба општег падежа условљена присуством броја у бројној конструкцији — као што је у говору Ресаве.²⁶⁴ Такође, у овим конструкцијама није неопходно присуство квантifikатора.

*Датив користи/штетије
(dativus commodi/incommodi)*

323. Глаголска радња може ићи на корист или на штету онога према коме је управљена, може бити њему на задовољство или му може причинити неугодност, чак га унесрећити.

Датив у функцији допуне глагола семантичке групе користи и штете може се сматрати подтипом датива као допуне глаголима семантичке групе намене одн. давања. „С друге стране, оно што се чини с циљем да коме (или чему) послужи на корист или штету такође се назијује томе“.²⁶⁵

324. У говору Парадинског Поморавља забележено је више примера датива а) *commodi* и б) *incommodi* у конструкцијама у којима је њиме исказан корисник радње, квалитета или стања које се приписује субјекту реченице. Семантика глагола је критериј по коме су овде груписани примери:

а) Коме ће да кўпе — дёверу (Леб); јâ сам мðје снâје купйла (ДВ), мој брат купио мјаке (ДВ), што не кўпиш жёне папуче (Раш), кўпи дёде памуклију (Раш); кўпимо нёшто унѹчайу (Леб); играчке да кўпиш децама (ДМ);

исто сам исплела вëм млађем унѹку (Бош); јâ сам и тајзе жёне наплела (Чеп), саде јёдне жене исплетëм (ДМ), љегðве снâје тô плетëм (ДМ), да саплетë баба Јасне прслук јёдан (Бош); плетëм и браћама и мёне (Пл), гаће тёжене лјудима, децама, тô да с-изаткâ (ДМ);

кўху овû смо прâвили сîну (Леб), јâ градим (= правим) опанци браћију (Заб); да направим овёјзе жёне качамак (Треш);

²⁶⁴ Пеџо / Милановић 1963: 323.

²⁶⁵ Стевановић 1979: 361.

мој муж исправио тô и *Râdeștu* и наама (Мир); градио грёбени нे-
каки женама (ДМ);

сашијем *Лъйле* двâ јоргана (Бош); па сашијем *децама* (Пл).

Исп. и остale примере с глаголима различите семантике:

Па пос одрадиш *човеку* (Пот), помогне *свекру* штâ трёба (ДМ), ъегôв дêо имòвине остале *брâștu* (Мир), угòвела (= уго-
дила), реко, *Бðгу* (Буль); нêће Дânка да умёси *Станиje* погачу (Пл), да изљùскам тê праске *мðje snâje* (ДМ), и јâ помогнем
свекрве (Мир), гâзде начùпамо трâву (Треш), д-їемо гâзде да
кòпамо (Треш), трёба *Mlâđe* да заколье јâгње (Клач), он пре-
писао *ћерке* *нâјмлâђе* имòвину (Пл), да стекнем будућнос *свô-
је фамилиje* (Свој); свî лъуди не свёте се *дешёшту* (Чеп);²⁶⁶ *ове-
ма* *мðјема* *сîновима* покоси (Треш), кòпамо *Параћинцима*
(Треш), и јâ тâm *мðјем* *унѹчићима* пребајем (ДВ), чистиш *говè-
дима* (ДМ), стекли смо нёшто *децама* (Мир), свё сам поделѝла
брâšама (ДМ).

б) Направила *краве* вёлику штету (Раш); пренесе *дешёшту*
нёке красте (ДМ), одмого *Миланчешту* сам такô (Леб); оставило
децама прázну кûhy (Бус).

325. Датив *commodi/incommodi* укључује категорију посе-
сивности у следећим примерима:

Свекрве се прасијла свиња бýла у ѡбор (Мир); да заштите
стоку *љубдима* (Сик);

Гóрану погињо ћатац (Леб), *мðјем* *свекру* сестра ўмрела
(Мир), а кад жена *човеку* ўмре (Сик), нёкем *човеку* пàла кûха од
вòде (Сик), преоравао њиву *брâștu* (Чеп); *мðје мâјке* умрёше двâ
детёта (ДМ), нагрдили *Jâne* грдину (ДМ); смакне *љубдима* стого-
ви сено (Чеп).

326. Забележена су и три примера с конструкцијом *на* +
ОП у дативној функцији:²⁶⁷ и мајка ни купила *на свû дëцу* по нô-

266 З. Тополињска пише о глаголима с релацијом Н – Д, с морфемом
се која блокира позицију акузатива: „Сите тие чуваат една медијална дија-
тетичка нијанса, така што присуството на {се} не е без семантичка мотива-
ција [...]“ (Тополињска 1988: 155).

267 Уп. Соболев 1991а: 126–127.

ви опâнци (Раш), ћна бâје *на дêцу* от стрâ (Треш), бâје жёна и по-мâгalo²⁶⁸ *на дêцу* (Треш).

У првом примеру очигледно је дистрибутивно значење. У функцији директне допуне глагола појавила се именичка синтагма с предлогом *ио* и акузативом (уп. и *ио једне (нове) оianke*).

У примерима: ћна бâје *на дêцу* от стрâ, бâје жёна и по-мâгalo *на дêцу* не може се говорити о присутности дистрибутивне семантике, барем не као што је то случај у примеру: давам тâm *на дêцу* jâ, *на ѡáчи* слаткиши (уп. т. 321). Дистрибутивна значењска нијанса присутна је у траговима. Међутим, важно је и овде истаћи да се у сва три примера збирна именица нашла у *на*-конструкцији.

*Симпатетички датив
(dativus sympatheticus)*

327. Овај се Д може сматрати варијантом датива (*in*)commodi, а свакако је близак односу припадности. Објекат у дативу на семантичком плану изражава и присвојне односе, а карактерише се двојном зависношћу: од глагола и од именице.²⁶⁹ У овом случају учешће лица у глаголској радњи и намена тог дејства неком објекту добија особену нијансу, јер се у вези са истим тим дејством појављује и нешто што је повезано с лицем односом органске припадности.²⁷⁰

²⁶⁸ О овом и неким другим глаголима са двојаком рекцијом (датив и акузатив) писале су Грицкат 1950: 332–333 и Гортан-Премк 1977: 241–243. Ови радови одговарају, између остalog, и на питање каква је семантичко-сintаксичка вредност ових двојаких конструкција са истим глаголом.

²⁶⁹ О овом типу датива в. детаљније код Найческа-Сидоровска 1973. Будући да у лингвистичкој науци нема јединственог мишљења у односу на дефинитивно разграничење датива означеног у наслову од датива с неким другим значењима, ауторка унапред заузима став у односу на разграничење ове варијанте — „датив на заинтересираното лице“ од датива „на причињување“, а затим и од „дативот со посвојно значење“.

²⁷⁰ Код овог типа датива правим објектом се изражава: „или органски дел на лицето што го прима дејството, врз кој всушност се одразува даденото дејство, или нешто што е сопственост на лицето што го означува дативниот предмет или му е много блиску“ (Найческа-Сидоровска 1973: 120). О овим синтагмама пише и Т. Н. Молошная: „Данную конструкцию образует семантически ограниченная, но весьма употребительная группа глаголов, обозначающих действие, затрагивающее (чаще всего физически)

328. Наводим примере синтагми са симпатетичким дативом, забележене у испитиваном говору:

Бóра мðе бâбе тû рûку залечи (ДМ), ѡу да посéчëм *Швабиçе* нòге (Раш), баш тâj дан кат сёкли дёде нòгу (Бош); па мâжемо дейшëйу онô де се преклalo ... вратић (Пот); што им глáву намêшиа лъудима (Буль), што сёчëмо говëдима нòге (Сик).

Симпатетички Д забележен је и у идиоматизованом изразу: ће да смикнеш глáву и овом другом сîну (Раш).

Датив уз глаголе стања

329. У базичном синтаксичком моделу глагола којима се описују различита стања нема акузатива, већ се односи одвијају на релацији Н–Д. О овом типу глагола пише З. Тополињска: „Се работи за глаголи кои изразуваат став, психички однос на лицето во улогата N кон лицето во улогата D, т.е. една психолошка релација меѓу две човечки суштства“.²⁷¹

330. Наводим примере датива из моје грађе у конструкцијама с глаголима којима се описују различита стања:

а) Д уз глагол (*ио)веровајти*: мòрам да повेрујем *ðцу* (Раш), мðа ћерка не верује *продавачице* (ДМ), али: нéсам вेरовала *стареји* (људи) (Раш).

Глагол *надајти се* нема у испитиваном говору дативну рекцију, већ акузативну (в. т. 420).

б) Д уз глагол *досадијти*, одн. уз његове синониме: а *Чéде* додијало (Пл), па ово је довилело и *Бòгу* и *Богородице* (Буль), овâ рâт вîше добрчeo и *дейшëйу* (Буль).

в) Д у осталим примерима: и тò се *мðем* *ðцу* засвijalo мñого (Др), тò се здëсило *мðем* *сîну* (Пот), дёде нêшто позлило (Бош).

У првој групи примера носилац стања је субјекат исказа у номинативу, док у наредне две групе имамо инконгруентне конструкције с логичким (психолошким) субјектом у дативу који покazuје самог носиоца стања. Датив семантичког субјекта је иначе

часть объекта и тем самым — объект в целом. Существительные в данной конструкции находятся в отношении „лицо — объект из сферы лица“ (Молошная 1986: 183).

271 Тополињска 1988: 155.

чест уз глаголе којима се изражавају различита психофизичка стања субјекта, што је случај и у горе наведеним примерима.

Verba dicendi с дативом у дативу

331. У испитиваном поморавском говору и адресат вербалне комуникације са а) глаголима говорења и б) другим облицима вербалног деловања захтева име у облику датива:

а) Ќона кâже мâm ôџу (Мир), јâ кâжем свёкру (Раш), да кâжем швёлем човёку (Свој), и кâжу сîну (Клач), нêће својем унûку тако да кâже (Треш), и рёкла штём браљу (Бош), тачно рёкла мôјем ôџу (Мир), а јâ рёкнем мôјем мûжсу (Чеп), јâ рёко сîну (Леб), и Здрану сам прийчала (Чеп); мâјки кâжи (Стуб), немô да казујемо мâјке и шâйе (Свој), свекрве кâза нêшто (Чеп), кâжем свекрви и свёкру (Мир), јâ кâжем и мôје снаје (Бош), баш јучер кâжем унûке (Бош), ѣјде, кâжи штê шéше нêшто (Треш), нêмо да кâжеш ба-ба-Даринке (Бош), а он рёко жёне (Бош), ѡтац рёко мôје снаје (Стуб), јâ рёко Дўшице, снаје (Леб), сâm тô тî немô Мîце да рёкнеш (Раш), да рёкнем Лованке (Пл), тî тô швёле мâјке прийчај (Сик), и он прийчao бâбe (Шав), ки ћерке шti прийчам (Бош), прийча бâба овёјзе шéши (Треш), док прийчамо дôкшорке (Тек), а тô Вéри прийчала (Шав), а мôј свёкар велî младожење (Сик); кâжем овём дейшëшу (Бош), јâ кâжем овём Кôлеју (Бош); сâđ кâжем децàма (Чеп), он кáзо децàма (Стуб);

б) Јâвим се онêm юоршíру (Раш), јâ сам сâđ сопштила мôјем сîну (Бош), дёда се обрâти зёшту (Раш), прати ћабар сїâрцу (Свој); дёвер га прочитао свекрве (Мир), нêка жёна зûцнула Жýке (Пл); онâ човек јâви љегòвем дейшëшу (ДМ); јâвите, кâже, Бôшковићима (ДМ).

Сличној семантичкој сфери припадају и примери: па ће да пишемо шâйе писмо (Мир), пиши му ôџу и мâјке (Свој).

332. Уз девербативну именицу юозив допуна је у дативу, премда се овде чешће јавља предлошка конструкција за + А (в. т. 425): дôшо позив мôјем Млâђе (Бош).

У грађи има више оваквих примера, али с дативом енклитике личне заменице: ћдма му дôђе позив за вóјску (ГМ), кад мi

дôђе дêпеша (Буль), ал кад *ми* прво пýсмо дôшло (Мир); тестамéнт Ѯи *иши* дôђе (ДМ); ал кад *и* дôђе пакëт (Чеп).

333. Уз глагол паралингвистичког саопштавања информације (*махайи*) забележен је Д енклитике личне заменице: *свїй му* мâшемо (Леб), он сâм мâше *ни* рûком (Мир).

334. Дативну рекцију бележим и у случајевима када је вербално деловање емоционално обојено и срачунато на одређени ефекат:

Вîше пût *сîну* нарêдим (Бош), ѩна подвîкне зêшу (Раш), не мôг да одрêкнем *брâшу* (Треш), Гôсйоду Бôгу да се мôлите (Шав); свїй четири брата командују *сёсйре* (Раш).

Беспредлошки датив уз глаголе крећања

335. У књижевном српском језику и у многим народним говорима просторни односи се исказују и „слободним“, одн. беспредлошким облицима датива. Када је реч о обележавању не-лица, „у 'слободном' облику датив се појављује само ако је управни глагол, који значи кретање кроз простор, изведен помоћу префикса *ири-* [...]“²⁷²

336. У мојој грађи нашла су се само два примера с позиционо условљеним дативом именичке речи уз глагол с префиксом *ири-*: приведоше једнога стријца *мôлем свêкру* (Клач), пришо Нéмцима да сачувâа глáву (Шав). У оба примера имамо Д за означавање лица као циља кретања, премда је у другом случају у питању нека врста преносног значења („прикључити се нечијој војсци, приклонити се нечијим уверењима“).

337. Облик датива енклитике личне заменице уобичајен је уз глаголе *доћи* и *ирићи* (дôђу *ми* у гости, да *иши* дôђе нêки, ѩни ју долазили; пришо *ми*, не смê да *иши* приђе). Међутим, примери типа: ѩи пришо ъодj, ел вâmа не прилазе, са акцентованим заменичким облицима, забележени су по изузетку, јер је у испитиваном говору у овим случајевима уобичајена употреба предло-

272 Ивић М. 1983: 207.

шко-падежне конструкције *код + Г* или *уз + А*: дођи *код мён*, до-
лазе *кош тёб*; приђи *код њёга*, уз *нас* нё да приђе.

Уз глагол *ићи* је необична употреба датива заменичке речи, али сам и таква два примера, додуше од истог информатора, забележила: а мй ће д-јдемо *њёму* (Сик), ђте *њёму*, ако не плаћа — поћте *мёне* (Сик).

338. Може се утврдити да главно средство изражавања циља, тј. крајњег пункта неког кретања, у овом говору свакако неће бити форме беспредлошког датива. Овде ће се као балкан-ска иновација²⁷³ појавити његов неутрализатор — локациона конструкција *код + Г/ОП* за означавање циља кретања.²⁷⁴ Ова ће се конструкција појавити и наместо датива за означавање лица као циља кретања (уп. т. 167).

Говорници са овог дијалекатског терена испомагаће се и предлошком конструкцијом *уз + А* како би „избегли“ праву усмереност и дативну форму (в. т. 440).

339. Малобројни су у мојој грађи примери финалног датива од именице *кућа* уз глаголе кретања:

И после јдемо *кући* (Клач), устани да јдемо *кући* (ДВ), са пејсом јде *кући* (Раш), дођем *ја* *кући* (Мир), онда се носи *кући* (Пл), па тако и: они пошли *за* *кући* (Раш).

Као конкурентна форма дативу правца кретања и овде се јавља конструкција *код + Г*, нпр. јдем *код мёје* *куће* (в. т. 1716).

Ова конструкција стајаће и у локативном значењу, уз глаголе мировања, нпр. они били *кош* *куће* (уп. т. 1716), те је забележен ма-лиј број примера с дативом: по нёки дан сам *кући* (Стуб), бац ми није *кући* (Раш), он тад није *кући* (ДВ), нисам била *кући* (Мир).²⁷⁵

273 В. Соболев 1988.

274 Традиционални нормативисти су такву употребу предлога *код* сматрали провинцијализмом. О томе да је реално стање ствари друкчије пише Б. Милановић (1959), који даје потврде за широку употребу овог предлога с глаголима кретања и у књижевном језику и у дијалектима. М. Стевановић (1979: 303–306) пише општије о настојањима граматичара да ограниче употребу генитива с предлогом *код* као одредбе места у коме се завршава кретање отпочето негде другде.

275 У раду Р. Маројевића (1981) говори се о двема прилошким функцијама облика *кући* и о пореклу овог облика у тим функцијама. Аутор сма-

340. Датив циља или смера уз глаголе кретања није нарочито продуктиван ни у другим косовско-ресавским говорима.²⁷⁶ И у овим говорима њега све више потискује предлошка конструкција *код + Г.*

А. Н. Соболев сматра да се ова регресивна иновација губљења конструкција с дативом ослања на границе српскохрватског језичког ареала, прецизније, на зоне међујезичких контаката: „эти же пограничные области, по всей видимости являются и центрами возникновения прогрессивной иновации (употребления в направительном значении конструкций с *код* (*kol*), *у*, *при*)“.²⁷⁷ Говор Парадинског Поморавља није на периферији наше језичке територије, али за ширење ове појаве и није пресудан спољнојезички утицај: „...этот балканский не получил бы столь широкого ареального распространения (и не продолжал бы расширять ту сферу при отсутствии прямого межъязыкового контакта), если бы он не был поддержан внутриязыковыми возможностями“.²⁷⁸

Осмали примери

341. У грађи из Парадинског Поморавља нашли су се и примери с дативом у аблативној функцији узимања: *узимали ћилими женама* (Сик), *тело сёло да ћтне онема људима* (Треш). Тако је и: *зашто си му јузела секиру* (ДМ); ако *ши потражио леба* (Дав), *ја ви тражим да ми запослите жени* (Треш).

У овој аблативној функцији уобичајена је у истраживаном говору предлошко-падежна конструкција *од + Г/ОП* (в. т. 127).

342. Забележени су и примери с дативом уз глаголе *потреби* и *фалиши*: а *бабе — штабабе трёба* (Свој); ел *знаш, сине, штрафли краве* (Бош), не знаш штабе фали *ивојема стокама* (Бош). У последњем примеру појављују се два датива у истој конструкцији, с тим што је један од њих лична заменица, али у дужем облику, која служи као интензификатор посесивности.

тра да облик *кући* у месном значењу није датив, него остатак старог локатива без предлога и у том смислу тражи признавање књижевнојезичког статуса локативном значењу прилога *кући*.

²⁷⁶ Уп. Јовић 1968: 167; Грковић 1968а: 130; Симић 1980: 90–91.

²⁷⁷ Соболев 1988: 61.

²⁷⁸ Исто, 62.

343. У материјалу су се нашли и примери облика датива уз глагол којим се исказује прохибитивност: *није* дां *мәје снәје* да се шмîнка (Пот), а *јâ Мици* не дâм д-ъде (Раш) и уз глагол којим се изражава концесија: *унччићима* не бräни нîшта (Пот).

344. Глагол (*не*) *ваља* захтева уз себе Д: ел *ваљâ Рûжсице* онâ *пûловер* (Изв); *ниќад мәје свекрвے* *није* *ваљала* *снâ* (ДМ), *Rá-ke* и *Дânke* *не* *ваља* *његова* јâдна *жёна* (Пл).

345. У примеру: *јâ* не разбîрам свё *младићима* што збôре (ДМ), па тако и у примерима са заменичком енклитиком: ел *му* тî разбîраш штâ прича (ДМ), *не* разбîрам *му* нîшта тô *његово* (Треш) прибележен је облик датива м. акузатива уз глагол *разбира*. У испитиваном говору среће се овај глагол и с дативном и са акузативном рекцијом.

346. Наводим и изразе у којима се уз глаголе *биши/јесам* употребљава субјекатски Д, пошто се жели изрећи неко стање:

Кâко би бýло *мәјем брайш* (Треш); па кâко је тô бýло *Гráде* (Пл), да бûде *мәје снәе* дôбро (Бош), мâње би *мәје снәе* бîо тéрет (ДМ); гê мôж да *дешејш* нôлки црви бîдну у ўши — но оболêло (ДМ);

А кâко је *Гráде* кад он прôђе порëт тê кûће (Пл), дôбро ми је *ћерке* (ДМ), па кâко је *његðве дûше* (ДМ).

Забележила сам и један пример са употребом лексеме *нужда*²⁷⁹ у конструкцији с дативом: *Дрâгану* *није* *нужда* — свё *їма* (ДМ).

347. Датив долази и у упитним конструкцијама са *шића*, које служе за питање о стању по себи, без навођења имена онога од чега стање потиче: штâ је *овејзе Мице* (Треш), *јâ* *hy вîдим дешејш* штâ је (Буль).

348. Датив у конструкцијама „одговора“, које могу бити парњак оваквим упитним конструкцијама, забележила сам само са обликом личне заменице:

²⁷⁹ О дативу са субјекатским значењем у оним конструкцијама у којима се у својству предиката појављују предикативи који су хомонимни са

И *ништа ми није* (Сик), кад *ми* *ништа није* (ДМ), ал *ми* *ништа није* било (Буљ), све *ми* више *није* *ништа* (Шав); ако *ши* *није* *ништа* (Буљ), да *шибе* *није* *ништа* нѣће бидне (ДМ).

349. Датив у упитним конструкцијама са *ши* и глаголом *јесам* са специјалним значењем, тј. у конструкцијама за обележавање сродства: *нѣ* зnam штa јe *Милáну* он (Бош), штa си тi *ши* *күхе* (ДМ).

350. Бележим облик датива уз глагол *доћи* којим се пита/констатује у каквом је сродству именовани појединац са особом исказаном дативним обликом: штa *Доње* дoђe мo стрiна (ДМ), Калина *Брањe* дoђe тeтка (ДМ).

351. Одређен број година приписује се појму са именом у дативу, као носиоцу дотичне особине: *брaйу* *ми* *ши* било два-најс гоđине (Мир), саđ *ми* *унукe* петнаеста гоđина (Пот), а тако и: *ди* *нѣма* гоđина [од смрти] — дeца помрeше (ДМ).

ДАТИВ С ПРЕДЛОЗИМА

352. Инвентар предлога који пристају уз Д у српском књижевном језику је невелик; при том, осим предлога *к(a)* и *ирема*, сви остали су малофреkvентни. У говору Парадинског Поморавља овај је инвентар још сиромашнији — у мојој грађи нашла су се само два од свих предлога који у књижевном језику имају допуну у дативу: *ка(к)* и *ирема*.

353. Препозиционалним дативом исказује се просторни однос који се у овом случају назива *правцем*, тј. ради се о управљености кретања ка појму конкретизованом дативним падежним обликом.²⁸⁰ Овај је правац „финалног типа као и акузативни, с

именицама и којима се изражавају нека осећања субјекта писао је Ј. Милиновић (1988: 54–63).

²⁸⁰ „Предлошки датив је сиромашна категорија, у поређењу са осталим падежним конструкцијама, по значењима која одређује. У вези с тим је и његова једноставна семантичка структура: са изузетком неколико поменутих ‘апстрактних’ предлога, који стоје у системи с предлошким изразима, остали предлози уз датив обележавају искључиво појам усмеравања, тј. праваца“ (Ивић М. 1958: 154).

том разликом што је место завршетка радње у случајевима обележавања радње дативом неодређено: појам у дативу, наиме, не мора бити место завршетка радње; то је само крајње позната тачка преко које се даље радња неће вршити; да ли ће се, међутим, радња баш завршити на њој или пре ње, то је неодређено“.²⁸¹

354. Представа о усмеравању је релевантна за Д у предлоској вези. Просторно се усмеравање у говору Парадинског Поморавља може вршити предлогима *ка(к)* и *ирема*. Ови се предлози јављају у дативним конструкцијама, једнако уз глаголе који имају динамичку употребу, као и уз глаголе који имају стативну употребу.

Предлог *КА(К)*

355. Једини прави и типични предлог с дативом је *к(а)*. При томе, овом предлогу је својствена најужа могућа дистрибуција – повезује се само с дативом. Најчешће значење предлога *к(а)* имплицира кретање у датом смеру, кретање према циљу означеном именом у дативу.

Примери из Даничићеве Синтаксе²⁸² наводе на закључак да се Д са овим предлогом могао у ранијим фазама нашег језика употребљавати и уз глаголе с префиксом *ири-*, одн. и у оним случајевима у којима се у савременом књижевном језику среће Д без предлога.²⁸³

356. Тенденција да предлог *к(а)* послужи као знак који ће диференцирати Д директне усмерености од неких других његових функција, пре свега у везама типа *глагол крећања + к(а) + Д*, није дошла до изражaja у испитиваном говору. Наиме, битна

²⁸¹ Ивић М. 1957: 148.

²⁸² Даничић 1858: 366.

²⁸³ О предлоско-падежним конструкцијама као средствима конкурентим беспредлоском дативу, посебно о конструкцијама с предлогом *к*, пише А. Галлис (1963: 116–118). Залазећи и у старије књижевне текстове, аутор закључује да у источним говорима српскохрватског језика „расширилось употребление беспредложного дательного падежа направления в историческое время. Такое развитие очень интересно, так как оно, насколько я знаю, не имеет параллели ни в каком, другом славянском языке“ (Исто, 117). У вези с овим в. и Стојановић 2003.

разлика према књижевном језику у употреби овог предлога је у томе да се за изражавање датива правца, тј. смера кретања или датива циља, готово уопште неће користити беспредлошки *Д*.

Најобичнији лик предлога *к(а)* у овом ареалу је *как*. Основну обличку варијанту овог предлога — *к* нисам забележила.²⁸⁴

357. Наводим све забележене примере са синтагматском везом *ка(к) + Д* у функцији обележавања правца кретања, издвајајући оне у којима је управна лексема синтагме нека заједничка именница од оних који садрже неки топоним:

Јёдан нôћ ёгнем тâмо *как сїражаре* (ДМ), ёде дёле *ка Милїне күће* (ДМ);

Крёнемо *как Озрену* (ДМ), бёгамо тâмо *ка Царёвицу* (ДМ), ёде *как Паланке* (Сик), кат се ѹде *как Трёшњевице* (Тр).

Сви прегледани примери сведоче о томе да се у позицији управне лексеме налазе глаголи који означавају почетак кретања и усмерено кретање објекта према неком оријентиру израженом именом у дативу. Дакле, имамо изражен циљ, али без сигнализације доспевања до њега. Радња управне глаголске лексеме мора се реализовати пре него што се поклопи с појмом у дативу.

358. *Ка(к) + Д* са позиционим значењем имамо у следећим примерима: тâмо *как Славице* јма јёдан күћу (Изв), тâм *ка Грзе* се тô дёсило (Буль), убише Нёмца тâмо *ка Грзе* (Буль). Само је у једном забележеном примеру дошло до замене датива општим падежним обликом: још вâm маљо *как йоље* градина (Раш).

359. У свим наведеним примерима конструкција *как + Д* може се заменити предлошким изразом „у правцу *х*“.

У конструкцијама *ка(к) + Д*, осим лексема просторне семантике, у сакупљеној грађи нису се нашли примери са имени-

²⁸⁴ О разлици у сфери значења *к* и *ка*, тј. о избегавању проширења овог предлога покретним *а* у извесним семантичким огранцима, без обзира на гласовну ситуацију у околини, в. Грицкат 1959. Према постулату овога рада облик *ка* употребљава се за означавање физичког приближавања нечemu. Има пак примера у којима је представа о физичком приближавању потиснута оном о циљу који њиме треба достићи, или оних у којима уопште нема приближавања, већ је неки други однос схваћен као усмереност. У тим случајевима И. Грицкат у цитираном раду бележи облик *к*.

цама којима се обележавају лица. Једина конструкција у чијем значењу изгледа као да има елемената обележавања лица као циља кретања — *шамо как Славиџе...* значи заправо „у правцу Славичине куће“. У истраживаном говору конструкција *код + Г/ОП* редовно ће замењивати циљни *Д* (уп. т. 167).²⁸⁵

360. Прави прилог за време *кноће*, „ноћас“ уобичајен је само у овој варијанти у говору Параћинског Поморавља: праће ће му *закољемо кноће* (ДМ), „увек *кноће* долази (Раш).

361. Ограниченост употребе предлога *к(а)* уз облик датива „покрива се“ унеколико у испитиваном говору знатнијом употребом предлога *врема*, о коме ће касније бити речи, и, ређе, предлошком конструкцијом уз + А, којом се говорници испомажу да би избегли употребу дативног облика (уп. т. 440).

362. У говору Параћинског Поморавља мања је и могућност релација које се предлогом *к(а)* могу обележити, него што је то случај у књижевном језику и неким другим дијалектима, па чак и у неким косовско-ресавским говорима.²⁸⁶

Предлошко-падежна конструкција *к(а) + Д* фреквентнија је у косовско-ресавским говорима Трстеника,²⁸⁷ Левча,²⁸⁸ Луковића,²⁸⁹ него у говору Параћинског Поморавља.²⁹⁰ Опет, у говорима призренско-тимочке дијалекатске зоне предлог *к(а)*, тј. *как*, или није у употреби или се ретко употребљава.²⁹¹ Најчешћа „одмена“ му је предлог *врема*, а чују се и синоними *към*, *кам-шо/ком-шо*, *накуде, кре, до* — дакако, сви уз ОП. Може се, дакле, закључити да у овом сегменту употребе препозиционалног да-

²⁸⁵ О регресивној иновацији губљења конструкција с дативом в. Соболов 1988.

²⁸⁶ Уп. Јовић 1968: 167; Грковић 1968а: 130; Симић 1980: 110.

²⁸⁷ Јовић 1968: 166–167.

²⁸⁸ Симић 1980: 109–110.

²⁸⁹ Грковић 1968а: 130.

²⁹⁰ У говору Радимаца ретко се среће *Д*, „циља и кретања“ с предлогом *к(а)*; о томе в. Томић 1987: 428.

²⁹¹ У вези с овим уп. Богдановић 1979: 107, 113–114; Богдановић 1987: 240; Ђирић 1983: 103; Ђирић 1999: 160; Вукадиновић 1996: 256; Марковић 2000: 233.

тива истраживани говор тежи стању карактеристичном за суседни призренско-тимочки дијалекат.

Предлог *ПРЕМА /ПРИМ(А)/ПРАМ*

363. М. Стевановић пише да се са истим основним значењем као и предлог *к(а)*, „са значењем окренутости, управљености и кретања у правцу појма с именом у дативу употребљава [...] и предлог *йрема* [...].“²⁹²

364. Примери из грађе сведоче да је конструкција *йрема* + Д фреквентнија од конструкције *ка(к)* + Д и од датива без предлога у конструкцијама овог значења. У вези са овим И. Грицкат је за српски књижевни језик констатовала да је предлог *ка* у опадању и да би се могао заменити предлогом *йрема*, или неким другим, а често би се могао употребити и Д без предлога.²⁹³

365. Функцију обележавања правца кретања имају примери с конструкцијом *йрема/йрима/йрам* + Д/ОП:

— Пролази овам *йрема* *бóлнице* (Леб), да јду *йрима* *цкёле* (Др), јде *йрам* *рёкё* (ДМ);

— Кат се јде *йрема* *нашу скёлу* (Треш).

У примерима исте значењске категорије, са *йрема* + Д/ОП, налазимо и имена локалитета:

— Ќони ме крёну *йрема* *Мајуру* (Треш), бёгамо тाम *йрема* *Бусиловиц* (Леб), замакоше *йрема* *Главиц* (Леб);

— Сади нёку грдјину *йрема* *Бусиловац* (Леб), прàво ћоде доље *йрема* *Доњи Кајун* (Др), ћони отидну *йрема* *Борски рудник* (Треш).

366. У сакупљеној грађи се нашло и неколико примера с конструкцијом *йрема/йрим* + Д/ОП у функцији одмеравања датог положаја:²⁹⁴

²⁹² Стевановић 1979: 372.

²⁹³ Грицкат 1959: 300–301.

²⁹⁴ У вези са овом категоријом М. Ивић бележи: „Овим термином (усмеравање — С. Милорадовић) хтела бих да обухватим и приближавање

— Тô тâмо бли́зо ѹрема ратâрске нê цркве (Леб), једна Ѱма иђопет овамо ѹрим крају сёла (Стуб);

— Тô је ѹрема Обре́новац (Раш), Јовановац дôђе овам поза-ди ѹрема Брачин (Леб), посёднемо (= зауземемо положаје) тâмо ѹрема Шљивâриште (Треш).

367. Ни уз разматрани предлог, као ни уз предлог *ка(к)*, не-ма у грађи имена живих бића; присутни су само називи простор-не семантике.

Такође, и у овим се случајевима, као и код предлога *ка(к)*, може напоредо с предлошко-падежном конструкцијом *ѹрема* + Д/ОП употребити конструкција у *ѹравцу x*. Наиме, тада су пред-лози *к(а)* и *ѹрема* у истраживаном говору, као уосталом и у књи-жевном језику,²⁹⁵ семантички еквиваленти.

За разлику пак од предлога *ка(к)*, уз предлог *ѹрема* могу се наћи и Д и ОП у функцији датива. Називи локалитета у поређе-њу са заједничким именицима чешће се јављају са општим паде-жним обликом.

368. Управљеност се у призренско-тимочким говорима че-сто исказује конструкцијом *ѹрема* + ОП м. датива,²⁹⁶ док у обја-вљеним дијалектолошким студијама о косовско-ресавским гово-рима углавном нема адекватних података. Једино Р. Симић за ле-вачки говор констатује да у сакупљеној грађи има мање примера с конструкцијом *ѹрема* + Д него с конструкцијом *к(а)* + Д,²⁹⁷ а М. Томић пише да у говору Радимаца „датив циља и кретања“ најче-шће долази с предлогом *ѹрема*, ретко с предлогом *к(а)*.²⁹⁸ Тако се у вези са овде разматраном предлошко-падежном конструкцијом

у простору (*иде ка нечему, ѹрема некоме*) и заузимање положаја у правцу некога односно нечега (*окренуо се ѹрема мени, сео насыроти мени, ближе ћеби и сл.*)“ (Ивић М. 1958: 153).

²⁹⁵ О случајевима подударања значења дативних синтагми с пред-лозима *к(а)* и *ѹрема*, као и о онима за које се то не може рећи, в. Стевановић 1979: 375–376 и Стевановић 1961–1962.

²⁹⁶ Михајловић 1977: 65–67; Богдановић 1979: 105; Богдановић 1987: 240; Вукадиновић 1996: 256; Ћирић 1999: 160.

²⁹⁷ Симић 1980: 110.

²⁹⁸ Томић 1987: 428.

не може извући никакав релевантан закључак о односу испитивног говора и других косовско-ресавских говора.

ЗАКЉУЧАК

369. Када је реч о употреби дативног падежног облика у говору Параћинског Поморавља, најмаркантнијом се цртом може сматрати сливање посесивних функција генитива и датива, те редовно коришћење посесивног датива именичке синтагме уместо адноминалног посесивног генитива, чија је пак употреба непозната овом говору.

Испитивање дативних синтагми показало је да је у говору Параћинског Поморавља, за разлику од књижевног језика и од других описаних косовско-ресавских говора, дошло до потпуног истискивања адноминалног посесивног генитива за лице у корист адноминалног посесивног датива, и то не само када се ради о егзистенцијалној припадности (*мәјем мүжсу братанци, тәм Жике ћерка, овәм дәйешү дәда, тәм човәку күха, овәм деверичи-ђу кәмби, сліка онәм дөвөрчешү*). Посесивни Д именичке синтагме чешће је у употреби од свог падежног синонима — предлопшко-падежне конструкције *од + Г/ОП*. Он се готово редовно представља као блокирана падежна форма (обавезни детерминатор + именичка лексема у дативу).

370. Може се претпоставити да је нарушавање старих односа у падежном систему овога говора утицало и на односе генитива и датива при изражавању припадности, пошто на такав начин функције које су их раздвајале као два различита падежа нису могле више играти улогу у нијансирању присвојних употреба. Две су се употребе изједначиле и створена је могућност да један падеж престане да буде коришћен са одређеним значењем: адноминални посесивни Г уступио је место адноминалном посесивном дативу. Балкантистичко порекло ове појаве наводи на закључак да је она заснована на усмерености ка аналитизму, тј. да можда представља корак у правцу стварања предлопшко-падежне конструкције лишене флексије зависног падежа. Ипак, посесивне адноминалне *на-конструкције* непознате су говору Параћинског Поморавља.

371. Слободни Д у испитиваном говору заузима и адвербалну позицију која је примарна; знатно је већа семантичка диференцијација уз глаголе. Основно значење овог датива је изрицање намене и давања (дјарови *đu* дјава, *ћerke* сам дала, дја *dečāma* рा�ну), а забележени су примери и у следећим семантичким категоријама: Д користи/штете (купљо *mājke*, сашљем *dečāma*, помоћнем *svekrve*), симпатетички Д (секли дједе ногу), Д уз глаголе стања (повејем *đu*, а Чеде додијало), Д као допуна глаголима говорења (рекла *thēm břātu*, кажем *unčuke*, пријао *bābe*, вели *mladожēnje*), Д уз глаголе кретања (приведоше... *mđem svēkru*, йдемо *kūhi*).

372. Разматрана грађа показује да су форме беспредлошког датива сасвим маргинално средство изражавања циља, тј. крајњег пункта неког кретања. Уместо датива циља или смера уз глаголе кретања појављује се на истраживаном говорном подручју балканска иновација — локациона конструкција *код + Г/ОП*. Понекад значење датива преузима и предлошко-падежна конструкција *уз + А*.

373. Говору Параћинског Поморавља непознат је процес одстрањивања из морфолошког система форми слободног датива и, попут тог процеса у историјском развитку балканских језика, њихове замене *на*-конструкцијама. Малобројни су примери у којима је за исказивање индиректног објекта коришћена конструкција *на + ОП м. датива*, и то само у двема значењским категоријама слободног датива — намене/давања (дјавај *на овī Циганчићi*, сипујемо *на свiњe*) и користи/штете (купила *на свu đeču*, баје *на đeču*). При томе, ова конструкција се не јавља изван семантички маркираних исказа — оних с дистрибутивним значењем.

374. Што се предлошког датива тиче, у испитиваном говору је мала могућност функционално-семантичких релација које се обележавају предлогом *ка(к)*. Овај једини типични дативни предлог бележи се само у траговима (ргнем тамо как *сiражасре*, кренемо как *Дзрену*, убише Немца тамо ка *Грзе*). Може се говорити о немаркираности везе с *ка(к)* за изражавање правца, смера кретања, односно циља, будући да је беспредлошки Д у овој функцији готово непознат испитиваном говору.

Конструкција *йрема* + Д нешто је фреквентнија од конструкције *ка(к)* + Д и она је заправо њен синтаксичко-семантички еквивалент (иду *йрима цкёле*, замакаше *йрема Главиџе*, ђима... *йрим крају сёла*). У сфере употребе предлошког датива с предлогом *йрема* продро је ОП, а најчешће се општим падежним обликом формализују топоними (ћде доле *йрема Доњи Кајун*, тó је *йрема Обреноац*).

У суштини, могло би се рећи да Д у проучаваном говору тежи ка апрепозиционалном падежном облику.

375. Дијалекатска грађа с терена Параћинског Поморавља сведочи о стабилности датива у овом говору. Чување посебне форме за Д на овде разматраном говорном подручју уклапа се у стање затечено у суседним косовско-ресавским говорима, где је Д једини зависни падеж (не узимајући у обзир А) уместо кога се не употребљава ОП.²⁹⁹ С друге стране, нарочита дативна форма код именица које значе живо често се може чути и у призренско-тимочким говорима, а најраспрострањенија је у призренско-јужноморавским.³⁰⁰

И у „хипотетичкој табели поступности“ А. Н. Соболева,³⁰¹ која се тиче категорије падежа на периферији балканословенског ареала, уочавамо Д као најстабилнији од свих зависних падежа, тј. као онај који последњи нестаје при губљењу флексије и „практически не подвергающемся разложению в косовско-ресавском диалекте“³⁰²

²⁹⁹ „Отмечу лишь очевидное особое положение Датив-а, практически не подвергающемся разложению в косовско-ресавском диалекте“ (Соболев 1991а: 136).

³⁰⁰ Ивић П. 1985: 113. У вези са овим уп. и: „Чување слободног акузатива и слободног датива у објекатској служби свакако је у непосредној вези са одсуством комбиновања ових облика у појединим значењима с предпозима, па тако наставак остаје једини носилац падежног значења и функције [...]“ (Младеновић 2001: 271).

³⁰¹ Соболев 1991а: 99.

³⁰² Исто, 136.

АКУЗАТИВ

УВОД

376. Дефиниције акузатива без предлога, које су дали А. Белић³⁰³ и М. Стевановић³⁰⁴ истичу, за разлику од ставова неких старијих граматичара, и моменат *потпуне обухваћености* некога/нечега глаголском радњом. Касније, говорећи о процесу елиминације неких односа из акузативне категорије и, с друге стране, процесу ширења употребе акузатива, Д. Гортан-Премк је истакла да „све промене које су се извршиле и које се врше показују тенденцију развијања семантичке вредности акузативног односа од односа појма који је у физичком контакту са глаголском радњом и који је њоме у целини обухваћен (што се може узети као првобитно акузативно значење) ка односу појма који је директно ангажован глаголском радњом као пасиван или у пасивној улози (што је, управо, значење акузатива у новијем језику)“.³⁰⁵

И Курилович и Јакобсон сврставају А уз Н и Г у групу „граматичких“, односно „централних“ падежа, јер се њима исказују основна синтаксичка значења.³⁰⁶ По обележју *управљености* А стоји, према Јакобсону, наспрот осталим двама „централним“ падежима.³⁰⁷

М. Ивић је А, уз Д и Л, сврстала у падеже *конакта*: „За изграђивање семантичког спектра акузатива релевантан значај имају ова два момента међусобно уско повезана: претстава о динамичности, тј. о процесу остварења радње, и претстава о остварењу потпуног контакта између радње и датог објекта“.³⁰⁸ Двама основним семантичким нуклеусима акузативне категорије

303 Белић 1972: 191.

304 Стевановић 1979: 382.

305 Гортан-Премк 1973: 295.

306 Према: Ивић М. 1983: 198.

307 Исто, 199.

308 Ивић М. 1958: 151.

она сматра „значење процесуалног контакта“ и „значење мере“.³⁰⁹

За А је централна група значења „објекатског“ типа.³¹⁰ У том смислу и З. Тополињска наводи : „Accusative is the case of the first material object of an operation performed by the human agent“.³¹¹

377. Акузатив се слаже с великим бројем предлога, те је због тога, а првенствено зато што је падеж директног објекта, изузетно фреквентан у књижевном српском језику. Таква је ситуација и у говору Параћинског Поморавља.

378. Када је реч о акузативу у истраживаном говору, основно одступање од стања у књижевном језику тиче се изједначавања облика акузатива множине код именица мушких рода с номинативом множине, тј. односи се на употребу форме идентичне са номинативном множинском формом уместо акузатива, подједнако у беспредлошким и у предлошким синтагмама. Оваква генерализована употреба облика номинатива множине уобичајена је у призренско-тимочким говорима,³¹² док у косовско-ресавским говорима оваква „замена“ живи као спорадична појава — негде фреквентнија, а негде сасвим маргинална.³¹³ Тако се говор Параћинског Поморавља по овој синтаксичној црти приклjuчује говорима суседног призренско-тимочког дијалекта.

Примери с беспредлошким акузативним синтагмама:

И ѩни потрâже *штањири* (Раш), а јâ *штî рâйови* нè знам (Раш), майка ни купиља *нови оїанци* (Раш), скйнем *ни ћакови* (Бус), нýсам има८о *сїнови* (Треш), наместимо *шайтори* (Треш), и зб ремо *рâдници* (Треш), купујем *лекови* (ДВ), *ораси* ђимамо (Пл), свака кѹћа ђима *гђсии* (Пл), свѣ сам дарувала после *иешкири* (Буљ), ѩни трапјеке *ишиштόљи* (Буљ), гê в ди *ови калуђери*

³⁰⁹ Исто, 152.

³¹⁰ Исто, 153.

³¹¹ Topoli ska 19996: 83.

³¹² Ивић П. 1985: 114. Више о томе в. Соболев 1991а: 119–122.

³¹³ Уп. Алексић / Вукомановић 1966: 313; Јовић 1968: 81; Пеџо / Милановић 1968: 311–313; Грковић 1968б: 147; Симић 1972: 232–238.

(Буљ), садјли смо кукурузи (Пот), спрёму дарови (Пот), ткâш Ѯплими, чаршави (Пот), свака кუћа јма йодрұми (Стуб), она гледа мәмци (Свој), да пёрем судови (ДМ).

Примери с предлошким акузативним синтагмама:

Јâ свè тô побêrem у навîльци (Бус), у шањири стâвиш (Пот), күj Сöфију урочи, нека пâдне у йошоци (Буљ), ће д-йдемо у гôсии (ДМ), јâ се заклињем у сîнови (Пот), дâла сам за овî љûди тâм (Треш), нýсмо мî знали от прê за волîки слаткиши (Стуб), дâо једаңес йльаде милијâрде за лекови (ДВ), тô сам чûла за Крвáши (Буљ), бн је бîо ус шîй шойдови (Раш).

379. Употреба акузативног падежног облика биће у даљем тексту анализирана у оквиру двеју основних целина: акузативне синтагме без предлога и акузативне синтагме с предлозима. Размотрене ће бити оне беспредлошке и предлошке акузативне синтагме које сведоче о резултатима балканистичких језичких процеса, те о домашајима аналитизације на терену Параћинског Поморавља.

Приликом разматрања употребе акузативних беспредлошким синтагмама посебно ћу се осврнути на слободни А: 1) у синтагмама с глаголом *имати* и у још неким адвербалним партитивним синтагмама; 2) као падеж објекта уз одричне глаголе; 3) са атрибутском одредбом за означавање времена — темпорални А. Осим тога, биће представљени још неки типови беспредлошким акузативним синтагмама — везано за одређене глаголе и предиктивне прилоге стања.

Што се предлошким акузативним синтагмама тиче, биће дат регистар предлога који су потврђени у испитиваном говору, а посебно ће се образлагати употреба оних предлошко-падежних акузативних синтагмама (*за, на, у, уз, низ, кроз + А*) које се употребљавају уместо одређених генитивних, дативних, акузативних и инструменталних беспредлошким формама, као и уместо одређених генитивних, инструменталних и локативних предлошким синтагмама.

Акценат ће бити стављен и на предлоге *од* и *на* који се повезују са акузативом у различитим семантичким категоријама, а као еквиваленти акузативних синтагмама с предлогом *о*. Пажњу

заслужују и примери у којима се основно акузтивно значење предлога *ио* конкретизује везом предлога *за* и акузатива.

БЕСПРЕДЛОШКИ АКУЗТИВ

Акузтив као падеж објекта уз глагол *имати* и у још неким адвербалним партитивним синтагмама

380. У књижевном српском језику познато је семантичко-сintаксичко подударање у употреби генитива и акузатива у конструкцијама с глаголом *имати* у значењу „поседовати“.³¹⁴ Говор Параћинског Поморавља познаје само акузтивне синтагме којима се конкретизује посесивни и специфичне врсте партитивни однос. Партитивност је садржана у глаголу *имати*, иако се у овим случајевима не исказује падежним обликом — генитивом.

381. Од многобројних потврда са високофреквентним глаголом *имати*, уз који су именичке лексеме (и у једнини и у множини) у објекатској функцији представљене обликом акузатива, наводим само део:

Вајду ће да јмаш (Др), *јма још* (Тек), *јма још* и не може (Стуб), ел *јмаш воду* (Заб), ел *јмаш дрво*, ел *јмаш брашњо* (ДМ), саде као имала *вре ме* (Бус), *млеко* смо имали (Клач);

ораси јмамо (Пл), имали смо мî овде *ийви* (Треш), колко ћони јмају *ћерке* (Свој), директори код нац колко јму *виле, камини* (Изв), имао *ште слике* пуно (Стуб), да ја јмам *шаре* случјено (Бош), тî, бîће, *јмаш шаре* (ДМ), ће јма *шрасци* (Тек).

382. У испитиваном говору редован је акузтивни облик именица у конструкцији с глаголима којима је иманентно значење делимичног обухватања и/или у конструкцијама у којима је семантика партитивности омогућена семантиком саме именице у акузативу:

Ел једу *комјир* (ДМ), скувај *ласуљ* (Сик); ћона заваћи *воду* (Изв), донеси ни *воду* (Пот); набрала сам *црешње* (ДВ).

³¹⁴ В. Гортан-Премк 1977: 239–240.

Акузатив као падеж објекта одричних глагола

383. За савремени српски књижевни језик утврђено је да у њему преовлађује употреба акузатива уз одричне глаголе и, сходно томе, очигледно је постепено сужавање генитивне категорије у истој адвербалној позицији.³¹⁵ Међутим, у разговорном језику и у језику наших савремених писаца чува се облик генитива уз одрични глагол *немаји*, што може бити условљено његовим специфичним лексичким значењем.³¹⁶ У говору околине Параћина уз негацију бележим готово искључиву употребу акузатива уместо тзв. словенског генитива, дакле, још ширу употребу акузатива уз негацију него што је то случај с књижевним језиком.

384. Уз одричне прелазне глаголе стоји допуна у акузативу, која је уобичајена за све прелазне глаголе употребљене и у потврдном облику: *нýсам пýо млéко* (Др), *нýсам вýдо лéйшу жéну* (ДМ), *не трáжи бóљи игрáчи* (ДМ), *не једи чвáрци* (Раш).

Према овим се примерима ситуација у испитиваном говору на известан начин уклапа у ошту ситуацију на терену српског књижевног језика — знатно преовлађује употреба облика акузатива и уз одричне глаголе.³¹⁷

385. Ипак, од савременог стања у српском језику одудара управо оно што је карактеристично за глагол *имаји* с негацијом. Наиме, у овом говору се уз личне глаголске облике глагола *немаји* готово редовно јавља објекат реализован у акузативној падежној форми:

³¹⁵ В. Фелешко 1995: 58.

³¹⁶ „Сама семантика глагола *немаји* објашњава чување словенског генитива овога типа; глагол *немаји* значи одрицање имања, најчешће поседовања објекта, и то одрицање је такво да се одриче имање и најмањег дела, и трунке, и трага, што семантички условљава партитивност или употребу генитива“ (Гортан-Премк 1973: 292–293). У другом раду (Гортан-Премк 1977: 240) ауторка даје податак да је у нашем савременом књижевном језику фреквенција употребе генитива несравњиво већа од фреквенције употребе акузатива у конструкцијама с глаголом *немаји* (90% према 10%). О различитим чиниоцима од којих зависи падежна допуна уз глагол *немаји* в. Кашић 1973.

³¹⁷ О узроцима процеса замене словенског генитива акузативом в. Гортан-Премк 1973: 290–291.

Тањир у күћу нёмам, кашику нёмам (Раш), ја глас нёмам за пёвांье (Стуб), у штагу идсо нёмаш (Изв), он нёма засцирдач (Др), нисам имао иракиор (Треш), ал сад нёмам мот (Раш); нёмам тү слику (Пл), ја нёмам ракију (Треш), а күј нёма књиву (Пот), цркву нёмамо у сёло (Буљ), мї очевину нисмо имали (Треш); нёмам вре ме више (Пл), нёмаш иченично брашио (Дав);

нёмам, мори, зуби (ДМ), нисмо имали иракиори (Пот), дёда нёма лёкови (ДВ), нёму дроњци на књи како треба (Раш), нисам синови имала, но ћерке (ДМ), мбрамо, синови нёмамо (ДВ), нёму ојанци (ДМ), и нёма ојанци (Клач), а сесире нёмам (Буљ), нёмам чарайе (Др), он нёма краве (Треш), сад нёма йаре да части (Раш), он само нёма йаре (ГМ); ћерка да му нёма дечу (Чеп), и она дечу нёма (ДМ), дечу нёсам имала (Изв), нисам имала дечу (Сик), нисам онда имала дечу (Леб).

386. Посебно ћу навести примере са акузативом у објекатској позицији уз глагол *немати*, а у исказима са интензификаторима негације:

Он нёма никаки корис (ДР), нї имао никаку школу (Мир); нёмаш иеринач нигде (Клач); нёма ни мају, нёма ни сод (Бош), он нёма ни йлуг (Бус), ни сукњицу љуцки нёма (Раш), ја нёмам ни брађу ни сесире (Свој), нёму ни ојанци (ДМ).

Завршне напомене у вези са акузативом
као падежом објекта

387. Када је реч о двема претходно разматраним семантичко-сintаксичким категоријама, може се рећи да је говор Параћинског Поморавља отишao далеко у истискивању форме генитива, одн. у ширењу употребе акузатива на његов рачун. Употреба директне објекатске допуне у акузативу готово је сасвим преовладала, те нема никаквог смисла говорити о репартицији ових двају падежних облика у истраживаном говору, односно о условљености такве репартиције.

388. Употреба генитива у овим категоријама није знатна ни у другим описаним косовско-ресавским говорима³¹⁸ (наро-

318 Соболев 1991а: 122–124. У говорима северне Метохије, према подацима добијеним од М. Букумирића, партитивни Г у адвербалној пози-

чишто је наглашено да је у говору Левча³¹⁹ ретко употреби словенски Г), — али је она ипак позната и потврђена. Из овога се може закључити да је презентирано стање тзв. генитивно-акузативних категорија у овом говору само још једна у низу последица балканистичких језичких процеса.

Темпорални акузатив

389. „Појмом с именом у акузативу у овим синтагмама означава одређени временски период, одсек у току кога се врши глаголска радња односно у току кога долази до вршења радње“. ³²⁰

Алтернирање темпоралног акузатива и темпоралног генитива могуће је у одређеним исказима без промене значења. Међутим, још у ранијим радовима М. Ивић је истакла да је у савременом књижевном језику све чешће у употреби темпорални беспредлошки Г.³²¹ И Д. Гортан-Премк, пратећи историјски развој нашег језика, бележи поступно сужавање поља употребе темпоралног беспредлошког акузатива и постепено продирање генитивских синтагми у адвербалну категорију времена.³²²

Називи временских јединица у акузативу у савременом књижевном језику по правилу имају уз себе неку одредбу, тј. обавезни атрибутски детерминатор.³²³

390. За разлику од стања у књижевном језику, где је, дакле, конкурентна акузативна форма коначно маргинализована употребом форме темпоралног генитива, у говору Параћинског Поморавља имамо конкурентне синтагме сачињене од одредбе и именице у акузативу, које успешно надвладавају темпорални Г (в. т. 115–121). Беспредлошки темпорални А је падеж блокираног типа и у говору Параћинског Поморавља.

цији није реткост, а и уз одричне глаголе обичнија је употреба генитивног облика од акузативног.

³¹⁹ Симић 1980: 61–62.

³²⁰ Гортан-Премк 1971: 127.

³²¹ Ивић М. 1955–1956: 205–209.

³²² Гортан-Премк 1973: 288–289.

³²³ Ивић М. 1961: 185; Гортан-Премк 1973: 282; Ивић М. 1983: 183.

391. У сакупљеној грађи нашао се велики број примера са акузативним темпоралним синтагмама:

Један дан јâ збёрем (Пл), пође он *јёдан дан* (Мир), *јёдан дан* се вёнчјају (Клач), *јёдан дан* вёдим јâ говёду (Бус), тёла сам се вратим *йрви дан* (Тек), гости *йрви дан* што послужени (Свој), слâвили смо *йрви дан* посно (Др), *други дан* се пёкло (Др), отидо *други дан* (ДМ), д-йде у ѿйву *други дан* (ДМ), па *други дан* после они сâми дошли (Раш), отидомо мî да бёремо сёно *други дан* (ДМ), дойћите *други дан* (Др), кад га вїдела *шрећни дан* (Чеп), отишли су *шрећни дан* (Свој), ако се он *сёдми дан* опорави (Мир), он г-бсми *дан* усправио (Мир), кад бýло десечи *дан* (Мир), одма ју *йсчи дан* пратим (Др), да отиднем *неки дан* (Дав), не мôж да стигну онâ *дан* (Леб), дотрчî тўна баш *шай дан* (Бош), дошо *шай дан* (Бус); вратимо се отûде *јёдан нôћ* (ДМ), преноћимо *шай нôћ* (Сик), *јёдан нôћ* ҏгнем (= побегнем) (ДМ); исплаћје ти *нâ мёсец* (Бош), овâ *мёсец* садимо (Пот); *јёдан иеšак* сам чистила (Мир), *други иеšак* ће да нам бидну литије (Мир);

Овû г дину нêма г риво (Заб), спомен сам турila ѡдма онû *г дину* (ДМ), *йрву г дину* каđ дошо он (Треш), ѡдма *другу г дину* жёним сîна (Др), рôди се *јёдану г дину* Мâрко (ГМ); *јёдану недёљу* пёре (Чеп), куј којû *недёљу* пёре (Чеп); *следећу* субоћшу јавио (Леб); *јёдану в чер* вечерамо (Изв), па *йдемо* *другу в чер* и мî (ДМ);

Јёдано ј шро се сâmнуло (ДМ), дошо *јёдано ј шро* (ДМ), *в о ј шро* сам трî попилла (Пот); *јёдано в че* дође (Изв), он *друго в че* пîта (ГМ); *идуће л што* смо растурали (Пот).

Све наведене конструкције припадају статичкој групи локационе категорије.³²⁴

392. У функцији одредби — актуализатора јављају се најчешће редни бројеви (*йрви*, *други*), анафорске заменице (*овай*, *шай*), одредба *један*, обично са значењем „неки“, неодређена заменица *неки*, придеви саграђени на бази временских прилога и партиципа (*идући*, *следећи*), а позицију темпоралног детермина тора заузимају називи временских јединица, тј. лексеме којима се идентификују временски појмови условно одређених (нпр.

324 Уп. Ивић М. 1955–1956: 166.

йешак, субота, месец) и природно одређених (нпр. *ноћ, јутро, лето*) временских сукцесија.³²⁵

393. У грађи је засведочен темпорални беспредлошки А и уз атрибутивне детерминаторе а) *сваки* и б) *цео*.

а) *Сваки дан* се напињао (Пот), најдничила сам *сваки дан* (Пот), секират се тако *сваки дан* (Леб), трошак *сваки дан* (ДМ), ради она *сваки дан* (ДВ), *сваки дан* јде (Изв), музика *сваки ноћ* (Треш), ја видим *сваки ноћ* штад се ради (Изв), *сваки ионедеоник* мораши д-опреши (Бош), јде се *сваки прањник* (Др); *сваку вечер* су не деца плашила (ДМ), јду онако *сваку недељу* (Клач); окренем *свако јутро* телефон (Бош), до продавнице тајну *свако јутро* (Стуб), *свако вече* тоб завијам (Бош).

Заступљени су и примери са актуализатором *сваки* и редним бројем уз именицу у акузативу с темпоралном функцијом: *свако друго јутро* однесу (Раш), ми *сваки други дан* у Београд (Свој), *сваки четврти дан и ноћ* мора д-ћеш там (Треш).

б) Берем дјетелину *цео дан* (Бус), *цео дан* се спремамо (ДМ), *цео дан* у њиву се пече (Изв), ја *цео дан* тражим (Клач); *цео ноћ* тако предећмо (ДМ), влачим *цео ноћ* тежину (Клач), кука *цео ноћ* (Бош), *цео ноћ* несам заспала (Тек), ради *цео месец* (Тек); *цељу недељу* да не јеш зејтин (Леб), ја сам постила за причес *цељу недељу* (ДМ), славе мож славиш *цељу недељу* (Пл) остао *цељу годину* (ДМ), јдем *цељу зиму* код њега (Бош); *цељо леће* несам могла да дођем (ДМ), *цељо леће* чува бвце (Бош).

394. У материјалу су се нашла и два примера којима се реализација колико дуго формализује акузативном падежном конструкцијом чији су саставни елементи актуализатор *цео* и именица у акузативу као лексикализатор једног невременског појма којим се индиректно прецизира време. Реч је о именици *век* у значењу „живот“: ми смо *цео век* копали (Изв), радиш *цео век* (Мир). Наведени примери уклапају се у констатацију М. Ивић „да се именица *живот* употребљава редовно уз атрибут — актуализатор *цео*“.³²⁶

325 Исто, 168–169.

326 Исто, 183.

395. Уз атрибуте *сваки* и *цео* реализују се у облику акузатива појмови временског типа. Као што се да закључити из напред наведених примера, широк је спектар лексичких јединица које се могу наћи у улози конкретизатора темпоралног акузатива с поменута два актуализатора.

За разлику од примера разматраних у т. 391, којима се обележава „право време“ (*када?*), у конструкцијама са атрибутом *сваки* реч је, као што је већ помињано у одељку о темпоралном генитиву (т. 118), о изражавању темпоралне итеративности, односно итеративне симултаности — *колико често*. Конструкције са изразом *цео* имају пак квантитативно-темпорално значење — *колико дуго*.

396. Могућност напоредне употребе генитива и акузатива постоји у истраживаном говору само уз актуализатор *сваки*, премда је број забележених примера с генитивном формом знатно мањи од броја примера с формом акузатива. С друге стране, сви забележени примери с квантитативним темпоралним актуализатором *цео* имају облик акузатива. Вероватно би се овај податак могао објаснити тиме што објекатски А значи обухватање датог објекта у целини одређеном радњом; искључива употреба акузативног падежног облика условљена је семантиком самог временског актуализатора *цео*.

*

397. Судећи према ономе што је напред речено о темпоралном акузативу и узимајући у обзир претходне наводе код темпоралног генитива, може се закључити да је поље употребе ове друге падежне јединице изузетно сужено у говору Параћинског Поморавља. На рачун беспредлошког темпоралног генитива знатно је проширене поље употребе детерминисаног акузатива за означавање времена/временске мере. То поље обухвата чак и синтагме с лексемом *година* у улози конкретизатора, за које је већ претходно утврђено да су у истраживаном говору уобичајене с темпоралним генитивом уз актуализатор (*преi*)*и**роiла*. Такође, у акузативном падежном облику реализују се и разноврсне лексеме којима се конкретизује позиција временског детерминатива уз актуализаторе *сваки* и *цео*.

Дакле, може се закључити да је беспредлошки темпорални А, за разлику од беспредлошког темпоралног генитива, у овом говору продуктивна категорија, те на проучаваном дијалекатском терену имамо у овој синтаксичкој категорији ситуацију дијаметрално супротну од оне у књижевном језику.

398. Нису сви описивачи косовско-ресавских говора бележили податке о употреби темпоралног генитива/акузатива у говорима које су испитивали, али за говоре у којима је та употреба констатована важи напоредност коришћења генитивних и акузативних временских синтагми.³²⁷ Свакако, призренско-тимочким говорима позната је само употреба беспредлошких темпоралних синтагми сачињених од одредбе и именичке лексеме у општем падежу. Може се оценити да овако сужена употреба беспредлошког темпоралног генитива у говору Параћинског Поморавља, чак могућност да се ова категорија назове полуавербијализованом, и — наспрот томе — редовна употреба темпоралног акузатива без предлога представљају заправо приближавање стању у призренско-тимочким говорима.

Остали примери

399. Познато је да у савременом српском књижевном језику поједини глаголи типа *лагайи*, *саветоваши*, *йомагайи*, *служиши* могу као допуну имати директни објекат у акузативу или индиректни објекат у дативу.³²⁸

Наводим примере из сакупљене грађе, везане за један од дворекцијских глагола из претходно поменуте категорије: помагаш *онђга домћина* (Пл), ви не помагате *бабу*, но баба *вас* помаже (Бош), да они помагу *мажку*, да ју побру *њиву*, да ју превезу *шуму*, сено (ДМ), ће мало помогне *ћерку* и *сина* (Стуб).

У цитираним примерима се ради о пружању запажење, тј. трајније (чак и финансијске, материјалне) помоћи, што се не

327 Уп. Грковић 1968б: 148; Симић 1980: 63–65; Томић 1987: 428. Зависност избора генитивне или акузативне темпоралне конструкције од неких лексичких момената констатована је само за говор Левча, али ова појава лексичких ограничења није објашњена.

328 Гортан-Премк 1977: 241–243.

може рећи за пример: доктор и сестра *га* (= болесника) помагала (Мир), где је акузативном заменичком енклитиком *га* лексикализован директни објекат. У оваквом примеру пацијенс би у књижевном језику био реализован у дативу.³²⁹

400. Транзитивни глагол *играји* (неку друштвену игру) јавља се са акузативном рекцијом:

Играмо *клис* (ДМ), *клис* смо онда играло (Сик), играло смо *клис* и *свјинку* (Пот), па пос смо играло *лутавац* (Сик), ја ћу д-играм *жмурку* (Сик).

Када је реч о интранзитивном глаголу *играји се*, уп. примере у т. 106.

401. Навешћу овде и примере беспредлошког акузатива у функцији логичког субјекта, у којима је лексичко језгро предикативни прилог стања *жас* или *мило*. У књижевном српском језику ту се очекује морфолошки облик датива. Готово сви примери из грађе садрже личну заменицу (а не именицу) у акузативној форми:

а) А *Вељу жао* де мирина (Др), сад *ме жао* кад ўмро (Мир), *жао ме* за Наду (Бош), *жао ме*, он *ме позвао* (Треш), сад *ме није ни жао* (Чеп), *жао ће* за њега (Клач), овамо *га жао* — ће се одвоји од *нас* (Мир);

б) Па ел мислиш да *швогу мажку мило* било (Дав), да *ме уда* дё *ме мило* (Чеп), па *нешто ме било мило* (Леб), и даље *ме мило* да и попевам (Свој), до сад *ме мило* било (Раш), *нешто ме било мило* и д-обучем (Бош), да *ће мило* да *га гледаш* (Изв), *није никога мило* да његово дете то учини (Др).

АКУЗАТИВ С ПРЕДЛОЗИМА

Уводне напомене

402. Индиректна зависност од предикатског израза подразумева употребу предлога уз акузативни падежни облик. У савременом српском књижевном језику А је падеж који, после ге-

³²⁹ С дативном рекцијом, изгледа, овај глагол чешће значи „давати, пружати, намењивати помоћ некоме“, а са акузативном „помагати трајније или свестраније или обухватати некога у потпуности својом помоћу“ (Гортан-Премк 1977: 242).

нитива, уз себе везује највећи број предлога. Готово сви ти предлози потврђени су и у говору Парадинског Поморавља са својим централним и споредним значењима у оквиру акузативних падежних синтагми. Овом приликом биће дат регистар предлога потврђених у испитиваном говору.

403. Предлог у заступљен је у прегледаној грађи с највећим бројем примера:

Он отишио у *собу* (Тек), па би ишла у *свіньц* (Буль), ако не-ки сврне у *війшак* (Свој), дођоше гости у *автіш* (ДМ), туримо у *рерну* (Пот), ништа нећу да турим у *усіча* (Изв), у *луковину* пото-пиш (Пот), заову сам ћудала у *Варварін* (ДВ), он све гледао у *шід деше* (Тек), он ти дође у *гостіи* (Пот), испратила тобо у *вояжку* (Тек), отишио у *райш* (Стуб), ишла сам у *наїдничу* (Буль), уважам у *шінгер* (Пот), сашила сукњу у *склайане* (ДМ), а тако врати у *круг* (Раш), у *ціну біджу* се фарбало (Пот), знам у *шаре* (Буль), кад било у *субдешу* у *шутру* (Треш), у *йонедельак* се венчамо (ДВ), да се луфтіраш у *наївєні зіму* (Пот), отишио у *јесен* (Стуб).

404. Предлог *на* унеколико је мање фреквенције од предлога *у*:

Но седнемо на *ірлаг* (Буль), лёгли смо уз ѡгањ на *асур* (Буль), изрүчи кукуруз на *дрюм* (Раш), лёго на *кревей* (Бус), ѿз-нем ну тóрбу на *раме* (Бус), да га вёди на *море* (Пот), они ме са-крили на *шаван* (Пот), несам мòгла да идем на *гробле* (Бус), не-ки кùца на *вратна* (Стуб), ѿвечер се збёру на *игранку* (Пл), ишо на *робш* (Чеп), немо да се ровиш на *овод деше* (Свој), неки пùцао на *зайца* (Пот), да не мириш баш на *квасц* (Раш), кад било на *Тройницу* (Бус), да с-укліньем на *овай наш Ўскрс* (Чеп), чупа се на *Бурхевдан* (Пот), на *Божић* да се не диже ручак (Пл).

405. Предлог *за* такође је веома фреквентан у испитиваном говору. Високој фреквентности овога предлога значајно је допринела могућност супституције различитих предлошко-падежних конструкција и беспредлошких падежних форми предлошко-падежном везом *за + А*. Тако А с предлогом *за* има веома широко функционално-семантичко поље:

Вёжем ъульку за ѹрлаке (Креж), за свाकу сам се квाकу уватила (Буль), па спрёмим за јело (Пот), не сâдимо за ѹродаю (Треш), исипује тâмо за свîнє (Пл), за мёде дётие нё би дâла (ДМ), изâђе се дёсно за Вîшошевце (Тек), нýсмо знали за нё бâбице (ДВ), јâ како знâm за сидмен (Буль), цёо дân се спрёмаш за седёльку (ДМ), Ѹдма му дёже позив за вóјску (ГМ), завршила за лекáра (Стуб), лёба дâли за оруже (Буль), збиру јајца за Велїгдан (ДМ), тô је за Бôжин (Пот), ни д-оставиш за зýму ни за лёто (Буль).

406. У прикупљеној грађи нашле су се и потврде за сва три предлога која се слажу искључиво са акузативом, при чему је предлог *кроз* нешто ређе у употреби од предлога *уз* и *низ*:

Па ѹдемо после ус ѹадину горе (Буль), гûши ме уз брдо кад ѹдем (Буль), бëгамо уз брдо (ДМ), навâлио се Мîлосав уз дûвар (Пл), да поглëдам ус комîн (ДМ), тëрам ѩурке ус ѹûш (Стуб), штâће још ус колâч да спрёмиш (Пот);

Низ онê клисûре — тунâка срётну, па убију Нéмца (Буль), јâ пођем *низ онâ бâсамак* (Тек), Мîлосав се свûља *низ дûвар* (Пл), ђно се смâкне *низ нёдра* (Треш), чувao ћвце *нис ѹрûгу* (Раш);

Јâ сам ѹшла *кроз Голûбовац* (Пл), па да се провûчê *крос ѹрðићe* (Пл), гледали *крос ѹрóзор* (Бус), *крос ѹлòедину* цёо Пâраћин ме знâ (Раш).

407. У грађи се нашао и невелик број потврда за употребу предлога *пред* и *под*, а предлог *над*³³⁰ бележен је само по изузетку:

Изâђем јâ такô *пред ѹркву* (Тек), да изâђем *пред врâша* (ДМ), но сёднемо *пред ѹркву* (Буль), тô бýло *пред Велїгдан* (Сик), бýло *пред јесен* (Бус);

Вôду прôспе *пoш стоплицу* (Пл), јâ лёгнем *пoда ѹрешњу* (Изв), мëтнеш *пoш сламарицу* (ДВ), одвëла га *пoд воденицу* (ДМ), вёкну *пoд мишке* (Треш), увâтише ме *пoд рûку* (ДМ);

Над глâву ју тûрио вéнче (Мир).

408. Предлог *међу* веома је ретко у употреби у акузативним конструкцијама:

Тûриш сô *међу ѹрсайи* (Пот), кùпицу *међу рûке* и ѣјде (ДМ).

330 Слична ситуација забележена је и у говору Левча; уп. Симић 1980: 89–90.

409. Иста је ситуација и с предлогом *ио* који се углавном употребљава с дистрибутивном семантиком:

Они ни после давали *ио једну кошљу* и *ио једно ћебе* (Буль), па свакем *ио једну јабуку* (ДМ).

410. У одређеним семантичким категоријама предлошко-падежном везом *од + А* супституише се у испитиваном говору веза *о + А*, о чему ће касније бити више речи (т. 444).

411. У даљем излагању пажња ће бити фокусирана на при-мере у којима се огледају процеси балканализације и нека иновациона аналитичка решења. Реч је, наиме, о акузативним предлошко-падежним синтагматским везама које се употребљавају уместо одређених генитивних, дативних, акузативних и инструменталних беспредлошких форми и уместо одређених генитивних, инструменталних и локативних предлошко-падежних синтагми. Такође, биће размотрена употреба акузативних синтагми с предлозима *од* и *на* као еквивалентима акузативних синтагми с предлогом *о*, као и употреба предлога *за* уз *А* у основном значењу предлога *ио* уз исти падеж.

Употреба акузативних синтагми с предлозима

412. У даљој анализи сакупљене грађе биће осмотрене неке синтаксичко-семантичке карактеристике акузативних синтагми с предлозима *за, на, у, уз, низ, кроз* и *од* као иновативних супститута.

413. Уместо књижевнојезичке конструкције *ио + А*, у говору Параћинског Поморавља имамо употребу предлошко-падежне конструкције *за + А* уз глаголе типа *ићи* и са значењем „одлазити негде с циљем да се неко/нешто нађе и доведе/донесе“. Дакле, у акузативу може стајати и лексема која значи лице, и она која значи не-лице:

Он с његова кόла оде *за лекара* (Мир); пођеш *за девојку* (ДМ), јду *за девојку* (Стуб), ћу д-идем *за снјаку* (Мир), да пођем *за Бдјицу* (Свој), ја јдем *за баба-Стевану* (Дав);

Прате ме моји д-идем *за лёба* (Треш), код наас дошо *за ڪانـٿار* (Треш), јдем ја *за ڀرئي* (Бус), д-ие сас коњи *за ريزانا*

(Шав), дâл је дошо за нѣки матријâл (Изв); кад ѡдемо за ракъу (Треш), Слѧвица отишla за кâву (ДМ), тî се врнеш за рѣйу (ДМ); па дођу за браћињо (Треш), гë Ѯу сађе за сирење (ДМ), јâ сам са стâрца бýла за сёно (Свој), жёна му дошla з-одёло (Стуб); д-њем за комијири (Свој), тåмо смо ѹшли за чвáрци (ДМ), јâ сам бýла за койријве (Буљ), отидне мôj сîn за йечурke (Пот), свё сам јâ ѹшла за имёна (Тек).

Занемарљиво је мали број примера с конструкцијом *ио* + А: сâд ѹду *ио* девојку (Сик), он ме пратио (= послao) *ио* лëба да му кўпим (Мир).

И у суседним косовско-ресавским говорима редовно је у овој категорији у употреби *за* + А м. *ио* + А.³³¹

414. У проучаваном говору допуна индиректног објекта уз глаголе говорења може бити конкретизована предлошко-падежном синтагмом *од* + Г/ОП (в. т. 146б) или синтагмом *за* + А. Књижевнојезичка синтагма *о* + Л није у употреби.

Синтагма *за* + А је у испитиваном говору подједнако често у употреби као и веза *од* + Г/ОП. Наводим примере са синтагмом *за* + А:

Кâже за мðега сîна (Свој), још нёколко речи да вам кâжем за мðг колéгу (Свој), нёки ју преговорио тåм за нёкога богатýша у Мириловач (Сик), ел сте разговâрали нёшто за шрâктиор (ДМ), и не причам за ѹовој (Чеп); тô причам за шётику љёну, за Бранкину Ѯерку (Дав), причу ти за снајка-Савеју (Пот), а за Дâму за-причамо (Изв), да ти кâже баба-Живка за слâву (Др); па причам тô за ѹай ајдýци (ДМ).

Тако је и уз глаголе *мислиши* и *бринуши*: баш за ѹога човека нёшто размишљам (Свој), нисам мислела за Зокиша баш тако (ДМ); ел тî бринеш за мâјку, ел брат (Сик); нёма млôго да брйнеш за *девојче* (Раш).

³³¹ Уп. Јовић 1968: 168; Грковић 1968б: 149; Симић 1980: 83–84. Као важан значењски тип истиче га и П. Ивић пишући о говору Галиполаца (Ивић П. 1957: 348). Иначе, ова је црта широко распрострањена и у говорима других дијалекатских целина; уп. нпр. Ивић П. / Бошњаковић / Драгин 1997: 336.

Ова предлошко-падежна синтагма није маркирана у проучаваном говору, тј. не употребљава се само уз глаголе говорења, употребљене у исказима с негативном конотацијом (*причаташи нешићо за некога* са значењем „причати нешто лоше о некоме“). У савременом књижевном језику она се користи знатно ређе од везе *o + Л*³³² и захтева обавезну садржајну допуну — експликатор.³³³ Једини пример из моје грађе у коме постоји експликатор, и то у виду декларативне реченице с везником *да*, јесте следећи: мноштво прићају за *шуму Немци* да су културни (Шав). У свим осталим примерима експликатор није присутан.

Акузативна конструкција са *за* стоји као допуна уз *verba dicendi et sentiendi* и у другим косовско-ресавским говорима.³³⁴

415. Сакупљена грађа садржи и известан број примера с предлошко-падежном синтагмом *за + А* у узрочном значењу:

Секирâ се *за сîна* (Раш), сâд ми нîје мûка *за ырêй* и *за ылъа* (Бус), мî велîмо да тô онâ вîче *за ышур* (= надокнада за печенje ракије) (Чеп); мâјка читаво прецркla *за ыерку* (Чеп), jâ сам тâd викала на ъёга *за ыумыу* (Бус); ал *за нô брашњо* ми мûка (Бус); кûкам *за родищельи*, што и остављам (Изв), идê у затвор *за ытê икdone* (Треш), не брîне *за ыаре* (Пл).

Може се закључити да је овај тип узрочне синтагме обичнији у испитиваном говору од синтагме коју сачињавају типичан узрочни предлог *због* и *Г* (уп. т. 266).

Описи народних говора Левча³³⁵ и Чумића³³⁶ садрже податке о присуству синтагме *за + А* са узрочном семантиком. Примере из књижевног језика, у којима се везом предлога *за* и акузатива исказује узрок, бележе Д. Гортан-Премк³³⁷ и Љ. Милинковић.³³⁸

³³² Уп. Гортан-Премк 1971: 27–28; Ивић М. 1972: 30. Употреба предлога *за* као допуна овим глаголима регистрована је као српскохрватски јединични балканализам; в. о томе Попов 1984: 36.

³³³ В. Кашић 1968: 106–107; Ивић М. 1972: 30.

³³⁴ Уп. Грковић 1968б: 149; Симић 1980: 87.

³³⁵ Симић 1980: 85.

³³⁶ Грковић 1968б: 148.

³³⁷ Гортан-Премк 1963–1964: 446–449.

³³⁸ Милинковић 1987: 155–157. Уп. и констатацију да је у српском језику „широк списак глагола уз које се може употребити узрочна одредба

416. Конструкцијом *за + А* формализује се значење брачне везе, с тим што трпни приdev *удаћа* није експлициран, али се подразумева у дубинској структури исказа:

Ово ми снाय за тђога дрђогога сина (Заб), ја сам имала снाय за братија (Бош), Душанка ми за браћанца (Раш), она ми за браћанца рођенога (Пл), једна за Изворица сад последња (Изв); њега крстим и његову сестру што за Буђу (Клач).

У испитиваном говору нису потврђени примери употребе инструменталне синтагме с предлогом *за* у овом значењу.

417. У примерима: сматрају га за швалера (Шал), ел га тиј сматраш за човека (ДМ), куј њега сматра за неки фактор (ГМ) имамо глаголску лексему с комплексном рекцијом: глагол + „слободни“ А + „везани“ А. Конструкција *за + А* употребљава се редовно уместо овог семантичког типа предикативног инструментала.

418. Уз глагол *сешиши се* никада се не јавља Г индиректног објекта, већ му као допуна најчешће служи веза *за + А*:

Куј се сети за младића (ДМ), плачем кат се сетим за братија (Изв), сетила сам се нешто за онак виноград (Мир), не сећам се за тај раш баш ништа (ДМ); сетим се за мајку (ДМ), све ми ћира под груди кат се сетим за ћерку (Шал).

У једном примеру је као допуна глаголу *сешиши се* забележен беспредлошки А, вероватно „омогућен“ употребом детерминатора *шай*: кат се сетим *шай* љосо (ДМ).

419. Предлошко-падежна конструкција *за + А* уобичајена је допуна глаголу *прихвашиши се*, те је на тај начин избегнута употреба беспредлошког генитива: привати се за љосо (Клач), да се приватило за књигу (Стуб), кат се приватим за мајиче (Сик).

420. У овом говору глагол *надаћи се* нема дативну рекцију, већ се његова допуна разрешава према следећем моделу — глагол + *за + А*:

исказана конструкцијом *за + акузатив*. Таква је одредба, наиме, остварива и уз глаголе који иначе својим лексичким значењем не прејудицирају експлицирање узрочног односа“ (Исто, 157).

Понадаља сам се за *йрéоз* (Раш); најдаља се за *сёсїру* да ју обиђе (Бош), такђо смо се најдали за *тû канализáцију* (Тек); свј се најду за *мûшко дéше* (ГМ); најда се за *гôстину* (Пот), најдам се за *дêчу* да ми дођу (ДМ), најдам се за *тîе йâре* (Бус).

421. Тако је и с глаголом *радоваши се*: рâдујем се за *брâша* што долази (Пот); ўвек се обрадујеш за *мâјку* (Дав); рâдоја се мноѓо за *тîе дцене* (ДМ), деча се рâдују за *колачићи* (ДМ).

422. Глагол *служисиши* у књижевном језику има комплексну реквију — *служисиши некоме за нешишо*. У говору парадинског краја уместо дативне форме обично се употребљава А с предлогом *за*: тô служи за здрâвље и за *стôку* и за *народ* (Пот), тô служи за *њëга* за посо (ДМ).

423. Генитив је у овдашњем говору непознат као други валент израза *жсао*. Уместо беспредлошке генитивне форме користи се синтагматска веза *за + А*:

Ел те није жао за *брâша* да вучë батине (Сик), такђо ме жао за *тâ народ* (Бош), није га било жао за *тâ виноград* ђич (Мир); жао ме за *бâбу* што ўмрела (ДМ), жао ме за *Нâду* (Бош), жао те и за *комишљу* (Клач), кàко да ме није жао за *кûhy* (Свој), свакога жао за *његòву кûhy* (Др); жао га мноѓо било за *тô маће* (Леб).

424. Форма респективног датива није непозната говору Парадинског Поморавља (в. т. 318). Међутим, исто значење „чисте намене“ често се у овоме говору конкретизује и конструкцијом *за + А*: за *нôга мршвáка* намениш (Пот), тû сам мëсила и за *рâдници* (Бус), правили смо за *дêцу* кûће (Тек), доносила млéко за *дêцу* (Стуб).

425. Допуна девербативне именице *йозив* обично се разрешава синтагматском везом *за + А*: кад дође за *ðца* најзад пòзив (Буљ), стiго пòзив и за *њëга* и за *брâша* (Чеп), за *тâквога мómка* пòзив не долази (ДМ).

426. Акузативна конструкција с предлогом *на* јавља се уз глаголе као што су *окачиши*, *обесиши*: окачила сам га на један

ёксер (ДМ), окачи га тाम *на шуб күку* (Др); обесио *се на шъйву* (Тек), обеси га *на једну грáну* (ГМ).

427. У сакупљеној грађи заступљени су и примери с везом *на + А* за именовање „помоћног“ средства путем кога се остварује вршење радње управног глагола:

Зовё га ђатац *на телефон* (Стуб), позовё њо *на телефон* (Свој), кад *на телефон* разговарамо (Стуб), разговарама *на телефон* (Стуб), пишем *и на телефон* се разговару (Леб).

И у овом случају испитивани говор познаје флекстивну форму беспредлошког инструментала „оруђа“ (в. т. 485Б).

428. У вези с претходним треба поменути и везу *на + А* с функцијом начинске одредбе у примерима типа: двé сам шїла *на руке* (па тако и: *радиле смо ў руке*). У изразима овог типа редовно се преноси акценат на проклитику и може се рећи да се ту ради о посве адвербијализованим конструкцијама.

429. Предикативни инструментал као допуна комплексно-транзитивном глаголу *правиши* — *правиши некога нечим* — непознат је у говору околине Параћина. Уместо њега конструкција *на + А* служи за субјективно приписивање неке особине одређеном ентитету: праве га *на будалу* (ДМ), запаша дозвољаваш (да) те праве *на будалу* (Сик), направили га *на мајмуна* (Пот).

430. У сакупљеној грађи нашла су се и два примера с предлошко-падежном синтагмом *на + А* од именице *име* уз глагол *званиши/викаши м.* предикативног инструментала *именом*, одн. уместо локатива уз предлог *ио* (*ио имену*): не зовё га *на ѡме* (Стрижа), не вичу се *на ѡме* (Креж).

431. Предлошко-падежном везом *на + А* у неколико потврда из грађе супституисан је блокирани темпорални беспредлошки А/Г: *на ону идӯју годину* Мăрију да крстимо (ГМ), *на једну недељу* ђиде мој ђатац (Раш).

Бележим и неколико примера везе *на + А* у темпоралном значењу, где би обично била употреба предлога уз исти падежни облик: отишао *на њодне* кот күће (ДВ), а треба *на њодне* да доб-

ћем (Пл), рâдим, па такô ујутру, па *на њодне* (Буљ). Реч је, изгледа, о адвербијализованој синтагми *на њодне*.

432. У говору Парадинског Поморавља уобичајено је: јчи *некога майманику*, јчи *некога цртање*, — дакле, обе објекатске допуне имају акузативну форму. Међутим, у појединим случајевима двовалентни глагол *учити* (и његови деривати) своју семантику конкретизује моделом *глагол + A + на + A*, где се циљ учења формализује акузативом у служби индиректног објекта: и такô не јвек подучавала *на добро* (Шав), ћи сâмо може да га јчи *на невањајно* (ДМ).

433. Навешћу овде и један тип примера за акузативну реквизију, односно за предлошко-падежну везу *на + A* м. локативне конструкције с предлогом *у*: *на кјуј працац* (да гледам/кренем и сл.). У том смислу се може посматрати и пример: ћи гледа *на вратица* (ДВ), у коме је флекстивна форма датива уз предлог *к(a)/према* избегнута употребом акузативне предлошке конструкције.

434. Располажем и примером у коме је као еквивалент беспредлошког акузатива употребљена акузативна синтагма с предлогом *на*: нападну партизани *на Болјевац* (Треш), а по угледу на синтагму *најад на Болјевац*.

435. С предлошко-падежном конструкцијом *у + A* наводим примере из већ разматране семантичке категорије: јдемо *у дрва* (Клач), јдем са човека *у дрва* (ДМ), спримамо се д-јдемо *у дрва* (Треш), поред: баба нека јшла *за дрва* (Треш); тû се јде *у праве* (Пл).

У односу на конструкцију с предлогом *за* постоји лексично ограничење када је у питању предлог *у*: позиција акузатива конкретизује се готово искључиво лексемом *дрва*. Друго, ова конструкција је добијена асоцијацијом на примере типа *иде у љиву*, па можемо претпоставити овакав след: *иде у шуму + иде за дрва = иде у дрва* (= иде у шуму да донесе дрва), одн. *иде у йоље + иде за праве = иде у праве* (= иде у поље да донесе траве). Сматрам да у овим примерима, без обзира на употребу предлога *у*,

није фокус на објекту локализације, већ на предмету којим ће се располагати по његовом досезању.

436. Конкретизатор допуне глагола *свираи* најчешће је предлошко-падежна синтагма *у + А*: свира у *армонику* (ГМ), свиру у *свирјку* (Треш), свиро у *гусле* (Креж).

437. Примери из прикупљене грађе показују да је уобичајен употреби израз *иољубиши* некога у руку, а не *иољубиши некоме* руку. Дакле, комплексна транзитивност глагола *иољубиши* разрешава се у овом случају по моделу *глагол + А + у + А*: да пољуби попа у руку (Шал), бабу у руку да љубиш (ДМ).

438. У испитиваном говору редовно ће бити: *куне се у дечу*, *заклела се у дечу*. Дакле, имперфективни глагол *клети се* и перфективни *заклети се* добијају допуну у виду предлошке конструкције *у + А*. Инструментална допуна уз ове глаголе није забележена.

439. Конструкцијом уз *+ А* може се интерпретирати а) нечија позиција или б) одвијање целог тока одређене радње у непосредној близини појма конкретизованог именичком лексемом у акузативу:

а) Оволико камење уз *иљаш* (ДМ), јма тамо момак уз *шап* *дган* (ДМ), ноћас да седиш уз *дган* (Пл); там стоји уз *дбалу* (Треш); крошња стоји уз *кола* (ДВ);

б) Лёгли смо уз *дган* (Буль); и изиђоше там уз *кућу* (ДМ); а жена седне уз *огњиште* (Креж), ја уз *кубе* плетем (Раш), уз јво нешто паде (ДВ); дркти м уз *кола* (Пот).

Као што се види, у говору Параћинског Поморавља се растерећује једна од двеју семантичких категорија предлошко-падежне везе *иоред + Г/ОП* (в. т. 214).

440. Као што је већ раније поменуто, права усмереност се у истраживаном говору само по изузетку реализује у флекстивној дативној форми. Беспредлошки *Д* уз глаголе кретања није продуктивна категорија (уп. т. 336).

У сврху обележавања циља кретања најчешће се користи конструкција *код + Г/ОП*, али се среће и акузативна конструкција уз *+ А* — само уз глагол *ирићи*: кат прићем уз онाह сандук (Свој);

пришли смо уз *мâјку* (ДМ), приђи, пîле, уз *бâбу* (ДМ); па приђо ус *кôла* (Леб).

441. Веза уз + А замењује инструменталну конструкцију у идиоматизованој синтагми *седећи за стôлом*. Уобичајено је: *седî уз асîал/седî уза стôб*.

442. У овдашњем говору најчешће се уместо инструментала-просекутива среће акузативна конструкција с предлогом *нiz*. Позиција акузатива најчешће се конкретизује лексемом *йuи* (и другим, деривационо и семантички њој сродним лексемама):

Йду тâm *нис йûи* (Мир), јдемо *нис йûи* (Треш), јдем јâ *нис мoј йûи* (Чеп), пође *нис йûи* (ДМ), кад јду *нис йûи* (Пот), јде *нис йûи* (Тек), тî, морî, свê трчиш *нис йûи* (Бус), *нис онâ йуиñh мôра* д-йу (Раш), *нис глâвни дrûm* јде (ДМ).

Исп. и примере:

Ал ћона жёна јде *нис грâd* (Треш), овако нек јде *нис авlîjy* (Треш), кад крёnew *нис оvû ўлицу* (Чеп), крёнемо *нис йrûgu* (Сик), сâm те вîди — *нис ѫđљe* јдеш (ДМ).

Дакле, лексичка ограничења која важе за инструментал-просекутив (в. т. 489) не постављају се код ове акузативне конструкције, као што не важе ни за месну конструкција *ио + Л* у истом значењу.

443. Употреба акузативне конструкције с предлогом *кroz* м. инструментала-просекутива знатно је ограниченија од акузативне конструкције с предлогом *нiz*: тамо јдеш *крос кôдник* (Буль), нýсам прôшла *кроз ўлицу* (Заб), проскиňao *крос сёло* (Раш).

444. Други предлог, осим већ помињаног предлога *на*, који је учинио да предлог *о* у акузативним конструкцијама буде потиснут из овог говора, јесте предлог *од*. Овај се предлог повезује са акузативом у двема семантичким категоријама:³³⁹

³³⁹ И у говору Бучума (Богдановић 1979: 110) чује се ОП с предлогом *од* м. акузативне синтагме с предлогом *о*: *исiръяj рûhe od љeшhíp, râzbi my їшестiйche óđ главу*.

а) Када је реч о обележавању индиректног објекта у оквиру неке *incommodi* радње (типа *ударити*, *луйити*, *треснити* и сл.): чукнуло лέчка глáву *од онáј ћóш* (Шав), лùпи с рўком *ош* *стóб* (Дав), катр тресну *од зёмльу* (ДМ), да се нё би котарице поцёпали *од бицкlu* (Треш);

б) Када се ради о означавању средства помоћу кога се остварује глаголски садржај (уз глаголе типа *брисати*, *чешати* и сл.): *ош љáх љешикир* мòж се обрьшеш (ДМ), ел ѡбриса рўке *ош* *їаншалóне* (Пот), немò да чёшаш грбину *оð дўвар* (Сик).

Завршне напомене

445. У овом одељку размотрен је процес ширења употребе предлошког акузатива на рачун предлошког генитива, инструментала и локатива, као и на рачун беспредлошког генитива, датива, акузатива и инструментала у одређеним синтаксичко-семантичким категоријама. У вези с претходно поменутим процесом је и регистровани начин разрешавања допуне одређених глагола с комплексном рекцијом (*сматрати*, *правити*, *учити*, *йольубити*) — глагол + А + (за/на/у + А). Тако је и *служи за некога за нешто*.

446. Акузативна конструкција с предлогом *о* истиснута је из употребе у говору Парадинског Поморавља и замењена еквивалентним конструкцијама — *на* + А, *од* + А. Треба напоменути да је и у суседном левачком говору овај предлог готово у потпуности потиснут из употребе.³⁴⁰

447. Предлог *йо* уз А среће се у проучаваном говору само у примерима с дистрибутивним значењем. У изузетно малом броју исказа овај се предлог појављује као факултативна варијанта предлога *за* у акузативним синтагмама са значењем „одлазити негде с циљем да се неко/нешто нађе и доведе/донесе“.

448. Готово сви наведени примери илустративни су за различите измене рекцијских могућности одређених глагола, што се на одређени начин може сматрати само појавним обликом —

³⁴⁰ Симић 1980: 81.

формализацијом суштине. А суштина је у следећем: ове су измене заправо огледало балканистичког процеса аналитизације. Присуство предлошких акузативних синтагми у тако великом обиму логичан је резултат балканистичких процеса којима је у великој мери захваћен и испитивани поморавски говор. Наиме, у говору Параћинског Поморавља у сфере употребе генитива, инструментала и локатива увекико је продро општи падежни облик. Појачана аналитизација нарочито се огледа у употреби предлошких акузативних синтагми уместо беспредлошких форми датива и акузатива.

449. У сакупљеној грађи приметна је експанзија употребе предлошко-падежне конструкције *за + A*. Може се рећи да се ова конструкција уопштава као формална експликација одређеног падежног значења — сам предлог се граматикализује у оној мери у којој слаби његово лексичко значење.³⁴¹

ЗАКЉУЧАК

450. Акузатив је као падеж директног објекта и као падеж који се слаже с великим бројем предлога веома фреквентан и у говору Параћинског Поморавља.

451. Значајно одступање од стања у књижевном језику представља доследно изједначавање облика акузатива множине код именица м. рода с номинативом множине (нисам имао *сино-ви*, наместимо *шатори*, даља сам за *ови људи*, у *тањире* ставиш), што је особина призренско-тимочких говора, а само у извесној мери и косовско-ресавских којима испитивани говор припада.

452. У одељку о беспредлошким акузативним категоријама размотрене су следеће основне категорије слободног акузатива: 1) А као падеж објекта уз глагол *имати* и у још неким адвербалним, партитивним синтагмама (ел ђимаш *воду*, колко ђимају *ћерке*; ћна заваћи *воду*, набраја сам *чрешиће*), 2) акузатив као падеж објекта одричних глагола (ја *глас* немам за *певање*, а

³⁴¹ О ширењу употребе предлога *за* са ширег, балканистичког аспекта в. Асенова 1972: 211–227.

сёстры нёмам, не трáжи бóльи игрáчи) и 3) темпорални акузатив (дрúги дáн се пёкло, јёдан нóх ргнем, следéћу субóшту јáвио, овý гóдину нёма гориво).

Могућност напоредне употребе генитива и акузатива у напред поменутим категоријама, у истој функцији и са истим значењем, није искоришћена у истраживаном поморавском говору. Наиме, у овом је говору далеко одмакао процес тубљења генитивних форми и, паралелно с њим, процес ширења употребе акузативних форми које су постале изузетно продуктивна категорија. У том смислу се развојне тенденције у говору околине Параћина уклапају у балкантичке језичке процесе.

453. При разматрању предлошких акузативних синтагми тежиште је стављено на елементе балканализације која се, природно, најочигледније манифестије у експанзији акузативних предлошких конструкција. Та експанзија је резултат очигледних аналитичких домаћаја у говору Параћинског Поморавља.

Очигледно је да се акузативне синтагме с предпозимашире на рачун одређених предлошких синтагми с генитивом (викáла на њёга за юмáу, лёгли смо уз ѡгањ), инструменталом (седí уз ёсáл, Душáнка ми за браћáнца) и локативом (на кўј ѹрáвац да крénем), као и на рачун беспредлошког генитива (кат се сéтим за браћá, привáти се за ѹдсо, такó ме жáо за ѹлá наáрод), датива (свí се нáду за мўшко дéйте, ўвек се обрадујеш за мáјку), акузатива (на јёдну недéљу ѹде, свíра у ѹрмонику) и инструментала (праве га на будáлу, не зовё га на ѹме, идемо нис ѹй). У одређеним синтаксичко-семантичким категоријама.

454. Акузативна конструкција с предлогом *о* непозната је проучаваном говору. Као еквиваленти ове конструкције појављују се, зависно од семантичког типа, акузативне конструкције с предпозима *на* (окачила сам га *на јёдан ёксер*, обесио се *на шъйву*) и *од* (лўпи с рўком *ош сиô*, Ѱбриса рўке *ош љаншалóне*).

455. На најмању меру сведена је могућност релација које се обележавају предлогом *ио* са акузативом: предлошко-падежна конструкција *ио + A* среће се само у исказима с дистрибутивном семантиком (па свакем *ио јёдну јабуку*).

456. Значење „одлазити негде с циљем да се неко/нешто нађе и доведе/донесе“ формализује се у истраживаном говору синтагматском предлошком везом *за* + А (пођеш *за девојку*, ђидем ја *за црёй*, ти се врнеш *за рёну*).

У говору Параћинског Поморавља веома је приметна експанзија употребе предлога *за* у конструкцијама са акузативом (отишла *за кावу*, да вам кा�жем *за мôг колéгу*, сматрају га *за швальера*, сётим се *за мâјку*, нा�да се *за гостини*, дёца се рâдују *за колачићи*). Може се рећи да поступно слаби лексичко значење овог предлога и напредује процес његове граматикализације.

ВОКАТИВ

457. Вокатив се употребљава изван реченичне конструкције или као део исказа — веома често са експресивним значењем. „Дефиниција која под падежом подразумева облик самосталне речи у нарочитој функцији било у реченици било изван ње — прикључује вокатив падежној системи“, пише М. Ивић.³⁴² Овај падеж има функцију дозивања или обраћања, тј. скретања пажње на дати реченични садржај.

458. Говор околине Парадина познаје В са истим функцијама као и у књижевном језику: *дозивањем* се отвара могућност за успостављање контакта са саговорником и за даљу комуникацију, а *обраћањем* се ствара могућност одржавања већ успостављене комуникације.

У нарочиту категорију обраћања, када се не ради о првичној употреби вокатива (успостављање контакта), могу се сврстати примери у којима овај падежни облик служи за интензивирање исказа, или они у којима има модалну функцију. У том случају реч је о тзв. секундарној употреби вокатива.

459. И говор Парадинског Поморавља обилује вокативима, посебно онима којима се именују сродници.³⁴³

Дёдо, јá ћу да погóдим (Мир), *дёдо, кóлко јмаш гóдине* (Раш), *дáј ми, дёдо* (Бус), *шáшо, да те пýтам* (Чеп), *шáшо, ће да ђдеш* (Пот), *чýчо* (= стриц), па зар ви рáдим (Треш), *мáмо, морý,* *їди вýкни нéку жéну* (Чеп), *јá сам, мáмо, занýмала се* (Креж), *бá-*

³⁴² Ивић М. 1953–1954: 195. О питању категоријалне класификације вокатива уп. Исто, 195. И В. Проничев сматра, на основу размотрених морфолошких ознака и синтаксичких функција, да се вокатив у српскохрватском језику прикључује категорији падежа (Проничев 1969). Међутим, има лингвиста који сматрају да В није падеж. О томе да ли је В падеж „у правом смислу речи“ в. Дешић 1981: 147.

³⁴³ За морфолошка обележја вокатива у испитиваном говору уп. Ракић-Милојковић 1990: 83, 89.

бо, сâ-ху те убијем (Изв), јде, *бâбо*, да пêваш (Свој), јде, *бâбо*, дођи (Тек), ја ѩдма, *бâбо*, приносим (ДМ), ел ѩмаш, *шêйко*, сîра (Бош).

460. Посебно наводим само неке примере вокатива женских личних имена, карактеристичне по својим морфолошким ликовима: *Вêро*³⁴⁴, мëне Ѹдвуче вûк ѡозу (Клач), *Даничо*, дîгни Ѯогу (ДМ), *Маршo*, поздрâви мâјку (Тек).

461. Забележила сам и неколико примера с множинским облицима вокатива: и вîче: *љûди*, о *љûди* (Чеп), да вîдите, *љûди*, чûдо стâро (ДМ), *браћо Срби*, кâже (Раш), *жёне*, ел ја да вôдим рêд (Раш).

462. У прикупљеној грађи нашло се и доста примера у којима се употребљава вокативни облик семантички испражњених именица: *син*, *браћ*, *ћерка* и *дeїе*, којима се, заправо, не ословљавају сродници, већ су оне у служби интензивирања исказа, нарочитог апострофирања саговорника — у служби приснијег ословљавања:

Па свë је скûпо, *сîне* (Мир), тâмо не мòж да пòзнаш, *сîне*, кô је лекâр (Бош), а ја, *сîне слâйки*, и за у штâлу и за у њîву (Бош), еј, *сîнко*, кâко сам се ја удâвала (ДМ), тô глâд бîо, *сîнко* (Сик); *браће*, лôша јесен (Раш), ма јôк, брê, *браће* (Др), и, *браће*, нек се рêше (Буљ); па нê знам, *ћêрко*, кâко ће се (Буљ), да ти ја кâжем, *ћêрко*, ки *ћêрке* нê мòје (Бош), бâш не мòгу, *ћêрко*, нîшта (Шав); и кâжем ти, *дeїе*, кâко је бîло (Раш), нê знам ти, *дeїе*, штâ је бîло (Буљ).

463. Вокативне форме се у испитиваном говору чују и уз глагол *звати*, одн. *викати* са значењем „називати некога неким именом“:³⁴⁵

³⁴⁴ Номинатив овог личног имена има акценатски лик *Вêра*.

³⁴⁵ У вези са овим уп. податак из Левча о спорадичној употреби вокатива уз глагол *звати* и о чешћој употреби номинатива и инструментала уз овај глагол (Симић 1980: 26–27).

Не зовём га дрўжсе ни гостїдниe (Раш), вїкांо ме бâбо (ДМ), тёбе ћу дâдо, онû ћу ўјно (ДМ), вїче ме дâдо, нêће бâбо (Изв), Вýку сам зваља сёjo, Нýну зёшe (Раш).

Уз глаголе овог типа у говору Параћинског Поморавља налази се и Н (в. т. 34), али не и предикативни И.

464. Забележени су и примери с тзв. именујућим вокативом: ёна ме зваља *Mîцо* (Треш), њёга зову *бâйо* (ДМ).

465. У појединим исказима вокатив са значењем квалификована има модалну функцију. У тим примерима изражен је емоционални (најчешће негативан) став говорног лица према појму именованом вокативом: ма штâ с-смёјеш тî будâло (ДМ), ћаде, лûда глâво (ДМ), дё си лôйðве (Мир), немô, љиле нাশe (Свој).

466. У грађи су заступљени и искази са узвицима, емотивним изразима, у којима је ословљавање нарочито експресивно:

Јао, мâјко (ДМ), *јао, бâбо* (Тек), *кûку, Рûжице* (ДМ), *лёле, мâјко*, кад га ђни развукоще (Треш), свâка ти час, *мâјко* (Бош), наздрâвље ти *мâши и сесиро* (Тек).

Експресије има и у примерима с вокативом *Бôже*, употребљеном приликом првидног апострофирања, односно у изразима:

Бôже, Бôже, грдан народ (ДМ), а нôге, *Бôже, бôсе* (Леб), *јао, Бôже* (Леб), *кûку, Бôже* (ДМ), не дай *Бôже* (Мир), сачûвај *Бôже* (Пот).

467. На синтаксичком плану, у оквиру падежног система, В је најинтересантнији са становишта могућности употребе облика номинатива с вокативном функцијом, дакако, у случајевима у којима се не ради о синкетизму двају падежних облика, поznатом и српском књижевном језику и народним говорима који су ушли у његову основицу.

468. Најпре наводим потврде с формом номинатива употребљеном за В код неких именица 1. деклинационог типа:

Đîaaц, па знâш тî да чýташ (Раш), *cîrîц*, забелёжи датум кâт сам ти долâзио (Бош), *јûац*, стâни тû (Раш), брê, *dругâр*, тî си ми нêшто познат (Свој), *môмак*, дођи те пýтам нêшто (ДМ).

469. У случају обележавања потицања, географског порекла неке особе, такође се форма номинатива користи за В: *Боса-нац*, те питање нёшто (Сик), *Црногорац*, ел јграш лопту још (ДМ), ел си стиго, брѣ, *Параћинац* (Пот).

Примери наведени у т. 468 и 469 садрже облике код којих би у вокативу дошло до поједињих фонетских алтернација, што се употребом номинативног облика избегава. Ово се може сматрати својеврсним доприносом процесу аналитизације.

470. Именице 2. деклинационог типа могу добити облик номинатива једино када су у питању властита имена на *-ица*: слушај, *Славица*, тѣ ѹди (ДВ), *Божица*, ће да дођеш код наc (Свој). Међутим, уобичајеније су вокативне форме типа *Славице*.

471. У говору окoline Параћина најчешће се уместо облика вокатива презимена, углавном при обраћању мушким лицима, узима облик номинатива: *Бошковић*, ѡди овам (ДМ), *Павловић*, немô се секираš (Креж), *Савић*, брѣ, дёси пошо (Шав), *Николић*, ел сте вї кумови (Клач).

472. При обраћању женском лицу „по презимену“ забележила сам и овакве облике: *Антићка*, не бôј се (Бош), сёди, *Антићка* (Бош), *Перићка*, не дâј се (Свој), *Момировићка*, ѩасна си (Буљ).

473. И код множинске именице *деџа* В се често замењује формом номинатива. Тако имамо: нё да јёте, *деџа*, ће се отрѹјете (Свој), сад вї, *деџа*, ѹдите (Треш). У овом случају јављају се и примери са сачуваном флексијом: тако, *деџо*, у мёје сёло мόда (Треш), тô нїко нё зна, *мђа деџо* (Заб).³⁴⁶

474. Уколико именица као одредба претходи некој другој именичкој лексеми (најчешће властитом имену) у облику вокатива, она у испитиваном поморавском говору чини акценатску

³⁴⁶ У говору Алексиначког Поморавља В = Н код множинске форме *деџа* (Богдановић 1987: 151), док се у Заплању као вокативни облици чују *деџа* и *деџо* (Марковић 2000: 127).

целину с главном именичком лексемом и има облик номинатива, као што је случај и у књижевном језику:

Ёво, сà-ће, чика-Дрâго (Мир), чика-Жîко, мî тёбе нýсмо још увёли (Треш), дођи тî, газда-Кâле, код мëне (Бош), па ёто, госйодин дðкйоре (Свој), он кâже: тшетка-Драгиња (Бош), о, снаша-Милено (Клач), баба-Кôсо, те пýтам јâ нêшто (Свој), дòбар дân, баба-Велїка (ДМ), знâш штâ, брê, кума-Мîлче (Леб).

*

475. Познато је да номинатив може као централни и једи-ни преостали независни падеж преузети у одређеним случајевима улогу вокатива.³⁴⁷ У словенском свету те појаве има на различитим странама: у руском или словеначком језику нпр. вокатива има само „у траговима“ (морфолошки је изједначен с номинативом). Што се пак народних говора тиче, они из области кајкавског наречја не разликују вокатив од номинатива, док нпр. у говорима Баната имамо не само вокативе типа *Вेрица*, *Мîлица*, него и *òшац*, *мàгарац*, *Ланчић*.³⁴⁸

У већини словенских језика В је жива граматичка категорија, те тако и у српском језику и у балканским словенским језицима — бугарском и македонском. Ипак, примећен је процес његовог „опадања“ у српском,³⁴⁹ а тенденција напуштања вокативних форми уочена је и у македонском.³⁵⁰

476. Експанзивност употребе номинативног облика и његово преузимање улоге код неких именичких типова или

³⁴⁷ „Посматран из перспективе односа зависности и независности према каквој управној речи, вокатив стоји у истом плану с номинативом, диференциран као независан падеж. Отуда појава синкretизма у многим језицима, тј. употреба облика номинатива место вокатива. Отуда и могућност да се у нашим народним песмама употреби вокатив место номинатива“ (Ивић М. 1953–1954: 195). Уп. и Вукомановић 1979: 319.

³⁴⁸ Ивић П. / Бошњаковић / Драгин 1997: 12, 61.

³⁴⁹ В. Проничев 1969: 120–121.

³⁵⁰ Минова-Гуркова 1994: 111. У македонским народним говорима флекстивне вокативне форме су живе, али нису необичне ни оне с нултим наставком — типа *oj Милан*, као нпр. у говорима Скопске Црне Горе (Видојески 1999: 215).

категорија може се у испитиваном поморавском говору довести у везу са „осипањем“ падежног система. У свим наведеним примерима употребе облика номинатива с вокативном функцијом извештено је обједињавање форми, тј. конкуренција двају морфосинтаксичких средстава разрешена је жртвовањем вокатива, а повећан је функционални значај номинативне форме. Свакако да синкретизам код поједињих именичким типова или нпр. синкретизам множинских номинатива, вокатива и општег падежа у испитиваном говору олакшава тај процес замене. Даље, овде је реч о унутарјезичком потенцијалу подстицаном „споља“.

477. У косовско-ресавским говорима Трстеника³⁵¹ и Левча³⁵² има доста примера употребе номинативне форме у вокативној функцији, а и у другим говорима овог дијалекатског типа³⁵³ забележени су такви примери — углавном код именица ж. р. на -ица. Симптоматично је да у говору Радимаца „номинатив преузима и вокативне функције“.³⁵⁴

Што се призренско-тимочким говорима тиче, постоје само у неким монографијама посебне напомене у вези са овим феноменом, те се не могу извући поузданци закључци. Забележено је да се у говорима Црне Траве и Власине,³⁵⁵ као и у говору Алексиначког Поморавља³⁵⁶ употребљава облик номинатива при дозивању „на презиме“. Говор Алексиначког Поморавља не познаје вокативе типа *Марија, Милица*, док се за дозивање животиња користи В, а за терање Н.³⁵⁷ Такође, у говору Заплања и Призрена, осим уз вокативно *море* у Призрену, једначење вокатива с номинативом бележено је по изузетку.³⁵⁸

³⁵¹ Јовић 1968: 79–80.

³⁵² Симић 1972: 224, 292.

³⁵³ Уп. Стевановић 1950а: 106; Алексић / Вукмановић 1966: 304; Грковић 1968а: 126; Грковић 1968б: 133; Радић 1990: 24.

³⁵⁴ Томић 1987: 426.

³⁵⁵ Вукадиновић 1996: 129.

³⁵⁶ Богдановић 1987: 146.

³⁵⁷ Исто, 148.

³⁵⁸ Уп. Реметић 1996: 453 и Марковић 2000: 117.

ИНСТРУМЕНТАЛ

УВОД

478. Инструменталу је у записима старијих граматичара (Даничић³⁵⁹, Маретић³⁶⁰) превасходно приписивано месно, тј. просторно значење. У прегледу инструменталних значења помињана су и ова: време, начин, оруђе/средство или друштво, зависно од тога да ли је реч о беспредлошком инструменталу или о инструменталу уз предлог *c(a)*. Потом, следећи младограматичаре, П. Ђорђевић у својој студији о падежима без предлога³⁶¹ издаваја социјатив као основну категорију инструментала, а затим наводи просторно и временско значење, као и значење оруђа. Другачији угао гледања на овај проблем налазимо код А. Белића, за кога је инструментал однос *заједнице*³⁶² и који сматра да су се значења социјатива и оруђа, као и разна друга значења, развила из овог старијег општег односа. М. Стевановић је, такође, инструментал назвао падежом *заједнице*.³⁶³

Инструменталу су, као „конкретном“ (по Куриловичу), одн. „маргиналном“ (по Јакобсону) падежу, доступне све три обличке могућности у којима се наши падежи остварују.³⁶⁴ Према мишљењу М. Ивића,³⁶⁵ блокирани инструментал квалитативног и пратилачког карактера у српском језику је архаична морфолошка категорија чије чување сврстава овај језик међу најконзервативније словенске језике.

Разрађујући и продубљујући размишљања о инструменталу, М. Ивић је навела да се семантичка структура разматраног падежа базира на утврђивању *конекције*, тј. на представи „о по-

359 Даничић 1858: 553.

360 Maretić 1921: 184.

361 Ђорђевић 1889: 156.

362 Белић 1998: 508.

363 Стевановић 1979: 439.

364 Ивић М. 1983: 197–205.

365 Ивић М. 1959: 162.

везивању двеју иначе посебних појава по неком специфичном односу“.³⁶⁶ У својој студији о инструменталу ова ауторка, између остalog, говори о великој близкости инструментала оруђа и социјатива и даје у закључку следећу дефиницију инструментала: „Инструменталом је обележен појам чија је акција везана с акцијом неког другог појма као подређена тој акцији, односно напоредна с њом, или појам који је својом појавом везан за појаву неког другог појма као његова напоредна карактеристика“.³⁶⁷

У радовима З. Тополињске о падежима фокус је код инструментала у потпуности преусмерен са односа друштва, социјативности — на локациони падежни однос,³⁶⁸ чију реализацију ауторка једино не види код предлошко-именичке синтагме с предлогом *c(a)*.³⁶⁹ Тако, Тополињска наводи и две типичне серије операција које обавезно укључују два материјална објекта: прву — која обухвата неколико мањих семантичких поља с јасним локалистичким (локативним) конверзијама, и другу — која подразумева укључивање два материјална објекта у оквиру класичног односа „*instrumentalis instrumenti*“.³⁷⁰ У том смислу и њена дефиниција инструментала гласи: „*INSTRUMENTAL is the case of the second material object involved in the operation that a human agent performs*“.³⁷¹

479. Месни инструментал без предлога и инструментал с предпозима су две посве различите категорије и по свом значењу и по својој употреби.³⁷² Придајући инструменталу као маркираном месном падежу одређена семантичка обележја (критерије), М. Ивић закључује да се ова два типа инструментала

³⁶⁶ Ивић М. 1958: 143.

³⁶⁷ Ивић М. 1954а: 268.

³⁶⁸ У вези са овим уп. Topolińska 1999: 87–89 и Тополињска 1996: 3–5.

³⁶⁹ Тополињска 1996: 4. Ауторка дели предлоге на показатеље локационог и/или инструменталног падежног односа, али наводи и једну од основних функција инструментала која, по њеном мишљењу, има локациону конверзију: *йуним канішу водом → наливам воду у канішу*.

³⁷⁰ Topolińska 1999: 87.

³⁷¹ Исто, 87.

³⁷² Ивић М. 1959: 148–150. Уп. и: „Слободни“ инструментал и инструментал с предлогом су „одговарајући облички рефлекси двају посебних значењских јединица“ (Ивић М. 1983: 207).

„међусобно више разликују него што се свака од ових двеју падежних јединица понаособ разликује од локатива“.³⁷³

480. У употреби инструменталних конструкција на испитиваном терену постоје две битне разлике у односу на савремени књижевни језик: (1) потискивање инструменталних форми и коришћење, у великој мери, општег падежа у инструменталној функцији; (2) употреба социјативне конструкције *c(a)/cac/ces + И/ОП* уместо беспредлошког инструментала „оруђа“³⁷⁴ (и још неких мање фреквентних значењских категорија беспредлошког инструментала).

481. Инструменталне синтагме сврстане су и анализиране у оквиру две основне целине: (1) беспредлошки инструментал, тј. инструментални облик уз глагол и (2) инструментал с предпозима. Другом целином обухваћене су две посебне значењске категорије инструментала: (а) с предлогом *c(a)/cac/ces* и (б) с предпозима *под, над, пред, међу* и *за*.

Предпозима *под, над, пред, међу* и *за* обележава се и у говору Параћинског Поморавља пре свега месни однос.

БЕСПРЕДЛОШКИ ИНСТРУМЕНТАЛ

482. Код наших старијих граматичара налазимо да је основно значење инструментала без предлога — месно значење, а тек потом се наводи значење времена, затим значење оруђа или средства.³⁷⁵ А. Белић објашњава просекутив као „значење близко социјативу“,³⁷⁶ а све остale примере беспредлошког инструментала класификује под *инструментал за оруђе*.³⁷⁷ Инструменталом у ужем смислу М. Стевановић назива оруђник, као и још неке инструментале „друкчијих значења ко-

³⁷³ Ивић М. 1983: 213.

³⁷⁴ У овом делу излагања сви термини за поједине категорије инструментала, стављени под наводнике, преузети су из студије М. Ивић (1954a).

³⁷⁵ Уп. Даничић 1858: 553 и Maretić 1921: 184–185.

³⁷⁶ Белић 1972: 199–200.

³⁷⁷ Исто, 200–203.

ја су овоме ближа него социјативу“, а ту прибраја и просекутив.³⁷⁸

У студији М. Ивић о инструменталу, беспредлошки инструментал обухвата осам значењских категорија: оруђе, агенс у пасивним конструкцијама, узрок, носилац стања, место, време, основна карактеристика и предикативни инструментал.

Инструментал без предлога као једна општа значењска категорија, која се издаваја у односу на И с предлогом *c(a)* и у односу на И с „месним“ предлозима, представља „повезивање двеју појава по односу подређености једне према другој“.³⁷⁹

483. Семантичко поље беспредлошког инструментала у говору Параћинског Поморавља није тако широко као у књижевном језику. Овај тип инструментала је неупоредиво ређи од инструментала у конструкцији с предлозима.

На основу прикупљене грађе могу се издвојити три основне значењске категорије овог облика: И „оруђа“, просекутив и И „носиоца стања“. Предикативни и темпорални И практично су непознати на истраживаном терену, те ће под одговарајућим насловима заправо бити поменуте различите синтагматске везе којима се, у резултату својеврсне аналитизације, исказују значења слободне падежне форме. У посебном одељку биће поменути они случајеви инструментала који су прерасли у прилоге.

Инструментал „оруђа“

484. Категорија „оруђа“ и социјативна категорија представљају две основне категорије инструментала. Инструменталом „оруђа“ се изражава предмет/појам којим агенс остварује садржај управног глагола.

485. И примери из грађе с терена Параћинског Поморавља јављају се с две основне функције инструменталне категорије „оруђа“: (А) функција „спроводника“ и (Б) функција „омогућивача“.

378 Стевановић 1979: 440.

379 Ивић М. 1958: 149.

(А) У оквиру „спроводничког“ инструментала, којим се обележава „појам помоћу кога субјекат остварује вршење радње стављајући га у акцију која је једнака извођењу саме радње“,³⁸⁰ издвојићу најпре примере с називима интегралних делова (тела) агенса, којима се он служи у свом процесу вршења радње:

Показује после *и́рситом* (Леб), и очисти га ћна *њенем јези-ком* (Мир); садимо јјесен *руком* (Сик), ицела барјак *ногдом* (Раш); није никога *шакама ваћао* (Буљ).

Располажем и примерима с називима предмета или оруђа (и оружја), преко којих се вршење дате радње од стране агенса „несамостално“ спроводи на онога ко је/оно што је пацијенс:

Ја ударим *циглом* прво њо (Мир), опре *рибачком чећком* (Мир), ће да га убије *ијушком*, *тишићом* (Мир); ћонда *лойаш-ма*³⁸¹ — није мешалице ки сад (Мир), да ме гађу *камењема* (ДМ).

Овде ћу сврстати и један пример са апстрактним појмом који је метафорично употребљен: ел *речима* се туче (Раш).

У свим претходно наведеним примерима реч је о радњама које представљају циљне (прелазне) акције.

Инструментал у примеру: пуниле се паприке *ииринчом* (Клач) припада једном посебном типу „спроводничке“ категорије. Овде је, наиме, реч о појму „неопходног материјала“ који служи за реализацију одређене акције.³⁸² За разлику од претходног примера, појам обележен инструменталом у примеру: мёне рани лёбем (Сик) не може се схватити и као „трпилац“ акције која се врши (дакле — објекатски), већ је у овом случају „резултативност у вези с подразумеваном неопходном акцијом централни моменат глаголског значења“.³⁸³

Посебно наводим и следећа два примера: па тү послужим *кафом* (Дав), ја сам све *ћилимима* дарувала (Буљ). Овде јесте реч о некој врсти „неопходног материјала“ при реализацији дате ак-

³⁸⁰ Ивић М. 1954а: 255.

³⁸¹ У вези с наставком -ема в. т. 297.

³⁸² „Глаголи уз које се овај инструментал употребљава значе сви резултативну радњу чија реализација изискује употребу одговарајућег материјала који управо и треба да дâ ново стање (особину) у резултату вршења“ (Ивић М. 1954а: 19).

³⁸³ Исто, 20.

ције, али свакако није реч о оруђу које служи за обављање „спроводничке“ функције.

У категорији оруђника представљеног беспредлошким инструменталом нашли су се и примери у којима се инструменталним обликом обележавају одређена превозна средства/оруђа помоћу којих, тиме што су на/у њима лоцирана, дата лица остварују одређену радњу:

Неки пут ми вóзем, сијемо вóзем (Клач), вóзем отиднемо (Клач), ми смо ишли тад вóзем (Леб);

исто бициклом³⁸⁴ путувांо (Мир), дође човек бециклом на ўтрину (Пл);

дёте ъбојно не возило кóлима (ДМ), па се вози кóлима (Леб), па кóлима свё, не мòж на рùке д-однёсеш (Др), прё нйсмо носили кóлима (Пот), па кóлима такò вўчём (Буль).

Уместо беспредлошког инструментала за именовање превозних средстава и оруђа веома се често у испитиваном говору чује социјативна конструкција *c(a) + И/ОП* (в. т. 543–547).

(Б) „Омогућивачки инструментал обележава појам помоћу кога субјекат остварује вршење радње, али тако да акција тога појма није једнака извођењу саме радње.“³⁸⁵

У свим примерима из моје грађе са оруђником у функцији „омогућивача“, додуше малобројним, нашла се само лексема *телефон* у беспредлошком инструменталном облику: јавио он *телефоном* (Леб), па *телефоном* да јавиш (Др), дне су позвале *телефоном* ъёга (Свој), зовё *телефонем* (Стуб). Лексема у инструменталу овде представља „помоћно средство“ за вршење радње.

Подједнако често користе се у истраживаном говору и конструкције *на + А/ОП* (в. т. 427) и *преко + Г/ОП* (в. т. 202) у истој функцији и са истим значењем.

Посебан тип „омогућивачке“ категорије беспредлошког инструментала имамо у примеру: *турили* и *жицом* га заградиљи (Буль). Овде је, наиме, реч о „помоћном материјалу“ за вршење глаголске акције.³⁸⁶

³⁸⁴ У испитиваном говору ово је именица женског рода — Н *бацикли/бецикла*.

³⁸⁵ Ивић М. 1954а: 255.

³⁸⁶ „У другу групу значењске категорије ‘неопходног материјала’ спада инструментал којим се обележава неопходна грађа употребљена

486. Дијалекатски материјал за категорију инструментала „оруђа“ с терена Параћинског Поморавља, иако невеликог обима, потврђује већ изразије установљену тенденцију³⁸⁷ да се ова категорија инструментала своди на „спроводнички“ тип, а да тип „омогућивачког“ инструментала постаје све непродуктивнији и да га све чешће замењују одговарајуће предлошко-падежне везе у функцији инструментала. Такође, тенденцију ширења социјативне конструкције на рачун беспредлошког оруђника потврђује и малобројност примера у овој категорији разматраног падежног облика.

Просекутив

487. Инструментал као падеж за означавање просторних односа остварује се у савременом књижевном српском језику уколико су испуњена два основна услова: „неодређеност у погледу количине простора захваћеног кретањем“ и „претстава о динамичности радње, тј. о кретању по датоме простору“.³⁸⁸ Простор који се кретањем савлађује мора бити велик и најчешће је то какав географски појам у ширем смислу те речи.³⁸⁹

488. И у испитиваном говору И „места“ (просекутив) употребљава се само уколико су испуњена оба цитирана услова. Међутим, за разлику од књижевног језика, употреба просекутива је у испитиваном говору лексички изузетно ограничена. Осим тога, на овом терену у додиру са значењем инструментала-просекутива среће се и локативна конструкција с *ио* (уп. т. 656)³⁹⁰, као и акузативна конструкција с *из*, одн. *кроз* (уп. т. 442–443).

489. У мојој грађи су се нашли следећи примери с просекутивом:

ради остварења какве акције изградње, дакле инструментал уз глаголе типа *зидати*, *градити*, *правити* и сл. (напр. *зидати циглом*)“ (Ивић М. 1954а: 22).

³⁸⁷ Исто, 51–52.

³⁸⁸ Ивић М. 1957: 149.

³⁸⁹ Уп. Ивић М. 1983: 207–208.

³⁹⁰ Уп. Радић 1997: 234–235.

Тāм ју́щем ѯди (ДМ), Ѯду ју́щем (ДМ), ѹшли ѹщем ју́щем цариграцким (Шав), прошши дру́жем (Клач), јā ѯдем тако ѹдъем (Бош).

У свим наведеним примерима у управној позицији је глагол линијског кретања — *ићи*. Позиција инструментала конкретизује се најчешће лексемом *ићи*, одн. *друг*.

490. Посебно наводим пример: тō свё плачем ју́щем (ДМ), у коме се глагол *ићи* подразумева у дубинској структури исказа: то све плачем [*идући*] ју́щем. У овом су примеру на одређени начин исказане и пратилачке околности, што се јасно види из могуће трансформације с герундом — *плачући идем ју́щем*.

Инструментал „носиоца стања“

491. Ова категорија инструментала, најшире схваћено, подразумева „појам који је и сам захваћен вршењем медијалне радње коју субјекат остварује, појам на коме се чин вршења испољава остајући притом на њему, у његовој сferи“.³⁹¹ Што се тиче природе саме радње, она је спонтана, или барем није изразито циљна, сврховита, тако да је у фокусу пажње заправо сам чин њеног извршења, извођења.

492. У грађи се нашло свега неколико потврда за беспредлошки инструментални облик којим је обележен појам — „носилац стања“: јā клýмнем глáвом (Мир); не мőже ћи да клýма рукáма (Буль), ћни почéше рукáма тако (да рáде) (Шав).

Инструментал овде има улогу заступника агенса, јер појам који је обележен инструменталом представља, заправо, део тела, интегрални део онога који врши радњу, тј. одређени тип покрета. У овим се случајевима може говорити о односу „део — целина“, где се под именницом којом је означена „целина“ подразумева агенс у улози субјекта исказа.

493. У наведеним примерима ове категорије појам са именом у облику инструментала је заправо индиректни објекат, с тим што је у примеру: Мýша руковоа ѹдрема (Пл) то најизрази-

³⁹¹ Ивић М. 1954а: 258.

тије. Овај пример наводим издвојено, иако и он припада разматраној категорији „носиоца стања“, јер није близак инструменталу са „спроводничком“ функцијом — што је случај са осталим примерима.

494. Карактеристична су и два примера са заменичким речима у предлошко-падежним везама *на + А*, одн. *од + Г м.* инструментала у категорији „носиоца стања“: тό ће Бôг да располага *на њô* (Свој), бâвио се *ош њôга* (Мир).

495. Аналитичка социјативна конструкција употребљава се у говору параћинског краја и за изражавање инструменталног значења названог „носилац стања“ (уп. т. 549), те је то узрок ма-лобројности примера с беспредлошким инструменталом у овој категорији.

Предикативни инструментал

496. Употреба предикативног инструментала³⁹² бележи се у српском књижевном језику, али се може рећи „да она не само што није нарочито жива, него се чак лагано и губи, уступајући место конструкцији с номинативом или с акузативом, у зависности од глаголске управне речи“. ³⁹³

497. Стање у говору Парадинског Поморавља отишло је и корак даље. „Слободни“ И се овде не јавља као део именског предиката, јер су га посве истиснули из употребе предикативни номинатив, вокатив, или различите предлошко-падежне конструкције. Уз глаголе *звати* (= називати некога/нешто неким именом) и *викати* (са истим значењем) могу се као потпуни синтаксично-семантички синоними наћи Н (в. т. 34) и В (в. т. 463), као и конструкције *преко + Г* (т. 202), *на + А* (т. 430), *с + ОП м.* инструментала (т. 551), *ио + Л* (в. т. 663).

³⁹² Овај И „обележава шта постаје известан појам, какав нов физички, психички или друштвени лик стиче, било стварно, било привидно, у тренутку вршења глаголске радње“ (Ивић М. 1954а: 147).

³⁹³ Исто, 158.

498. „Уз глаголе који значе нетачно или бар сасвим субјективно придавање, приписивање извесног својства субјекту“³⁹⁴ никада се у испитиваном говору не чује предикативни И, већ само предлошко-падежна конструкција *на + А*, одн. *за + А*, ретко и беспредлошки А: праће га *на будаљу* (в. т. 429), сматрају га *за швалера* (в. т. 417), праће га *лудбога*.

Темпорални инструментал

499. Инструментал слободног типа за обележавање времена готово да и није присутан у говору Параћинског Поморавља ни у једном од својих значења („у току“, „када“, „сваки пут кад“).³⁹⁵ Два примера која сам забележила, чула сам од млађих информатора, те претпостављам да одражавају утицај књижевног језика: да радиши тѣ *субдом* и *недељом* (Бош), радиши *недељом* (Леб).

500. Осим прилога *даљу* и *ноћу*, који су појединачни лексикализовани облици старог временског инструментала, различита значења ове категорије инструментала парофразирају се у испитиваном говору темпоралним конструкцијама с *кад*, или предлошко-падежном везом *у + А*, типа: *у здору* долази кот күће.

501. Посебно бих поменула могуће замене тзв. итеративног темпоралног инструментала у говору параћинског краја. То могу бити реченичне конструкције с темпоралним везником (*каđ* *дође недеља*, *ја* бришем *авлију*, *ишши смо каđ* *дође свећак*), потом предлошко-падежне синтагме *у + А* (у *недељу* да не ради-те, него у цркву да йдете), *за + А* (само у вези са именичком лексемом *празник*: *за празник* се сајо јело месо) и *на + А* (нпр. *на свећак* се не јде у њиву), као и темпорални Г уз који стоји временски детерминатив конкретизован лексемом *сваки* (*сваке* *субобе* добива пакети).

У оваквим примерима имамо радње које се понављају потачно утврђеном ритму, „у правилним интервалима“, а име-

³⁹⁴ Исто, 158.

³⁹⁵ О овом типу инструментала в. Ивић М. 1954а: 126–133, као и Ивић М. 1959: 160–161.

ничке лексеме значе дане у недељи (*субота, недеља*) и празнике (*празник, свећак*) када се радња поновљено остварује.

502. Тежња књижевног језика „ка ликвидирању слободних падежних облика за обележавање времена“³⁹⁶ потврђена је и стањем у испитиваном поморавском говору. Након отпочињања слабљења динамичког карактера временског значења, темпорални И су и у савременом књижевном језику почеле истискавати различите предлошко-падежне конструкције.³⁹⁷ У говору Параћинског Поморавља, пак, то се уклапа у изразито стремљење ка аналитизму.

Остали примери

503. Правих прилога, пореклом старих инструментала, има доста и у српском књижевном језику и у његовим дијалектима.³⁹⁸ И грађа с терена Параћинског Поморавља садржи приmere са старим облицима инструментала, који данас припадају прилошкој категорији:

Ајде сâд рêдом по сêлу (Пот), да те увôдим свûд рêдом (Буль), па тâмо рêдом (Свој), водио га рêдом (ДМ), рêдом (је) разноврсно (Свој); па глêам krädom (Пот); укräо сîлом (Мир); јâ сам ви чûвала вeñином ðвце (Шав).

Поменућу овде и идиоматизовани израз *йуном ѫаром* у примеру: сâд рâди йûном ѫаром (Стуб).

У свим наведеним примерима налазе се стари облици беспредлошког инструментала, који су у функцији означавања начина вршења радње употребљени као одредба управне глаголске лексеме. Инструментал је ту изгубио свој падежни карактер и сврстао се у праве прилоге.

504. У питању: *кâким дôбрем вî* (Заб) имамо апстрактни појам у инструменталу уз обавезни детерминатор. Може се рећи

³⁹⁶ Ивић М. 1959: 161.

³⁹⁷ В. Ивић М. 1954а: 129–133.

³⁹⁸ О проблему преласка инструментала у одредбену значењску категорију, као и о одредбености инструментала прилошког и придевског типа в. Ивић М. 1954а: 236–246.

да је ово остатак угашене категорије инструментала „узрока“ у прилошкој функцији; у вези с тим уп. у књижевном језику: *којим добром, којим љослом* → због ког љосла.

Завршне напомене

505. Без обзира на уско семантичко поље беспредлошког инструментала у испитиваном говору, из сакупљене грађе могле су се издвојити три значењске категорије овог облика. Најбројнији су примери у категорији „оруђа“, а малобројни су примери у осталим двема категоријама: инструменталу „места“ и инструменталу „носиоца стања“, при чему је употреба просекутива и изразито лексички ограничена.

506. У испитиваном поморавском говору конструкција *c + И/ОП* много је чешће у употреби од беспредлошког инструментала „оруђа“, те број примера и у овој категорији ипак није значајан.

У свим описаним косовско-ресавским говорима предлопшка социјативна конструкција *c + И/ОП* је у све интензивнијем надирању, а беспредлошки оруђник је у повлачењу.³⁹⁹ У том погледу се говор Параћинског Поморавља слаже с говорима Трстеника,⁴⁰⁰ Лукова⁴⁰¹ и Чумића,⁴⁰² где социјативна конструкција преовлађује.

507. Употреба просекутива је веома ограничена у испитиваном говору из два разлога: лексичка сведеност и већа фреквентност синонимичних предлошких конструкција са акузативом или локативом.

Стање у вези са употребом просекутива разликује се унеколико од стања у суседним косовско-ресавским говорима, где је употреба ове категорије инструментала жива.⁴⁰³ Такође, не

³⁹⁹ Соболев 1991а: 130.

⁴⁰⁰ Јовић 1968: 169–170.

⁴⁰¹ Грковић 1968а: 130.

⁴⁰² Грковић 1968б: 153–154.

⁴⁰³ Јовић 1968: 170; Грковић 1968б: 153; Симић 1980: 114. И у говорима северне Метохије, према подацима добијеним од М. Букумирића, срећу се примери *вđом*, *иђом*, поред *ијашем*.

може се говорити о диференцијацији инструментала-просекутива и конструкције *йо + Л* у говору Параћинског Поморавља, када се среће у Трстенику⁴⁰⁴ или у говору Радимаца⁴⁰⁵ (типа *иили смо јућем : дере се ѹо селу*).

508. Предикативни И је потпуно изгубљен у истраживачном говору, а таква је ситуација и у говору Радимаца.⁴⁰⁶ У говору Трстеника, међутим, чује се И као део предикатске синтагме, премда ретко.⁴⁰⁷

509. У говору Параћинског Поморавља окончана је тенденција нестајања из система слободних падежних облика за означавање времена. И у говору Радимаца нису забележени пријери темпоралног инструментала.⁴⁰⁸ Ситуација је другачија у суседним косовско-ресавским говорима којима је познат И са темпоралним значењем.⁴⁰⁹

510. Бројне синонимичне синтагматске везе којима се у говору Параћинског Поморавља изражавају значења свих поменутих категорија беспредлошког инструментала огледало су балканализације, тј. својеврсног процеса аналитизације, присутног у овом прелазном говору. Ширење предлошко-падежних конструкција на рачун беспредлошких учинило је чак да категорије предикативног и темпоралног инструментала буду у потпуности истиснуте из употребе.

Судећи према наведеном, ситуација са беспредлошким инструменталом је, у целини гледано, ближа стању овог падежа у призренско-тимочким говорима, него оном у суседним косовско-ресавским. Наиме, у призренско-тимочким говорима И „оруђа“, као и још нека значења беспредлошког инструментала, исказују се увек конструкцијом која садржи социјативни предлог и ОП.⁴¹⁰ Инструментално значење просекутива изражава се

⁴⁰⁴ Јовић 1968: 170.

⁴⁰⁵ Томић 1987: 430.

⁴⁰⁶ Исто, 430.

⁴⁰⁷ Јовић 1968: 170.

⁴⁰⁸ Томић 1987: 430.

⁴⁰⁹ Пеџо / Милановић 1968: 325; Грковић 1968б: 154; Симић 1980: 114.

⁴¹⁰ Ивић П. 1985: 112.

конструкцијом *ио* + ОП или *из* + ОП.⁴¹¹ Категорија предикативног инструментала је у овим говорима изгубљена,⁴¹² а само се понекде јављају облици с прилошким значењем у функцији темпоралног инструментала.⁴¹³

ИНСТРУМЕНТАЛ С ПРЕДЛОЗИМА

Инструментал с предлогом *C(A)/CE/CAC/CEC*

511. *Заједница* је кључна реч у дефиницијама инструментала с предлогом *c(a)* свих граматичара.⁴¹⁴ Инструментал с предлогом *c(a)* је једна од посебних значењских категорија инструментала, којом се означава „повезивање двеју појава односом напоредности“.⁴¹⁵

512. Када је реч о главној разлици између социјатива и инструментала „оруђа“, лингвисти истичу већу међусобну независност појмова у првом случају, њихову равноправност, док се у другом случају може говорити о потчињености, подређености главном појму у заједници.⁴¹⁶ М. Ивић сматра да су две „жижне“ категорије инструментала, И „оруђа“ и „социјативни“ И, најсрдније од свих значењских типова које обухвата И без предлога и И у конструкцији с предлогом *c(a)*, јер у оба ова случаја „у питању је појам који учествује уз други неки појам у вршењу његове функције“.⁴¹⁷

⁴¹¹ Михајловић 1977: 66; Богдановић 1979: 106, 117; Богдановић 1987: 243; Ђирић 1983: 104; Ђирић 1999: 158–159; Марковић 2000: 227–228.

⁴¹² О заменама предикативног инструментала в. Богдановић 1979: 107, 120. У другим описима призренско-тимочких говора овај се тип инструментала не помиње.

⁴¹³ Белић 1905: 337; Богдановић 1979: 106, 115.

⁴¹⁴ Уп. Белић 1972: 204 и Стевановић 1979: 452.

⁴¹⁵ Ивић М. 1958: 149.

⁴¹⁶ „Појам пратилац, тј. појам с именом у инструменталу с предлогом *c(a)*, равноправан је, тако рећи, с појмом који прати, у чијој се заједници јавља, као његов саучесник, односно његов саималац чега“ (Стевановић 1979: 453).

⁴¹⁷ Ивић М. 1954а: 160–161.

Међутим, у овом односу заједнице појмови који бивају сједињени могу, али не морају, задржати одређену самосталност. У том смислу социјативна конструкција ће се употребити само онда када се „оба појма ангажована у вршењу јављају као равноправни партнери у остварењу глаголске радње“.⁴¹⁸ Инструментал у конструкцији с предлогом *c(a)* М. Ивић дели на две основне категорије: „социјативни“ и „псеудосоцијативни“, од којих свака садржи и различите значењске типове.⁴¹⁹

513. Семантичко поље инструментала/општег падежа с предлогом *c(a)* у говору Параћинског Поморавља знатно је шире него у књижевном језику. Ова предлошко-падежна конструкција овде обухвата у испитиваном говору, поред „социјатива“ и „псеудосоцијатива“, у знатној мери и категорију „оруђа“, а и неке друге категорије беспредлошког инструментала могу бити њоме представљене.

514. Међутим, у испитиваном говору није само функција предлога *c* другачија од његове функције у књижевном језику. Најчешћа је веза овог предлога са општим падежом у инструменталној функцији, а неупоредиво је ређа употреба разматраног падежног облика уз тај предлог. Предлог *c* у испитиваном говору има више фонетских ликова: *c, ca, ce, cas* и *ces*, али ће даље у анализи (не и у примерима) бити навођена само основна форма — *c* (нпр. *c + И/ОП*).

515. Овим насловом обухваћени су у даљем излагању „социјативни“ и „псеудосоцијативни“ инструментал, као и категорије беспредлошког инструментала представљене социјативном конструкцијом. У посебном одељку осврнула сам се и на адноминалну употребу инструментала, у намери да на једном месту „окупим“ све случајеве адноминальног инструментала и сагледам обим употребе везе *c + И/ОП* у адноминалној позицији у односу на адвербативну.

⁴¹⁸ Исто, 161.

⁴¹⁹ Исто, 164–194 и 195–210.

„Социјативни“ инструментал

516. Инструменталом „друштва“, тј. социјативом, обележава се однос повезаности два лица при вршењу заједничке акције. Та акција се доживљава као „једна, јединствена радња“ која је, заправо, скуп појединачних вршења „исте акције од стране датих партнера“.⁴²⁰ Независност учесника у акцији најочигледнија је у правом социјативу, када се одређени ентитети појављују као равноправни сарадници (или саучесници) у вршењу дате радње, извођењу дате акције, остваривању дате психофизичке релације.⁴²¹

517. Наводим забележене потврде с конструкцијом *c + И* у значењу „социјатива непосредног типа“, тј. када се „однос друштва јавља непосредно у вези с чином вршења“⁴²² радње: сад скоро разговарала *са синем* (Стуб), мношто добро *са народом* сарађивао (Раш); *са снајом* да се замерим (Пот); били смо у заједници *саз дјеверима* (Мир).

518. У грађи се нашло доста потврда за конструкцију *c + ОП* у инструменталној функцији са значењем „социјатива непосредног типа“:

Са свакога човека фуњара знам да се разговара (Пот), *сас мјежа* смо се лепо слагали (Тек), он се поздрави *саз братом* (Мир), упозна се *с ђога мјега унука* (Свој), *с мјега сина* се ђне пријатељи (Свој), скоро сам причала тоб *са сином* (Леб), ми смо *с ђома* договорили (Тек);

ђне се помиримо *са ћерку* (Сик), *с мајку* се ће поздравиш (Мир), ел тако се поздравља *с ћрнју* (Мир), а *сас учитељку* се познавам (ДМ), ја још мало *с ђум жену* поразговара (Стуб), ја примиш *с мје сестре снају* (Леб), тоб види *с куму* (Леб), а што сам се

⁴²⁰ Исто, 165. Овде треба навести и да „однос друштва обавезно претпоставља истоветност у времену и начину — пратилачким моментима глаголске радње — за оба учесника у остварењу дате акције“ (Исто, 164).

⁴²¹ Стевановић 1979: 453.

⁴²² Ивић М. 1954а: 165. За социјативни однос непосредног типа „потребно је да сама акција буде такве природе да она као једна јединствена радња захтева два партнера који ће је остварити и који ће се на основу вршења саме те радње повезати односом друштва“ (Исто, 165).

слагала се зашто (Дав), са Сању како се слажемо (Изв), договори се он з деду (Леб), разговарајмо с Тому мало (Стуб), са Сају се разговарају (Тек);

уговоре сас јарговци (Бош), па после с мушине грли се (Леб), разговарају саз дечу (ДМ).

519. Карактеристични су примери с везом *c + ОП м. инструментала* уз глагол *наћи се* у значењу „срести се (с неким)“: *нађе се с момка* (Клач), *нађем се* опет *са једног његовог кума* (Раш), ја се *нађем с једнога Јоћчанина* (Треш), налазимо се *с момци* (Клач).

520. Овде бележим и пример: али ћона научила *с то друјштво* (Раш), са значењем „она је навикла да се дружи с тим људима“, који се може трансформисати и у предлошку конструкцију са акузативом: *она је навикла на то друштво*. Као примере за социјативну конструкцију (са општим падежним обликом) уз глагол *дружити се* наводим следеће: тако се *с неко друјштво* подуватио (Стуб), он јшо мало *с лоше друјштво* (Чеп). Ови се примери могу сматрати идиоматизованим обртима (уп. *ухваћити се с лошим друштвом*).

521. Посебно наводим примере са социјативном конструкцијом *c + ОП м. инструменталног облика* уз глаголе „негативног друштвеног односа“:

З дёвера се никад не би посвадила (Мир); свекар се покарао *са свекрву* (ДМ), још сам се ја с једну јешрву покараља (Клач); па се посвадио нешто *с онї војници* (Пл), *са заве* се ћона карапала (Сик), не могу да се з дечу свадам (ДМ).

Тако и: била у свади *сас мђу јешрву* (Чеп).

522. Аблативну значењску нијансу имамо у следећим примерима са синтагматском везом *c + ОП м. инструменталног облика*:

Се делим *са сина*, таман посо (Мир), раздвоји се *сес мұжса* (ДМ); није се разбрачио *са шұрву жәнү* (Клач); одвојен *сез дечу* (ДМ), поделили се *сез дечу* (Др), оправсти се *саз дечу* (Свој).

Примери из грађе потврђују мишљење М. Ивић да је употреба социјатива уз глаголе овог типа „расширенија него што се

обично мисли“.⁴²³ У овим је конструкцијама могућа равноправна употреба генитива (в. т. 127) и инструментала.

523. У наредним примерима се у „дубинској структури“ исказа подразумева пријев *једнак* (по годинама), одн. именица *йар/врињак*. Овде је реч о социјативној конструкцији којом се успоставља известан однос, веза између два ентитета преко особине као манифестанта одређене релације установљене међу њима: он ми *сас мәјега Гóру* (Чеп), један (је) з *Дóбру*, један с *Ráду* (Раш), њојна ћерка *саз Дўшицу*, мү *снàу* (Леб), *саз баба-Вўкину* *майку* моя свекрва (Раш).

524. Располажем и потврдама за синтагматску везу *c + И* са значењем „социјатива посредног типа“, тј. када контакт између два актера бива „успостављен независно од глаголске радње, тако да се, управо као последица тог успостављеног контакта, и остварење датих радњи од стране датих партнера конципује као једно јединствено вршење“:⁴²⁴

Они *са спријечем* бýли (Буљ);

био нёки Ќебрад *са жёном* тý (Пл), нёки пут ђиду заедно *са жёном* (Дав), *са свекрвом* сам млоѓо лепо прoшla (ДВ);

вако ђашле *са мәмцима* (Шав), отишао *са Нéмцима* (Раш), он ближе *с крајем* ђиде (Шав), сео у кафáну тाम с нёким луѓдима (Мир), ел сам ђашла з *децама* (Буљ), бëгала сам з *децама* (Буљ), навикла сам тó з *децама* (Изв), јá сам *саз децама* патила (Чеп).

Овде наводим и пример: кат се пороѓи *сас Љубишиом* (Чеп), где заправо имамо објекат (*кад је родила Љубишу*) употребљен у функцији „друштва“.

525. Наводим део многобројних потврда из сакупљене грађе за везу *c + ОП* у инструменталној функцији и са значењем „социјатива посредног типа“:

Йдемо мї *сас мәјега човёка* (Треш), јá ђидем на орање *са чо-вёка* (ДМ), живёла с *шёга ђрвога човёка* (ДМ), *са човёка* сам озидала (Стуб), да посадим тај кукуруз *са човёка* (Леб), таман ђиде *сас мўжса* (Треш), долазила једна жёна с *мўжса* (Треш), љен пâ

⁴²³ Ивић М. 1954а: 172–173.

⁴²⁴ Исто, 165.

муж радио с моя га мужса (Мир), ја сам после сам с мужса била (Дав), он дошо с његовога једнога друга (Дав), ту си сас твога друга (ДМ), и ја тиднем сес овога сина (Стуб), па са сина седнеш у кафани (Леб), тунак седи (= борави) се сина (Изв), остала са сина туна (Клач), живео сас њеног сина (Шав), возим се са сина на трактор (Леб), ради с моя га сина (Треш), живела сес тога стварца (Стуб), ја сам са стварца била (Свој), исто сам са стварца боравила (Клач), кат сам био з братом (Треш), овце чували с једнога мојега братма (ДМ), ја отерам овце са братма стварега (Леб), украдем с моя га братма от стрица (Треш), па с моя га братма скријем (Треш), седела сам сас њега и сас кума (ДМ), купи лимузину с ђца (Мир), онда смо ми копали са ђца (Мир);

посе сам ишла с једну жењу (Бош), дошо из Београд са жењу (Треш), ишли смо пада снају (Леб), с његову сестиру ишо (Раш), а ја сам с његову сестиру живела лепо (Сик), ја сам брала кукуруз с моя сестру (Заб), ја седим (= боравим) сас мү сестру (Треш), и иде з девојку на Грзу (Мир), ћу ја да дођем з девојку кој тёб (Пл), иду другарице с мажку (Мир), и сас мажку он возио младу (Треш), па ће д-јемо овде с једну комијку (Леб), бегам с тү херку (ДМ), купље са свекчу дете (ДМ), па са снајку шеташ (Леб), наглас певамо с тү другарицу (Пот), кат сез Брану била (ДМ), били смо и са Славицу (Изв), ми смо лепо с тү Грозду живели (Шав), па отиднем сас овү Милку (Буль), е тако спавам с младожењу (Буль), нен спава с младожењу (Сик), с младожењу се лежа (Дав), тад био сес јуку у планину (Пл), ми смо остале мали саз деду (Буль), сес тога деду смо живели (Буль);

саз деше да јдеш на аутобус (Свој), з деше се јграмо (Леб), а она се јгра сас маче (Сик),⁴²⁵ ја сам био тамо с неко другаштво маде (Мир), сас његово другство јшо (ДМ), он напред сас неко другаштво отишо (Мир), био сас овд девојче (Бош);

⁴²⁵ У наведена два примера имамо глагол *играти се* као реципрочни, несумњиво са социјативним значењем. О разлици између примера типа *игра се са својим другом* и *игра се девојачким срцем* в. Стевановић 1937: 311. О томе и о све чешћој употреби социјативне конструкције у примерима другог типа в. Ивић М. 1954а: 209. У вези са овим питањем треба погледати и текст С. Бабића о инструменталу на граници средства и друштва (Babić 1988–1989).

јā остāнем с тāй мōмци (Леб), јēдан кōмшија отишо с тар-
тизáни (Пл), она бýла са тāй ајдýци (ДМ), сâд не жíве с родиш-
љи (Мир), дýгне се на бýну с онý йослодáвци (Буль), освëтлëо ов-
денак саз Београђани (Треш), ѯдем сез другáрице (Мир), и єклам
сас мðе другáрице (Шав), слíка се с кùварице (Леб), чували смо
ðвце сас мðе вакô другáрице (Сик), бëгам јā напрëд с онê ðeџе
(Леб), јā с мû дëцу бëгам (ДМ), и тâмо борâвимо саз дëцу (Клач).

526. У примерима које ћу даље навести имамо употребу инструментала/општег падежа у инструменталној функцији с предлогом *с* у значењу „оруђа“/средства којим се обавља неки важан (пољопривредни) посао. Одговарајућим падежним обликом је у овом случају обележено „живо“, тј. нека домаћа животиња, те је он замењен социјативном конструкцијом „с обзиром на моменат друштва који се заиста могао у датој ситуацији схватити као присутан“.426 Уз глагол кретања типа *иhi* подразумева се у овим примерима и један „додатак“ кога нема на површинском нивоу исказа: *идемо сас коњи* → *идемо да оремо/да дрља- чимо/да возимо сено с коњима*:

- Орâло се *саз говëдима* (Заб), ѡремо з *говëдима* (Заб);
- Йдемо *сас кôњи* у кôла (Треш), д-їде *сас кôњи* за резá- нац (Шав), *с волôви* ѹшли (ДМ);
- прê смо ѹшли *сас крâве* (Треш), кад би дошо и *с крâве* (Бус), па ѹшла сам *сас крâве* (Шав), побрëмо сес *крâве* (Сик), кад се орâло *сас крâве* (Раш);
- нис поље ѹдеш *са стôку*, з *говëду* (ДМ), шпáртамо з *говëду* (Сик), извукûју кâmен овâмо *сез говëду* (Чеп).

527. У сабраној грађи из Параћинског Поморавља заступљени су и примери са синтагмом *с + ОП* уместо инструментала, с посебним значењем „нетипичних конструкција заснованих на односу друштва“: такô се тô догодилô *с шôга Рûса* (Шав), штâ бêше *сас онâj крёвей* (Треш), штâ ју бî *сес тû глáву* (Бош), де- шâва ми се *с шô дёйле* кôда (= доста, пуно тога) (Леб). Исп. и: не вâља *сес тûвû нेरку* нîшта (ДМ).

426 Ивић 1954а: 223. У вези са овим уп. и Babić 1988–1989: 5.

За све примере из овог става може се везати следећа констатација М. Ивић: „У системи с употребом социјативне конструкције уз глаголе типа *чинити* стоји и употреба исте конструкције уз глаголе типа *догодити се, збити се*, односно уз *бити* у значењу *догодити се, збити се*. Према *шта се учинило с њим* добили смо и *шта се догодило с њим* односно *шта је с њим*“.⁴²⁷ У том смислу пример: не вља *сес јаву ћерку* ништа већ и не говори о неком правом дешавању, него о стању у коме се дотична особа налази, односно, за дотичну особу се констатује да је у лошем стању.

528. Посебно наводим пример: шта урадео он *сас мѹ све-кѹву* (Треш), у коме је реч о једнострano усмереној намени која се остварује на релацији агенс → пацијенс — конкретизован социјативном конструкцијом. М. Ивић сматра да се употреба социјативне конструкције уз глаголе овог типа заснива на „*крњем социјативном односу*“,⁴²⁸ јер је појам у инструменталу обухваћен радњом у објекатском смислу.

529. Конструкција *c + ОП м. инструментала* са значењем „неправог социјатива“,⁴²⁹ где се не ради о правом, већ о привидном односу „*друштва*“, заступљена је у примерима:

Што смо варилли *са зејтиин* (ручак) (Клач), он испржи *с лука* зеље (Клач), *сас јрәзи-лук* упржимо (Пот), обаримо онако старински *са сô* (Леб);

па се пржи *сес юб месо* (Стуб);

тô туримо *с jája* (Клач), и тесто сам замесила *с jája* (Мир), *с јајца* замесимо тврдо (Клач), дала знак да је постигла *саз дарови* (Чеп), кад наместиш кревети *с юй Ѯилими* (Пот).

530. За једну посебну социјативну категорију — категорију „целине“ — забележила сам свега два примера: извела ми се квочка *сас юлићи* (Чеп), пролази учитељка *са ѡаџи* (Сик). У је-

⁴²⁷ Исто, 176–177.

⁴²⁸ Ивић М. 1954а: 175.

⁴²⁹ „Овде је, објективно посматрано, социјативни однос једностран... с обзиром на то да уствари само субјекат остварује акцију социјативног типа“ (Ивић М. 1954а: 183).

динственој „целини“ овога типа постоји један главни актер и други, споредни актери који, такође, учествују у вршењу одређене акције.

Ова категорија разликује се од инструментала „друштва“; лица која се налазе у овом односу „иступају као једно“, али „на основу тога што је [...] једно лице [...] везано уз друго готово као саставни део његов“⁴³⁰ — констатовала је за савремени књижевни језик М. Ивић.

„Псеудосоцијативни“ инструментал

531. На размеђу „социјативне“ и „псеудосоцијативне“ категорије налази се категорија која их повезује, а чине је примери у којима се између извесног појма/предмета и вршиоца радње успоставља у тренутку вршења радње однос јединства у просторном смислу, дакле „привидно социјативни“ однос. Наиме, изгледа као да дати појам постаје пратилац агенса (у виду допуне) и да на тај начин скупа с њим учествује у вршењу неке одређене радње.⁴³¹

532. У грађи из говора Парадинског Поморавља нашли су се и примери у којима су „привидно социјативне“ ситуације представљене предлошко-падежном синтагмом *c + ОП* са инструменталном функцијом:

Ўвечер пола е сез б дњак (Пл), с он   брик (иде) от к ће до к ће (Пл), кат се д да изм кне сас  рѹш (Чеп);

а он  ч ка т мо з б йину (ДМ), па он сас  рмонику  де (Треш), а Рада у р в сас он   ушку (Раш), оно са св   икву једн  п дне (Леб);

није б ло д-њеш т  сас ш льче (Раш),  деш сас ибр че (Пот);

с он   аниш  дем (Раш), оно  де пол ко сас  айч (Свој), не м же се  де сас  йел (Дав), укачим се на столицу с на ва (Буљ).

⁴³⁰ Исто, 185.

⁴³¹ Исто, 183–184, 203–204.

533. „Псеудосоцијативна“ категорија инструментала „обухвата све оне типове код којих је појам обележен социјативном конструкцијом у извесном смислу подређен у односу на појам с којим је у заједници претстављајући његову допуну, односно одредбу, привременог или сталног карактера“.⁴³² И у овом случају су два појма у заједници повезана месно и временски. „Псеудосоцијативну“ категорију поделила је М. Ивић на два типа: на „пратилачки инструментал“ и на „инструментал карактеристичне појединости“.⁴³³

534. У мојој грађи нашли су се следећи примери с конструкцијом *c + И/ОП* типа „пратилачког инструментала“:

- Дѣда са ѹесмом ђде кѹни (Раш);
- Сас овако знáње не мòже да се прôђе (ДВ); завршio бсми разред з двојке (Мир).

У првом примеру се „пратилачким инструменталом“ обележава именица која на одређени начин представља околности у којима се дата акција остварује (ћева док иде кући, иде с ѹесмом, тј. певајући).

535. Забележени примери који садрже синтагму *c + И/ОП* за категорију „карактеристичне појединости“, са значењем сталне или привремене квалитативне именичке одредбе, могу се разврстати у четири подгрупе.

а) Примери у којима се социјативном конструкцијом *c + ОП* означава „известан орган датог лица који се у тренутку вршења глаголске радње налази у одређеном стању, који носи одређену особину“:⁴³⁴

Довѣо девојку *са стомак* (Сик); дошо је *са разбивену главу* (ДМ), на гусањ *сас ону дугачку шиљу* (Раш), дође *сас ћу стомачину* (Дав); живѣо *сес ћа љубића* (Бош).

У првом примеру имамо ОП у инструменталној функцији без одредбе — да обележи интегрални део појма субјекта. Пошто је реч о интегралном делу који у датом моменту представља најкарактеристичнији део одређеног појма, одредба је испусти-

⁴³² Исто, 160.

⁴³³ Исто, 195–210.

⁴³⁴ Исто, 200–201.

ва,⁴³⁵ а у семантичку структуру конструкције оваквог типа „утиснут“ је квалификатив — у овом случају придев *велики* (реч је, наравно, о трудној девојци).

У примеру у коме синтагма са инструменталном функцијом — *сас ону дугачку шију* има карактер одредбе, тј. где имамо карактеристику која се везује за интегрални део појма субјекта, теоријски би се могао као падежни синоним употребити квалитативни Г, јер је реч о откривању „особине карактеристичне за саму дату целину“.⁴³⁶ Међутим, у овом се говору, као што је већ раније помињано, значења квалитативног генитива, као средства којим се такође обележава семантичка категорија „карактеристичне појединости“, могу изразити само аналитичком конструкцијом *предлог + ОП* у инструменталној функцији.⁴³⁷

У четвртом и петом примеру је уз ОП у инструменталној функцији присутан индикатор *ши* са значењем „таква“; међутим, у првом случају сам аугментативни лик именице довољно је информативан, док се у другом случају на дубинском нивоу исказа подразумева квалификатив *болесна* (*шлућа*).

б) Примери у којима се социјативном конструкцијом *c + ОП* обележава неки појам „који припада датоме лицу, који дато лице уз себе има, тако да присуство тога појма употпуњује претставу о датом лицу“:⁴³⁸ да ће *с ћрâну кошљу* (ДМ), вұ девојку с *овâ лéйа манýсýра* (= огрлица) (Пл). Ове синтагме са инструменталном функцијом садрже и детерминатор појма/предмета који, везан за одређену личност, с њом чини целину.

в) Примери у којима је социјативном конструкцијом *c + И/ОП* представљен појам/предмет који са основним појмом/предметом „стоји у односу целине као његов саставни део“:⁴³⁹

⁴³⁵ „С обзиром на овај моменат извесне аутономије, присуство кавке атрибутске одредбе не поставља се као обавезан услов за употребу инструменталне конструкције“ (Ивић М. 1956: 267).

⁴³⁶ Ивић М. 1954а: 205.

⁴³⁷ Више о односу квалитативног инструментала и квалитативног генитива, као и о обавезној детерминацији квалификативног типа уп. Ивић М. 1954а: 204–205; Ивић М. 1956; Ивић М. 1959: 155–157; Ивић М. 1983: 179–196; Стевановић 1979: 456–459; Кончаревић 1989.

⁴³⁸ Ивић М. 1954а: 203.

⁴³⁹ Исто, 206.

— Пите *сас күйүсом* (Др); трајки кожүче *са вүном* (Мир); паприкаш *сас месом* (Сик);

— Старынска күнга *са үрәй* (Треш), чорба *с кромийр* (Мир), гибаница *с йиринач* (Дав), гибаница *са шөхер* (Дав), фына проя *са сүра тө* (Треш);

кад мётнеш күпүс *сес расоницу* (Сик);

тә стәре күнге *с шүй ڈماчи* (Стуб), онә таңйир *с колачи* извәди (Леб), пите *сас ораси* (Др).

У грађи је ово најбројнији значењски тип из категорије „карактеристичне појединості“.⁴⁴⁰

г) Примери са социјативном конструкцијом *с + ОП* која носи као нарочито наглашену семантичку одлику значење „имајући“:⁴⁴¹ срећна сам била *сас мүжса* (Чеп), нек ўмре *сас нöзгы* (Бош), ја *с наочари* мәлә боље вیدим (Леб). Чини се да је у овим примерима изразита опозитивност значења посесије према потенцијалној конструкцији *без + Г.*

536. Само у једном примеру из категорије „пратилачког инструментала“ (*са йесмом* иде) и у три примера из категорије „карактеристичне појединості“ (пите *сас күйүсом*, кожуче *са вүном*, паприкаш *сас месом*) забележен је облик инструментала. Сви остали примери су са обликом општег падежа у функцији „псеудосоцијативног“ инструментала.

Адноминални инструментал

537. У говору Парадинског Поморавља конструкција *с + И/ОП* ређе се јавља уз именицу или приdev као управну реч, а далеко чешће уз глагол.

Највећи број примера адноминалног инструментала, тј. општег падежа у инструменталној функцији, већ је разматран у оквиру представљених категорија „социјативног“ и „псеудосоцијативног“ инструментала. Изузетну позицију у овом случају заузима значењска категорија „карактеристичне појединості“,

⁴⁴⁰ О томе да су и у савременом књижевном језику примери овог типа веома чести в. Ивић М. 1954а: 205–206.

⁴⁴¹ Више о овој врсти инструментала „карактеристичне појединості“ в. Ивић М. 1954а: 207–208.

где су готово сви примери са адноминално употребљеном социјативном конструкцијом (в. т. 535). Затим, у оба примера која припадају категорији „целине“ имамо адноминалну употребу социјативне конструкције (в. т. 530), а такав је случај и код „социјатива непосредног типа“ уз приdev *једнак* (в. т. 523).

538. Овде ћу, пак, издвојити два нарочита типа адноминалних инструменталних синтагми код којих је у питању „облик који је по природи својој такав да носи у себи услове за успостављање социјативне ситуације“:⁴⁴²

- а) ОП у инструменталној функцији за обележавање родбинских односа: мî смо јёдна фамилија *с Мýцy* (Раш); мî смо кўмови *с Мýле* (Раш);
- б) ОП у инструменталној функцији код обележавања еснафског заједништва: ћун је био чувâр *с мðега Ѹца* (Сик), ел бýли колéге *с ъёног мûжса* (Раш).

539. Адноминалну употребу социјативне конструкције (*с* + ОП у инструменталној функцији) забележила сам и уз приdev *йун*, чија се допуна може остварити и на други начин (нпр. шîше *йûно ракîу*, уп. т. 96): пûно бûре *с вðду* (Сик); гла́ва му пûна *с вð-шке* (ДМ), пûн је *с ѻаре* (ДМ).

540. Инструментална форма у адноминалној употреби нашла се у само неколико примера из значењске категорије „карактеристичне појединости“ (уп. т. 535в). У свим осталим примерима налази се ОП у инструменталној функцији.

*Категорије беспредлошког инструментала
представљене социјативном конструкцијом*

541. „Нови принцип увођења предлога *с* као морфолошког знака [...] предвиђа појаву *с* и у оним случајевима кад је заједница између два појма такве природе да један ближе одређује други, да претставља његов саставни део.“⁴⁴³ М. Ивић сматра да је

⁴⁴² Ивић М. 1954а: 254.

⁴⁴³ Исто, 221–222.

управо овај принцип ослободио простор за ширење социјативног предлога у многе области инструментала.

542. Више категорија беспредлошког инструментала, које се јављају у говору Параћинског Поморавља, захваћено је, као што смо видели, продирањем социјативне конструкције. Дакле, пореметили су се синтаксички односи слободне употребе овог падежа и предлошке конструкције са *c(a)/ce/cac/cec*.

543. У највећем броју примера социјативна конструкција (*c + И/c + ОП м. инструментала*) користи се у оквиру категорије „оруђа“ са „спроводничком“ функцијом. Најпре издавајам примере са инструменталним падежним обликом у овој функцији:

Гурно вако с рујком (Заб), ми збирајмо с ложицом (Клач), и вежу са меканом штараном (Мир), муља се с оном мулјачом (Мир);

доста смо копали с мошукема, бећ плуга (Сик), уводи у нити сас ћрситима (Заб), један човек ми с очима (показује) да јдем (Мир).

У примеру: напуни ћба корита са оним корењем (Мир) реч је о посебном типу „спроводничке“ категорије.

544. Овде спадају и примери у којима се социјативна конструкција (*c + И*) користи за означавање превозних средстава помоћу којих, тиме што су на њима лоцирана, дата лица остварују одређену радњу:

А ја грабим сас шракшорем (Бош), с камионем отишли (Свој), са авионем сам ишла (Стуб);

човек јде с колима одгроје (Пот), и јдем с колима (Буљ), долази он с колима (Бус), он ишо сас колима (Шав), с колима ишо (ДВ), неки ишо с колима (Стуб), ишли с колима (ДМ), није мого д-је с колима, з говедима (ДМ), пођите с колима (ДМ), да ју превезу сас колима (ДМ), носе људи само с колима (Заб).

545. Посебно ћу издвојити примере са синтагматском везом *c + ОП м. инструментала* у категорији „оруђа“ с функцијом „спроводника“:

И вежу га с конойац (Раш), жњели смо се срби (Сик), она га смакне сас онай нобж (Мир), па с онама каншар да ју ударим (Мир),

с лâкаш бришем тâблицу (ДВ), тâm нам увâте *са ىрнац* рîбу (Др), па *саз бûлдожер* ги затрпâвају (Треш), јâ га покрîјем *с јâстук* (Мир), израчуњâм *сас мòу ѫамеи* (Пот);

мâјка ме гâја *с моїйку* (Сик), ѹдеш *с моїйку* да кôпаш (Треш), и јâ *с лойдашу туром* (Стуб), *с онû ложици* (= кашика) онô му провали (ДМ), мâти ће ме убîје свê *сас шољагу* (Треш), да те убîјем *са секиру* (Изв), пребрîшеш *с крýу* (Пот), онâj *са сёјалици* посадио (Тек), Ѹна увôди у бôдо (= део разбоја) *сес ѹглу ѹлештићку* (Заб), убодéу га *сас ѹглу* (ДВ), мî мेरимо *сас нôгу* (ДМ);

па ме гâја *с онô блâйшо* (Мир), па га гâђне *са сиолîче* (ДВ), да не (= нас) бîје одозгôре *сас нêко дрво* (Пот), лûпа *с онô њино сîшто* (Треш), покрîва *се Ѯебе* (Бош), па попрскам зёмљу *с нêко вркче* (Мир);

ранîје се з *дрвени ѹлûгови орало* (ДМ), вâдили *саз бâгери* пésак (Треш), јёдни сâде *с онû кóчиhi* (Треш), изувîјаш *с ѹрсти*, нêма *са чуњак* (Пот), и бîјемо *с камёне* (ДМ), гûрамо *сас шојаге* (Треш), *с онê кûке вâде* (Треш), рîта снêг *сас нôге* (Треш), косîли смо *с кôсе* (Сик), плетём *с вёлике ѹгле* нêшто (Шав), жёне трљâле *с нêка вршёна* (Мир), што гôд вîдо *с његôви ôчи* (Тек), тô сам јâ чула *с мòи ѹши* (Пот); дотेram *с колица* (Треш), немô да клопкаш *с шâ врâша* (Бош).

546. У грађи су се нашли и примери са социјативном конструкцијом *с + ОП м. инструментала*, који се могу сврстати у посебан тип „спроводничке“ категорије, тј. они у којима је реч о „неопходном материјалу“⁴⁴⁴ за реализацију одређене радње:

Мбра да је *са зéјшин* намâзала (Чеп), измâжемо ју *с мâс* (Пот), напûни чамац *с кукûруз* (Раш), покрîје се *са жâр* погâча (Дав);

љонац налијемо *саз дрûгу вôду* (Треш), Ѹни ју пâре *с нêку врûђу вôду* (Чеп), па *с фâрбу* офâрбамо тунâка (Клач), кôсу офâрбали *с орôвину* (Пот), *са шишâрку* затвôreno (Треш), посишеш *са сîра* (Пот);

подмëтёш з *брашњо* (Пот);

па *се ѹушке* напûнимо слâмарице (Дав).

⁴⁴⁴ Исто, 19.

547. Превозна средства/оруђа помоћу којих се реализује одговарајућа акција означавају се предлошко-падежном синтагмом *c + ОП м. инструментала*:

Јдемо *сас јаракшор* (Треш), *сас јаракшор* тāм однēли сēно (Леб), и ће превеземо *с јаракшор* (Тек), тū прелазе *с јаракшор* (Раш), а *с куј јауобус* (Креж), нисам јшла *с јауобус* (Леб), *сас јауобус* д-јдеш (Тек), рāди *с камион* (ДМ), он дође *с камион* (Свој), одма *с камион* оду (Тек), дођоше ћни *с онā мотшор* (Пл), и мī *сас воз* одемо (Тек), *с авиони* ги бाञу ђубре (Треш);

гурамо *саз бицуклу* грđаже (Треш), да јде нēки дāн з *бицуклу* (Леб);

нēки пут јде *сас кола* (Треш), продужио пос *с кола* (Шав), мī смо отишли *с кола* (Леб), ћни *с кола* пролазе (Леб), *сас кола* ће да јдемо (Тек), јшто сад *с кола* наша (Изв).

548. Оруђник с функцијом „омогућивача“ такође може бити представљен социјативном конструкцијом *c + ОП* уместо инструментала:

Наплетēм као *с колац* (Мир);

ложи се *са сламу* (Леб), да пiје *с онu чашу* воду (Сик), па *се сициму* (= узица од конопље) испрēдēм (Пл);

па после *с љeтиво* окољо уплётено (Клач), *сес ибриче* ју запоји (Заб);

и *сас кашике* смо јели (Треш), *саз дрвeћe* ложили вāтре (Треш), накити се *с јаркe* грана (Клач).

549. Конструкцију *c + ОП м. инструментала* налазимо и у категорији „носиоца стања“: народ се бāвио *сес юльојривреду* (Бош), вiше народ се бāвио *се стiоку* тū (Бош); он се бāвио *сес јарговину* (Бош); и *са имање* се бāве (Дав).

У свим овим примерима имамо изразито објекатску предлошко-падежну конструкцију са инструменталном функцијом уз глагол *бавити се*.

550. Посебно ћу навести групу примера с глаголом *радити* као управном речју у падежној синтагми: ел *са јакови* рāдиш (Буљ), он рāди *сес књиге* (Бош), рāдили у їадње врёме *сес јелити* (Бош), *с каниће* рāдила (Шав).

У наведеним примерима глагол *ради*⁴⁴⁴ уз конструкцију социјативни предлог + ОП м. инструментала има значење „трговати нечим“/„имати нешто као предмет трговине“, па је стога у овом случају дошло до, условно речено, неусклађености форме и садржаја, тј. до исправне употребе социјативне предлошке конструкције са значењем једне категорије беспредлошког инструментала, са изразито објекатском службом именичке лексеме.

У примеру: *рдио с тргдвину* (Дав) имамо, заправо, само декомпоновани предикат *тргова*⁴⁴⁵. Овде се може додати и пример: ћона млекарјла била *сас млеко* (Шав).

551. Предлог *с* + ОП уместо инструментала у категорији „предикативни инструментал“ имамо у примерима: не смеш га поменеш *с његово право име* (ДМ), називље га *се свакака имена* (Свој).

552. За „инструментал пасивних конструкција“ нисам забележила ниједан пример са слободним инструменталом, али су се у материјалу нашла четири примера са социјативном конструкцијом. У првом примеру срећемо множински облик инструментала, док се у преостала три примера нашао уз предлог *с* општи падежни облик: сламарице пљуњене *са шумкама* (Мир); тоб већ затрпано *с кишу*, з блајто (Бус), па напленихи *сас илешиво* (Чеп), накићени *сас ону ћлену* и з беле ћаршију и *сас цвѣће* (Клач).

Сви цитирани примери садрже И/ОП у пасивним конструкцијама с функцијом „спроводника“ или „омогућивача“ вршења дате радње.⁴⁴⁵ Тако се ова категорија додирује са основним значењем инструментала у ужем смислу, јер су појмови „оруђа“ у функцији активног инструментала пасивних конструкција.⁴⁴⁶ У том смислу И у пасивним конструкцијама не мора се сматрати посебном категоријом.

У примеру: тоб већ затрпано *с кишу*, з блајто може се говорити о употреби општег падежа са инструменталном функцијом објекатског типа, јер је реч о природној појави која самостално де-

⁴⁴⁵ „У инструменталу стоји име предмета који је вољом, чак и акцијом другога, изазвао дотични процес и где је [...] тај предмет, иако изазивач, у ствари средство за вршење процеса“ (Стевановић 1979: 445).

⁴⁴⁶ В. Ивић М. 1954а: 54–68.

лује.⁴⁴⁷ Међутим, та самосталност је условна, зато што се појмови природних елемената не морају увек доживљавати у функцији вршиоца радње, већ могу имати и „спроводничку“ функцију.⁴⁴⁸

И у књижевном језику И у пасивним конструкцијама обично има функцију „спроводника вршења“ или „изазивача стања“.⁴⁴⁹ Стога се у већини случајева не може сматрати живим И пасивних конструкција као категорија којом се обележавају „самоактивна“ бића.⁴⁵⁰ Додуше, у новије време има примера „поднављања“ инструментала у пасивним конструкцијама, али у другим, неагенсним функцијама.⁴⁵¹

*

553. Експанзивност социјативне конструкције присутна је одавно и у српском књижевном језику⁴⁵² и у многим народним говорима. М. Ивић је у вези са овим проблемом, између остalog, написала: „Има међутим дијалеката код којих је управо у току замена самог спроводничког инструментала конструкцијом са *c (сечем с ножем, котам с мојиком и сл.)*. Такви су напр.: говори Источне

⁴⁴⁷, „Има примера са субјектом у облику инструментала имена као кве несвесне спољне силе, која је творац процеса означеног одговарајућим глаголом“ (Стевановић 1979: 444).

⁴⁴⁸ В. Ивић М. 1954а: 65.

⁴⁴⁹ Исто, 67.

⁴⁵⁰ Ивић М. 1954а: 56 и Стевановић 1979: 444.

⁴⁵¹ В. Танасић 1993.

⁴⁵², „Уствари нови принцип употребе социјативног предлога, који се све више заопштава не само у савременом српскохрватском него и у осталим словенским језицима, отвара сам по себи пут морфолошком изједначавању социјатива и основне категорије инструментала без предлога — инструментала 'оруђа'" (Ивић М. 1954а: 229). Тако ће се социјативни предлог „убацивати“ у све синтагме с лабавијом везом „између субјекта и датога појма у том смислу да не иступају као једно у функцији вршиоца“ (Исто, 222). Развојне фазе ширења употребе социјативног предлога обrazложене су у студији М. Ивић о инструменталу (Исто, 232–235), која сматра да је страни утицај само потпомогао склоност нашег језика ка означавању инструментала „оруђа“ социјативном конструкцијом. О свему овоме уп. и мишљење М. Стевановића, изложено у више радова (Стевановић 1937, Стевановић 1950б, Стевановић 1984–1985). Такође, уп. и став А. Белића у вези са овим проблемом (Белић 1972: 205).

Црне Горе, херцеговачки говори, посавски говори, војвођански говори (банатски, бачвански, сремски) и косовско-ресавски дијалекат. Треба истаћи да у овим говорима замена инструментала социјативном конструкцијом још није доследно спроведена.“⁴⁵³

554. Дијалекатска грађа с терена Парадинског Поморавља садржи многобројне примере употребе предлошко-падежне конструкције *c + И/ОП* у социјативном (подразумевам и псевдо-социјативном) значењу и они се, семантички, уклапају у „мрежу“ различитих типова социјативног инструментала у књижевном језику. Међутим, синтаксички посматрано, у великом је отколину ситуација у испитиваном говору у односу на тај језик, па чак и у односу на неке друге косовско-ресавске говоре. Наиме, у највећем броју примера и код свих подврста социјатива дошло је до истискивања инструменталне форме од стране општег падежног облика. Општи падеж је у великому броју случајева истиснуо из социјативне конструкције облик инструментала и у примерима са социјативом као ознаком „оруђа“ и ознаком још неких категорија беспредлошког инструментала.

555. У говору Парадинског Поморавља свакако се не може говорити о потпуном уклањању морфолошке разлике између социјатива и инструментала у корист оног првог, али је у знатној мери дошло до формалног преклапања и употребе конструкције с предлогом *c* као средства изражавања и инструменталних и социјативних значења.

556. Готово је двоструко већи број примера из сакупљене грађе у којима функцију „спроводника“ врши неки интегрални део (орган) носиоца акције, који је обележен инструменталом/општим падежом с предлогом, него оних у којима је појам — орган са „спроводничком“ функцијом обележен инструменталом без предлога. Моји примери показују бројни однос („скоро“) 2 : 1.

Стање у истраживаном говору у вези са употребом социјативне конструкције која у великој мери истискује беспредлошки

⁴⁵³ Ивић М. 1954а: 227–228.

И „оруђа“ не потврђује тенденцију коју је уочила М. Ивић,⁴⁵⁴ и која је потврђена у неким народним говорима,⁴⁵⁵ да се „спроводнички“ И, уколико обележава саставни део (тј. неки орган) вршиоца радње, помоћу кога се та радња реализује, чешће јавља без предлога. Сматрам да је „неотпорност“ ових случајева у овдашњем говору, а за које је претпостављено да су морали бити најотпорнији пред уливом социјативне конструкције, у непосредној вези с продором општег падежног облика у конструкцији са *c* на рачун инструментала, те да се онда предлог *c* тим лакше почевати и уз И.

557. Примери с предлогом *c*, забележени у описима других косовско-ресавских говора, нису, нажалост, довољно бројни да би се на њима могли изградити поуздані закључци којима би се дефинисао однос говора који сам испитивала према тим говорима. А. Собольев је забележио да се основна тенденција развоја социјативног инструментала у косовско-ресавским говорима рачва у два паралелна тока: први, у коме наилазимо на „формальное совпадение в единой конструкции с предлогом С средств выражения орудийного и социативного значений“ и други, у коме је актуелно „вытеснение из единой социативно-инструментальной конструкции синтетической формы *Instrumental-a* и её замену *Casus obliquus generalis*.⁴⁵⁶

Ипак, важно је поменути да се у функцији инструментала уз предлог *c* може јавити ОП у говору Лукова,⁴⁵⁷ Мрча⁴⁵⁸ и Трстеника,⁴⁵⁹ а конструкција *c + ОП* често замењује облик инструментала (у отприлике 50% наведених примера — прим. С. Милорадовић) у говору Александровца и Бруса,⁴⁶⁰ Левча⁴⁶¹ и Ресаве.⁴⁶²

⁴⁵⁴ Исто, 229–230.

⁴⁵⁵ Ивић П. / Бошњаковић / Драгин 1997: 348.

⁴⁵⁶ Соболев 1991а: 132.

⁴⁵⁷ Грковић 1968а: 130.

⁴⁵⁸ Радић 1990: 34.

⁴⁵⁹ Јовић 1968: 161.

⁴⁶⁰ Алексић / Вукомановић 1966: 312.

⁴⁶¹ Симић 1980: 111–121.

⁴⁶² Пеџо / Милановић 1963: 305–306.

Предлог с често прати оруђник (И/ОП м. инструментала) у говору Александровца и Бруса,⁴⁶³ Лукова,⁴⁶⁴ Левча⁴⁶⁵ и Ресаве,⁴⁶⁶ док је оруђник неупоредиво чешће у употреби с предлогом него без њега у говору Чумића,⁴⁶⁷ Mrча⁴⁶⁸ и Трстеника.⁴⁶⁹ У говору Радимаца⁴⁷⁰ беспредлошка категорија инструментала „оруђа“ истиснута је у потпуности социјативном конструкцијом.

**Инструментал с предлозима
*под(a), над, пред, међу и за***

558. У српском књижевном језику И у конструкцији с месним предлозима: *под, над, пред, међу и за* исказује место вршења радње индиректним начином, тј. „посредно, именовањем каквог објекта (могуће је и географског), за који се зна где се налази, и одређивањем, помоћу предлога, положаја места радње према том објекту; радња при том може значити како кретање кроз простор, тако и мировање“.⁴⁷¹ Управо због оваквог начина означавања места вршења глаголске радње М. Ивић назива предлозки *И оријентационим* месним падежом, за разлику од локатива, иако оба падежа обележавају „место целог тока остварења датог глаголског значења“.⁴⁷² Такође, треба навести и мишљење З. Тополињске да „in opposition to accusative directional (dynamic) prepositional construction instrumental prepositional constructions express static location“.⁴⁷³

559. Наведене констатације односе се и на употребу предлошког инструментала/општег падежа у говору Параћинског Поморавља. Инструментал, тј. ОП у инструменталној функцији,

⁴⁶³ Алексић / Вукомановић 1966: 313.

⁴⁶⁴ Грковић 1968а: 130.

⁴⁶⁵ Симић 1980: 111–114.

⁴⁶⁶ Пецо / Милановић 1963: 302–329.

⁴⁶⁷ Грковић 1968б: 154.

⁴⁶⁸ Радић 1990: 34.

⁴⁶⁹ Јовић 1968: 169–170.

⁴⁷⁰ Томић 1987: 430.

⁴⁷¹ Ивић М. 1983: 208.

⁴⁷² Ивић М. 1957: 151. Уп. и Ивић М. 1983: 211–213.

⁴⁷³ Тополињска 1999: 88.

употребљава се и у овом говору са свим предлозима који су познати књижевном језику, пре свега у функцији означавања месног односа — односа двеју појава које се повезују према свом положају у датом простору.

Предлог *ПОД(A)*

560. Предлошка дихотомија *йод* — *над*⁴⁷⁴ сачувана је у испитиваном говору, иако број примера знатно претеже у корист првог наведеног предлога. И у односу на остале месне инструменталне предлоге *йод* је најфrekвентнији.

561. Место, односно простор који се налази с доње стране појма у инструменталу, тј. испод овог појма, означава се у српском књижевном језику инструменталом с предлогом *йод*. У говору Парадинског Поморавља најчешће су конструкције *йод* + ОП м. инструментала с типично месним значењем, тј. са значењем „налазити се у простору с доње стране каквог појма или било где ниже у односу на дати појам“:⁴⁷⁵

Онде ми *йош* кдиш промаја (Мир), там *йод* јаши стоећ да ви не кисну (ДВ);

што ћуте (= налазе се) *йода* шуму (ДМ), *йод* луљку змија била (ДМ), а глава нам *йош* йолиџу (Буљ);

виноград што смо имали *йош* село (Раш), ёродром био *йош* само брдо (Греш), негде *йода* дрво кад јмаш лад (Раш);

па били смо и *йош* кдие и *йош* сиђови (Сик).

562. Исти тип просторног односа обележен је следећим примерима у којима се предлошко-падежном конструкцијом *йод* + ОП у инструменталној функцији представља „оцртани“ простор у чијим се границама остварује значење одређеног глагола:

⁴⁷⁴ „У можда најчешћој, а свакако најконкретнијој функцији приложке одредбе, инструментал с предлогом *йод* означава место на супротној страни од онога што се одређује истим овим именским обликом с предлогом *над*“ (Стевановић 1979: 476).

⁴⁷⁵ Мршевић 1973: 212.

Сад јод вењак он њу увјати (ДМ), у двориште још шајтор славимо (Леб), јод ауто-јуј смо нашли (Леб);

он све седи јод јабуку (Бош), лежимо у поток јод јабуку велику (ДМ).

563. И за следећа два примера са синтагматском везом *јод* + ОП примарно је оријентационо значење обележавања места где се нека радња одвија, али је присутна и нијанса значења начина на који се та радња врши. Наиме, ту се ради о традиционалном начину припремања хлеба „под сачем“ или „под црпуљом“:⁴⁷⁶ развијамо кörке и то све још саč (Клач), све јод јкár се месе погаче (Бус).

564. У грађи су се нашли и примери у којима се конструкцијом *јод* + ОП уместо инструментала изражавају околности у којима је неко, одн. под којима се нешто дешава, врши:⁴⁷⁷ ступа туд од Немца још јришисак војска наша (Треш), свуд смо ми били још сирдажу (Треш).

Без обзира на то што је овде реч о некој врсти квалификације дате глаголске радње, предлошко-падежна веза у контексту првог наведеног примера носи и значење узрока у ширем смислу.⁴⁷⁸ Нијанса узрочног значења може се препознати и у примеру: патили смо мuke јод Немци (Сик), где веза *јод* + ОП има примарно темпорално значење које је комбиновано са значењем „околности“.

У свим примерима којима се исказују неке околности може се, заправо, говорити о означавању обухваћености глаголом некога/нечега оним ко је/што је именовано инструменталном конструкцијом. Наиме, у одређеним случајевима постоји однос субординације, подређености, а И/ОП с предлогом *јод* означава појам коме је нешто потчињено, односно у чијој је власти.

⁴⁷⁶ Сач је плехана, а црепуља земљана посуда у облику тепсије у којој се, када се покрије врелим пепелом и жаром, пече хлеб.

⁴⁷⁷ Уп. Вуковић 1966: 79.

⁴⁷⁸ „Околности под којима се што врши, природно је, често условљавају то вршење. То значи да га, у тим случајевима, и проузрокују, па је околности каткад тешко разграничити од услова и узрока под којима се врше управним глаголима означени процеси“ (Стевановић 1979: 478).

565. Навешћу овде и два примера с *иод* + ОП уместо инструментала у усталјеним изразима: да не јумре *иод нђж* (Бош) и ћоно пұца *иод зұби* (Мир). У првом примеру конструкција *иод* + ОП има значење које се може парафразирати употребом зависне темпоралне реченице „док траје операција“.

566. Из прегледаног материјала произилази да за терен Параћинског Поморавља важи констатација: уз предлог *иод* наместо инструментала редовно се појављује ОП у инструменталној функцији.

У погледу значења која може обележити, овај се предлог издваја из групе сродних месних предлога који су у том погледу знатно сиромашнији. На основу наведених примера за предлог *иод* може се закључити да се односи места, које примарно изражавају оријентациони предлози, могу транспоновати у односе: начина, околности, узрока, времена. У тим случајевима неизводљива је супституција предлога *иод* префигираним предлогом *исиод*.⁴⁷⁹

Предлог *НАД*

567. У савременом српском књижевном језику инструменталном синтагмом с предлогом *над* означава се да се неки еентитет или предмет налази с горње стране појма конкретизованог инструменталним падежним обликом или негде више у односу на тај појам. Изнад појма исказаног предлошко-падежном инструменталном синтагмом може се нешто само налазити, може се вршити одређена радња или одвијати неко кретање.

568. У говору Параћинског Поморавља забележила сам примере са овом предлошко-падежном везом у функцији оријентационе одредбе места, са значењем „налазити се више од датог појма“, али само уз стативне глаголе: ливаду ѡимамо тү *наш*

⁴⁷⁹ У вези са овим уп. рад Г. Вуковић (1966: 80–82), у коме ауторка наводи категорије у којима се редовно искључује могућност напоредне употребе „оријентационих“ предлога серије А (са префиксма) и серије Б (без префикса). За „непросторна“ значења, утврђује Г. Вуковић, везује се најчешће само серија Б.

Сисевац (Буљ), тамо ге си заложио, бакрач стоји над ѡгањ (ДМ); једна лесица била над мӯ колибу (Клач); тô код онê продâвнице над онô ћошe (Бош).

569. У грађи су се нашла и два примера у којима се конструкцијом *над* + ОП уместо инструментала означава неки хијерархијски однос, где је појам „трпилац“ у служби допуне име-нице уз коју стоји: да ћима влâс *над земљу* (Шав), дاؤ му влâс *над земљу* (Шав). Пошто се у ова два примера не ради о конкретном просторном одређивању, могућа је само употреба инструментала/опште падежа са оријентационим предлогом без префикса.

Адноминалну позицију конструкције *над* + ОП налазимо и у фраземи: ћима күћу (= кров) *над глајву* (Изв).

570. Уобичајена употреба предлога *више* с генитивом/општим падежом учинила је да предлог *над* у испитиваном говору постане малофrekвентан. Такође, предлог *изнад* није посведочен у прегледаном материјалу, премда га је могуће чути код млађих говорника. И испитивачи неких других косовско-ресавских говора бележе мали број примера с предлогом *над* уз И.⁴⁸⁰ Р. Симић, такође, бележи да у говору Левча овај предлог потискују „неке друге речи (*више*, *врх* — С. Милорадовић) у истом значењу и с падежним облицима који њима одговарају“,⁴⁸¹ а примере с предлогом *изнад* не бележи. Сложени предлози са *из-* веома су ретко у употреби у говору Трстеника, а фrekвенција „месних“ предлога са инструменталом је „нешто [...] више потенцирана него у књижевном језику“.⁴⁸²

Из наведених малобројних примера с терена Параћинског Поморавља види се да је ОП у потпуности преузeo функцију инструментала уз предлог *над*.

Предлог *ПРЕД*

572. Инструменталом с предлогом *пред* одређује се у књижевном српском језику „место с предње стране појмани означеног

⁴⁸⁰ Пеџо / Милановић 1963: 306–329; Грковић 1968б: 155; Симић 1980: 125.

⁴⁸¹ Симић 1980: 125.

⁴⁸² Јовић 1968: 171.

овим падежним обликом⁴⁸³. На том месту се може неко/нешто налазити, или се може вршити нека радња.

573. С терена параћинске околине расположем следећим примерима с конструкцијом *пред + ОП м. инструментала* с позиционим фронталним значењем:

ПРЕД СИУДЁНСКИ ДОМ ВАЉДА ЈМА ПРОДАВНИЦУ (Бош);

стојимо *пРЕД СВАЌУ КАЙШУ* (Пот), слікa ЋУТІ (= налази се) *ПРЕД КАЙШУ* (Чеп), школа била *пРЕД МОЈЕМА КУЋУ* (Раш), каку лепоту имамо *пРЕД КУЋУ* (Свој), који смрдѣ *пРЕД ПРОДАВНИЦУ* цео дан (Раш), ёне га баш *пРЕД КАЈЕЛУ* (Буљ), седи онâ *пРЕД КАНЦЕЛАРИЈУ* (Мир);

па седи *пРЕД КРАВЕ* (Бош).

574. Значење вршења одређене радње од стране агенса који се налази у датом простору формализује се конструкцијом *пред + ОП м. инструментала* уз динамичке глаголе: пролазили су и *пРЕД МОУ КУЋУ* (Дав), *пРЕД БАЙИНУ РАДЊУ* не мogg да прoђeши (Раш), цео ноб јњем *пРЕД КОЛЉУ* (Клач).

575. У два примера забележила сам синтагматску везу *пред + ОП м. инструментала*, којом се означава завршетак неког кретања у простору пред појмом исказаним општим падежом:⁴⁸⁴ оставим тê краве *пРЕД КАЙШУ* (Бош); скiно ме (=зауставио је кола да сијем) *пРЕД СОЦИЈАЛНО* (Свој).

576. У примеру: да глам *пРЕД МОЈИ ĐЧИ* (Бош) имамо и наглашену нијансу просторне близине. Ово се може сматрати идоматизованим изразом, те није могућа замена инструменталне конструкције предлошко-падежном везом *испред + Г/ОП*.⁴⁸⁵

577. Овде ћу навести и примере с пренесеним значењем у којима се јавља инструментална синтагма, тј. општи падеж у функцији инструментала с предлогом *пред*: ћни се венчали *пРЕД*

⁴⁸³ Мршевић 1973: 219.

⁴⁸⁴ О могућности алтернативне „месне“ употребе инструментала с простим предлогом *пред* и генитива са сложеним предлогом *испред* „уз глаголе са значењем заустављања, прелажења из стања кретања у стање мировања“ в. Мршевић 1973: 225–226.

⁴⁸⁵ В. Вуковић 1966.

шљивâр (= незванично) (ДМ); ки кад ћигра мечка *пред мѹ кайћу* (Мир).

578. Сакупљена теренска грађа из Парадинског Поморавља садржи искључиво конструкцију *пред + ОП* за исказивање локационог инструменталног значења.

Да се глаголом обележава продужетак кретања и ван оквира означеног простора, који се одређује датом предлошко-падежном везом, види се из примера типа: пролазили су и *пред мѹ кућу*, с предлогом *пред* уз ОП у инструменталној функцији. Ставље у истраживаном говору одудара од ставља у савременом књижевном језику, где је искључива употреба предлошко-генитивних веза у таквим случајевима.

Предлог *МЕЂУ*

579. Предлогом *међу* у вези са инструменталом казује се у српском језику да се нешто налази или се нека радња врши између ентитета и/или предмета.

580. Месни оријентациони однос изражава се у истраживаном говору и предлогом *међу* са општим падежом уместо инструментала: мало је *међу ћрсии* ћлева паприка (Др), глава је та^{ко} *међу нôге* му стоји (Бош), глава му... *међу колёна* стајала (Бош).

581. И у следећим примерима којима се обележава издвајање, истицање јединке у односу на неку целину имамо предлог *међу + ОП* м. инструментала:⁴⁸⁶ да сам њештина *међу друшишво* (Свој), прва сам била играчица и певачица *међу своје друшишво* (Свој); она *међу другарице* врхунац за све (Свој).

У сва три примера из ове тачке ОП функционише уместо инструментала у адноминалној позицији. У прва два цитирана примера (уз именицу *друшишво*) еквивалентна конструкција би могла бити *у + Л/ОП*.

⁴⁸⁶ „У инструменталу с предлогом *међу*, ма по чему он одређивао управну реч, увек се мање или више осећа значење просторног односа“ (Стевановић 1979: 469).

582. Предлог *међу* уз ОП у инструменталној функцији бележила сам са значењем „узјамног односа“, углавном у примерима који садрже заменичку реч: *међу тију нашу децу* седам године разлика (ДМ); по три године *међу нас* (Раш), немамо ја и ти *међу нас* ништа (Свој), ништа немамо лоше *међу нас* (ДМ).

583. Располажем само једним примером са инструменталом уз предлог *међу*, у коме се третирана предлошко-падежна веза може заменити изразом „заједно с њима“: једни напред иду *међу децама* (Шав).

584. Примери са одвајањем предлога *међу*, типа *међу њивом* и *међу забраном*, нису се нашли у грађи с терена Параћинског Поморавља.

585. И као што се може закључити на основу презентиране грађе, уз предлог *међу* (изузев примера *међу децама*) употребљава се општи падежни облик са инструменталном функцијом.

За испитивани говор не може се рећи да су предлози *међу* и *између* потпuno помешали своја значења, нити да се и један и други паралелно могу употребљавати с генитивом и инструменталом (премда је реч о изузетно малом броју примера), као што је то нпр. случај у суседном косовско-ресавском говору Левча.⁴⁸⁷ Такође, у говору Чумића⁴⁸⁸ се предлошке везе *међу* + Г и *између* + Г подударају по значењу, а предлог *међу* уз И није ни забележен.

Предлог 3A

586. И предлог *за* спада у групу месних предлога уз које стоји И, али се његова употреба у савременом српском књижевном језику везује за малобројне специјалне случајеве.⁴⁸⁹ Код М. Стевановића налазимо да је опште значење предлошко-падежне конструкције *за* са инструменталом „да се ко или што налази, па

⁴⁸⁷ Симић 1972: 124–125.

⁴⁸⁸ Грковић 1968б: 143–144.

⁴⁸⁹ Стога овај предлог није узиман у разматрање ни у раду М. Ивић о систему предлошких конструкција у српскохрватском језику (Ивић М. 1958: 149).

и креће, не само стварно него и у апстракцији, за чим другим, да, налазећи се у томе положају и на том простору, ради штогод“.⁴⁹⁰ Примери које наводи М. Стевановић за временско одређивање појма означеног управном речју помоћу предлога *за* са инструменталом углавном су архаични.⁴⁹¹

Данас је у српском језику конструкција *иза* + Г уобичајени еквивалент, често потпуни синоним, конструкције *за* + И са оријентационим месним значењем. Такође, конструкција *за* + И са значењем специфичног временског оријентира најчешће је замењена синонимном конструкцијом *иосле* + Г.⁴⁹²

587. У говору Парадинског Поморавља забележено је само месно, секвентивно значење конструкције *за* + И уз глаголе кретања:

А мój Дúшко пође за дцем (Заб);

за рýдом смо ђшли као онó чоек за комáшем лёба (Буљ), па смо *за вóјском* ђшли (Буљ), ѓдма *за ћешадијом* ђшли (Раш);

не смé нико да ми пође за кóлима (Буљ), јâ љдем *за кóлима* (Леб), потрчим *за кóлима* (Леб), ђшла сам *за говéдима* (Буљ).

У примеру: *за рудом* смо ишли као оно чоек *за коматшем* други И уз предлог *за* изражава финални однос, а заправо је парапраза фраземе „ићи трбухом за крухом“.

588. Карактеристичан је пример који посебно наводим: а јâ сам ђшла *за склáдом* (= међа) (Заб). Он се може трансформисати у реченицу с герундом: а ја сам ишла *праћећи међу*.

589. Наводим и једини забележени пример хиперкорективне употребе инструменталног облика за акузативну функцију с предлогом *за*: а он се измâко *за шрећом шељом* (Раш).

590. Са истим овим значењем „индијектне лоцираности“, уз глаголе кретања, обична је и честа у испитиваном говору конструкција *ио* + Л/ОП (уп. т. 662).

⁴⁹⁰ Стевановић 1979: 463.

⁴⁹¹ Исто, 468.

⁴⁹² О сужавању поља употребе конструкције *за* + И у савременом српском књижевном језику уп. и Стевановић 1979: 467, као и Милинковић 1987.

591. Право месно, позиционо значење „место позади“ обележава се најчешће конструкцијом *позади* + Г/ОП (уп. т. 243), ређе конструкцијом *иза* + Г (уп. т. 244–245).

592. За изражавање временских релација, прецизније — постериорности, у говору Параћинског Поморавља користе се предлошко-падежне конструкције *после* + Г/ОП (уп. т. 254) и *по* + Л/ОП (уп. т. 661).

593. Значење „бити уodata/ожењен“ подразумева допуну *за* + А (уп. т. 416). Такође, ова допуна се подразумева и уз глаголе говорења у негативном смислу (уп. т. 414).

594. У идиоматизованој синтагми *седеши за стилом* инструментална конструкција је у истраживаном говору замењена везом *уз* + А са еквивалентним значењем (*уга стиб/уз астал*) (уп. т. 441).

595. Судећи према грађи с терена Параћинског Поморавља, као „најнепропустљивији“ пред продирањем конструкције *предлог* + ОП треба означити И с предлогом *за*. Будући да је уз друге месне предлоге искључиво у употреби ОП у инструменталној функцији, може изгледати посве неочекивана искључива употреба инструментала уз месни предлог *за*. Можда би се могло закључити да је ова стабилност инструментала условљена потребом за диференцирањем од конструкције *за* + А уз глаголе типа *ићи* и са значењем „одлазити негде са циљем да се неко/нешто нађе и доведе/донесе“ (уп. т. 413).

Премда је у говору Левча испитивач забележио и облик општег падежа уместо инструментала уз предлог *за*, то је само код позиционог значења, док за секвентивно („вслед за“) и темпорално значење бележи само облик инструментала.⁴⁹³ Уз предлоге за место Д. Јовић у говору Трстеника бележи ретко облик акузатива м. инструментала, али међу наведеним примерима нема ниједног с предлогом *за*.⁴⁹⁴

⁴⁹³ Симић 1980: 122–123.

⁴⁹⁴ Јовић 1968: 162.

596. У многим народним говорима, па тако и у неким косовско-ресавским, предлог *за* уз *И* (или уз ОП у инструменталној функцији) употребљава се с више различитих прилошких значења: места, времена, начина, узрока, а при томе и у функцији допуне одређених глагола.⁴⁹⁵ У говору Чумића⁴⁹⁶ и Левча⁴⁹⁷ забележена је употреба предлога *за* у конструкцији са инструменталом у бројним примерима и с различитим значењеским нијансама. То, међутим, није случај у говору Трстеника,⁴⁹⁸ где је предлог *за* уз *И* забележен у везама којима се исказује „динамичан“ процес, а далеко је ређи у везама типа *седи за кућом* (ту налазимо конструкцију *иза + Г*). Говор Радимаца⁴⁹⁹ познаје употребу предлога *за* уз *И* само уз глаголе кретања (м. *ио + Л*).

597. У студијама о појединим призренско-тимочким говорима⁵⁰⁰ локацијско значење инструментала с предлогом *за* и општим падежом није забележено, а такође, ни друга могућа инструментална значења са овим предлогом.

Значењска палета предлошко-падежне конструкције *за + И* сведена је у испитиваном говору на минимум, а често се, као што је већ речено, и у месном секвентивном значењу може уместо ње чути конструкција *ио + Л/ОП*. У том смислу стање овог говора ближе је ситуацији у говорима призренско-тимочког дијалекта коме не припада, него неким косовско-ресавским говорима.

Завршне напомене

598. Српски књижевни језик, а и поједини косовско-ресавски говори⁵⁰¹ имају више разноврсних значења инстру-

⁴⁹⁵ Више о овоме в. у појединим радовима који детаљније обрађују дијалекатску синтаксу, као нпр. Пижурица 1967: 169–170; Баотић 1971: 135–136; Ђупић 1977: 123–124; Баотић 1971: 135–136.

⁴⁹⁶ Грковић 1968б: 156.

⁴⁹⁷ Симић 1980: 122–123.

⁴⁹⁸ Јовић 1968: 171.

⁴⁹⁹ Томић 1987: 430.

⁵⁰⁰ Михајловић 1977; Богдановић 1979; Богдановић 1987; Ђирић 1983; Ђирић 1999; Вукадиновић 1996; Марковић 2000.

⁵⁰¹ Уп. Р. Симић 1980: 121–125; М. Грковић 1968б: 155–156. У радовима о другим косовско-ресавским говорима нема довољно података на

менталних синтагми са сваким од ових предлога, него што је то случај у говору који сам испитивала. Предлог *йод* је с најширом семантичком палетом у односу на остале „месне“ инструменталне предлоге, док је она код предлога *за* сведена на минимум.

599. Основну специфичност говора параћинске околине у односу на књижевни језик, а и на друге описане косовско-ресавске говоре, чини искључива употреба општег падежног облика м. инструментала уз предлоге: *йод*, *над*, *пред* и *међу*. Опет, у оквиру система испитиваног говора „искаче“ предлог *за*, уз који се редовно употребљава инструментални падежни облик.

У вези с претходним, ситуација у испитаним косовско-ресавским говорима је следећа: У говору Левча⁵⁰² се уз месне инструменталне предлоге равноправно јављају облик инструментала и општег падежа. У говору Ресаве⁵⁰³ и Трстеника⁵⁰⁴ неупадљива је употреба општег падежног облика, а у Чумићу⁵⁰⁵ овај облик није ни забележен уз предлоге које разматрам. Други описи појединих косовско-ресавских говора дају оскудне податке у вези са употребом „месног“ предлошког инструментала, а и ти подаци се односе искључиво на употребу предлога *с* уз И.

основу којих би се могли изводити закључци ове врсте. За говор Трстеника имамо констатацију да је „фреkvенција ових предлога нешто [...] више потенцирана него у књижевном језику вероватно због тога што сложени предлози са *из* + неки од ових предлога врло ретко постоје у говору“ (Јовић 1968: 171).

⁵⁰² Симић 1980: 121.

⁵⁰³ Пецо / Милановић 1968: 306–329. Испитивачи овог говора су за свој дијалекатски материјал констатовали недостатак примера употребе с другим предлозима (осим предлога *с* — С. Милорадовић) који се слажу са инструменталом. Даље наводе: „Ми смо накнадно обавештени да примери као: држи ноге *йод астайл*, авион летио *нати Свилајнац* — нису страни овом говору, али, као што се види, овде је употребљен облик акузатива м. инструментала“ (Исто, 306).

⁵⁰⁴ Јовић 1968: 162.

⁵⁰⁵ Грковић 1968б: 155–156.

ЗАКЉУЧАК

600. Две појаве карактеристичне за косовско-ресавски дијалекат у целини⁵⁰⁶ присутне су и у испитиваном говору: 1) ко-ришћење општег падежа у инструменталној функцији; 2) употреба социјативне конструкције уместо беспредлошког инструментала „оруђа“. Међутим, с обзиром на периферијски положај истраживаног говора у оквиру дијалекта коме припада, дошло је до интензивирања ових двеју појава, те је потискивање синтетичких инструменталних форми и представљање различитих категорија беспредлошког инструментала социјативном конструкцијом узело, чини се, размере непознате другим описаним косовско-ресавским говорима. Једна од специфичности овог поморавског говора је и, судећи према забележеним примерима, искључива употреба општег падежног облика уместо инструментала уз предлоге *под*, *над*, *пред* и *међу*, као и његова десетоструко чешћа употреба у односу на И уз предлог *с(a)* (и његове различите фонетске ликове).

601. Предлошко-падежна конструкција *c + И/ОП* обухвата у испитиваном говору, дакако, категорију социјатива (разговारла *са синем*, *са снајом* да се замёри; ћи се поздрави *саз браћа*, ћи се помијримо *са ћерку*) и псеудосоцијатива (*са љесмом* ћи се кући, тражи кожуче *са вјуном*; довео девојку *са сјомаќ*, чорба с *кромийр*), те поред најбројније категорије „оруђа“ (збирамо с *ложијцом*, *којали с мошкема*; вежу га с *конойац*, пребрїшеш с *крију*) и још неке мање фреквентне значењске категорије беспредлошког инструментала (ћи се бавио *сес шргдину*; називље га се *свакака имёна*; пуњене *са шушкама*, наплени *сас љешиво*). При том су примери у којима се значења беспредлошког инструментала остварују слободно знатно ређи (отприлике петоструко) од оних у којима се ова инструментална значења остварују помоћу конструкције *c + И/ОП*.

Свакако, не може се говорити о потпуном укљањању морфолошке разлике између социјатива и инструментала у корист

⁵⁰⁶ Ивић П. 1985:104.

оног првог, али је у знатној мери дошло до формалног преклапања и употребе конструкције с предлогом *c(a)* као средства изражавања и инструменталних и социјативних значења.

602. Обличка категорија беспредлошког инструментала веома је ограничена у испитиваном говору: број примера с беспредлошким инструменталом не прелази пет процената од укупног броја примера и при том је његово семантичко поље веома уско. Из целокупне грађе издвојила сам три значењске категорије овог облика, а то су: И „оруђа“ као најфrekвентнији (ицѣ-па бáрjak ногóм, опéре рибáћом чéшком, вóзем отíднемо, жé-цом га загráдили), просекутив (иду ю́шем, прошли дру́мем) и И „носиоца стања“ (јá клíмнем глáвом, клíма рукáма). Уз то, употреба просекутива лексички је веома сведена, а ограничена је и фrekвентнијим синонимским предлошким конструкцијама са акузативом и локативом. Категорија предикативног инструментала је овде изгубљена, а то се може рећи и за категорију темпоралног инструментала.

603. Процес аналитизације огледа се у бројним предлошко-падежним синтагмама којима се изражавају значења свих категорија беспредлошког инструментала (иду юо сёлу, ђемо нис юй; да располага на ѫб, юо ѡмену/їреко ѡмена).

604. Инструментал с предлогом *c(a)* има, дакле, изузетно широко семантичко поље услед битне поремећености синтаксичког односа слободне употребе разматраног падежа и предлошке конструкције са *c(a)*. И као што је већ поменуто, у већини случајева ОП је преузео улогу инструментала у социјативним конструкцијама. Ниједно значење којим се у истраживаном говору може обележити И уз предлог *c(a)* није остало „поштеђено“ пред продирањем општег падежног облика (мî смо с ѹба договорили, с љегóву сёсїру ѹшо; старинска кўха са џрëй; жњëли смо се срëй, лùпа с онô љйно сийо; и са имáње се бâве).

605. Инструментал, односно ОП у инструменталној функцији, употребљава се у говору Параћинског Поморавља и с предпозима ѹод, над ѹред, међу и за, пре свега у служби индиректног исказивања места вршења радње. Општи падежни об-

лик бележила сам редовно уз предлоге: *под* (под љубљу змија биља, под вењак он њу увјати, били под стјрâжу), *над* (бакрач стой над дгањ, дао му власт над земљу), *пред* (ене га баш преји кайјелу, пролазили су и пред мјоду күћу) и *међу* (међу прсји ћлева папрјка, да сам јесенешна међу друшићво). Насупрот томе, забележила сам једино облик инструментала уз предлог *за* у секвентивном месном значењу (па смо за вјоском ишли, потрчим за колима). Ово је на истраживаном терену и једино значење инструменталног предлога *за*. Искључива употреба облика инструментала уз овај предлог, која није очекивана, може се објаснити потребом за диференцирањем од конструкције *за + А* уз глаголе типа *ићи* и са значењем „одлазити негде са циљем да се неко/нешто нађе и доведе/донесе“.

606. Са изузетком предлога *под*, који је и најфrekвентнији, испитивани говор је знатно осиромашен у погледу разноврсности значења инструменталних синтагми са сваким од ових предлога. Међутим, фrekвенција употребе ових предлога је већа од фrekвенције сложених предлога *са из-*, који се мало користе у испитиваној области. Треба издвојити предлог *над* који се појављује у малом броју примера, очигледно зато што се упадљиво проширила употреба предлошко-падежне везе *више + Г/ОП* с позиционим значењем „изнад“.

607. Адноминална употреба инструменталних синтагми знатно је ређа од адвербалне. Специфичну позицију у овом случају заузима значењска категорија „карактеристичне појединости“, где су готово сви примери са адноминално употребљеном социјативном конструкцијом (гусац сас ону дугачку шиљу, пите сас кујусом).

608. А. Н. Соболев је, ослањајући се на ситуацију у описаним косовско-ресавским говорима, закључио да су изван домаћа аналитичких преобразоваја остали беспредлошки просекутивни и темпорални И, као и да се оруђно-социјативна категорија показала мање стабилном.⁵⁰⁷ Као што се из претходно изрече-

⁵⁰⁷ Соболев 1991а: 136.

них тврђви може видети, ови закључци не важе за истраживани говор. Грађа из Параћинског Поморавља сведочи о нестабилности инструментала у овом говору, односно, о увељко поодмахлом процесу одстрањивања из система форми инструментала и процесу њихове замене предлошким конструкцијама са општотом падежном формом. Међутим, И се и у говору Параћинског Поморавља, као и у једном хипотетичном „прелазном“ косовско-ресавском говору Собольева,⁵⁰⁸ показао као падешки облик подложен нестајању.

508 Исто, 99.

ЛОКАТИВ

УВОД

609. И по Куриловичу и по Јакобсону Л се сврстава уз Д и И, с тим што Јакобсон овој групи падежа приписује одлику *маргиналности*, а Курилович ове падеже назива *конкрайним*, јер се њима не исказују основни синтаксички односи.⁵⁰⁹ Обележје *обухватности* заједничко је по Јакобсону за Г и Л.⁵¹⁰

У новије време протагонисти локалистичке хипотезе изнели су тезу о локативним предикацијама као исходишним и о сродности егзистенцијалних, посесивних и локативних реченица које воде порекло од поменутих локативних предикација.⁵¹¹ З. Тополињска остварење локационог падежног односа види, чак, у свакој предлошкој именичкој синтагми.⁵¹²

М. Ивић сврстава Л у падеже *концакти* — уз А и Д.⁵¹³ По М. Ивић, „локатив је пре свега падеж места“⁵¹⁴ који се одликује немаркираношћу у погледу избора именичких и глаголских лексема које именују место и радњу.⁵¹⁵ Он има своје место у једном нарочитом троуглу односа А — И — Л, где се, за разлику од акузатива који обележава „место завршетка радње“, помоћу друга два наведена падежа обележава „место тока радње у целини“. Опет, предлошки И и предлошки Л творе опозицију по критеријуму *оријентацијено : локационо*. Наиме, локативом се обележава именица којом је *директно* означен само место одигравања дате глаголске радње.⁵¹⁶

509 Према: Ивић М. 1983: 198.

510 Исто, 199.

511 Више о овоме в. Mihailović 1977.

512 Тополињска 1996: 4.

513 „Овим се падежима у суштини конкретизује природа **контакта** који радња, реализујући се, успоставља са појмом обележеним падежном формом“ (Ивић М. 1958: 143).

514 Исто, 155.

515 Ивић М. 1983: 209.

516 Ивић М. 1957: 151, 155–156; Ивић М. 1958: 155, 158–161; Ивић М. 1983: 209.

610. Најзначајнија семантичка категорија локатива је *место*, а одмах потом, као другу по значају семантичку категорију за највећи број локативних конструкција, граматичари наводе *време*.⁵¹⁷ З. Тополињска сматра да списку четири адвербална падежа (Н, Д, А, И) у словенским језицима „треба додати још и падеж чији је референт позитивно семантички одређен као просторни локализатор, тј. ЛОКАТИВ“,⁵¹⁸ док на другом месту бележи: „LOCATIVE is the case of a localizer in a spatial and/or temporal relation“.⁵¹⁹

611. У савременом српском књижевном језику посебну падежну категорију представља Л који се у њему, за разлику од свих осталих падежа, јавља само као облик обавезно везан за присуство предлога. Због оваквог обавезног присуства предлошких модификатора локативна конструкција носи одређене синтаксичке и семантичке специфичности: „С једне стране обиљеженост локатива предлогом аутоматски искључује његово заузимање основних синтаксичких позиција субјекта и директног објекта, с друге стране, управо због те обиљежености предлогом локатив може имати и примарну функцију у реченици (тј. да се Л односи на исказ у целини, а не на неки сегмент тог исказа — С. М.)“.⁵²⁰

Саставни део локативне конструкције у српском језику чине један од предлога *у*, *на*, *о*, *ио*, *ири*, *ирема*⁵²¹ и именничка реч. Од свих наведених предлога само се *ири* употребљава једино са овим падежним обликом; осталих пет предлога слажу се с још неким падежом.

⁵¹⁷ „Сва се значења локатива могу свести на два основна типа: један коме је претстава о обухваташу релевантни семантички моменат, и други, више прилошког карактера, којим је обележено оно што даје основа за реализацију радње, на чему је она фундирана. Очигледно је да се оба типа могу у крајњој линији и теоретски свести на претставу о смештању радње на неку основицу, о њеном фундирању“ (Ивић М. 1958: 157).

⁵¹⁸ Тополињска 1999: 89.

⁵¹⁹ Тополињска 1996: 16.

⁵²⁰ Батистић 1972: 11–12.

⁵²¹ Уп. о овом предлогу Петровић 1968: 194–195, 210–212; Батистић 1972: 9–10; Рагуž 1984.

612. Ширење семантичко-функционалне палете локатива у српском језику условљено је великим делом пребацивањем свих значења које је имала веза *йо* + Д на везу *йо* + Л (в. т. 295). Замена конструкција *йо* + Д конструкцијама *йо* + Л је у српском језику потпуно извршена.⁵²² Према мишљењу В. Н. Топорова дијалекти су битно учествовали у покретању еволуције локатива у српском језику. Драгоценост дијалекатских чињеница је у чувању архаизама, али још и више у разарању многих старих типова локатива и у његовој замени новим конструкцијама.⁵²³

613. У говору Параћинског Поморавља основну разлику према књижевном језику у употреби локатива представља веома ниска фреквенција локативних форми и несравњено чешћа употреба акузатива као општег падежа у локативној функцији. Дијалектолози у својим студијама бележе неједнак распоред овог феномена на територији косовско-ресавског дијалекта, као и то да је он обичнији у периферијским зонама ближе призренско-тимочком дијалекту.⁵²⁴ Међутим, у овом случају се не може говорити само о проблему синтаксичке хомонимије у односу А : Л, тј. о употреби облика акузатива у локативном значењу с предлозима за обележавање места, што се среће у косовско-ресавском дијалекту у целини, а и у другим народним говорима.⁵²⁵ У говору који сам испитивала А и Л нису изједначени само у функцији обележавања места; и нека друга значења која се у књижевном језику обележавају овим „предлошким падежом“ бивају конкретизована одговарајућим предлогом и општим падежом који је облички изједначен са акузативом.⁵²⁶

522 Ивић М. 1951–1952.

523 Топоров 1961: 215–248.

524 Соболев 1988: 63–71; Ивић П. / Бошњаковић / Драгин 1997: 304–305.

525 О овој општој црти косовско-ресавске и зетско-ловћенске дијалекатске зоне уп. Ивић П. 1994: 204 и 224, као и Ивић П. / Бошњаковић / Драгин 1997: 297–306.

526 „У већини говора нарушено је или чак потпуно уклоњено разликовање акузатива као падежа правца од инструментала и локатива као падежа места [...] У неким крајевима долази до даљег разграђивања система падежних дистинкција“ (Ивић П. 1985: 104).

614. У погледу наставака овог зависног падежа говор око-
лине Параћина разликује се од књижевног језика на начин који
је карактеристичан и за неке друге говоре косовско-ресавске ди-
јалекатске зоне.⁵²⁷ Наравно, у испитиваном говору „однос
снага“ у погледу наставачких морфема реметиће, гледано у од-
носу на друге говоре косовско-ресавског дијалекта, знатно че-
шћа појава општег падежа м. локатива. Тако су у једнини код
именица 2. деклинационог типа забележени, осим општег паде-
жног облика, локативни облици с падежним завршетком *-i* (као
у књижевном језику) и облици с падежним завршетком *e<ě* (као
у дативу). У множини се у локативној функцији јављају, такође,
осим општег падежног облика, и форме на *-ma* и форме на *-a* (Л
изједначен са генитивом). Спорадично се код именица женског
рода може срести и наставак *-ema* м. *-ama*.⁵²⁸

615. Локативне конструкције забележене у говору Пара-
ћинског Поморавља свrstане су према предлозима за које је овај
падеж обавезно везан. Сваки од ових предлога конкретизује раз-
личита значења локатива.

И у испитиваном говору, као и у другим народним говори-
ма и у српском књижевном језику, локативом се пре свега обеле-
жава место, а два основна предлога која конкретизују ово значе-
ње су *у* и *на*.

Предлог *У*

616. Један од два основна предлога којима се непосредно
обележава место радње — у овом случају *унутрашњосӣ* — је
предлог *у*. У српском књижевном језику синтагматска веза *у* + Л
употребљава се у више различитих значења. Ипак, свугде у
основи стоји лимитираност одређене радње, процеса, стања и
сл. оквирима предмета/појма који је представљен именицом у
локативу.

617. У грађи с територије Параћинског Поморавља нашао
се готово троструко већи број примера с предлогом *у* уз лока-

527 Уп. Ивић П. 1985: 103.

528 Реметић 1981.

тив/општи падеж, но што је то случај с предлогом *на*, такође веома фреквентним у испитиваном говору.

618. Наводим овде део многоbroјних потврда за конструкцију *у + Л/ОП* с просторним значењем (место локационог карактера):

— По цёо дान тако бутимо у *шуме* (Сик),⁵²⁹ льуди ўвечер остану у *кафане* (Клач), у *кдверии* ёно су пàре (Свој);

свё што закаче у *сёлу* (ДМ), евё у *сёлу* сám једна күница (Изв), лажа не мòж да постоји у *срци* (Бош);

штà се ради у *кухама* (Пл);

— А кат си у *грàд* (Др), вѝ сте Ѳдма у *грàд* живёли (Тек), у *грàд* дрѹкше — знаш како је (Свој), десет кафане су имале тако један мали *граðий* (Буль), дол у један *йòшок* омивали ме (Треш), ми преконоћ лежимо у *йòшок* (ДМ), па избелимо плáтно у *йòшок* (ДМ), таm у *йòдрум* кòлке грёде (ДМ), што смо ми били у *йòдрум* (Пл), седели код нас у *Дом* (Треш), завејава ми снег дёцу у *крёвей* (Др), Млађа у *крёвей* лежи (Бош), нёма у *шаньир* ништа (Леб), седе уз воду у *лàд* (Пл), ја у *сùд* сваки једна вратा знам (Буль), ноћимо ми у *зайвор* (Треш), погину у *рùдник* (Стуб), и држи у *щёй* (Мир), би овако врй у *на лόнац* од осам кил (Мир), ја сам имала црни лук у *виноград* (Др), ёне га чак доле у *лийдр* (ДМ), ёне ѡма у *бунар* (Клач), тако ни сёло дёже у *лòг* (ДМ), у *кòши* седи (Чеп), растопим мас у *шигай* (ДМ);

овиј стàрци онамо у *ону күху* седеду (Буль), тањир лјуцки у *күху* нёмам (Раш), отвòрим прóзор у *шуму* *стáру* *күху* (Клач), ми смо тринæс у *күху* били (Клач), спáвамо у *күху* (Изв), ја и човек смо осталы у *стáру* *күху* (Леб), у *күху* трóшак сваки дан (ДМ), армоника се чује у *күху* (Мир), у *нашу* *күху* сám свётлй ватра (Заб), у *њёдну* *сòбу* да седимо (Чеп), у *шуму* *сòбу* је шпòрет зидан (Раш), свёкар и свекрва спáву у *сòбу* (ДМ), ѹмамо горе у *јёдну* *сòбу* брачни кревёти (Буль), цёо дан у *њиву* се печё (Изв), у *њиву* се вё-

⁵²⁹ Овде је у питању наставачки синкремтизам локатива ѡд. и акузатива мн. (општег падежа) у локативној функцији код именница женског рода. Да је реч о облику локатива ѡд., потврђује шири контекст (прича се о шуми поред села у којој су се сељани крили од Немаца, а у следећем примеру о јединој кафани која постоји у селу).

же лъ́лька (Раш), јâ нéху да ноћим у њíву (Бус), вîше нéсам ни кóпнула у њíву (Бус), кâзан ни пéко у авлију (Чеп), ёна бýла у авлију (Клач), дё је бунár у авлију (Пот), жîр ѫма у йланину (Изв), ѫмамо цркву гôр у йланину (Пот), мî смо били у дôлњу мáлу у колибû (Др), и цéo нôh ён је у колибû (Клач), јâ помôгнем ъёму нéшто у штálу (ДМ), и у штálу чисти де лежé говêда (Др), кôлко јâ ѫмам у штálу говêчета (Дав), у штálу посо нêмаш (Изв), седéo у кафáну (Пл), ёно змија бýла у лъ́льку (ДМ), а ён спâва у лъ́льку (Креж), сéкли у шúму гráну (Пл), кúче у прêху скутúрило се (Раш), а у бáшиїу садили смо паприку (Треш), ўвече да си у бáшиїу (Стуб), лéто провéо у бôлници (Раш), да л је ёна бýла тâдеку у бôлници (Тек), бýли смо око дваес дáна у бôлници (Мир), кôлко пûт сам бýла у вейнеринâрску стâници (Др), д-ûзнем у касайници мéсо (Бош), у чекаоници седî жёна (Стуб), да разбíјеш у шéрту нéколко јâјцёта (Бус), кат сам ју вîдела у прôдâвници (Пл), нêмаш штâ да кўпиш у рâдњу (Бош), кўј имао корéнче у шóрбу (Бош), штâ је ъёму бýло у глâбу (Изв), у кôсу ѫму дêца вâшке (Раш), убише Нéмца тâмо у клисуре (Буль), мî спавамо у йлêвњу (ДМ), у бâњу смо се лéпо провёли (Пот), тû сам одрасла у їш зéмьу (Мир);

бýла сам у сёло (ДМ), тêбе другáри испрîчу тâм у сёло (Свој), војníци су још у сёло (Пл), прê би ёна нâшла мén у сёло (Треш), у сûседно сёло смо купували (Треш), сâм да пîtате у сёло (Пот), цркву нêмамо у сёло (Буль), ѫмам сâд двë һéрке тû у сёло (Буль), у нâше сёло ѫма чòвек стâр (Тек), није имао лéпши мôмак у сёло (ДВ), свâдба нêка бýла у сёло (Бош), три бáрјака стê у сёло (Сик), бïо у сёло кот тòга деверичића (Сик), стôка ни борâви у ѹđље (Сик), снêг бïо у ѹđље (ДМ), у двôришte рашîрио се ѡстал (Леб), прâве цркву тû нéгде у бôдо (Дав), да смо ју јêдва у корîшто окупали (Др), такô сеђаше у јêдно оделење (ДМ), јâ сам у нô сôйче спâвала (Изв), и у сîйто — жито (Креж), свê ми нêшто Ѽгра у срце (Дав);

у зîдови, у кривîне од дрвêће бýло ураáсло (Др), сâд ми кâжку да у свê шkôле ѫма вâшке (Раш), гë мôж да детêту нôлки црви бîдну у ѹши (ДМ), па му рчe (= крчи) у грûди (ДМ), седела сам у чéзе (ДМ), па свâтови свê су у чéзе (Пот), још се у кôла договôри-мо (ДМ).

619. У грађи су се нашли и примери с конструкцијом у + Л/ОП у месном значењу, а у функцији глаголске допуне уз *ради*ти:

- Радили смо осамнест године у *кафани* (Стуб).
- Раде у *руднику* (Заб), у *млину* радили (Пл);

он ради у *фабрику* (Др), да би радио у *фабрику* (ДВ), ел радиши овде у *фабрику* (Буљ), она ради у *Штрафару* (Пот), у *Штрафару* сам била (Дав), па посе се запослио у *Стаклару* (Леб), ел радиши у *Цементару* (Буљ), син ми ради у *иродавници* (Треш), ради у *Шумадиску робну кућу* (Леб), Дракче ради у *гвожђару* (Пл), она ради там у *банику* (Буљ), он радио у *пашеку йољојрийредну* (Чеп).

Слично томе је и:

- Што директор био у *фабрике* (Дав);
- Професор био у *школу йољојрийредну* (Мир), био у *школу* директор (Мир).

620. У мојој грађи нашао се и велики број примера с конструкцијом у + Л/ОП за означавање географског објекта (називи села, градова, држава):

— Он је финансијски директор у *Пойбци* (Дав), било је вашар у *Параћину* (ДМ), Славица сад не ради у *Параћину* (Изв), ел вам се свиђа у *Параћину* (Раш), завршио гимназију у *Параћину* (Раш), она сад баш мометално у *Параћину* (Бош);

мба прија у *Сиријсе* правила јисправај (Треш), раде у *Немачкој* (Треш);

— Ёте и Немци у *Извор* (ДМ), там сам чувала сточку у *Извор* (Буљ), запослио се у *Добију Мутници* (Мир), и Свети Илија се славио у *Лану* (Пл), сестре две имао у *Лану* (Пл), то је био најјачи јунак у *Шавац* (Раш), имам зा�ву у *Чејуре* (Бош), једна погинула у *Мирковац* тү (Гл), па она у *Сикирици* учитељица (Буљ), ћерка ми је у *Дреновац* (Др), он био там у *Шалудовац* (ДМ), ради у *Пойбовац* (Изв), у *Рашевици* се славила Тролица (ДВ), кат сам ја била у *Крежбинац* (Бус), правио неку капију там у *Буљане* (Мир), имам стрица једног у *Забригу* (Стуб), ел сте били у *Параћин* код њи (Раш), сад изградио кућу у *Параћин* (Буљ), у *Параћин* живео (Креж), ја имам унку у *Параћин* (Др), тад био вашар у *Параћин* (ДМ), како је сад у *Београд* (Раш), ми смо ју чекали у *Београд* (Стуб), сваку стопу знам у *Београд* (Заб), то у *Београд* купено

(Дав), а имали лекари у *Бујрију* (Сик), брат ми био у болници у *Бујрију* (Леб), ја сам шила исто у *Крјушевац* (Бош), јмам друга једнога најбољега у *Крагујевац* (ДМ), ћерку јмам у *Бићевац* (Бош), била ђна у *Задечар* у школу (Креж), па га у *Пирот* заробе (Раш), она лежала у *Сомбор* у болници (Бош), три године у *Земун* био (Пл), а отац ми био у *Солун* (Чеп), кад краљ погине у *Марсეј* (Раш), не имаће парче леба за тебе у *Југославију* (Стуб), сад у *Аустрију* добре паре зарадију (Раш), био кобајаги мало у *Аустрију* (Тек), сад ју син у *Француску* (Леб), свекар моя био у *Немачку* (ДМ), што там у *Швейцару* живи (ДМ), радила у *Либију* (Изв).

621. Издавајам посебно примере с хидронимом и неким микротопонимима који, употребљени као ознаке места радње, збивања редовно узимају облик општег падежа м. локатива:

Тај дечко с-удавио у *Мораву* (Заб), па у *Мораву* се удави (Пл), и Кодин брат се удавио у *Мораву* (Пл), стареји син се удави у *Мораву* (Треш); ако си била у *Грзу* неки пут (Буљ), и од, у *Савин Гај* јмамо њиву (Буљ), ја сам у *Дубраву* била (Бус).

На подручју Параћинског Поморавља, посебно у самом граду, подједнако често чуће се и облици *на Грзу* (уп. т. 638). У овом случају је подједнако оправдана употреба и предлога *у* и предлога *на*,⁵³⁰ будући да је *Грза* назив брдског комплекса, речице која кроз тај предео простице и име излетишта.

622. У прикупљеној грађи заступљени су и примери с предлошко-падежном синтагмом *у + ОП* уместо локатива уз именице чији садржај није јасно димензиониран и које значе установе, школе, војне јединице и слично:

Знâ у *код* је *рôд* службе (Изв), Милутин ми био у *сêдми разред* (ДМ), у *дрôги разред* сам била (Заб), Збрица јма ћака у *чешврти разред* (Буљ);

а мój мýж је у *војску* (Мир), најстареји син био у *војску* (Стуб), није могло да се живи — син у *војску* (Буљ), ел панти кад био у *војску* (Раш), гëти син у *војску* (Клач), мýж ми био у *војску* (Леб), човек ми био у *војску* (Чеп), а мýж ми био у *армију* (Др), три године у *морнарицу* био (Мир), сас кoњима он био у *комодру*

⁵³⁰ О том проблему в. Вукомановић 1963.

(Раш), тāмо смо бýли у *рâйну слûжбу* (Треш), бýли смо мâло у школу зâједно (ДМ), бн у школу бýо нâјбољи ѣак (Тек), овâj бýо у осмогодишњу школу (Мир), прê дëца рêцитовали у школу (Шав), где бýо у *црôсвейу* (Треш), радио у *црôсвейу* (Бош).

623. У примерима са синтагматском везом *у + Л/ОП* реч је о неком скупу људи (чији је члан често и субјекат исказа), који су окупљени око истог посла, који су у истом друштвеном статусу и слично:

— Нека бûдне мîр у *свéшту* (Дав), да бûде мîр у *свéшту* (Свој);

— Мî купујемо тû у *комишлук* (Др), у *комишлук* се жâлили (Пл), седëли, пîли кáфу у *комишлук* (Свој), зâјми се у *комишлук* (Мир), лêпо се слâгали у *брâk* (Шав);

десет гôдине смо живëли у *зâједницу* (Мир), ёни су юсто сâмном у *зâједницу* (Свој), сâд бýло у *наšu фамилију* (Сик), бн је у *йéнзију* сâд (Пл);

којû смо пëсму прво отпевали у *дрúшиќво* (Свој), него такô у *дрúшиќво* разговâрамо се (Мир), у *кôло* ће те вîде (Леб);

бýла сам мâло у *гôстii* (Шав).

У оквиру ове значењске категорије наводим и примере: јâ Ѯу да бûдем у *новине* (Свој), мî смо бýли у *новине* (Свој).

Карактеристични су и примери (*у + ОП* м. локатива): дôста смо бýли у *рôйсїво* (Треш), мûж ми бýо у *рôйсїо* чëтри гôдине (Сик), бн бýо нёки пûт у *заробљенишшто* (ДВ), брат му бýо у *заробљенишшто* (Чеп).

Могу се, чини ми се, наћи аргументи да се напред цитирани примери приброје и значењској категорији из т. 622. Ипак, не би требало занемарити ни њихову специфичност у односу на те категорије — експлицитнију темпоралну нијансу.

624. Конструкција *у + Л/ОП* у примерима из наредног става има начинско значење „како“, које се развило кроз основно месно значење. Примери са овом конструкцијом у функцији начинске одредбе могу се сврстати у три групе:

а) Именице са значењем неког датог ентитета (често посуде) у којем се налази оно над чим се врши радња исказана глаголом:

— Донесу у *кđфи* и мî тô јέмо (Сик);

— И поно сириње у *чâбар* (ДМ), угреје се вода у *бакрâч* (Др), па се пёре у *цêђ* (Бош), испечём кромпîр у *йêйо* (Дав), он испржжи у *шигâђњ* (Клач);

јâ сам у *црејûљу* пекла лёба (ДВ), пресејеш у *карлицу* брашњо (Сик), отгûд донесем у *флâшу* воду (Чеп), тога Драги сам носила у *љûљку* у њиву (Бош), вино се прâви у *бâчву* (Мир);

купљаше га тûна у *корићio* (ДМ);

вûчê воду у *неки бакrâчи вёлки* (Леб), у *кориe* однесу рапад (Треш), мî смо свë у земљени *грнићи* (= лончићи) гôтили (Сик); и у *колица* йзнули овамо (Стуб);

б) Именице које значе превозна средства помоћу којих, тиме што су на њима лоцирана, дата лица остварују радњу: у *фијакер* сам се возила (Дав), мёне возили у *кđњска кđла* (ДМ);

в) Именице које значе делове тела употребљене при извршењу глаголског процеса:

— Jâ отиднем, тојагу *урûка* (Буљ), и бакрâче *урûка* (ДМ).

— У *нâрûче* да нôсиш (Буљ).

Овој категорији могу се додати и примери: свë двâ и двâ детета у *рêd ѯдемо* (Шав); радили смо у *нâдницу* (Треш), да рâдиши цéo вёк у *нâдницу* (Мир), тô сам свë бýла радила у *нâдницу* (Пот). У последња три примера декомпоновани предикат може се заменити глаголом *надничити*.

625. Основно старо значење „у оквиру граница“ има темпорални предлошки Л у српском језику.⁵³¹ Временски Л у конструкцијама с предлогом у подразумева истовременост с појмом који обележава и стога спада у локациону групу временских падежних конструкција.⁵³²

У грађи са испитиване територије нашао се известан број примера с предлошко-падежном конструкцијом у + Л/ОП за изражавање конкретних временских релација:⁵³³

531 Ивић М. 1955–1956: 197.

532 Исто, 197.

533 По мишљењу И. Грицкат предлог у спада у групу „мање-више јасно семантизованих предлога и у просторном и у временском перцепирању“ (Грицкат 1997: 59).

а) у смислу „кад је х...“:

— Тô ми остало у *живођу* најмилији дан (Мир), тô му бýло стрáшно у *живођу* (Сик), тô ни нај бýла омиљена ћигра у *живођу* (ДМ);

— Овâj прохôдао у *десёти месец* (Чеп), дâш рêпу у *октобар* (Треш), родио се у *децембар месец* (ДМ), млôго се мûчимо у *сінтарос* (Свој);

у *шрећу гđину* бîо Драшко (Раш), у *седамдесету гđину* ўмро (Раш), изгубио ћерку у *седамнаесту гđину* (Клач), он ўмро у *шесет девету гđину* (ДМ), ўмрла у *дваес шрећу гđину* (Мир), у *деветнаесту гđину* сам дошла (ДМ);

тô сам превёла у *свoјe осамнајс гđине* (Свој), јâ сам тô у *свoјe осамнајс гđине* рâдио (Раш), јâ у вê мðje *сiнтаре* гđине знâm (Бош), родили ме у *сiнтаре* гđине (Бош), нëки рâди у *млâде* гđине, а у *сiнтаре* одмâра (Леб), у *шê шolke mðje* гđине двâ свёцки рâта сам преживёла (ДМ), јâ нê знам шta је лекâr у *mðje* гđине (ДМ), тô није имаљо прê, у *наше гđине* (Сик), а кат сам бýла у *шê гđине* (Др), да је за слушање у *овê наше дâне* (Свој).

Код већег броја наведених лексема у општем падежу м. локатива временски аспект је нарочито изражен, јер су у питању лексеме којима се искључиво означава неки временски период. Мањи је низ лексема са значењем различитих периода у човековом развоју, животу (*дeшињcтво*, *сiнтарос* и сама лексема *живођи*). У изложеном материјалу уочљива је тенденција да се узраст изражава предлогом у с редним бројем.

Могло би се рећи да су дијалекатске конструкције: дâш рêпу у *октобар*, родио се у *децембар месец* са именом „условне временске сукцесије“ добијене асоцијацијом на неке конструкције са именом „природне временске сукцесије“,⁵³⁴ нпр. у *јесен*, у *зиму*.

б) у смислу „док се догађа(ло) х...“: он ће д ўмре у *шуту* (Бош), којê сам у *дeшињcтво* чуvalа ћваче (Свој).

У вези с темпоралним значењем су и примери:

— И погину у *рату* (Сик);

⁵³⁴ Ивић М. 1955–1956: 169.

— Погињо у *шұрски рай* (Стуб), ծтац ми погињо у *нә рай* (Сик), у *онә рай* биљо је страшно (Сик), тô вѣћ сад у *овâ рай* биљо (Сик), у *онә рай* се продавнице уништиле (Сик), у *нә рай* сам биља дёте (Сик), свекар ми погињо у *йрви свецки рай* (Дав), осталла сам у *онай рай* без мајке (Чеп), օпасан ствар био у *йрви рай* (ДМ).

Веза локатива/општег падежа с предлогом у овде се може скватити и као временска, али и као одредба околности у којима се нешто десило. Међутим, у примерима: био у *рай*, па погињо (Треш), био ми ծтац у *шұрски рай* (Буль) нема временске позадине глаголске радње, које има у претходним реченицама. Ови примери се не могу трансформисати у прихватљиве исказе уношењем предлошких израза *за време* или *у шоку*, који се могу прихватити као уобичајена маркација временске семантике локатива.⁵³⁵

626. У исказима са апстрактним локационим односима (у + ОП м. локатива) имамо именице које значе одређена психофизичка стања, одређену ситуацију:

Свѣ у *неки сїрâ* провѣдомо наш вѣк (ДМ), када сам највиште љута, у *шерейи* (Свој);

ће д-изгїнете у *брїгу* (Свој), тô ће нѣшто лоше да бидне у *брзїну* (Чеп), у *шы секирáцију* сез дёцу сам вѣк провѣла (Пл), она биља у *свãју* сас моју јетрву (Чеп);

свѣ сам лежала у *мрївило* (Бош).

Ове конструкције с локативном функцијом могу се јавити у алтернацији с глаголским прилогом садашњим: у *неки сїрa* = плашећи се, у *шы секирaцијu* = секирајући се, или с глаголским приdevом: у *шерейи* = оптерећена, у *свãјu* = посвађана, у *мрївило* = умртвљена.

У конструкцијама с лексемама *брига* и *брзина* препознају се и елементи узрочног значења, који се могу извести из апстрактног локационог односа.⁵³⁶

535 B. Batistić 1972: 133–154.

536 О условима под којима предлог у стиче узрочно значење и о разлици између узрочних значења предлога *у* и *из* в. Кликовац 1997.

627. У прикупљеној грађи заступљени су и примери с предлошко-падежном синтагмом *у + Л/ОП* у функцији одредбе придевског карактера, која детерминише субјекат током вршења глаголске радње:

— *У љицаме* дошо (ДВ);

— *Сам останем у кошљу* (Шав), да не биднем у црнину (Раш);

у свињски ојанци сам се ѡдала (ДВ), раније у кошљке копу (ДМ), ћемо у чараче (Клач), газим та лед у чараче и ојанци (Сик), моя ћерка у једне сандале се ѡдала (Клач), ја видим једног у беле дреје (= одевни предмети) (Заб).

У свим наведеним примерима имамо *у + Л/ОП* са значењем одеће/обуће. Глагол *бийи*, уколико није експлицитно исказан, подразумева се у исходишној структури свакога од наведених исказа. Међутим, он се овде на том базичном нивоу може супституисати глаголом *имайи* и у том смислу може се говорити о посесивним конструкцијама са обликом зависног падежа и предлога *у*.⁵³⁷

628. *У + ОП* м. локатива јавља се и у функцији лимитативног детерминатора уз:

а) глаголе који значе неко стање: *у снагу* (= тело) она није опште пропала (Леб), она све подадује у лице (Бош);

б) особинске придеве: сад ми Гόла по шери у лице (Чеп).

У примерима из ове категорије општим падежом м. локатива обележене су именице са значењем неког дела човековог тела на коме се (не) дешавају промене експониране одговарајућим глаголом или придевом.⁵³⁸ Овде се може говорити о односу између две појаве од којих је једна схваћена као саставни део оне друге, тј. о односу „део — целина“. Реч је о ситуацији када се целини приписује особина која је својствена једном њеном интегралном делу.⁵³⁹

⁵³⁷ У вези са овим уп.: „Имя объекта обладания чаще всего называет относительно неотчуждаемую принадлежность (човек у рукавицами)“ (Т. Н. Молошная 1986: 182).

⁵³⁸ Више о примени одговарајућих трансформационих процеса код оваквих конструкција в. Batistić 1972: 93–94.

⁵³⁹ „Под именицом којом је означена 'целина' А може се подразумевати [...] носилац неког својства, односно неке карактеристичне поједи-

629. Нашло се и неколико потврда са адноминално употребљеном конструкцијом *у + Л* која се налази у функцији именичке одредбе, прецизније, као модификатор одређене именичке речи: *млέко вештâчко у ырâху* (Треш), *увâльам у шёхер у ырâху* (Пот); изаткала сам око дваес ђилима у *бð'ема* (Дав).

630. Забележено је и *у + Л/ОП* у идиоматизованим изразима од којих се неки употребљавају као фразеологизми:

— За мёне није *у ырâву* (Раш), остало *у другом сїању* (Мир), (Креж);

— Ки *у мûтну вðду* и нёма (Бош), вîше вòлим тû дёцу нё очи *у гла́ву* (Изв), мî смо *у вâше рûке* (Заб), *у ырâво* је био (Раш).

631. Овде ћу навести малобројне примере са употребом локативних облика за акузативне функције уз предлог *у*, дакле, примере хиперкорекције:⁵⁴⁰

Ўшо *у авиóну* (Тек), сёдомо *у лáду* (Свој), којё йду код вâс *у Бёограду* (Свој); отишли *у Бûльану*⁵⁴¹ (Тек), да би фâбрика прêшла *у ырâвайним рукâма* (Изв), сваког је човёка знао *у очима* (Буљ).

У наведеним примерима имамо и продор локатива у значења која нису чисто месна, као и у један идиоматски израз — *сваког је человека знао у очима*.

632. На основу прикупљеног материјала може се закључити да у испитиваном говору основну разлику према савременом књижевном језику чини убедљива доминација општег падежног облика м. локатива. У том је материјалу незнатајан број примера са синтетичким падежним обликом уз предлог *у*. Највећи број тих примера нашао се у категорији месне одредбе (и уз називе локалитета), што је и логично када се узме у обзир укупни, вео-

ности, обично (али не и обавезно) са регуларним морфолошким обележјем субјекта реченице [...]“ (Ивић М. 1983: 217). О лингвистичким консеквенцијама различитог приступа односу део-целина в. Ивић М. 1983: 213–225.

⁵⁴⁰ И у другим народним говорима малобројни су примери употребе локатива/инструментала м. акузатива у значењу циља кретања. У вези с тим уп. Јовић 1968: 160; Пецо / Милановић 1968: 321–322; Томић 1987: 429; Радић 1990: 34; Ивић П. / Божњаковић / Драгин 1997: 303–304, 308.

⁵⁴¹ Номинативни облик је *Бûльане*.

ма велики број забележених примера. Остале значењске категорије које могу бити представљене локативном конструкцијом с предлогом у захваћене су, без изузетка, продором општег падежа, тачније, готово су у потпуности њиме „окупиране“. Редовна употреба локатива у синтагматској вези у *животу* може се објаснити извесном обележеношћу контекста у коме се та веза употребљава, док су примери типа *млеко у праху* преузети из књижевног језика, о чему сведочи и присуство фонеме /x/.

633. Категорија множине је и у овом случају плодно тло за прихват општег падежног облика. Ипак, издвојила су се у прикупљеној грађи три примера с множинским локативним обликом: *у кућама, у бојема, у рука*, међу којима се нашао и облик с наставком *-a*, карактеристичан за косовско-ресавске говоре.

634. Посебно напомињем да су локативни облици јд. код именица ж. р. с наставком *-e* нешто чешће у употреби од истих облика с књижевним наставком *-i*.

635. Оваква изузетност доминације општег падежа м. локатива уз предлог *у*, присутна у Парадинском Поморављу, не односи се и на друге говоре косовско-ресавског дијалекатског типа. У дијалекатским студијама и чланцима о косовско-ресавским говорима⁵⁴² налазимо доста случајева замене локативних конструкција (с предпозима *у* и *на*) акузативним (са истим тим предпозима); ту се ради о ишчезавању разлике у означавању места и правца кретања. Међутим, фреквенција употребе синтетичких облика за Л далеко је већа у односу на примере са облицима акузатива, осим у говорима Ресаве⁵⁴³ и Левча,⁵⁴⁴ где је тај однос уравнотежен и где се примери са општим падежним обликом у локативној функцији налазе и ван чисто месног значења. Говор Радимаца⁵⁴⁵ познаје употребу предлога *ио* само уз локативни облик, пошто је већину локативних функција преuzeо А.

⁵⁴² Алексић / Вукомановић 1966: 312–313; Јовић 1968: 159–160; Грковић 1968а: 130; Грковић 1968б: 158.

⁵⁴³ Пеџо / Милановић 1968: 306–329.

⁵⁴⁴ Симић 1972: 201; Симић 1980: 125–131.

⁵⁴⁵ Томић 1987: 431.

Предлог *на*

636. „Локатив је пре свега падеж места“,⁵⁴⁶ а један од два основна предлога која конкретизују месно значење је предлог *на*. Конструкције са овим предлогом користе се да ближе одреде место радње, а у опозицији су према конструкцијама с предлогом *у*, тј. у опозицији — спољашњост (површина) : унутрашњост.

637. И у материјалу из Парадинског Поморавља најбројнији су примери с предлошко-падежном конструкцијом *на + Л/ОП* у функцији месне одредбе:

— Свѣ на свѣтъ што Ѽма (Стуб), тô сâд вâльда вîђате на на-*rôdъ* (Стуб);

написали на нê кайшье ъйне мâле (Треш), Ѹн послен почо да рâди на вê кûхе (Тек), бôмба пукла тунâка на ѿбраскънице (ДМ);

мî смо живёли на сёлу (Тек), вî нîсте жывёли на сёлу (Тек);

— А тî причёкај на ѹуїш (ДМ), Сикирица није, а Дреновац на ѹуїш (Др), свѣ фијакёри на шай мôс код бâру (Шав), преноћимо на штован (Сик), па мёшамо на шайдреш (Треш), штò ми се не јавиш на ѹрзор ѡде (Изв), на ѹраг један да стойи (Пл), а мî седимо на ѹраг (Буль), срётне Добру на дрўм (Раш), Дânка тâm копа на дрўм (Бус), на лойâр нô брашњо стоји (Буль), па не затвâрали на нёки сирай гòре (Мир), народ гòр стоји на ценишар (Изв),⁵⁴⁷ мî смо ју чекали на єродром (Стуб), што црепче нађеш на грòб (ДМ), стоји ки цедило на ѹлодш (Буль), Ѹна вёзана такô на крёветш (Буль), тата спâва на јсїнал (Раш), кућа ѡде на ѹлаз бýла (ДМ), Ѹни и (= их) побили тû на брёг (Сик), овâ кућа што је тû на ънегов ѹлай (ДМ);

ће сијемо на ѹрву сшаницу (Леб), бýли смо на границу (ДМ), борба се вôди на бûгарску границу (Треш), тёк нёко вîче

⁵⁴⁶ Ивић М. 1958: 155.

⁵⁴⁷ Предлог *на* у овом примеру употребљен је уместо предлога *у*, пошто се ради о брдском селу чији је центар (трг са месном канцеларијом, поштом итд.) на узвисини, а куће су у низини. О томе да се у вези с природним, материјалним изгледом места уз одговарајући појам могу јавити подједнако оправдано и предлог *на* и предлог *у* уп. Вукомановић 1963.

на кайшу (Бош), звони звон на *кайшу* (Мир), биље игранице на *јутрину* (Пл), а ја сам спавала на *клубу* (Чеп), радио на *штуку* (Др), а на земљу су крпаје (Пот), да није на земљу (Стуб), ми смо две биље на *улицу* (Пл), там сам видела ја бурјини на *улицу* (Др), радио на *железницу* мој муж (Сик), на *сједу* има онай точкић (Треш), све да ти поновим на коју *шланину* био (Раш), и на *сваку* *грањку* јабука (Клач), они остану тамо на *штабину* (Клач), да бере-мо на *ливаду* сено (ДМ), да не дангубим, на *њиву* да јем (Бус), простијето на *шљану* ћебе (Леб), ја сам седела на *столину* (ДМ), да седам на *клубину* (Бош), пере там на *седамну* чесму руке (Бош), има овдја прста на ногу (Раш), ћете га на *слику* (ДМ);

имала кућу гор на брдо (Леб), а били смо горе на брдо (Пот), код мён касно зри, де (= зато што је) на брдо (ГМ), ми смо на село сви (Заб), тако смо ми проводили на село (Тек), муж га нёма на његово радно место (Мир), бостаде код мёне на раме ташна (Стуб), с њим да се бије на варваринско ћоље (Раш), да се скинеш ћовде на *раскруше* (Шав), и оно било на *гробље* (Др), па видимо на *стакло* (Треш), на *дебело* црево имао неки приш (Раш);

једна позади на *цакови* седам (Леб), сад нёма на вишиорешни рингле (Пот), има брдакве на руке (Треш), и посе све набоји има на ноге (Заб), ја сам имала ране на ноге (Сик), све имамо рупе на *шојаге* (Заб), не стада нигде воз на веће стапнице (Леб); открем мало завесу на *врати* (Мир), нисам имала браву на *врати* (Др), пречекао ме на *врати* (ДМ), само лупа на тачка кола (Пот), и ћод на кола донели (Раш), двојица леже озгор на на кола (Др), било одело, има цвёт на *груди* (Пл).

638. Топоними који представљају узвишења, као и хидроними, када се одређују као место радње, имају у књижевном језику облик локатива у конструкцији с предлогом *на*. У оваквим примерима из испитиваног говора редован је ОП у локативној функцији:

На Мораву се правили пантони (Чеп), била сам на *Мораву* (Чеп), окреха воденица на *Мораву* (ДВ); били они там код њих на *Грзу* (Буль), дао ручак там на *Грзу* (Бус), ти си на *Грзу* био (Мир).

639. У функцији указивања на догађаје који имплицирају учешће неког скупа људи, односно неке заједничке (колективне) активности, манифестације, користи се предлошко-падежна конструкција *на + ОП м. локатива*:

На вáшар от прê бýло (Стуб), мâло ми овâ народ дôсади да-наške *на вáшар* (Бош), такô стýмо *на вáшар* (Леб), бýли смо *на сáбор* кот цркве (Раш), Снéжа је *на ѫдсо* (Стуб), Ѽтаџ је *на ѫдсо* (Треш), Милéнко рâди *на нôв ѫдсо* (Изв), Мýша *на ѫдсо* тâмo (Буль);

млôго лêпо бýло *на свâдбу* (Тек), бîлji смо *на їû свâдбу* (Тек), и *на мû свâдбу* грâдили качамак (Клач), кâko је бýло печéње *на свâдбу* (Мир), бîo у Поточац *на слâву* (ДВ), ово нîгде нéсам јeo, ни *на слâву* (Бус), кот сёstre смо бýли *на слâву* (Леб), тaкô сe разговâрамо *на седéльку* (Леб), *на дрûгу игрânku* чим те вîде (Леб), ѩаше ми смâкне шâмију *на игрânku* (ДМ), држî гa нéколко дâна *на гôзбу* (Раш), бýли смо *на ѫроишвили* (Пл), jâ сам бýла *на їû сâрану* (Свој);

дрûги пûт бýла *на криштéње* (Др), бýли *на орâњe* (Раш);
па смо прêле *на седéльке* (Пот).

640. Примери с конструкцијом *на + ОП м. локатива* у функцији начинске одредбе сврстани су у четири групе.

а) Именице које значе део тела у функцији средства употребљивог при извршењу глаголског процеса:

На нôсиш дéте на грбîну (ДМ), *на грбîну* нôсим рâну (Буль);

да нôсим зlato на râme (Сик), нôси јêдно бûре *на râme* (ДМ), носиљи дрva *на râme* (Треш), носиљи шlйive *на râme* (Пот), ѩонда сe вûчê *на дjye* (Др);

на ѫрсiiи да с-окрêhe (Стуб), не мôж *на rûke* д-однêсеш (Др); и нôсе *на лéђa* корýто (Мир), кат смо носиљи *на лéђa* (Стуб), *на лéђa* нôсиш (Стуб), нôсиш *на лéђa* (Бус).

б) Именице које значе превозна средства:

Превêзе не јêдан дечâk *на чáмац* (ДМ), да јu вôзе льûdi *на мoїbôr* (ДВ), *на нêку mâlu* цkêlu сe превêзemo (Треш);

їшли смо до Попôвца *на ѫb машýнчe* (Буль);

возиљи сe *на чâmci*, *на скêle* (ДВ), тû сe превêзemo *на нêki чâmci* (ДМ), вûчêm *на câne* (Треш).

в) Именице са значењем предмета — техничког помагала, ручног средства помоћу кога се врши одређена радња:

Једни печёду *на рáжсањ* (Пот), печё се праће *на рáжсањ* (Др), измेरимо *на мој шáчан кáншар* (Бош), ткале смо заприге (= сукње) *на разбој* (Сик);

тý га самељеш *на машíну* (ДМ), носи кóрпе пúне *на обрáмку* (Буль), грёјем грбíну *на вáйру* (Чеп);

тý пёремо *на ѫб корийшо* (Др),⁵⁴⁸ мý двé пёремо *на ѫб ко-рийшо* (Клач), пресёёмо *на гусью сишио* (Стуб), *на реңде* изрендишемо (Клач);

овце су пёкли *на рáжсњёви* (Леб), па после гребенáмо *на грёбени* (Сик), јáрму мёльемо *на вї млиничїи* (ДВ).

Овде наводим и пример: па ѯде *на шайї* (Заб), где би на-место конструкције *на + ОП* у локативној функцији могла стајати конструкција *c + И*, или *йомоћу + Г*; међутим, овде се у дубинској структури исказа реконструише глаголски прилог садашњи ослањајући *се* (*на шайї*).

г) Наводим посебно два примера у којима конструкција *на + ОП* има локативну функцију начинске одредбе: овá народ сад више Ѯтý (= живи, преживљава) *на лёкови* (ДМ), сад више *на рїбу* претерују посну слáву (Сик).

641. Конструкција *на + ОП* м. локатива користи се у испитиваном говору и за обележавање временских (атмосферских) прилика у којима се остварује глаголски садржај. У прикупљеном материјалу нашла су се два таква примера: и *на снëг* рáдили (Пл), па сúше мёсо онако *на мрáz* (Стуб).

Као и код темпоралног значења предлога *у*, и овде се може говорити о томе да темпорални *Л* у конструкцији с предлогом *на* носи значење истовремености с појмом који обележава. Принцип репартизије, који важи у књижевном језику — „ако је дата акција нединамична, употребиће се *на* (седи *на сунцу*); ако је, напротив, динамична, појавиће се *ио* (шета *ио сунцу*)“,⁵⁴⁹ не може се применити на напред наведене примере.

⁵⁴⁸ Предлог *на* употребљава се овде м. предлога *у*, што има везе с начином прања веша у старије време, тј. веш се најпре рибао на кориту, одн. на раму који се стављао на корито, а потом се испирао.

⁵⁴⁹ Петровић 1968: 207.

642. Има и нешто потврда конструкције *на* + Л/ОП за означавање временских односа, времена када нешто бива:⁵⁵⁰

— И кад је било *на крају* (ДМ);

— *На крај* месец примиш (ДМ), *на крај* службе јâ му кâжем (Тек).

У сва три примера предлог *на* стоји с локативом/општим падежом именице која означава свршетак нечега у времену.⁵⁵¹

643. У посебну категорију сврстани су примери који би моглистати под назив: локатив „радње“, „стана“ или „особине“.⁵⁵² Локатив овог типа Т. Батистић је поделила у четири групе⁵⁵³ у којима су заступљене конструкције *у* + Л и *на* + Л, изузев четврте групе која обухвата само примере с конструкцијом *у* + Л. Овде су примери (*на* + Л/ОП) из испитиваног говора апроксимативно сврстани у три групе, не узимајући у обзир различите базичне глаголске структуре.

а) У првој групи примера са општим падежним обликом м. локатива субјекат је истовремено и „стварни вршилац глаголске радње означене локативом“:⁵⁵⁴ у Параћин *на сâн* био (= подстанар) (Изв), седељи и ћни *на сâн* (Изв); био сам *на вâлику влâс* (Треш), били у Параћин *на слûжбу* (Креж).

б) У другој групи примера (*на* + Л/ОП) субјекат „има карактеристике субјекта пасивних конструкција“:⁵⁵⁵

— Али *на бôловању* је сâд (Дав);

— Он све *на нêгу* био (Бош), дёца су код мёне *на чuvâњe* (Свој), сâд је још *на бôлувanje* (Дав).

в) У трећој групи примера реч је о локативним конструкцијама којима је својствена могућност трансформа у обичне или глаголске придеве и јављања у алтернацији с њима (*на окуй* = окупљени, *на слободу* = слободна). Овој групи сам додала и при-

⁵⁵⁰ По мишљењу И. Грицкат предлог *на* припада групи предлога чије је учешће у исказивању времена немотивисано (Грицкат 1997: 59).

⁵⁵¹ B. Batistić 1972: 153–154.

⁵⁵² Исто, 47–53.

⁵⁵³ Исто, 47–48.

⁵⁵⁴ Исто, 47.

⁵⁵⁵ Исто, 47.

мере с мотивном речи *мираз* која може алтернирати са изведеном именицом *миражција*, одн. *миражцика*.

У сва четири примера реализације се ОП м. локатива: биљ смо свји *на ѯкуї* (Пл), а ја сам остала *на слободу* (ДМ), био тај срђњи дёвер *на мирáz* (Мир), но сам ја *на мирáz* (Тек). Из наведених се примера може закључити да је овај тип конструкција најчешћи уз глагол *бииши/јесам*.

644. У говору Парадинског Поморавља забележила сам и неколико примера конструкције *на + ОП м. локатива* у адноминалној позицији, тј. у вези са одређеном именичком речју:

Отвборим ја врата гбр *на сїрای* (Свој), није *на мозак* тўмор (Свој); врата *на собу* њојну (Чеп), притисак *на нервну* ми бáзу (ДВ); и тако ти обичаји *на село* (Пл); добавио тўмор *на йлућа* (Раш).

645. *На + Л/ОП* јавља се у оквирима идиоматизоване употребе:

— Имај се ти *на ўму* (Бус), тешко сáмем и *на комáту* (ДМ), воли он купен лёба да је (више него ишта) *на свéту* (ГМ), моя сна рáдник (каквог нема) *на свéту* (Бош) у Плáну убијен *на Ѣрваде* Бóга (Пл), човек ми погињо *на Ѣрваде* Бóга (Пл), он *на Ѣрваде* Бóга отишио у затвор (Др);

— *На крај* крајева нека ёни нам даду (Др), стоји ми *на вр*⁵⁵⁶ јези́ка (Чеп), добро ме није убио *на место* (ДМ), и убије га *на место* (ДМ), била сам мложо *на велике мјuke* и беде (Свој).

646. Посебно наводим неколико примера у којима се ради о хиперкорекцији, тј. о употреби локативних облика за акузативне функције уз предлог *на*, не само с месним значењем:

Нёке стрине ме истёrale *на Ѣути* (Стуб), па ме истёрали *на Ѣути* (Стуб), он је јшо *на Ѣслу* (Креж), тó су једне зграде *на сїрай* (Леб), још једну песму, трéху која долази *на ређу* (Свој).

647. У испитиваном говору се, као што се може закључити из представљеног материјала, у највећем броју примера јавља ОП наместо локативног облика. Може се рећи да су се задржали

556 У испитиваном говору ово је генерализовани облик именице *врх*.

само појединачни примери употребе локатива уз предлог *на*. Углавном се у појединим устаљеним изразима чешће може срести Л него ОП уз овај предлог; Л је у овим примерима највероватније подржан истоветним петрифицираним конструкцијама у књижевном језику. У сакупљеној грађи потврђен је само ОП у служби множинских локативних облика.

648. Поред основног месног значења, више различитих значења може бити представљено локативом с предлогом *на*, као у књижевном језику, тако и у народном говору о коме је овде реч. Ту се ниједно локативно значење није показало као посебно стабилно пред „налетима“ општег падежног облика, а нека су и у потпуности подлегла.

649. Локативни наставак *-е* забележен је код свих именица ж.р. у оквиру синтагми с предлогом *на*.

650. И у суседним косовско-ресавским говорима облик акузатива уз предлог *на* често се употребљава и у локативном значењу, али углавном за означавање места.⁵⁵⁷ Ипак, употреба локативних форми је у говору Трстеника неупоредиво чешћа него употреба акузатива у локативној функцији с предлогом *на*.⁵⁵⁸ У говору Ресаве⁵⁵⁹ и Левча⁵⁶⁰ фреквенција употребе облика локатива и акузатива као општег падежа у локативној функцији је готово уједначенa; примера има за сва значења предлога *на* с локативом, нарочито у Левчу. У Чумићу⁵⁶¹ је, пак, забележен с предлогом *на* само Л, за разлику од ситуације која је тамо забележена за предлог *у*. Ситуација у говору Радимаца опет је специфична: преовлађује готово у потпуности А у локативној функцији уз предлог *на*.⁵⁶²

⁵⁵⁷ Алексић / Вукомановић 1966: 312–313; Јовић 1968: 159–160; Пеџо / Милановић 1968: 306–329; Грковић 1968а: 130; Грковић 1968б: 157; Симић 1980: 131–136.

⁵⁵⁸ Јовић 1968: 159–160.

⁵⁵⁹ Пеџо / Милановић 1968: 306–329.

⁵⁶⁰ Симић 1972: 201; Симић 1980: 131–136.

⁵⁶¹ Грковић 1968б: 157.

⁵⁶² Томић 1987: 429.

Предлог *PO*

651. Два основна значења с предлогом *йо* уочио је још Ђ. Даничић⁵⁶³ — временско и месно. Касније граматике и описи говора преузимали су и допуњавали ову семантичку класификацију, мењајући једино редослед ова два основна значења, пошто је употреба предлога *йо* у временском значењу постала све ограниченија. На избор предлога *йо* не утиче само управна глаголска лексема, већ и семантика саме именичке лексеме. „Специфична значења предлога *йо* у поређењу са семантичким аморфнијим у и на намећу посебна ограничења својим реченичким окружењима па се на основу тога може рећи да конструкције *йо* + *Л* представљају обиљежене форме, према *у/на* + *Л* које се могу сматрати одговарајућим необиљеженим формама“.⁵⁶⁴

652. Локативне конструкције с предлогом *йо* су у савременом српском књижевном језику двојног порекла; наиме, појава замене конструкције *йо* + *Д* конструкцијом *йо* + *Л* може се сматрати најкрупнијом иновацијом нашег језика.⁵⁶⁵ У вези са овом суштински важном појавом је и значајан податак „да је највећи број данас најчешћих, најобичнијих значења уз предлог *йо* пренесен с дативне конструкције на локативну“.⁵⁶⁶

У вези са стањем предлога *йо* у нашим дијалектима М. Ивић сматра да је наш језик „у средњем веку у овом правцу био компактнији него данас“, а да су у међувремену „источни крајеви елиминисали у извесним случајевима употребу предлога *йо* док су је западни крајеви (првенствено хрватско-далматински) проширили“.⁵⁶⁷ Ипак, најкрупнија поменута иновација српског језика доследно је спроведена у свим његовим дијалектима.

653. У грађи с терена Параћинског Поморавља нашло се двоструком мање примера с везом *йо* + *Л/ОП* у односу на примере

⁵⁶³ Даничић 1858: 623–624.

⁵⁶⁴ Batistić 1972: 35.

⁵⁶⁵ Више о употреби предлога *йо* у нашем језику и о узроцима своје општесловенске употребе овог предлога уз *Д*, *Л* и *А* на употребу уз *Л* и *А* в. Ивић М. 1951–1952.

⁵⁶⁶ Ивић М. 1951–1952: 174.

с предлогом *на*, а чак петоструко мање у односу на предлог *у*. Тако је ова предлошка конструкција, без обзира на бројне значењске категорије у којима се јавља, слабо заступљена у прикупљеној грађи у односу на локативне конструкције с предпозима *у* и *на*.

654. И у истраживаном говору локатив као, пре свега, месни падеж има могућност ближег одређивања места радње помоћу предлога *ио* који садржи у себи представу „површине“, али са специфичним одређивањем „простирања, захватања горње површине нечега“.⁵⁶⁷ Располажем бројним примерима с предлогом *ио* уз Л/ОП у разним нијансама месног значења. Ове се предлошко-падежне конструкције налазе уз глаголе који значе неко кретање, захватање површине, простирање и сл.

655. Навешћу најпре примере са синтагматском везом *ио* + Л/ОП, у којима је имплицитно садржано специфично наглашавање размештености по одређеној површини:

— Па јмамо људи *ио грађу* (Др), сад ѯду *ио грађу* (Клач), нешто се простирало и *ио љлошу* (Др), лупа *ио шавању* (ДМ), и водио га *ио ходнику* (Мир), ки мój син што отишао *ио бёлем свéшту* (Свој), д-иеш *ио свéшту* (Стуб);

ал ёно свё пада *ио күће* (ДМ), јёдва се вёдимо *ио күће* (Клач), да порёдиш *ио күће* (Леб), како нýсмо добри, нёмирни *ио күће* (ДМ), ѹму колибе тाम *ио йланине* (Стуб), па био *ио шуме* (Стуб), бёгала *ио шуме* (Буль), па смо ѹшли *ио шуме* да кријемо ћвце (Сик), да не (= нас) вёди *ио авлије* (Треш), ёно само дрёвчи *ио ѿвлије* (Сик), прави несрёћу *ио сёбे* (ДМ), и кат се разбрзимо *ио њиве* (Леб), кљуцку ѿно и *ио дёшелине* (Чеп), па погледа *ио цркве*, ёно свё тó излêпено (ДМ), немô д-иеш *ио улице*, по нáполье (Свој), јашу *ио ѿрибине* (Треш), после је била *ио бôлниџе*, *ио Буйрије* (Леб), турско робље ѹшло *ио нáше зёмље* (Сик); закачи невесте *ио глáви* (Заб), чувала сам стôку *ио йланини* горе (Чеп);

ио сёлу кога зовёш (Пот), и тा�мо ѡма *ио сёлу* (Буль), трајки *ио сёлу* (ДМ), ал тô лёти *ио ѹдљу* чûву (Изв), да чuvамо стôку *ио*

567 Исто, 209.

568 Ивић М. 1957: 152.

йољу (Изв), чұву әвце тাম *ио брdu* (Леб), өни пүшқали *ио вәм брdu* тামо (Заб), па жа сам ыпла *ио грöбльu* (Леб), тó ымамо *ио грöбльu* тাম (Леб);

— Сám сам контролýсао *ио грâd* (Треш), сâ-hy жа да потрâжим овам *ио шиâз* (Леб);

па се тóпи тাম *ио ре́ку* (ДМ), инâче се *ио күйu* поразбíву сұдови (ДМ);

заrâze поc рédom *ио сёло* (Пот), збíру jaja *ио сёло* (ДВ), ка-да сам игрáла у квíзови *ио сёло* (Своj), и *ио грöбльe* д-йдеш (Леб), па да не мóж нájеш *ио грöбльe* (Буль), дôsta бýlo идéне *ио грöбльe* (Леб), *ио йољe* сам рáйла (Сик), да өни вâм *ио двöришишe* попльâчку (Раш).

656. У следећим примерима имамо месно значење локативне конструкције с *ио* + Л/ОП у додиру са значењем инструментала-просекутива:⁵⁶⁹

— Нýсмо се јúрили *ио иуýту* (ДМ), па смо се игрáли *ио иуýту* (ДМ), јúри дéпу *ио сокáку* (ДМ); јúри тাম *ио йланине* (Бус); иду *ио сёлу* (ДМ), а поp ышо *ио сёлу* (Бус);

— Йде *ио грâd*, шéта се (Леб), өни иду *ио ишáц* (Тек); ышли өни *ио сёло* (Пот), ышли смо *ио йољe* (Сик).

Наведени примери садрже глагол кретања уз предлог *ио* и тај аспект динамичности је неопходан при остварењу обеју месних конструкција — *ио* + Л, одн. просекутива. Такође, у локативу/општем падежу се налазе именичке лексеме просторне семантике. Овај тип месног локатива има значење површине или места које се савладава кретањем.

Конструкција *ио* + Л је у испитиваном говору фреквентнија од просекутива, чemu треба додати да је употреба овог другог и лексички ограниченија (уп. т. 489). У неким примерима могућ је вишеструки синтаксички паралелизам: *ио* + Л/И/кроз + А, одн. *нiz* + А (442–443).

⁵⁶⁹ „Просекутиву најближе стоји по значењу конструкција с месним *ио* [...]“ (Ивић М. 1951–1952: 178).

657. Поменућу овде и примере са употребом предлога *ио* уз имена локалитета, у месном значењу и са обавезно присутним аспектом динамичности:

— Тұ вòду што навéли *ио Пàраћину* (Бус), ѹде и *ио Бèограду*, *ио Свилàјнику* (Изв); пошли смо тাম *ио Бабê* да бèгамо (ДМ), ѹшо *ио Црне Рéке* (Бош), био је тунак *ио Ђуàршe* годину дáна (Стуб), кад гòђ ѹду *ио Француске* (Пл), још док нýсу кренули *ио Аустријe* (Свој);

— Он *ио Пàраћин* се скýће (Леб), они *ио Пàраћин* ѹду, шéту (Леб), кóј га знá — овý *ио Пàраћин* (Бус), па бýли мëсец дáна *ио Светозáрево* (Др), ѹде чák тাম *ио Врајчáнско* (Шав), чýтаво се побијемо, ки вò *ио Бòсну* (Треш).

658. Оно што се данас у лингвистици назива дистрибутивним значењем предлога *ио* уз Л, М. Ивић је описала на следећи начин: „Према значењу: по разним тачкама исте површине — развило се и значење: по разним местима исте врсте“, а потом „према значењу: на разним местима исте врсте — добивено је и значење: код разних људи исте врсте“.⁵⁷⁰ Употреба дистрибутивног *ио*, када су лица у питању, није данас уобичајена у српском књижевном језику. Примери сакупљени приликом истраживања говора параћинске околине поткрепљују тврдњу М. Ивић⁵⁷¹ да је оваква употреба предлога *ио* још увек жива у дијалектима.

а) *По + Л/ОП* с дистрибутивним значењем у означавању места:

— Ноћевали смо *ио шуји кýха*, *ио штáла* (Пот), ѹшо, био *ио кафáнâ* (ДМ), сàм лелујаду *ио њíва* нê кошùље (Пл); *ио црквама* држé гòвор (Раш);

да ѹду *ио сёлима* (Пот);

— Јà сам чувáла ћвце *ио шумáрци* (Раш), *ио шанци* лежé (Треш), ѹду *ио шљивáци* (Др), ѹду ћвам *ио врбáци*, пýју (Сик), тèрамо *ио ши ђошòци* (Леб), набùтамо се *ио нёки ђошòци* (Свој), ѹшла сам, ѹшла *ио врови* (Буљ), лùпа *ио прòзðри* (ДМ);

ѹду љúдима *ио њíве* (Чеп), нýsam бáш млòго ѹшла *ио њíве* (Стуб), бेरу *ио бáшие* (Мир), јâ сам свè ъб јùрйла *ио шé шује*

⁵⁷⁰ Ивић М. 1951–1952: 178–179.

⁵⁷¹ Исто, 179.

(Мир), радио ју човек *ио продавнице* (Бош), она радила пуно *ио продавнице* (Раш), док се јурдио *ио болнице* (Заб), ја сам све *ио болнице* висела (Бош), нико ми није радио *ио фабрике* (Треш);

ио гђрња села иде (Стр), иде *ио мљбе, ио села* (Бош).

Тако и примери са именичким лексемама (са општим падежним обликом м. локатива) којима се обележава догађај који обавезно имплицира учешће неког скупа људи: *ишо и ио сабори* (Пл), па *ишли смо ио сабори* (Сик), сад ноћу иду *ио игранке* (Сик), *ишли ио ћсипраћаји* (Изв).

б) *По + Л/ОП* с дистрибутивним значењем, када је именицом означенено лице, тј. лица:

— Води ме *ио баба* (ДМ);

— Ишо *ио лекари* (Стуб), нису *ишли ио лекари* (Раш), он волео све *ио лекари* да га носим (Тек); да га носиш *ио бабе* (Тек).

659. Локативом уз предлог *ио* изражавају се, као што је већ речено, стара дативна значења, те тако и она у којима се на известан начин препознаје семантика правца — иманентна дативу. Тако су се и у мојој грађи нашли примери где се, уз тангентни глагол, конструкцијом *ио + ОП* м. локатива обележава реализација контакта с датим објектом, тј. с његовом површином: *лупи ме такђо ио раме* (Раш); ка-т-удари *ио ноге* (Леб), кад м-удари *ио леђа* (Леб).

660. Једном од крупнијих иновација нашег језика М. Ивић сматра употребу конструкција с предлогом *ио* за означавање функције посредника.⁵⁷² Значење посредништва, које се обележава конструкцијом *ио + Л*, среће се често у књижевном језику и у народним говорима, али у западним говорима знатно чешће. И не само то: постоји разлика садржана у неједнаким условима употребе ове конструкције с наведеним значењем. „Дело в том, что в восточных говорах в лок. стоит слово, обозначающее одущевленный предмет. Кроме того, он возможен лишь при узком круге глаголов (*иослайти*, *иоручитьи*, *явийти* и др.), предполагающих определенное движение при осуществлении действия“.⁵⁷³

⁵⁷² Исто, 185–190. Као основица за овај нови семантички тип послужила су значења старог датива; о томе уп. Исто, 207–208.

⁵⁷³ Топоров 1961: 239.

Моја грађа садржи примере овог семантичког типа, односно примере с глаголом *йтатиши* (= послати)⁵⁷⁴ и везом *йо* + Л/ОП за означавање посредништва:

— Но ми пратила *йо нѣке кўме* одавде (Стуб);

— Ја њима пратим писмо *йо једнога Својновца* (Свој); пратио нешто *йо једнó дёше* (ДВ), пратила *йо овб комишће* (Свој).

Тако и: реко му *йо ѹбога љегдвога шураковића* (Свој), где је глагол *рећи* употребљен са значењем „поручити“.

661. Конструкцијом *йо* + Л/ОП могу се у говору Параћинског Поморавља означити и неки темпорални моменти, а то су: а) време реализације садржаја управног глагола и б) услови те реализације (атмосферске појаве, прилике под којима се та радња одвија и сл.). У првом случају се локативом/општим падежом с предлогом *йо* означава *йостериорносӣ*, а у другом — *симултаносӣ*.

а) — Трећи дан *йо Божићу* (Пл), *йо сâмртии љегдвем* отишо у војску (Чеп), и *йо рајту* добро бýло (Сик); јâ сам пос *йо свâdbe* врнùла тô (Леб), да ђед *йо недеље* (Тек); а *йо свâкем злû* бîдне и добро (Изв);

— И *йо ѹовраћање* пролив (Мир);

б) *Нађи* му *йо мрâку вечёру* (Пот), *йо дâну* не долази (ДМ).

За говор Параћинског Поморавља не може се рећи да се темпорална употреба предлога *йо* изобичајила,⁵⁷⁵ већ само да се предлошко-падежна веза *йо* + Л/ОП не употребљава превише често у свом првобитном значењу („после, након“). Генитивна конструкција с *йосле* је обичнија у овом говору (в. т. 254). У том смислу испитивани говор унеколико одступа од ситуације у којоско-ресавском дијалекту.⁵⁷⁶ Треба свакако напоменути и то

⁵⁷⁴ За овакве глаголе се може рећи да „у одређеном контексту претпостављају за стварно остварење своје радње извесно кретање у циљу савлађивања простора од стране посредника“ (Ивић М. 1951–1952: 185).

⁵⁷⁵ У књижевном језику ова се употреба осећа као посве застарела (Ивић М. 1958: 156).

⁵⁷⁶ Ивић М. 1951–1952: 193–194. „Уосталом, треба напоменути да има, сем косовско-ресавског, и других савремених дијалеката у којима је употреба *йо* у поменутом („после“ — С. М.) значењу још увек много шире него у књижевном језику [...]“ (Исто, 194).

да је употреба предлога *ио* у изразима *ио мраку*, *ио дану*, са значењском нијансом симултаности, обична у испитиваном поморавском говору.

662. Карактеристични су примери с конструкцијом *ио + Л* у значењу секвентивног „иза“ (руски „вслед за“):⁵⁷⁷ а тî, сîне, *ио камиону* д-ѝдеш (Бош), а вî *ио мајке* полагáцко (ДМ), вîше вòлим да ми каже такô, нèго *ио лéђима* (Тек).

У говору паранинског краја ова је конструкција с наведеним значењем обична и честа, а највећи број примера забележен је у вези са заменичким лексемама уз предлог *ио*, при чему облик општег падежа може бити употребљен наместо локатива: немô да ђдеш *ио мёне*, но се врни кот кûће (Сик), свê ђшло кûче *ио шёбе* (ДМ), излетî он *ио љёга* (Треш), свê *ио наc ђшo*, нисî га мòго отेraш (Леб), *ио љима*, *ио љима* и стîза полагáцко (Бош).

Уместо предлога *ио* уз *Л*, за одређивање места са секвентивном нијансом значења може се у испитиваном говору употребити предлошко-падежна конструкција *за + И* (в. т. 587).

Конструкција *ио + Л* с разматраним значењем, једним од два најзначајнија која носи предлог *ио* уз *Л*, сасвим је нестала у савременом књижевном језику. Опет, код М. Ивић налазимо податак да „трагова овог старог значења имамо у савременом ко-совско-ресавском дијалекту“; забележена су свега два примера: један из Речника Гл. Елезовића, а други из збирке народних проповедака из Ресаве (М. Ивковић).⁵⁷⁸ У студијама о појединим косовско-ресавским говорима, објављеним током протеклих година, или нема доволно података на основу којих би се могла утврдити фреквенција употребе предлога *ио* са овим старим значењем, или самог значења уопште нема на „листи значења“ предлошко-падежне конструкције *ио + Л*. Само је један пример наведен у монографији о говору Трстеника: *моц зéй не дâ да се ђде за ио мёне*,⁵⁷⁹ где локативна веза има инструментално значење „за мном“. У описима различитих призренско-тимочких го-

⁵⁷⁷ О пореклу овог значења предлога *ио* уз *Л* в. Ивић М. 1951–1952: 192, 195.

⁵⁷⁸ Исто, 195.

⁵⁷⁹ Јовић 1968: 172.

вора⁵⁸⁰ помиње се веза *ио* + ОП у локативној функцији са значењем слеђења за нечијим крећањем („иза“). Могло би се, дакле, закључити да и у овом случају поморавски говор околине Параћина гравитира говорима суседног призренско-тимочког дијалекта.

663. У сакупљеној грађи заступљени су и примери с предлошко-падежном конструкцијом *ио* + Л/ОП у функцији критерија на основу кога се квалификује лексема у управној позицији и долази до реализације дате радње („на основу x“):⁵⁸¹

— Ја те познавам *ио* гласу (Изв), па није добро *ио* његовем ўкусу (Мир);

ио фамилије ме зову (Сик), нема така жена ни *ио* леђаше (Др), тако је добар *ио* душеш био (Изв), отерили га там *ио* шутже неке (Стуб); *ио* заслужи мојој било тоб (Шав);

ио љмену — дера се (ДВ), ја знам само *ио* причању (Чеп);⁵⁸²

— Он однекуд мене чуо *ио* глас (Тек);

Вуку сам звала *ио* љену фамилију там (Раш).

Могло би се рећи да се у примерима са именичким лексемама заслуга и шутже може наслутити узрочна нијанса, а „категорија ‘критерија’ о којој је било речи са својим значењем образложења („на основу чега“) носи у себи погодан терен за развијање узрочног значења“.⁵⁸³

Међу примерима из разматране значењске категорије је и адноминална конструкција са адјективом у позицији управне речи — тако је добар *ио* душеш био. Ово је и једина адноминална конструкција с предлогом *ио* уз Л, која се нашла у грађи.

664. Начинско значење има конструкција *ио* + Л у следећим примерима: и ред је тако да иде *ио* реду (Др), није ништа би-

⁵⁸⁰ Михајловић 1977: 66; Ђирић 1983: 103; Богдановић 1987: 117–118; Марковић 2000: 229.

⁵⁸¹ Код М. Ивић (1951–1952: 181) налазимо да је ово „употреба предлога *ио* у значењу ‘према’ (‘према’ у пренесеном смислу, тј. ‘сходно’, ‘у смислу’“).

⁵⁸² О глаголским именицама у конструкцијама *ио* + Л с начинским карактером в. Батистић 1972: 172–173.

⁵⁸³ Ивић М. 1951–1952: 184–185.

ло *ио рέду* (Заб), добро је што ђдете *ио сиâрэм Ѱбичају* (Свој); облаче се *ио овê мόде* (Свој).

Овде веза *ио + Л* има прилошки карактер, тј. начински детьминише глаголску радњу. У случају када се у локативу налази лексема *ред*, у алтернацији с конструкцијом *ио + Л* може се јавити прилог за начин — *рêdom*.

665. Функцију означавања циља има веза *ио + ОП м. локатива* у примерима: ‘они ђиду *ио ѹдсо* (Клач), ђиду дê кûј *ио ѹдсо* (Др).

Именица *иосао* најчешћа је у овом значењском типу локатива, који је у алтернативном односу с предлошко-падежном конструкцијом *ради + Г* (уп. т. 270—271).

666. У грађи су се нашле и три потврде предлошко-падежне везе *ио + Л* за казивање бављења нечим, са апстрактним, обично глаголским именицама: сёдам ћодине је био *ио рâшу* (Буљ), знâm де (= да је) ишо *ио лðву* (Чеп); сваки пëт ћодине био *ио вðјскê* (ДМ).

667. Забележила сам и три случаја идиоматизоване употребе конструкције *ио + Л*: онако *ио ѹрâве дљшê* (Др), да му ђдеш *ио вòље* (Треш), *ио несрêћe*, био је пëтак (ДМ), — као и једну изреку са истом конструкцијом: *јâ ио кûћe*, жена *ио врбáку* (Буљ).

668. За категорију узрока, изражену конструкцијом *ио + Л*, нема примера у грађи с терена Параћинског Поморавља. Такође, ни за *Л* с предлогом *ио* у значењу средства, типа *иозвани ио телевизору*, нисам забележила ниједан пример.

669. Продирање општег падежног облика у везу *ио + Л* и, као последица, нарушување њене унутрашње структуре, дешава се, посматрајући укупан број примера, знатно ређе но што је то случај код друга два основна локативна предлога — *у* и *на*. Наиме, у прикупљеној грађи готово је уравнотежен број примера с локативом уз предлог *ио* и са општим падежом уз тај предлог у локативној функцији. Уколико се изузму из посматрања примери са именицом у множини, број конструкција с локативом уз предлог *ио* надмашује оне са општим падежним обликом.

670. Половину свих примера из сакупљене грађе са обликом локатива јд. чине они у којима се налазе именице ж. р. с падежним завршетком *-e* (дат. — лок. јд.), типичним за говоре косовско-ресавске дијалекатске зоне. Само по изузетку бележила сам локативни падежни завршетак *-i* код именица ж. р.

671. Уз предлог *ио* најчешће се остварује општа падежна форма именица сва три рода у множини. Ипак, однос локативне и опште падежне форме није исти код свих родова; код именица м. и с. р. изузетак су примери типа *ио селима*, *ио леђима*. Код именица ж. р., међутим, поменути однос се унеколико мења у корист локативног облика. Ове именице у испитиваном говору релативно често имају и завршетак *-a*, у косовско-ресавским говорима уобичајен за ген. — лок. мн., премда је и код њих знатно чешћи општи падежни облик у локативној функцији. Пример *ио црквама* је једина потврда књижевнојезичког множинског наставка код именица ж. р.

672. Предлошка конструкција *ио + Л /ОП* у говору Параћинског Поморавља не разликује се битно својом значењском палетом од стања у српском књижевном језику. У том погледу испитивани говор не одступа ни од стања које је познато и у другим говорима косовско-ресавског дијалекта.⁵⁸⁴ Такође, у случају употребе овог предлога у разним нијансама месног значења обавезно је присутан аспект динамичности или значење „на разним местима“.

Ниједна се значењска категорија посебно не издваја када је реч о статусу локатива/општег падежа у локативној функцији. Треба ипак нагласити да ће локативни облик бити у крајњем резултату заступљенији уколико се, стицајем околности, у одређеном значењском типу нађе више примера са именицама ж. р., што је у мом материјалу нпр. био случај са идиоматизованим изразима (уп. т. 667). Имена локалитета нису нарочито подложна редукцији локативне флексије у предлошкој конструкцији с *ио*.

⁵⁸⁴ „В исследованных косовско-ресавских говорах возможно употребление ПО + Locativ практически во всех узловых значениях конструкции [...] что свидетельствует о ее высокой стабильности в системе предложно-падежных конструкций в целом“ (Соболев 1991а: 134).

673. Имајући у виду невелик број примера са синтетичким падежним обликом уз предлог *у* и *на*, као и врло ограничenu употребу предлога *о* и *ири*, може се рећи да је предлог *йо* остао једино упориште локатива у падежном систему говора Параћинског Поморавља. У том смислу је ситуација у овом поморавском говору у потпуном сагласју са стањем у другим испитаним косовско-ресавским говорима,⁵⁸⁵ о чему сведочи и белешка А. Н. Собольева: „Итак, сербохорватская предложно-падежная конструкция ПО + Lokativ, в отличие от конструкций О, ПРИ с тем же падежом, демонстрирует не только структурную устойчивость, относительно невысокую проницаемость для, проникающих в нее под внешним призренско-тимокским влиянием форм Casus obliquus generalis, но и стабильность в целой системе предложно-падежных форм, приобретая статус главного (или даже единственного) участка синтаксической структуры, к которому и сводится функционирование морфологических форм Lokativ-a.⁵⁸⁶

Изнела бих овде претпоставку да изразитија фреквенција локативних форми уз предлог *йо*, у овом говору и у другим косовско-ресавским говорима, може бити у вези са историјским развојем овог предлога, тј. у вези с чињеницом да је већина садашњих најчешћих значења уз овај предлог пренета с дативне конструкције на локативну. Познато је, пак, да се Д свих именица оба броја добро чува и у неким призренско-тимочким говорима, а у косовско-ресавској дијалекатској зони ово је падеж изузетне стабилности, који практично не подлеже растакању под утицајем аналитизма. И друго: може бити да су локативне -е форме именица женског рода, за које је познато да се добро држе уз предлог *йо*, утицале на то да се у већем броју сачувају локативне форме и код именица мушких и средњег рода.

Међутим, уколико се има у виду квантитет „убацивања“ форми општег падежа на место локатива уз предлог *йо* у испитиваном говору, а у односу на суседне косовско-ресавске говоре, може се закључити да је овај говор отишао опет корак даље и „закорачио“ према свом јужном суседу другог дијалекатског ти-

⁵⁸⁵ Треба се осврнути и на ситуацију у говору Радимаца, где се Л чува само уз предлог *йо* (Томић 1987: 431).

⁵⁸⁶ Соболев 1991а: 135.

па, тј. према призренско-јужноморавским говорима. У говору Трстеника⁵⁸⁷ и Ресаве⁵⁸⁸ посведочен је мањи број примера са акузативом/општим падежом у локативном значењу с предлогом *ио*; за овај други говор то се углавном односи на примере с плуралским облицима именичних лексема. У говору Левча испитивач је забележио само два примера у којима је уз предлог *ио* уместо локатива употребљен ОП.⁵⁸⁹ У описима других косовско-ресавских говора нисам наашла ни на један пример употребе општег падежа м. локатива са овим предлогом.

Предлог *O*

674. У српској лингвистичкој литератури наилазимо на различито третирање актуелности и виталности конструкције *o + Л* у књижевном језику.

Већина примера које М. Стевановић⁵⁹⁰ наводи за Л с предлогом *o* у служби означавања времена и за везу локатива са овим предлогом у служби одређивања места звучи архаично. Примери који су блиски савременом говорнику српског језика наведени су код локатива с предлогом *o* у функцији даљег објекта, казвања теме говорења, мишљења или осећања.

Т. Батистић, анализирајући синтаксичке функције локатива, сматра да су примери конструкције *o + Л* с месном употребом „у савременом језику у најбољем случају врло ријетки“.⁵⁹¹ Такође, ауторка изузима из разматрања ову конструкцију у темпоралној функцији, јер је сматра застарелом.⁵⁹² Локативне облике с предлогом *o* као темпоралне конструкције и М. Ивић сма-

⁵⁸⁷ Јовић 1968: 159–160.

⁵⁸⁸ Пеџо / Милановић 1968: 306–329.

⁵⁸⁹ Симић 1980: 136–138. У вези са овим уп.: „[...] Запазили смо да се предлог *ио* готово не употребљава са обликом А. То је, уз оно што смо рекли [...] јасан симптом поларизације акузативних и локативских синтагми, за разлику од осталих предлошко-локативских конструкција из ове групе, код којих смо запазили да је граница врло нејасна и да су Л и А/ОП у ствари факултативне варијанте са потпуно истим значењем и готово изједначеном фреквенцијом“ (Исто, 138).

⁵⁹⁰ Стевановић 1979: 503–507.

⁵⁹¹ Batistić 1972: 17.

⁵⁹² Исто, 134.

тра малофреквентним и семантички ограниченим, будући да се појављују „само у случају кад именница одређује неки празник“, а и тада веза *на* + локатив често добија примат.⁵⁹³

У вези с напред реченим важно је навести и закључак В. Н. Топорова: „Таким образом в сербохорватском языке локативные конструкции с предлогом *о* в общем потерпели значительный урон и в большинстве случаев едва ли могут рассматриваться как продуктивные образования“.⁵⁹⁴

675. Може се рећи да је у говору Парадинског Поморавља употреба предлога *о* с локативом непозната. Једини забележени пример је: и прича *о љировање* (Мир), где налазимо *о + ОП* у локативној функцији.

Предлошко-падежна конструкција *о + Л* може се чути у испитиваном говору, али код информатора који су под већим утицајем књижевног језика.

676. „Појам обухваћен до максималних граница вршењем неке психолошке, односно психофизиолошке акције у својству њене материјалне садржине“⁵⁹⁵ бива обележаван у говору парадинског краја предлошко-падежном синтагмом *од + Г/ОП* (в. т. 146в). Такође, допуна индиректног објекта укључује конструкцију *за + А* (в. т. 414) уз глагол *бринути се*, одн. *водити рачуна*.⁵⁹⁷

677. Употреба предлога *о* уз *Л/ОП* није посведочена у говору Парадинског Поморавља у функцији обележавања места. Спојем предлога *о* и локатива/општег падежа не обележава се ни време у овом говору; предлошко-падежне синтагме *за + А* и *на + А* послужиће за посебно временско одређивање (уп. т. 404–405).

⁵⁹³ Ивић М. 1958: 156.

⁵⁹⁴ Топоров 1961: 232.

⁵⁹⁵ Ивић М. 1958: 156.

⁵⁹⁶ Примере генитивне конструкције с предлогом *од* м. локатива с предлогом *о* и области распостирања тих конструкција наводи Топоров 1961: 229–230.

⁵⁹⁷ О објекатској допуни глагола комуникативних радњи у савременом књижевном језику (слободни *А/о + Л/за + А*) в. Ивић М. 1972, а о једној из предлошке конструкције *о + Л* и *за + А* уз *verba dicendi* в. Кашић 1968: 105–106.

678. Приказано стање у говору параћинске околине резултат је слеђења тенденције, уочене у другим косовско-ресавским говорима: „Итак, основная тенденция, наблюдаемая в косовско-ресавском диалекте, заключается в вытеснении предложно-падежной конструкции *O + Lokativ* из употребления путем замены ее дублетными“.⁵⁹⁸

Конструкција *o + Л* у функцији обележавања места забележана је само у Чумићу;⁵⁹⁹ у говору Трстеника⁶⁰⁰ и Левча⁶⁰¹ месног значења предлога *o* с локативом нема. У темпоралном значењу спој предлога *o* и локатива може се срести у говору Левча,⁶⁰² Трстеника,⁶⁰³ Чумића,⁶⁰⁴ углавном са уским, ограниченим кругом лексема у тој употреби. У говору Радимаца⁶⁰⁵ предлог *o* је забележен само у два примера (називи верских празника); то је и једина употреба овог предлога с локативом.⁶⁰⁶ Допуна индиректног објекатског типа уз *verba dicendi* и *verba loquendi* у виду конструкције *o + Л* среће се у Трстенику,⁶⁰⁷ Левчу,⁶⁰⁸ Ресави,⁶⁰⁹ као и у говору села Лукова⁶¹⁰ и Чумића.⁶¹¹

У призренско-тимочким говорима предлог *o* се готово не употребљава, а његову локативну функцију преузимају конструкције других предлога са општим падежним обликом.⁶¹²

⁵⁹⁸ Соболев 1991а: 133–134.

⁵⁹⁹ Грковић 1968б: 157.

⁶⁰⁰ Јовић 1968: 171.

⁶⁰¹ Симић 1980: 139.

⁶⁰² Исто, 139.

⁶⁰³ Јовић 1968: 171.

⁶⁰⁴ Грковић 1968б: 157.

⁶⁰⁵ Томић 1987: 372.

⁶⁰⁶ Исто, 431.

⁶⁰⁷ Јовић 1968: 171.

⁶⁰⁸ Симић 1980: 139.

⁶⁰⁹ Пеџо / Милановић 1968: 306, 317.

⁶¹⁰ Грковић 1968а: 125.

⁶¹¹ Грковић 1968б: 157.

⁶¹² Богдановић 1979: 110–111; Богдановић 1987: 244; Ђирић 1983: 102–103; Ђирић 1999: 155; Вукадиновић 1996: 258–259; Тома 1998: 393; Марковић 2000: 225, 228.

Судећи према стању забележеном у косовско-ресавским и призренско-тимочким говорима, испитивани говор налази се, што се локативне конструкције с предлогом *о* тиче, ближе стању свог јужног и југоисточног суседа, јер се за дијалекатску зону којој овај говор припада само условно може тврдити да предлога *о* уз Л нема.

Предлог *ПРИ*

679. У српским граматикама могу се наћи примери употребе предлога *йри* у месном значењу, али и у неким другим значењима. Тако и у граматици М. Стевановића⁶¹³ налазимо велики број примера за Л са овим предлогом у служби означавања различитих односа. Међутим, готово сви наведени примери, осим оних типа *йри себи*, *йри крају* и још неких израза, страни су нашем савременом српском књижевном језику.

У старијим развојним фазама српског језика бројне су биле конструкције с предлогом *йри*; данас се, међутим, оне осећају као архаизми. „[...] Предлог *йри* нема у модерном књижевном језику функцију обележавања места. *При* се употребљава ретко, углавном у усталјеним изразима с глаголом *бити*: *није йри новцу*, *йри йамејши*, *йри свести* и сл.“⁶¹⁴ У својој студији о локативу Т. Батистић наглашава чињеницу да се у савременом књижевном језику, када је реч о конструкцији *йри + Л*, ради само о невеликом броју усталјених израза.⁶¹⁵

680. Употреба предлога *йри* уз Л обична је у неким српским народним говорима.⁶¹⁶ У појединим призренско-тимочким говорима овај ће предлог изражавати и усмереност, правац: *оийде йри йбна*.⁶¹⁷

⁶¹³ Стевановић 1979: 520.

⁶¹⁴ Ивић М. 1958: 155.

⁶¹⁵ Batistić 1972: 17.

⁶¹⁶ Соболев 1991а: 132.

⁶¹⁷ Белић 1905: 663. У вези с тим уп. и Ђирић 1983: 104, 1999: 160; Вукадиновић 1996: 256; Марковић 2000: 231.

681. У грађи из Параћинског Поморавља нашла су се свега два примера са овом предлошко-падежном конструкцијом: један *ћри гуши* носи лајчић (ДВ),⁶¹⁸ па турим *ћри руци* шибицу (Др). Предлог *ћри* у првом примеру налази се у функцији означавања места („уз“),⁶¹⁹ тј. лоцирања уз границу самог појма обележеног локативом. „Међутим, оваква употреба, позната, додуше, неким нашим народним говорима, страна је нормама модерног књижевног језика где се локатив, изразито локациони падеж, по природи својој противи вези са *ћри*, предлогом оријентационог карактера“.⁶²⁰

682. У сакупљеној грађи има идиоматизованих израза ти-па *ћри ћарама/ћри ћаре, ћри ћамети/ћри ћамеи*, који служе као допуна глаголу *бииши* када се изражава неко стање.

683. У говору Параћинског Поморавља односи који су се у старом српском језику казивали предлогом *ћри* у месном значењу исказују се конструкцијама уз + А (в. т. 439) и *код/јоред* + Г (в. т. 169, 214). И В. Н. Топоров⁶²¹ и А. Н. Соболјев⁶²² писали су о томе да разматрана конструкција у српском језику, у већини дијалеката, чак и у месном значењу, све више уступа место неким другим конструкцијама (са *код, крај, јоред*).

Опет, у истраживаном ће се говору наместо конструкције *ћри + Л* за означавање времена, у смислу „за време x“, „док траје x“, „приликом x“, најчешће користити темпоралне реченице.

684. Могло би се рећи да стање које се тиче разматране предлошко-падежне конструкције у говору Параћинског Поморавља одговара стању забележеном у суседним косовско-ресавским говорима. Наиме, говору Трстеника⁶²³ није познат предлог

618 А. Белић (1905: 654) бележи да предлог *ћри* у говорима јужне и источне Србије има и ређе значење „око“.

619 „Локатив с предлогом *ћри* [...] казује да се нека радња врши или какав предмет налази непосредно уз који други, обично већи, односно значајнији предмет [...]“ (Стевановић 1979: 520).

620 Ивић М. 1957: 152.

621 Топоров 1961: 243.

622 Соболев 1988: 70.

623 Јовић 1968: 171.

ири, а у говору Левча ова је конструкција врло ретко у употреби; друге конструкције сродног значења преузимају њену улогу (*код + Г, уз + А*).⁶²⁴ Веома ретка употреба предлога *ири* с локативом у месном значењу примећена је и у говору Чумића⁶²⁵ и Ресаве.⁶²⁶ Дијалектолошки радови о говорима Лукова,⁶²⁷ Александровца и Бруса,⁶²⁸ као и села Mrче у куршумлијском крају,⁶²⁹ не доносе податке о овом предлогу. Говор Радимаца, осим предлога *ио*, не познаје друге предлоге с локативом.⁶³⁰

Предлог *ПРЕМА/СПРАМ*

685. Чини се да је до данас без ваљаног одговора остало питање: Да ли је падежни облик уз *ирема* дативни или локативни? На то питање покушавали су да одговоре многи лингвисти — давали су различите аргументе у корист једног или другог падежног облика, залагали се за формалне критеријуме, за значењску класификацију, или за комбиновање критеријума формалне идентификације и дистрибуције.⁶³¹

686. Имајући у виду да и у испитиваном говору постоји облички синкретизам ова два падежа, те да се „за разлику од осталих локативних конструкција идентификација *ирема + л* не може вршити на основу њихове морфолошке структуре“,⁶³² и следећи у извесној мери ставове Д. Петровића⁶³³ и Д. Рагужа,⁶³⁴ одлучила сам да оне исказе у којима нису употребљени глаголи кретања и у којима *ирема/сирам* није заменљиво предлогом *к(а)* сврстам у примере са употребом локативног падежног облика.

624 Симић 1980: 140.

625 Грковић 1968б: 158.

626 Пецо / Милановић 1968: 306, 326.

627 Грковић 1968а.

628 Алексић / Вукмановић 1966.

629 Радић 1990.

630 Томић 1987: 431.

631 О статусу предлога *ирема* и о томе како су га третирали граматичари в. Петровић 1968: 194–195, 210–212; Батистић 1972: 9–10; Рагуž 1984.

632 Батистић 1972: 10.

633 Уп. Петровић 1968: 210.

634 Рагуž 1984: 106.

687. М. Стевановић наводи да су облици *сірам(a)* и *їрем(a)* распрострањени у књижевном језику као варијанте предлога *їрема*, које се употребљавају с генитивом и најчешће имају службу означавања места и намене.⁶³⁵ „[...] Ипак их ми за књижевни језик не сматрамо потпуно еквивалентним синтагмама с облицима датива и локатива с предлогом *їрема*.“⁶³⁶

688. У грађи с терена Параћинског Поморавља нашле су се три потврде за предлошко-падежну конструкцију *їрема/сірам + Л*, а то су оне у којима доминира семантички моменат статичности. Прецизније речено, у њима је ова конструкција у функцији обележавања апстрактне усмерености — „у односу на x“.

За означавање односа два субјекта, са значењем „понашати се у односу на x“, нашла се конструкција *сірам + Л* у примеру: *сірам на ма децама* је био добар (ДМ).

Конструкцију *їрема + Л* забележила сам и у устаљеном изразу: *їрема свеју* и тропар — *їрема гостиу* и час (ДМ).

У примеру: зависи *їрема земљё* (Изв) овим се предлогом заправо објашњава да нешто зависи од квалитета оранице.

ЗАКЉУЧАК

689. У употреби локативних синтагми у говору Параћинског Поморавља постоје две основне категорије разлика у односу на књижевни језик и друге описане косовско-ресавске говоре: 1) веома ниска фреквенција локативних форми и знатно чешће коришћење општег падежа у локативној функцији, нарочито уз предлоге *у* и *на*; 2) одсуство, прецизније, потиснутост из употребе предлога *о* и *їри*.

690. У првом случају није реч само о синтаксичкој хомонимији у односу А : Л, јер А оди. ОП и Л нису овде изједначени само у функцији обележавања места. Уз предлоге *у* и *на* остали су у овом говору само појединачни примери употребе локативне форме (људи јувечер остану у кафана, све што закаче у селу, и погађа у рашу; ваљда виђате на народу, и кад је било на крају, погађа на јравде Бога), те имамо убедљиву доминацију општег

635 Стевановић 1979: 355–356.

636 Исто, 356.

падежа у локативној функцији (*у грāд живёли, цёо дान у ъйву се печё, отац био у ройство, млёго се мूчимо у стырос, она била у свађу; преноћимо на шован, ёте га на слику, мî смо на сёло свй, бйли смо на ју свадбу, дёца су код мёне на чуванье*).

691. Међутим, када локативна значења бивају обележена предлогом *ио*, готово је уравнотежен број примера с локативом (*сад ѹду ио грা�ду, чувала сам стоку ио планини, тамо ѹма ио сёлу, трёхи дан ио Божићу, ио камиону д-идеш, ја те познавам ио гласу*) и општим падежом уз овај предлог (да потражим овам *ио шиљај*, топи там *ио реку*, збиру јаја *ио село*, и *ио йовраћање* пролив, мёне чуо *ио глас*). Уколико се изузму из посматрања примери са именицом у множини, број конструкција с локативом уз предлог *ио* надмашује оне са општим падежним обликом. У вези с тим треба нагласити да половину укупног броја примера чине именице женског рода с падежним завршетком *-е* (као у дативу јд.), те да је *-е* форма именица 2. деклинационог типа најстабилнија уз овај предлог (да поредиш *ио куће*, па погледа *ио цркве*, ја сам пос *ио свадбе* врнùла то).

Тако је предлог *ио* постао последње „утврђење“ локатива у падежном систему говора Параћинског Поморавља, што се може објаснити чињеницом да је већина садашњих најчешћих значења уз овај предлог пренета с дативне конструкције на локативну, а познато је, пак, да се Д свих именица оба броја добро чува и у неким високобалканализованим народним говорима, док је у косовско-ресавској дијалекатској зони ово падеж изузетне стабилности. Други фактор подршке може бити тај да су локативне *-е* форме именица женског рода, за које је познато да се добро држе уз предлог *ио*, утицале на то да се у већем броју сачувају локативне форме и код именица мушких и средњег рода.

692. Категорија множине је, уобичајено, изузетно подложна продору општег падежа, што посебно важи за локативне синтагме с предпозима у (*у свё школе ѹма вашке, ја ћу да будем у нёвине, у кбрье однесу рा�сад, кат сам била у је године*) и *на* (*на јакови седи, па смо преле на седельке, носиш на леђа*), док уз предлог *ио* облик локатива множине код именица женског рода често бива изједначен по наставку с генитивом множине (-*a*), те се од-

нос локативне и оште падежне форме унеколико мења у корист првонаведене (ноћевали смо *ио* *шуђи күћа*, вodi ме *ио бâба*, *ио црквама* држë гòвор; *иду* *људима* *ио љиве*, бëру *ио баштë*).

693. Може се рећи да је у говору Параћинског Поморавља употреба предлога *о* и *ири* с локативом готово непозната: у целокупном прикупљеном материјалу нашао се само један пример локативне конструкције с првим, а свега два примера с другим наведеним предлогом (и прîча *о* *шровâње*; *ири* *гүши* носи лаңчић, тûрим *ири* *рүци* шîбицу).

Употреба предлога *о* с локативом је уобичајена у књижевном језику и неким дијалектима, док у косовско-ресавском дијалекту постоји тенденција потискивања ове предлошко-падежне конструкције и њене замене дублетима познатим и проучаваном говору: *од* + Г/ОП, *за* + А, *на* + А.⁶³⁷ Предлог *ири* се, додуше, и у књижевном језику употребљава ретко, и то углавном у усталењим изразима. И док се у неким народним говорима *ири* употребљава у месном значењу уз Л,⁶³⁸ у говорима косовско-ресавског дијалекта несумњив је процес губљења конструкције *ири* + Л.⁶³⁹ Та тенденција је у потпуности реализована у говору Параћинског Поморавља, где је конструкција *ири* + Л/ОП замењена различитим предлошко-падежним конструкцијама: уз + А, *код/ио-ред* + Г/ОП.

694. У грађи се нашло и неколико примера с предлошко-падежном синтагмом *ирема/сîрам* + Л/ОП у функцији обележавања апстрактне усмерености — „у односу на“ (*сîрам* *нàма децàма* је био дôбар, *ирема* *свéцу* и тропâр).

695. Два основна предлога која конкретизују месно значење локатива су *у* и *на*. Прикупљена грађа садржи готово троструко већи број примера с конструкцијом *у* + Л/ОП, него с конструкцијом *на* + Л/ОП, такође веома фреквентном у испитиваном говору. Поред њих, за ближе одређивање места радње користи се и предлог *ио*, али у упола мањем броју примера но што је

⁶³⁷ Соболев 1991а: 133–134.

⁶³⁸ Ивић М. 1957: 152.

⁶³⁹ Соболев 1991а: 132–133.

случај с предлогом *на*. Предлошка конструкција *ио + Л/ОП* се тако може сматрати, без обзира на бројне семантичке категорије у којима се јавља, малофrekвентном у односу на конструкције с предпозима *у* и *на*.

Осим месног, и друга различита значења могу се у испитиваном говору обележити локативом с предпозима *у*, *на* и *ио*. У том смислу нема неких битнијих разлика према другим говорима истог дијалекатског типа. Треба нагласити да се не издава ниједна семантичка категорија као посебно стабилна у односу на прдор општег падежа.

696. Прегледани материјал је показао да су локативне конструкције обичне у адвербалној, а знатно ређе у адноминалној служби (шћепер у *иprāху*, врата *на сđбу*).

697. Табела А. Н. Собольева,⁶⁴⁰ која приказује поступно „скраћивање“ падежних парадигми, показује да Л први нестаје пред налетима аналитичке структурне иновације у једном хипотетичком прелазном косовско-ресавском говору, тј. да Л има статус најнестабилнијег од свих зависних падежа. Не може се рећи да ситуација у говору Параћинског Поморавља потврђује статус локатива из хипотетичке табеле „поступности“ А. Н. Собольева. Наиме, само ако би се искључила ситуација с предлошко-падежном конструкцијом *ио + Л/ОП*, могло би се тврдити да је Л нестабилнији елемент падежне парадигме од инструментала. У противном, статус ова два падежа је подједнако несигуран у говору Параћинског Поморавља.⁶⁴¹

⁶⁴⁰ Исто, 99.

⁶⁴¹ О инструменталу и локативу као првим („на удару балканистичког аналитизма“) падежима који губе синтетизам в. Радић 1997: 236.

ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

УПОТРЕБА ПАДЕЖНИХ ОБЛИКА

698. У насељима Параћинског Поморавља говори се косовско-ресавским дијалектом, али се говор овог дела Великог Поморавља налази на пограничју двају српских дијалекатских масива — косовско-ресавског и призренско-тимочког. Говор Параћинског Поморавља показује се као изузетно речит „извор обавештења“ када су у питању метанастазичка кретања и порекло становништва. Овај је говор, наиме, у највећој мери резултат насељеничких струја носилаца јужнијих и југоисточнијих говора, од 14. века па све до данашњих дана. У нешто мањој мери је на формирање структуре испитиваног говора утицало његов геолингвистички статус „пограничне“ зоне. Оциртани моменти директно су узроковали насловање балканистичких црта на несумњиву косовско-ресавску основицу, пре свега, меру продора општег падежног облика у истраживани говор и изражену тенденцију ка аналитизму.

699. Дескрипцијом синтаксичких прилика у домену употребе падежних облика у овом прелазном говору покушала сам да утврдим, сагледавајући промену дистрибуције падежних форми коју је произвео знатан уплив аналитичких структура, у којем су степену у оквиру сваког падежа и сваке падежне конструкције сачувани флекстивни облици, тј. косовско-ресавске прилике, а по којим линијама у њих продире општи падеж.

700. Номинатив, који уз А и Г исказује централна синтаксичка значења, појављује се у говору Параћинског Поморавља у случајевима који знатно одступају од савременог српског књижевног језика. У њему, пре свега, глагол *имати* са значењем „постојати“ у афирмативним исказима стоји само у презенту, док се у перфекту најчешће замењује глаголом *бити* у одговарајућој форми, тј. у личној или безличној форми. Међутим, глагол *имати* у испитиваном говору има широку употребу као предикат егзи-

стенцијалних реченица — и у презенту (*йма свакојак народ*, кад ъима зејтин, ъима и ћубови и лонци) и у перфекту (имаљо стидка ѳнда, па имаља куга, имаље жене које бајале), а нарочито у одричним презентским исказима (сад нема вамир, нема кайела, нема ујутру сијавање, нема аутобуси редовно). Такође, уз презентске глаголске облике *има* и *нема* у књижевном језику могућа је само употреба генитивног облика уколико је номинална реч у множини. Говору Параћинског Поморавља својствена је у оваквој ситуацији употреба номинатива и у једнини и у множини.

Специфичностима се одликују и перфекатске конструкције. Оно што се у српском књижевном језику може изразити само конструкцијом *није било* + Г, у говору Параћинског Поморавља може се исказати на чак четири начина — персоналним и имперсоналним конструкцијама с глаголом *били* (а да није био *Миле Стевановић*, није било *гас*), као и персоналним и имперсоналним конструкцијама с глаголом *имали* (није имала бодља играчица, свејло ни имало). Уместо појединачних конструкција с *било* + Н, које се чују у овом говору (ондак било боб, неки пут било и свађа, било и шводи *Мутнничани*), у савременом књижевном језику би се употребиле персоналне конструкције са субјектом у номинативу или имперсоналне конструкције са субјектом у генитиву.

Експанзија номинатива у преузимању неких генитивних функција узрокована је „растакањем“ деклинационог система. Пошто се одговарајуће именице налазе у позицији која онемогућава употребу акузатива као општег падежа, Н је, чини се, као основни облик именице изузетно погодан за овакву замену. С обзиром на то да је у разматраним примерима реч о именицама у субјекатској позицији, замена генитивне падежне форме номинативном делује логично. При томе, у једнини се облици номинатива и акузатива разликују код именица женског рода и код именица мушкиног рода за живо, а у множини су за сва три рода идентични. Ниједан зависни падеж није у тако близком морфолошком „срдству“ са акузативом, одн. општим падежом.

701. Конкурентни однос генитива и аналитичких конструкција са општим падежом у генитивној функцији разрешава се у говору Параћинског Поморавља на начин који до сада није био забележен у постојећој литератури о појединим косов-

ско-ресавским говорима. Наиме, у прикупљеној теренској грађи уочава се прецизна диференцијација заступљености једног и другог типа, будући да се очигледно разликују оне категорије у оквиру генитива чије флективне форме подлежу аналитичком конкуренту од оних које у обличком погледу остају стабилније и непробојније.

Када је реч о адноминалном беспредлошком генитиву, једино је у исказима с терминима из професионалног жаргона у употреби искључиво морфолошки облик генитива (преседник *ðийшина*, командант *сëла*, запалење *мôзга*). Различити типови односа који се у српском књижевном језику изражавају адноминалним генитивом без предлога, у говору параћинског краја углавном се не формализују генитивним обликом. Категорије део — целина и тзв. Г материје најчешће су представљене општим падежним обликом или предлошко-падежном конструкцијом *од + Г/ОП* (ћоше *ливâду*, крај *од мочûге*; сёме *кукûруз*), док се категорија објекатског генитива реализује искључиво у облику општег падежа (бेरба *грожже*, машина за прање *вëши*). Генитивна форма у овом говору није позната као средство за исказивање посесивног односа и значењске категорије „карактеристичне појединости“.

Значење беспредлошког партитивног генитива уз квантifikатор најчешће бива формализовано обликом паукала (петнаесе *чâбра*, шес *врëће*, девет *дeйшëта*, дваестину *мëшtra*) или општим падежним обликом (комат *проју*, снопови *шалуске*, кило *млëко*, ђма *пûно зëмљу*) — зависно од врсте партитивне речи којом се даје квантитативна карактеристика. Примери с генитивним обликом су малобројни, а највише их је у случају када је у функцији квантifikатора неки од тзв. великих бројева, а у функцији допуне именичка лексема — конкретизатор одређене мерне јединице (десет *áри*, дваес *гđдина*).

У сакупљеној грађи није нарочито честа употреба адвербалног беспредлошког генитива у функцији синтаксичке допуне уз потврдне и одричне глаголе (оно се збрало *свëтила*; није било *вđде*, нисмо имали ни *кране*) и у функцији темпоралне приложке одредбе (*прошлое гđдине*, *ове гđдине*). Акузатив као синтаксичко-семантички падежни синоним максимално је проширио

поље своје употребе управо на рачун адвербално употребљеног беспредлошког генитива.

Судећи према резултатима анализе, може се закључити да беспредлошки Г — и адноминално и адвербално употребљен — није нарочито фреквентан у говору Параћинског Поморавља, те се уочава тежња ка препозиционалности овог падежног облика.

На основу анализиране грађе може се закључити да се облик генитива остварује у вези с предлозима у знатно већем броју примера од оних који садрже ОП у генитивној функцији (*ош комијке, до дрұма, ис кревёша, ыреко йойёка, ырё свадбе, од Божића, ради школе, умесёо буклїе*). Може се закључити и то да су предлошке конструкције с просторном семантиком најпопуларнији „чувар“ генитивне флексије. Дакле, релативно стабилна пред налетима аналитичких конструкција са општим падежом остала је једино сфера генитива с предлогом. Ипак, у односу на суседне косовско-ресавске говоре овде је замашнија употреба општег падежног облика м. генитива (*од онай мос, до лётто, код Миру, ыреко йолье, ысле ћеко вре ме, без мошику, због има ње*).

Множински облици су се у овдашњем говору показали као најнестабилнији елемент именичке деклинације. Наиме, у функцији генитива множине сва три рода редовно се јавља облик општег падежа (*од лойдви, до йрви момци, код лекари, ыреко кукурзузи, око јаринчи, очи ший свеци, бес шлугови*).

702. Испитивање дативних синтагми показало је да је у говору Параћинског Поморавља, за разлику од књижевног језика и од других описаних косовско-ресавских говора, дошло до потпуног истискивања адноминалног посесивног генитива за лице у корист адноминалног посесивног датива, и то не само када се ради о егзистенцијалној припадности (*мәлем мүжсу братанци, шәм Жике ћерка, овәм дейешту деда, шәм човеку күха, овәм деверчицу комби, слика онем девојчешу*). Он се готово редовно представља као блокирана падежна форма (обавезни детерминатор + именичка лексема у дативу).

Може се претпоставити да је нарушување стarih односа у падежном систему овога говора утицало и на односе генитива и датива при изражавању припадности, пошто на такав начин функције које су их раздвајале као два различита падежа нису

могле више играти улогу у нијансирању присвојних употреба. Балканистичко порекло ове појаве наводи на закључак да је она заснована на усмерености ка аналитизму, тј. да можда представља корак у правцу стварања предлошко-падежне конструкције лишене флексије зависног падежа. Ипак, посесивне адноминале не *на-конструкције* непознате су овдашњем говору.

Слободни Д у испитиваном говору заузима и адвербалну позицију која је примарна; знатно је већа семантичка диференцијација уз глаголе. Основно значење овог датива је изрицање намене и давања (дјарови *дију* дјава, *ћерке* сам дјала, дја *деџама* рानу), а забележени су примери и у следећим семантичким категоријама: Д користи/штете (купљо *мајке*, сашијем *деџама*, помоћнем *свекрве*), симпатетички Д (секли дједе ногу), Д уз глаголе стања (повјерујем *дију*, а Чеде додијало), Д као допуна глаголима говорења (рекла *штём браћу*, кажем унуке, причјао бабе, вели младожење), Д уз глаголе кретања (приведоше... мјем свекру, ђидemo *кући*).

Говору Параћинског Поморавља непознат је процес одстрањивања из морфолошког система форми слободног датива и, попут тог процеса у историјском развитку балканских језика, њихове замене *на-конструкцијама*. Малобројни су примери у којима је за исказивање индиректног објекта коришћена конструкција *на + ОП* м. датива, и то само у двема значењским категоријама слободног датива — намене/давања и користи/штете. При томе, ова конструкција се не јавља изван семантички маркираних исказа — оних с дистрибутивним значењем (дјавј *на овій Циганчићи*, купила *на свју дјецу*).

Разматрана грађа показује да су форме беспредлошког датива сасвим маргинално средство изражавања циља, тј. крајњег пункта неког кретања. Уместо датива циља или смера уз глаголе кретања појављује се на истраживаном говорном подручју балканска иновација — локациона конструкција *код + Г/ОП*.

Што се предлошког датива тиче, у испитиваном говору је мала могућност функционално-семантичких релација које се обележавају предлогом *ка(к)* (ргнем тамо как *стражаре*, кренемо как *Дзрену*). Конструкција *ирема + Д* нешто је фреквентнија од конструкције *ка(к) + Д* и она је заправо њен синтаксичко-семантички еквивалент (иду *ирема цкеле*, џма... *ирем крају села*).

У сфери употребе предлошког датива с предлогом *ирема* продро је ОП, а најчешће се општим падежним обликом формализују топоними (оде доле *ирема Добъи Каишун*). У суштини, могло би се рећи да *Д* у проучаваном говору тежи ка апрепозиционалном падежном облику.

703. Акузатив је као падеж директног објекта и као падеж који се слаже с великим бројем предлога веома фреквентан и у говору Параћинског Поморавља.

Значајно одступање од стања у књижевном језику представља доследно изједначавање облика акузатива множине код именица м. рода с номинативом множине (нисам имао *сина*, наместимо *шайори*, даља сам за *ови људи*, у *шањири* ставиши), што је особина призренско-тимочких говора, а само у извесној мери и косовско-ресавских.

У одељку о беспредлошким акузативним категоријама размотрене су следеће основне категории слободног акузатива: 1) А као падеж објекта уз глагол *имати* и у још неким адвербалним, партитивним синтагмама (ел *имаш вода*, колко *имају ћерке*; она завати *воду*, набрала сам *црешиње*), 2) акузатив као падеж објекта одричних глагола (*ја глас немам за певање, а сестре* немам, не тражи *бољи играчи*) и 3) темпорални акузатив (*други дан* се пекло, *један нбћ ргнем, следећу суботу* јавио, *ову годину* нема гоњиво). Могућност напоредне употребе генитива и акузатива у напред поменутим категоријама, у истој функцији и са истим значењем, није искоришћена у истраживаном поморавском говору. Наиме, у овом је говору далеко одмакао процес губљења генитивних форми и, паралелно с њим, процес ширења употребе акузативних форми које су постале изузетно продуктивна категорија.

Очигледно је да се акузативне синтагме с предпозима шире на рачун одређених предлошким синтагмама с генитивом (викала на њега *за јумију*, лёгли смо уз *дганј*), инструменталом (седи уз *аспал*, Душанка ми *за братанца*) и локативом (*на куј* *правац* да крнен), као и на рачун беспредлошког генитива (кат се сејтим *за браћа*, привати се *за њоко*, тако ме жао *за шаја народ*), датива (свји се најду *за мушко деше*, ћувек се обрадујеш *за мајку*), акузатива (*на једну недељу* јде, свира у *армонику*) и инструмен-

тала (праве га *на будăлу*, не зовë га *на ѹме*, ѹдемо *нис ѹш*), у одређеним синтаксичко-семантичким категоријама. Приметна је експанзивност употребе предлога *за* у конструкцијама са акузативом (отишла *за кâву*, да вам кâжем *за мôг колéгу*, смâтрају га *за ивалéра*, сётим се *за мâјку*, нâда се *за гôстii*, дёца се радују *за колачићи*). Може се рећи да поступно слаби лексичко значење овог предлога и напредује процес његове граматикализације.

704. Експанзивност употребе номинативног облика и његово преузимање вокативне улоге код неких именичким типова или категорија може се у испитиваном говору довести у везу са „осипањем“ падежног система. У свим наведеним примерима употребе облика номинатива с вокативном функцијом изведено је обједињавање форми, тј. конкуренција двају морфосинтактичких средстава разрешена је жртвовањем вокатива, а повећан је функционални значај номинативне форме. Свакако да синкретизам код појединих именичким типова или нпр. синкретизам множинских номинатива, вокатива и општег падежа у испитиваном говору олакшава тај процес замене. Дакле, овде је реч о унутарјезичком потенцијалу подстицаним „споља“.

705. Две појаве карактеристичне за косовско-ресавски дијалекат у целини присутне су и у испитиваном говору: 1) коришћење општег падежа у инструменталној функцији; 2) употреба социјативне конструкције уместо беспредлошког инструментала „оруђа“. Међутим, у истраживаном говору је дошло до интензивирања ових двеју појава, те је потискивање синтетичких инструменталних форми и представљање различитих категорија беспредлошког инструментала социјативном конструкцијом узело, чини се, размере непознате другим описаним косовско-ресавским говорима.

Предлошко-падежна конструкција *c + И/ОП* обухвата у испитиваном говору, дакако, категорију социјатива (разговарају *са сîнем*, *са сnаом* да се замёrim; он се поздрави *сaz бrâša*, ѿће се помиримо *са ћérку*) и псевудосоцијатива (*са ћëсмом* ѹде кûhi, трáжи кожûче *са вûном*; довёо девојку *са сtомâk*, чёрба с *кромайр*), те поред најбројније категорије „оруђа“ (збíрамо с *лоjшицом*, копали *с мoїшкem*; вêжу га *с конðиац*, пребрîшеш с *кðиу*) и још неке мање фреквентне значењске категорије беспре-

длошког инструментала (он се бавио *сес јарговину*; називље га се свакака имена; пурјене са шушкама, наплетењени сас јлетиво). Свакако, не може се говорити о потпуном уклањању морфолошке разлике између социјатива и инструментала у корист оног првог, али је у знатној мери дошло до формалног преклапања и употребе конструкције с предлогом *с(a)* као средства изражавања и инструменталних и социјативних значења.

Обличка категорија беспредлошког инструментала веома је ограничена у испитиваном говору: број примера с беспредлошким инструменталом не прелази пет процената од укупног броја примера и при том је његово семантичко поље веома ускo. Из целокупне грађе издвојила сам три значајске категорије овог облика, а то су: И „оруђа“ као најфrekventнији (ицепа бар-јак *ногом*, опре *рибâhom чeйком*, *возем* отиднемо, *жeцом* га за-градили), просекутив (*иду* *ийтeм*, *прошли* *дрjем*) и И „носиоца стања“ (*јa* *климнем* *глaвom*, *клима* *рукaмa*). Категорија предикативног инструментала је овде изгубљена, а то се може рећи и за категорију темпоралног инструментала.

Инструментал, односно ОП у инструменталној функцији, употребљава се у говору Параћинског Поморавља и с предлозима *иод*, *над* *иред*, *међу* и *за*, пре свега у служби индиректног исказивања места вршења радње. Општи падежни облик бележила сам редовно уз предлоге: *иод* (*иод* *љуљку* *змија* *била*, *иод* *вeњак* он њу *увати*, *били* *иош* *страпâжсу*), *над* (*бâкрач* *стоји* *над* *ðгањ*, *дао* *му* *власт* *над* *зeмљu*), *иред* (*ене* *га* *баш* *иреди* *кайелу*, *пролазили* *су* и *иред* *мôу* *кућu*) и *међу* (*међу* *иrcии* *аleva* *пapрика*, *да* *сам* *успешна* *међу* *дрjшиво*). Насупрот томе, забележила сам једино облик инструментала уз предлог *за* у секвентивном месном значењу (па смо *за* *вojском* *ишши*, потрчим *за* *кôлима*). Ово је на истраживаним терену и једино значење инструменталног предлога *за*. Искључива употреба облика инструментала уз овај предлог, која није очекивана, може се објаснити потребом за диференцирањем од конструкције *за + А* уз глаголе типа *ићи* и са значењем „одлазити негде с циљем да се неко/нешто нађе и доведе/донесе“.

706. У употреби локативних синтагми у говору Параћинског Поморавља постоје две основне категорије разлика у одно-

су на књижевни језик и друге описане косовско-ресавске говоре: 1) веома ниска фреквенција локативних форми и знатно чешће коришћење општег падежа у локативној функцији, нарочито уз предлоге *у* и *на*; 2) одсуство, прецизније, потиснутост из употребе предлога *о* и *ири*.

У првом случају није реч само о синтаксичкој хомонимији у односу А : Л, јер А одн. ОП и Л нису овде изједначени само у функцији обележавања места. Уз предлоге *у* и *на* остали су у овом говору само појединачни примери употребе локативне форме (људи ћвечер остану у кафани, све што закаче у селу, и погину у рату; ваљда виђате на народу, и кад је било на крају, погину на правде Бога), те имамо убедљиву доминацију општег падежа у локативној функцији (у град живели, цео дан у њиву се пече, бац био у ројство, мложо се мучимо у снајрос, она била у сађи; преноћимо на шован, ћете га на слику, ми смо на село сви, били смо на ту свадбу, дечка су код мена на чуванье).

Међутим, када локативна значења бивају обележена предлогом *ио*, готово је уравнотежен број примера с локативом (сад ђду ио граду, чуваја сам сточку ио планини, тамо има ио селу, трећи дан ио Божићу, ио камиону д-ждеш, ја те познавам ио гласу) и општим падежом уз овај предлог (да потражим овам ио шајаз, топи там ио реку, збију јаја ио село, и ио повраћање пролив, мена чујо ио глас). Уколико се изузму из посматрања примери са именницом у множини, број конструкција с локативом уз предлог *ио* надмашује оне са општим падежним обликом. Тако је предлог *ио* постао последње „утврђење“ локатива у падежном систему говора Параћинског Поморавља, што се може објаснити чињеницом да је већина садашњих најчешћих значења уз овај предлог пренета с дативне конструкције на локативну, а познато је, пак, да се Д свих именница оба броја добро чува и у неким високобалканизованим народним говорима, док је у косовско-ресавској дијалектској зони ово падеж изузетне стабилности. Други фактор подршке може бити тај да су локативне -е форме именница женског рода, за које је познато да се добро држе уз предлог *ио*, утицале на то да се у већем броју сачувају локативне форме и код именница мушких и средњег рода.

Може се рећи да је у говору Параћинског Поморавља употреба предлога *о* и *ири* с локативом готово непозната: у целокуп-

ном прикупљеном материјалу нашао се само један пример локативне конструкције с првим, а свега два примера с другим наведеним предлогом (и приčа о *шровाने*; *ири гуши* носи ланчић, турим *ири руци* шубицу).

У грађи се нашло и неколико примера с предлошко-падежном синтагмом *ирема/сирам* + Л/ОП у функцији обележавања апстрактне усмерености — „у односу на“ (*сирам нама децама* је био добар, *ирема свеу* и тропар).

707. У вези са свим претходно закљученим о употреби падежних облика у говору Парадинског Поморавља, осмотривши конкурентни однос флективних форми и синтагми са општим падежним обликом, да се закључити да истраживани говор у том домену прилично интензивно суделује у балканском језичком савезу. Ипак, без обзира на то што општи падеж реализује читав низ функција различитих падежа, у овом прелазном говору косовско-ресавске зоне свих седам падежа чува флективне форме. Аналитички домашији су ограничени — синтетичка структура морфосинтаксичког језичког нивоа није разорена.

708. Прелазна међудијалекатска зона Парадинског Поморавља притврђује једну општу констатацију у вези с међудијалекатским односима — нема изразито јасне границе међу суседним дијалектима. С друге стране, управо прелазни говори ублажавају монолитност међудијалекатских граница.

ЕЛИМИНИСАЊЕ ОДРЕЂЕНИХ ПРЕДЛОГА И КОНКУРЕНТНИ ОДНОС ПРЕДЛОШКИХ ЛЕКСЕМА У РАЗЛИЧИТИМ ТИПОВИМА ПРЕДЛОШКО-ПАДЕЖНИХ СИНТАГМИ

709. У говору Парадинског Поморавља неке предлошке лексеме су посве (или готово посве) елиминисане у корист неких других предлога. Осим тога, добар део предлога исказује мањи број значењских релација него што је то случај у савременом српском књижевном језику, док се за исказивање извесног броја значењских релација користи могућност напоредне употребе два типа предлошко-падежних синтагми, или чак и више таквих типова, при чему је поље употребе предлошко-падежне

синтагме која је у савременом књижевном језику уобичајени експонент одређене значењске релације овде прилично сужено.

710. Може се говорити о делимичној сужености употребе генитива у истраживаном поморавском говору, а у односу на српски књижевни језик, што се огледа у нешто мањем броју њему придодатих предлога, па и у мањем броју релација које се предлошко-падежним генитивним конструкцијама исказују.

711. Предлог *из* непознат је у конструкцијама узрочног типа; у њима га замењује предлог *од*. Предлог *изнад* није забележен; његову улогу преузeo је предлог *више* (пуштим *више глајве* радио). Предлог *код* с генитивом/општим падежом јавља се као конкурентна форма дативу којим се обележава коме је говор на мењен (кāžao *код Радијоја*). Треба скренути пажњу и на делимичну граматикализацију предлога *од*. Реч је, наиме, о ширењу употребе овог предлога на посесивне конструкције (*од Милошевог друга ћерка*), о његовом преузимању функције предлога *о* у локативним конструкцијама с глаголима говорења (причала би *од мđg мјжса*), као и о његовом продору у аблативно семантичко поље предлога *с(a)* (*оī свадбе ђшли*) и *из* (*ўморни ђду од рата*). Предпози *испод*, *исперед* и *између* употребљавају се у овдашњем говору, али су знатно ређе у употреби од тзв. простих предлога *под*, *перед* и *међу*, који се комбинују са општим падежом у инструменталној функцији. У генитивним синтагматским везама забележени су и следећи предпози, непознати нашем савременом књижевном језику: *врз*, *зад* и *йрекај/їрикај*.

712. Појава употребе предлога *код* (уз Г/ОП) у значењу циља кретања захватила је у потпуности и овај поморавски говор (*ђшли смо код мđe сїрїне, ђдем код мđe күћe*). Тако је у овом значењу истиснут беспредлошки Д, а уз глаголе кретања никако се неће чути конструкција *к(a) + Д* за обележавање лица као циља кретања. Употребом предлога *йрема* с дативом надомешћује се у извесној мери ниска фреквентност генитивне конструкције с предлогом *код* у значењу „у правцу x“, када је реч о не-лицу.

713. У прикупљеној грађи нарочито је приметна експанзивност употребе предлошко-падежне конструкције *за + A*, која

развија сасвим нова значења преузимајући, делимично или у потпуности, значењске функције неких других предлошко-падежних конструкција. На пример: са значењем „одлазити негде с циљем да се неко/нешто нађе и доведе/донесе“ м. *ио* + А (пo-ђеш за девојку, па дођу за брашњо); као допуна индиректног објекта уз глаголе говорења м. *о* + Л (па прýчам ти за тиј ајдúци); у узрочном значењу м. због + Г (идé у затвор за тиे икдне). Затим, акузативне синтагме с предпозима *од* и *на* појављују се као еквиваленти акузативних синтагми с предлогом *о*: а) када је реч о обележавању индиректног објекта у оквиру неке *incommodi* радње, типа *ударити*, *луити*, *треснути* (чукнуло лéчка глáву од онáј Ѯóш); б) када се ради о означавању средства помоћу кога се остварује глаголски садржај, уз глаголе типа *брисати*, *чешати* и слично (*ои* тијешкир мòж се обришеш); в) уз глаголе типа *окачити*, *обесити* (окачила сам га на један ёксер). Употреба ова два предлога у највећој је мери учинила да акузативне конструкције с предлогом *о* буду истиснуте из проучаваног говора.

714. Коришћењем социјативне конструкције уместо беспредлошког инструментала „оруђа“, а и уместо још неких мање фреквентних значењских категорија беспредлошког инструментала, предлог *с(а)* је у говору Параћинског Поморавља знатно проширио своје поље употребе. У грађи има и нешто примера за употребу овог предлога уз ОП м. инструментала са аблативном значењском нијансом (раздвоји се *сес мүжса*), поред уобичајене употребе предлога *од* с генитивом. Једино значење конструкције *за + И* је месно, секвентивно — уз глаголе кретања. Друга значења, која се у српском књижевном језику могу изразити инструменталном конструкцијом са овим предлогом, реализују се у испитиваном говору на различите начине, као на пример: позиционо значење — *иозади* + Г/ОП, *иза* + Г/ОП, темпорално значење — *иосле* + Г/ОП, *ио* + Л/ОП.

715. Може се рећи да је у говору околине Параћина употреба предлога *о* и *ири* с локативом готово непозната и да је присутна тенденција њихове замене различитим предлошко-падежним везама. Када је реч о предлогу *о*, допуна индиректног објекта укључује синтагму *од + Г/ОП* или *за + А*, а предлошко-падежне синтагме *за + А* и *на + А* служе за посебно временен-

ско одређивање. Синтагматским везама уз + А и код/йоред + Г/ОП реализује се значење локативне синтагме с предлогом *ири*. У овдашњем говору обична је конструкција *ио* + Л м. секвентивног *иза* + Г (*ио камио́ну да йдеш*), а исту значењску улогу — може добити и конструкција *за* + И.

716. Након свега изнетог може се закључити да је у испитиваном говору присутна тенденција ка граматикализацији предлога *за*, а у извесној мери, када је реч о одређеним значењским категоријама, и предлога *на* и *од*. Може се у овом смислу говорити и о десемантизацији предлога *код*, те употреби конструкције *код* + Г/ОП за означавање циља кретања као балканској иновацији. Предлошко-падежном везом *за* + А изражава се нарочито велики број односа — оних који су у српском књижевном језику или представљени неким другим беспредлошким/предлошко-падежним везама или у њиховом представљању ова веза нема нарочито великог удела. Тако је предлог *за* изложен лаганој десемантизацији.

717. Присуство предлошких акузативних синтагми уместо предлошких синтагми с неким другим зависним падежима говори о балканистичким процесима који у овом говору стављају флексију у други план. У сфери употребе генитива, инструментала и локатива, а погдекад и датива, увекико је продро општи падежни облик који је продужетак старог акузативног облика. У том смислу се могу посматрати и примери *на куј ѹравац* м. у ком *ѹравцу*, тако се осврће *у врати* м. *ѹрема вратима*, седи уза *стіб* м. *за стілом* и сл.

УТИЦАЈ СЕМАНТИЧКИХ КАТЕГОРИЈА, ПРЕДЛОШКИХ ЛЕКСЕМА И МОРФОЛОШКИХ КАТЕГОРИЈА РОДА И БРОЈА НА СТАЊЕ ФЛЕКСИЈЕ

718. Дескрипција употребе падежних облика прелазног говора између косовско-ресавске и призренско-тимочке зоне, „представляя как бы различные ступени перехода к аналитизму“,⁶⁴² заиста може послужити као нови извор информа-

⁶⁴² Соболев 1989: 222.

ција за историју балканословенских језика. Важним за проучавање самог тока процеса губљења флексије могу се показати и неки општији закључци у вези с разматрањима могућих утицаја одређених семантичких категорија, предлошких лексема и граматичких категорија рода и броја на чување/нестајање флексивних падежних облика.

719. Ниједно значење које се у говору Параћинског Поморавља обележава генитивом, инструменталом или локативом није остало „поштеђено“ пред налетима опште падежне форме и ниједна се семантичка категорија пред продирањем ове форме није показала посебно стабилном. Једино се у устаљеним изразима, највероватније подржаним истоветним конструкцијама у књижевном језику, у терминима из професионалног жаргона и у условима обележености контекста чешће може срести облик која зависног падежа него општи падежни облик, употребљен самостално или у синтагматској предлошкој вези.

720. Осим тога, условно речено, код инструментала и локатива, у примерима с просторном семантиком и у примерима у којима се огледају различита значења, али код којих се осећа и локациона нијанса, наилазимо на благу надмоћ општег падежа. То је условно речено из два разлога: 1) испитивани говор је знатно осиромашен у погледу разноврсности значења инструменталних синтагми с „месним“ предпозима, изузимајући делимично предлог *под*; 2) изузетно је ниска фреквенција локативних форми уз предлоге *у* и *на*, а није могуће извести ни неки поузданји закључак о утицају семантике на (не)избор форме општег падежа у случају локативних падежних конструкција с предлогом *ио*.

Насупрот претходном, када је о генитиву реч, у предлошким конструкцијама месног значења генитивна флексија је знатно стабилнија но у другим семантичким категоријама. Прегледани материјал показује да је употреба општег падежа могућа уз све предлоге који се везују за Г.

721. Утврђена је искључива употреба општег падежног облика м. инструментала уз „месне“ предлоге: *под*, *над*, *пред* и

међу и, насупрот томе, искључива употреба инструментала уз предлог *за*, што је објашњено потребом за диференцирањем од конструкције са акузативом уз исту предлошку лексему.

722. Што се локатива тиче, уочљив је контраст између предлога *у* и *на* на једној страни и предлога *ио* на другој. Наиме, док је број примера са локативним падежним обликом уз прва два именована предлога незнатац, дотле је број примера са употребом облика локатива и примера са употребом облика општег падежа у локативној функцији у вези с предлогом *ио* готово уравнотежен. Већ је изразије утврђено да конструкција *ио + Л* демонстрира изузетну стабилност у целом систему предлошко-падежних форми косовско-ресавских говора.

723. О утицају типа морфолошког наставка, тј. рода, на чување/губљење флексије у испитиваном говору може се рећи следеће:

а) Употреба општег падежа могућа је код свих именичким деклинационим типова, али је за именице средњег рода (3. и 4. деклинациони тип) карактеристична највећа подложност анализму, а за именице женског рода (2. деклинациони тип) — најмања;

б) У прикупљеном материјалу уочљиво је изразито подсећање именица средњег рода губљењу флексије, док именице женског рода нису обележене таквом изразитошћу у погледу демонстрирања постојаности пред налетима општег падежног облика, уколико се изузму из разматрања примери с предлогом *ио*;

в) Половину укупног броја примера с предлошко-падежном конструкцијом *ио + Л* чине именице женског рода с падежним завршетком *-е* (као у дативу једнине), што значи да се, када је реч о овом предлогу, флексија именица женског рода, које стоје у синтагматској вези с њим, показује као изузетно стабилна.

724. Такође, граматичка категорија броја није без утицаја на нестајање флексије у говору Параћинског Поморавља. Наиме, множински облици свих именичким деклинационим типова показују се као изразито подложни редукцији генитивне, инструменталне и локативне падежне форме, а у корист опште па-

дежне форме. У том погледу је генитив најбољи репрезентант, јер се у функцији генитива множине сва три рода готово искључиво јавља облик општег падежа.

Оваква монолитност је само делимично нарушена код локатива. Реч је о томе да уз предлог *ио* однос локативне и опште падежне форме није исти код свих родова: док је код именица мушких и средњег рода књижевнојезички множински наставак изузетак, код именица женског рода поменути однос се унеколико мења у корист локативног облика на *-а*.

У инструменталу је ситуација нешто друкчија, јер се појављује невелик, али не и занемарљив број примера у којима се чујаву множинске форме овог падежа. Ови се примери углавном јављају у категорији беспредлошког инструментала и тамо где је овај тип инструментала представљен социјативном конструкцијом. Именичке лексеме које су најфреkvентније у тој позицији су *кола* и *деца*.

725. Могу се навести барем два разлога за бољу очуваност флексије (реч је о јединским облицима) код предлошког генитива и код инструментала у социјативним конструкцијама, но што је то случај код инструментала и локатива с тзв. месним предлозима. На тај начин сагледавају се и разлози неједнаког понашања ова три падежа као падежа просторних односа пред продором аналитичких тенденција. Прво: семантички тип именице пресудно утиче на чување флексије, тј. уколико пођемо од тезе о антропоцентричности језика, то је у случају генитива и социјативног инструментала пресудно знатније присуство именичких лексема које су маркиране с [+ *human*]. Друго: синтагме с предлошким генитивом, у којима су сачувани морфолошки показатељи падежа, покривају у великој мери различита месна значења овог падежа, док су у ова значења инструментала и локатива у знатној мери продрле аналитичке конструкције са општим падежом. Оваква изразита потреба за падежном дистинкцијом исказане релације код генитива може бити условљена и „необележеношћу“ ове падежне категорије у односу на остале чланове месног система, те њеном могућношћу да искаже најразличитије односе у простору. „Генитив се повезује са великим бројем предлога за одређивање места по-

казујући се изразито неутралним пред критеријима који иначе имају релевантан значај за успостављање опозиционих корелација између акузатива, инструментала и локатива.⁶⁴³ Дакле, када је реч о *локирносћи* неке радње, свеједно да ли директним (Л) или индиректним (И) начином, не постоји таква потреба за падежном дистинкцијом изречене релације као када је реч о *одмеравању* неког простора (Г), о „идентификацији места радње у најширем смислу“.

726. Изразитија фреквенција локативних форми уз предлог *и/o*, у овде испитиваном говору и у другим косовско-ресавским говорима, вероватно је у вези са историјским развојем овог предлога, тј. у вези с чињеницом да је већина актуелних најчешћих значења уз предлог *и/o* пренета с дативне конструкције на локативну. Познато је пак да се *Д* свих именица оба броја добро чува чак и у неким призренско-тимочким говорима, а у косовско-ресавској дијалекатској зони ово је падеж изузетне стабилности. И друго. Може бити да су локативне -*e* форме именица женског рода, за које је познато да се добро држе уз предлог *и/o*, утицале на то да се у већем броју сачувају локативне форме и код именица мушких и средњег рода.

727. Разлог за нарочиту „склоност“ именица средњег рода ка губљењу флексије, односно, за такву врсту „несклоности“ код именица женског рода, може се потражити у синкретизму номинатива и акузатива код ових првих, тј. у несинкретичности именованих падежа код ових других. Именице мушких рода налазе се на средокраји узвеши у обзир синкретизам акузатива и генитива за лице, а акузатива и номинатива за не-лице.

728. У говору Параћинског Поморавља синкретичност номинатива и акузатива присутна је у множини сва четири деклинациони типа, те је тиме, чини се, на известан начин отворена могућност за ширу употребу оштег падежног облика.

⁶⁴³ Ивић М. 1958: 160.

**ГОВОР ПАРАЋИНСКОГ ПОМОРАВЉА
У ОДНОСУ ПРЕМА СУСЕДНИМ ГОВОРИМА
— ЕТНОМИГРАЦИОНЕ ОПСЕРВАЦИЈЕ**

729. Прелазни карактер говора параћинског краја наметнуо је обавезу да се прецизније утврде односи између косовско-ресавских и општебалканских језичких особености у свим појединостима употребе падежних облика — колико је то било могуће према расположивој литератури о другим косовско-レスавским и о призренско-тимочким говорима. Наиме, синтакса српских народних говора истражена је у малој мери, тако да се некакав интегрални списак побројаних заједничких синтаксичких особина које повезују ове говоре може очекивати тек у будућности.

На овом месту даћу сумаран преглед оних особина говора Парадинског Поморавља које га, када је реч о употреби падежних облика, удаљавају од других говора дијалекта коме у основи припада, од косовско-レスавског дијалекатског просека, а приближавају његовом јужном суседу — призренско-јужноморавском говорном комплексу. Такође, навешћу разлоге таквог стања износећи одређене етномиграционе опсервације.

730. Централна појава која карактерише деклинациони систем у Парадинском Поморављу јесте присуство општег падежа цији је обим употребе такав да овај поморавски говор издаваја из целине косовско-レスавског дијалекта.

731. За друге косовско-レスавске говоре нема у литератури довољно података о употреби номинатива м. генитива, али према расположивим подацима изгледа да готово искључива употреба номинатива м. генитива у субјекатској позицији, у егзистенцијалним и партитивним исказима с глаголима *бити* и *имати* у потврдном и одричном облику, сведочи о удаљавању говора Парадинског Поморавља из матичне косовско-レスавске дијалекатске зоне и његовом приближавању нашим високобалканизованим српским народним говорима.

732. Истискивање генитивног облика из позиције синтаксичке допуне потврдних и одричних глагола остварено је у гово-

ру Параћинског Поморавља у великој мери и примери са овим падежним обликом бележени су само по изузетку. У другим косовско-ресавским говорима (премда је материјал којим се представља ова појава веома ограниченог обима) могућ је генитивни облик у партитивном значењу, и уз квантификаторе и без њих, али је веома чест у тој функцији и А објекта, односно ОП.

За говор параћинског краја не важи констатација А. Н. Соболева, коју он изводи на основу ограничено синтаксичке грађе из српских дијалектолошких монографија, да су најмање пропустљиви за аналитичка образовања сектори адноминалног партитивног и адноминалног објекатског генитива, док су у неколико пропустљивије конструкције с предпозима.⁶⁴⁴

733. Чување посебне форме за Д на овде разматраном говорном подручју уклапа се у стање затечено у суседним косовско-ресавским говорима, где је Д једини зависни падеж уместо кога се не употребљава ОП. С друге стране, нарочита дативна форма код именица које значе живо често се може чути и у призренско-тимочким говорима, а најраспрострањенија је у призренско-јужноморавској зони.

Употреба адноминалног посесивног датива врло је жива на територији целог косовско-ресавског дијалекта, али је у испитиваном говору посесивни Д именичке синтагме у потпуности истиснуо из употребе облик посесивног генитива. У зони аналитичке деклинације срећу се и конструкције типа *моем браћу шурак*, иако је тамо у оваквим случајевима уобичајена конструкција *на + ОП*.

734. По генерализованој употреби облика номинатива множине, тј. доследном изједначавању облика акузатива множине код именица мушких рода с номинативом множине, говор околине Параћина прикључује се говорима суседног призренско-тимочког дијалекта, пошто је ово само у извесној мери особина косовско-ресавских говора.

Такође, косовско-ресавски говори не познају тако знатно истискивање форме генитива, односно ширење употребе акуза-

⁶⁴⁴ Соболев 1991а: 136.

тива на његов рачун, у следећим синтаксичким категоријама: 1) уз глагол *имати* и у још неким адвербалним партитивним конструкцијама, 2) уз одричне глаголе, 3) у темпоралним конструкцијама. Ова појава се у испитиваном говору може третирати као приближавање стању у призренско-тимочком дијалекту, тј. као уклапање у балканистичке језичке процесе.

735. Употреба општег падежа у инструменталној функцији има у испитиваном говору размере непознате другим описаним косовско-ресавским говорима. Свакако, доминантном употребом општег падежног облика у инструменталним конструкцијама и употребом аналитичких конструкција у оквиру различитих категорија беспредлошког инструментала говор Парадинског Поморавља се приближава високобалканализованим српским говорима. У том смислу испитивани говор се разликује од других косовско-ресавских говора по: 1) изразито интензивној употреби социјативне конструкције уместо беспредлошког инструментала „оруђа“, 2) веома ограниченој употреби просекутива, 3) изгубљеним категоријама предиктивног и темпоралног инструментала, 4) изузетно суженој значењској палети предлошко-падежне синтагме *за + И.*

736. Овдашња веома ниска фреквенција локативних форми и изузетно честа употреба општег падежа у локативној функцији, нарочито уз предлоге *у* и *на*, представља специфичну разлику између истраживаног говора и других косовско-ресавских говора.

У говору Парадинског Поморавља окончана је тенденција нестајања из система предлошко-падежне конструкције *о + Л*, тенденција која је уочена у другим косовско-ресавским говорима. И тиме се испитивани говор примакао стању у суседним призренско-тимочким говорима.

737. Када је реч о отпорности датива према продору општег падежног облика и аналитичких *на*-конструкција, о стабилности предлошко-падежне конструкције *ио + Л* и о тенденцији губљења конструкције *ири + Л*, може се закључити да је си-

туација у истраживаном говору у складу са општим стањем у другим описаним косовско-ресавским говорима.

738. Судећи према наведеном, ситуација везана за употребу падежних облика у испитиваном говору, у целини гледано, ближа је стању у призренско-јужноморавским говорима него оном у косовско-ресавским. Ипак, анализа употребе падежних облика у говору параћинског краја потврђује констатацију А. Н. Собољева да у косовско-ресавском дијалекту формирање општег падежног облика као синтаксички процес не води „саздавању аналитичке морфолошке структуре“, већ једино „ограничава сфере употребе зависних падежа“, не уништавајући их као „самосталне морфолошке категорије“.⁶⁴⁵ Овој се констатацији на основу размотрених прилика у говору Парадинског Поморавља може само додати да је поменуто ограничавање „сфери употребе зависних падежа“ овде и интензивније и свеобухватније него у косовско-ресавским говорима на чијем је материјалу А. Н. Собољев извео своје закључке.

739. С обзиром на метанастазичка кретања, пре свега, као и на периферијски геолингвистички положај истраживаног говора, тј. на заједничку међу са суседним призренско-тимочким дијалектом, одн. призренско-јужноморавским говорним комплексом, тако се нешто могло и очекивати. То посебно не изне-нађује ако се има у виду да је косовско-ресавска област „по етно-миграционим одликама [...] својим залеђем чврсто ослоњена на средишње балканске области (пре свега призренско-тимочку зону), богате различитим етничким и лингвистичким слојевима“.⁶⁴⁶

740. Три главне метанастазичке струје које су, према Ј. Цвијићу, населиле Поморавље, преливши се преко мањинског стариначког становништва, биле су: косовско-метохијска, вардарско-моравска и динарска.⁶⁴⁷ Будући да у антропогеографској и етнолошкој литератури нема података о Парадинском Помо-

⁶⁴⁵ Исто, 136–137.

⁶⁴⁶ Радић 1997: 235.

⁶⁴⁷ Уп. Цвијић 1991: 176–179.

рављу, може се само претпоставити, узимајући у обзир неке податке о саставу становништва у Левчу,⁶⁴⁸ Ресави,⁶⁴⁹ а нарочито у Белици,⁶⁵⁰ какви су били редослед и значај миграционих струја на овом подручју.

Део који припада најстаријој и најјачој, косовско-метохијској миграционој струји вероватно је и највећи. Потом следи, или јој у неким селима и претходи, вардарско-јужноморавска струја, док је динарско становништво слабо заступљено и надвладано досељеницима тимочко-браничевске и шопске струје. Ст. Мијатовић је, пишући о Белици, забележио да су се Косовци на путу за Левач и Ресаву настањивали и у величком крају, а да је вардарско-јужноморавска струја ишла „низ Велику Мораву до Багрданске Клисуре“.⁶⁵¹ Четврт века касније П. Ивић ће записати да се косовско-метохијска миграциона струја разливала и у „Поморавље Велике Мораве“, док се вардарско-јужноморавска преливала „местимично низ Велику Мораву“.⁶⁵²

741. Дијалекат насељеника из вардарско-јужноморавске миграционе струје „био је претежно призренски с којим су се мешали северномакедонски говори призренско-тимочке базе, а понегде и западномакедонски или централномакедонски говорни типови“, док је косовско-метохијска струја разнела на север и севериоисток „штокавски екавски дијалекат старе Рашке.“⁶⁵³

742. Велико Поморавље је као плодна и напутна област вековима било изложено сталним и повременим миграцијама,⁶⁵⁴ те је постало нека врста имиграционог центра, контгломерат различитих етномиграционих струја. Између осталог, миграције из ових крајева на север, изазване друштвеноисторијским и политичким преви-

⁶⁴⁸ Бушетић 1903: 480–482.

⁶⁴⁹ Мијатовић 1930: 163 и 165.

⁶⁵⁰ Мијатовић 1948: 56–57.

⁶⁵¹ Исто, 57.

⁶⁵² Ивић П. 1971: 58. Ј. Цвијић је забележио да „због вардарско-моравске струје насељавања становништво јужног порекла знатно учествује у саставу становништва моравске долине и свих њених вароши и варошица“ (Цвијић 1991: 140).

⁶⁵³ Ивић П. 1971: 58.

⁶⁵⁴ О овим двема врстама миграција в. Лутовац 1958: 14–20.

рањима и сукобима, ослобађале су простор за нове имигранте. Крајем прве половине 19. века завршена су и последња масовнија досељавања у ове крајеве и углавном је формиран данашњи етнички лик Великог Поморавља. Језичке црте, опет, ишли су у оно-ме правцу у коме су се кретале етномиграционе струје.

743. Познато је да су насеља у долини Велике Мораве запљускивана таласима досељеника из призренско-јужноморавске миграционе струје. Ова струја, која се пружила кроз Србију најпре долином Јужне Мораве, разнела је говор чији „утицаји прелазе [...] чак и на Параћин и Јагодину“.⁶⁵⁵ Када је пак реч о дијалекатским границама, југоисточна међа косовско-ресавског дијалекта⁶⁵⁶ заправо је и граница између Параћинског и Алексиначког Поморавља.⁶⁵⁷

744. И као што сам се често позивала на податке Н. Богдановића о говору Алексиначког Поморавља,⁶⁵⁸ чини ми се важним да наведем и неке етнолошке податке Д. Антонијевића о овој области. Пишући о етногенези становништва Алексиначког Поморавља, овај аутор наводи да је готово 80% досељеничког, а свега 20% стариначког становништва, те да су најбројнији досељеници из тзв. јужно-моравске миграционе струје (тј. из предела Врања, Лесковца, Ниша, Пирота).⁶⁵⁹ Ова, по свом саставу изузетно разноврсна миграциона струја истиче се по бројности, али и по својој снази и продорности: „Тако су Јужноморавци потпуно наметнули свој језик осталим етничким групама и читав низ других етничких и културних одлика“.⁶⁶⁰

745. Сматрам да је за разумевање стања у употреби падежних облика у Параћинском Поморављу важан закључак који

⁶⁵⁵ Белић 1912: 669.

⁶⁵⁶ Ивић 1985: 101.

⁶⁵⁷ „Алексиначка котлина је ограничена са севера Ражањском удoliniom подневачког правца која спаја Алексиначку котлину у долини Јужне Мораве са Параћинско-светозаревачком у долини Велике Мораве“ (Антонијевић 1971: 3).

⁶⁵⁸ Богдановић 1987.

⁶⁵⁹ Антонијевић 1971: 15–22.

⁶⁶⁰ Исто, 27.

на основу истраживања материјалне културе и духовног стваралаштва суседног Алексиначког Поморавља изводи Д. Антонијевић, унеколико коригујући став Ј. Цвијића о неудаљавању досељеника тзв. јужно-моравске миграционе струје из моравске долине: „Тачно је да су они најкомпактнији и најмасовнији у долинским насељима, међутим, наша испитивања су утврдила да се они распостиру и знатно шире и да залазе у западне делове Алексиначког Поморавља“. Досељеници из ове струје, исправа вероватно најприсутнији у насељима уз Велику Мораву, наметнули су временом особине својих матичних говора становништва и оних насеља Параћинског Поморавља која су смештена са обе стране некадашњег Видинског пута. Тако су „снажни процеси језичке балканализације“ преплавили параћинску област.⁶⁶¹

ПИТАЊЕ ИНФИЛТРАЦИЈЕ БАЛКАНИЗАМА И АНАЛИТИЗАЦИЈЕ

746. Са општилингвистичке тачке гледишта важно је утврдити колико интензивно одређени народни говор учествује у балканском језичком савезу, а опште је познато да међу балканским језицима највише подударности има у синтаксичкој структури. То ће омогућити балканолозима, који су углавном били лишени те могућности, да и на таквој некњижевној подлози почну „синтетизовати закључке“ о синтакси балканских језика.⁶⁶² При томе, треба имати у виду да балканализација не означава обавезно аналитизам, као и обратно.⁶⁶³

747. У балканологији се српски сматра периферним балканским језиком и сматра се да, изузимајући призренско-тимочке говоре, балканском језичком савезу штокавско наречје припада само рубно, и то претежно својим источнијим говорима. „Могло би се рећи да се балканске језичне значајке концентрирају у језицима на становитом географском подручју, а да слабе према периферији овога подручја. Но због велике покре-

⁶⁶¹ „Иако су делом одлика и косовско-ресавских говора, за своја не-престана изворишта они (балканизми — С. М.) имају управо јужноморавске говоре“ (Радић 2000: 404).

⁶⁶² О овоме више в. Соболев 1997: 10.

⁶⁶³ Лашкова 1993: 30.

тљивости великог дијела балканског становништва све до новијег доба, однос између језгре и периферије никако не ваља схватасти механички.⁶⁶⁴ Други део цитиране опаске А. Ковачеца притврђује и стање у овде испитиваном косовско-ресавском говору, за који се може рећи да на својеврстан начин прилично интензивно учествује у балканском језичком савезу.

748. Будући да је испитивани косовско-ресавски говор својим геолингвистичким статусом у својеврсном континууму с представницима балканског језичког савеза, те да показује блискост с високобалканализованим српским народним говорима крајњег југоистока, синтаксичке прилике у једном таквом говору могу бити веома илустративне и инструктивне у погледу развијања аналитизма и балканализма уопште, као на пример, у прецизирању етапа процеса преласка из именичког система са синтетичком структуром у систем са аналитичком структуром.

У поморавском говору околине Параћина приметна је јака инфилтрација балканализма, јер се истраживани говор „балканизовао“ по мери свог историјског развоја и прибавио себи једну палету балканских структуралних обележја. Тиме је само потврђена једна давна глобална опаска П. Ивића, да „у пределима дуж целе југоисточне границе дијалекта (косовско-ресавског — С. М.) — дакле од Дечана па све до Зајечара — имамо доста призренско-тимочких наноса (оштећења деклинационског система, аналитичких конструкција у компаративу итд.)“.⁶⁶⁵

749. Посматрано из угла процеса балканизације, осврнућу се на неке карактеристике употребе падежних облика у говору Параћинског Поморавља, тј. издвојићу тзв. категоријалне балканлизме, карактеристичне за овај језички ниво у истраживаном говору.

750. У говору Параћинског Поморавља је највиднија иновација балканистичког типа појава општег падежа као морфосинтаксичке конструкције која коегзистира с флексивним падежним

⁶⁶⁴ Kovačec 1988: 29.

⁶⁶⁵ Ивић П. 1985: 104.

формама. Тако се акузатив као општи падеж јавља у функцији генитива, инструментала и локатива, а покадшто и датива.

751. Стожерно место при растакању синтетичке деклинације у историји балканских језика представљала је неутрализација падежне опозиције генитива и датива, те омогућавање синкремтизма њихових форми. У говору Парадинског Поморавља овај се „примарни“ балканализам не остварује у потпуности. Наиме, синкремтизовани су форме генитива и датива у семантичкој категорији посесивности (синтаксички маркираној присуством детерминатора), где је датив преузео на себе посесивну функцију генитива, не само у адвербативној употреби.

752. У истраживаном говору имамо присутну као балканску иновацију и десемантизацију предлога *код*, који је истиснуо предлог *к(a)* у значењу циља кретања, те употребу конструкције *код + Г/ОП м. датива* за означавање циља кретања.

753. Увидом у конкретну дијалекатску ситуацију може се утврдити још један ред процеса својствених употреби падежних облика у говору Парадинског Поморавља, а који се могу сврстати у категорију последица балканистичких језичких процеса на овом терену.

754. Реч је, најпре, о експанзији употребе номинатива у преузимању одређених генитивних функција (у егзистенцијалним и партитивним конструкцијама), а потом, у мањем броју случајева, и на конструкције с неким другим падежним формама. Пошто се одговарајуће именице налазе у позицији (субјекатској) која онемогућава употребу акузатива као општег падежа, номинатив је, чини се, као основни облик именице изузетно погодан за овакву замену генитива. Опет, у знатном броју примера номинатив, као централни и други независни падеж, преузима на себе улогу вокатива.

755. У испитиваном говору је далеко одмакао процес губљења генитивних форми и, паралелно с њим, процес ширења употребе акузативних форми које су постале изузетно продук-

тивна категорија. И у том смислу се развојне тенденције у говору околине Параћина уклапају у балканистичке језичке процесе.

756. Познато је да је општа тенденција ка усвајању аналитичких принципа у деклинационом систему једна од најкарактеристичнијих иновација у балканским језицима.⁶⁶⁶ Преглед стања у вези са употребом падежних облика у говору Параћинског Поморавља потврђује да и флексија народних говора с примарно синтетичком структуром тешко одолева „неодољивој снази“ аналитизма.

Такође, видно је јачање улоге предлога, напоредо са слабљењем падежне флексије, у изражавању падежних значења и, сходно томе, уклањање беспредлошких форми зависних падежа из оквира још постојећег синтетичког система. У истраживаном говору ови су иновациони процеси нарочито видни код инструментала. Наиме, семантичко поље беспредлошког инструментала веома је сужено — осим нешто знатнијег броја примера у категорији „оруђа“, примери за инструментал „места“ и „носиоца стања“ бележени су, практично, по изузетку. У испитиваном говору нестали су из система слободних падежних облика предикативни и темпорални инструментал.

757. Појаву аналитизације у говору параћинског краја представљују одређени морфосинтаксички ентитети. Овде ћу навести само неке од тих ентитета подвргнутих аналитичком реорганизовању: *од + Г/ОП м. посесивног генитива*, *од + Г/ОП м. беспредлошког генитива* уз глаголе типа *бојаши се*, *код + Г/ОП м. датива* уз глаголе говорења, *код + Г/ОП* и *уз + А м. беспредлошког датива* уз глаголе типа *ћрићи*, *с + И/ОП м. беспредлошког инструментала* „оруђа“ и „носиоца стања“, *ио + Л/низ + А/кроз + А м. инструмента* просекутива, *за + А м. предикативног инструментала* уз глаголе типа *смайраши*, *за + А м. генитива* и *датива* индиректног објекта уз глаголе *сећаши се*, *надаши се*, *радоваши се* итд.

Неке од наведених конструкција јављају се као еквиваленти одговарајућих беспредлошких падежних форми, али већина њих заправо представља једину формалну експликацију одређе-

⁶⁶⁶ Асенова 1989: 54–72.

ног падежног значења у испитиваном говору. Сви примери овакве аналитичке реорганизације, тј. „избегавања“ употребе беспредлошких падежних форми, а њих је знатан број у прикупљеној грађи, сведоче о својеврсном балканистичком процесу аналитизације.

758. Две особености изузетно упечатљиво говоре о склоности овог говора ка аналитизму: 1) сливање посесивних функција генитива и датива, као и уопштавање адноминалног посесивног датива као потпуног синтаксичког и семантичког еквивалента посесивног генитива; 2) формално преклапање и употреба конструкције с предлогом *c(a)* као средства изражавања и инструменталних и социјативних значења. У вези са аналитичким процесима је и преструктуирање представа за изражавање посесивности — употреба предлога *од* у посесивним конструкцијама.

759. Подробнији увид у феномен развијања аналитичких појава у прелазном косовско-ресавском говору сведочи о томе да су за почетак процеса аналитизације унутардијалекатски процеси били само потребан, али не и довољан услов. Они су били само матрица која ће конкретним аналитичким иновационим решењима бити испуњавана тек у вези с резултатима међујезичких и међудијалекатских контаката, чији потенцијал, такође, сам по себи не би био довољан за такве аналитичке преобрађаје.

ТЕКСТОВИ

Јетрве су бýле старје од мёне, ал нÿшта нýсу знале, ёне нýсу се учíле. Да л и мајке нýсу учíле, да л тå свекрва наша бýла млóго добра, и она, свё она спрёма, а јетрве чувају, једна бвце, једна свиње, и по једно дете. А ја дођо невеста, па ме срамота, жао ме. Она бања сирота, добрво, нй бýла она бања тад, бýла четртес пёт гòдине, ал она – свё она. Ја побришем, па сви кревëти намëстим, па оне шùшке подијжем, па истришем онé простираче, дё сламарице пùњене са шùшкама, нё имао они душёци, ни јо-ги, нÿшта. Бýла слáма, па смо мй промёниле, шùшке цёпкамо кад бёремо кукуруз, па напùнимо тако јастуци, тако. И овакве сламарице! Што се льшти кòрен, шùшке. И мй то лепо, намëстим ја ти кревëти, ёне отेrale бвце, па попрскам ону зёмљу овак кроз рýку, с неко вркче, па побришем сòбу, она лепа, па отвórim прозёри, па посе спùстим нёке завезе, ткане, вùнене... Свекрва за врёме рата нёшто испекљала својеручно. Ја и спùстим, а оно ладовина, па лепо у сòбу, чисто нако, замирише. Чёсто пута стрљамо босиљак, мало угрејем на ватру, није имао овё хемикалије као сада, или тамињан мало на жар, да мало промени ваздух. И ја помогнем свекрве, спрёмимо ручак, а мёне мајка учила, ја сам бýла прва, па сам мбрала... Знала сам и да печем лёба и да скувам и свё. И да развијам кòре, ёне нÿшта. Ја помогнем свекрве, она рада, рада, рада што стигне ручак и ја умём и ѿгу. Ал кад ёне дођу од бвце, она каже: ел си на...спрёмила с твоу мильосницу, она ти најбоља, ти с њом сám сарађујеш, а мй смо слуге, мй чувамо бвце, а она кот тёбе, кот куће. Каже, ние то-то, но сте ви побеѓле, каже, она остала, дете ради, каже, шта ја да му браним. Роди се мёне прво дете, мўж у војску, трд гòдине у морнарицу био. Девери у војску, не даду јетрве паре за писма, не даду јетрве, не смё свекрва да ми купи писмо, а писмена сам да напишем. Један мой јука ту био дёловођа, он донёсе детету млеќо у бокал, па му дада банку или две нёке паре, тоб бýле овако црвёне, нё знаш ти тоб, раније, а мёжда и знаш, али тоб је вредела та паре, као овё сад више. А он сирома јуме, п-отвóри куфер, па стави у

онô, фијόкицу. Мâмо, нёка, па Ѯу јâ бвде сам да глêдам, па Ѯе да пîшемо тâте пîсмо. И такô сам јâ сес тîм пâрама, кад нёки дâ детêту, пружи, јâ сам с тîм куповала по нёко пîсмо, ал кад ми прво пîсмо доšло, јâ нîсам била кûhi. И дêвер га прочитao свекрви. Штâ имао да чита, и он глûп. И тû... дôђем јâ кûhi, кâже он мёне: ёјде, рођена жёна добила пîсмо, тâмо нёка бâба се звала Радунка Стёвичина, она такô била млôго мîлосна, мîлосан јој мûж, па и мени мój. А они нîсу писали, нîсу и жёне пîсмене, кûј да и прочитâ, дâ. Нîшта тô... узë јâ тô пîсмо, узë да плачем; штô сте отвâрали. Стиже тâ мој ўјка, старојко што ми био: штô сте вî дîрали ъено пîсмо, зашто сте отвâрали, тô је срамота, срам да те бûде, она нijе швалерка, она нijе нёка друѓа жёна, она је рођена жёна човеку, своја жёна, Ѯе пîта за жёну кâко је, штâ је, дёте, а штô сте мôрали да глêате. Нijе имао нîшта изразито, да баш нijе смело ни да се читâ, но сâмо тô од вâc срамота да вî ъено пîсмо отвâрате. И они одатле после нîсу вîше отвâрали. А што ми био друѓи дêвер, тô ми био старји, а друѓи млађи, срêдњи, он узне пîсмо у општину, рâđio као службеник нёки и држî у цêп, и кат прôђе поред мёне, он мёне сâмо дâ пîсмо. И кад он пîши, он кâже мёне: напиши тî Вêро ак-ѡнеш, па Ѯе да стâвимо. Мнogo тâ био добар, а овај био гûрсуз, што је тû преко пûта. Жîвîмо, и они жîви, жîвîмо и мî с ъима, сâмо, е такô, била пâтња, Ѯали они нёшто ъйно, знâš, ге старји, па да те...

Мириловач, Вера Јовановић (1926)

Ймам осамдесет и трêну гôдину сâд. Остала сам у онaj рât без мајке, а ѡтац ми био у Солун. Ел интересује те тô? Кад је ѡтац доšlo иc Солуна, он је оставио пêt детêta, а трî затêko. Жёну нijе затêko, мајку моју. Таман смо јо оставили четрсâ дâна. Jâ сам мâла била, ал пâнтим — дêда и бâба ме чuvâli. Tâj мој дêda од оба сîна чuvâo, од јêднога четрти детêta, од јêднога пêt, дêvet детêta чuvâo. Дêца су нêмирна, он узме прût и свê тô у јêдан крêvet и узме прût па бijе, а jâ сам била жёнска и мôjем стрîцу hêrka, а мî подвukûjemo се под онû бraâhu наšu да нас не потрëvi кат се дêda изmâkne сас тâ прût... Нij питујemo: ел потрëvi вâc? Он прêко био. Ел потрëvi вâc? Онâ кâже: мёне нijе, нâ кâже: ёјсе, онâ: мён баш дôbro удари. Дôbro, друѓи пût по мîрњê, ёјде дêца мîр-

на, знаш ъако. Кад је дошо мój Ѹтац, ѡазан ни пёко у ѻављу, а жёна виће да дá ўшур, а бно није, но ми Ѹтац таđ стїго преконоћ. Щур-ракија од нашега ѡазана, па да ни дá што пёко. И Ѹонда мй, нёки се... разлұпа се нёки на врати да свї изађемо ис күће, мй смо били уплашени, знаш, узнемирена деца де било ратно време. И Ѹонда он, мй пїтамо кўј је и стојимо унутра у күћу, а он: ја сам. Кўј је, јопет мо сестра пїта стареа. Он ѡаже: ја сам, Рўле, ја сам твој Ѹтац, ал мй му говор не познавамо. На седам славе није био кот күће, био у Солун. Кат смо мй отворили врати, одовуд свї трї не унёо у собу код његовога ѡца и мањију му, унёо не у собу и ѡаже: таќо, да те пїтам, каже, која су ми овоб деца, ел ѡимам ја јопш нёгде нёко дёте. Знà де пёт оставио. Каже, нёма, каже, то оно маљло, за мёне, што си оставио, овоб ти је син, овоб ти је Рўжа, каже, Милица ми ўмрела, Љубица ми ўмрела. Она од тїфуз... мајка читаво прецркла за Ѯерку, уватаила ѡдма тїфуз... за Ѯерку, ѡдата и оставила дёте отрї мёсцеца, а једна девојка седамнајс године. А после то било ъако било, Ѹтац седео једно мало време, кад једна, кад је дошла, он ју пуштио... види љегови смо ки миши... Нёшто старо, нёшто нёпрано, нёшто закрпено, никако. И он је довео... отишо на раскрсницу па ѹзнео клупу, збрали се код љега комшије, куј гој је пошо на нёки посо, он ту стао. Мој Ѹтац причча како провео, једно-друго, мй уз љега, ал он не јури, не мёж, деца не даду му да причча. Прошло је пётнајс дана, човек ѡће се жени, овам-онам, дөведе ни мањију и дөведе јопш два детёта мањија. Ако ве интересује то да причам, да причам, ко није, д-окрёнем друго да причам. И ѡаже, мй постадомо довеђени, а они постадоше затечени.

Чепуре, Зорка Марковић, (1910)

Тај што ми ѿна причала, ја сам видела мómка, ја Ѯу д-ијем, не питујем ни ѿца ни мајку, ни браћу. Али, да ми је човек жив, друго би било. Човек ми погињу на праљве, ону причу, ако си чула, сачувай боже од бёде невиђене. Нёки Жика Драгутинов овде, командант села било, опљачкан му дућан, а он сумњао на овб, на овб, онб, да би се нёки исказао, а мój је човек таđ било сес јуку у планину. Али, човек ми било одвеђен код јуке и код дёде, Ѹтац му погињо, мајка му ўмрела, а они били трї детёта сирочићи, па

се нέсу баш волёли ёни ге ћон довеђен. Па је нёка жёна зўцнула Жике, држ Милéна, за мёјега човёка. Жике га, тако та жёна рёкла, упутъо Милéна и ўјку му у Дольњу Мутницу, било жандармёрија. Прे. Па прे и она рат. И кад ёни упушени євечер, значи кат сте вї упушени сад, у тамнину, мобра д-йма нёшто. Милéна, човёка ми, јакно нёки Милош цандар чизом у груди и срце излетељо из лёжиште. Ал то ћон мёне није тео да каже, крио од мён. А ъеговом јуке, јопет други пријча, да опростите вї и Бог, везували му нёки тег међу нога да би казао да то ъегов сестрић урадио. А ћон није мого човек да рёкне јес — кад није. Није, није и није. Да-клем, мён други људи казују, Милéна, каже, жандар убио. Уби-вен. А Милéн вели: отичу ми ноге. Он знá штa је, а ја нё знам. А, реко, па седео си синоћ, седео у кафању, знáш, ки сад. Седео си, реко, виселе ти ноге, па ти отичу. Ја нё знам и нё знам ни за стрâ. Да-клем, стриц рођен, нёки тү што ъегова кућа, имовину ћон пре-писао ѡерке најмлађе, тај старац Солунац кад дошо из онаг рат, кажу, био тамо, штa био — нё знам, нёке паре донео. Двâ брати били заједно у кућу, били пёт брати, сви били заробени. Кат чуо да му та други брат погинуо, ћон дошо кот куће, тај Стојан што то ъегово. И водио ћон мёјега човёка код нёки у Бачину, како му имаше, знала сам. Та се лекар био чуо да је мложо добар лекар у Бачину. Бачина нёка там преко Мораву. Та стриц му рођен во-дјо. И казао: да неси способан, куј да затопи срце, излетело из лёжишта. А ћон двâ детёта. А ћон крије од мёне, неће да ми каже човек то. Но каже, пита ме лекар кака ти је жёна. Да ли је бујна? А ја, ја сам и била и глупа, млада и глупа, знáш. Ја се и не сећам то штa ме ћон питује. Да ми је реко лекар, каже, да несам способан ни да се држим за плуг. Ни прутић гуске да чувам. Значи, куј да затопи срце, излетело из лёжишта.

Плана, Драгиња Стојковић (1907)

Ту сам се родила. Ту сам се родила, ту ми било лепо, али ја, није мёје, ал оставила сам то све. Ни шећер један несам узела бео одатле. Само сам отишla. Па тамо би ишла у Клачевицу за Милу Јовичинога, па би ишла у Јзвор за мёји други другови, нёкога Милошава Ђурчкога, па за вога, за нога, ал ја то несам могла. Но сам отишla овам... Имање доста имало и све на свету, па смо

жέльни лôјзе. А спâвала сам, знâш кâко сам спâвала, тô сам, е, то-лîка сôба и такô кућиче, вîше нêма. А мî у тô кућиче, па гла́ва пот полицу, а ноге у пêпо. У огњиште. Ё, такô спâвам с младожé-њу. Нêма гê на друѓо мëсто. Гла́ва под наћива, а вâmо ноге у пêпо. Спâвамо и спâвамо с младожéњу, на сúво... Оно нijе тô тô, но тô бýла стàра кûha, тô сâд свê ѹзнова, тô нêма от тòга нijшта, брê, се-дамдесет и пëт-шêс гôдине како сам тû. Седамдесет и шêс, тô свê измêнено. Нêмам нijшта jâ от тòга што сам затêкла. И свêкар ўмро и свекрва ўмрла, jâ сам њима тô затêкла у љино, после овô свê испорûчено бýло. Лêпо смо се слагали, лêпо. Каже, jâ по кû-ћe, жêна по врбáку. Е такô, лêpo се... Лêpo, jâ што гôd јu послu-шам, она грди онô мојe... што јu jâ послуша, тेra me да послu-шам, после грди. Ал бýла јëдна ба ba грбava, а сâd, оно се смíри-ло, дâвно. Jâ сам после јako сачûвала старца. Он прëсëдник, био прëво пîсар, па кмëт, па после дëvet гôдине прëсëдник. Вîд меда-ље што нарëђo, пûno. Па сам такô с љим превëла вêk, он пîта, што ти причам: jâ по кûћe, жêна по врбáку. Он сас поглавári, сас нâчалници, а jâ дрva на грбîну, у сувâчу, па донëсем кот кûћe. Да горимо. А он господин. Ал сâmo јopet, jâ сам гa кредитирала, jâ сам вêзла чарапе, jâ сам антеријe гајтânke, jâ сам, шta ti он нijе поно. Његòvi другови после каже: дë Златојe? Jâo, каже, љemu вîse рукáви расцêпени, а овâ загрно... па бéле rûke, прëсëдник, нарëђен. Отидне код нâчалника у Параћin. Ел прê u сêlo, ако си дана  се наљутila, jâ ћu d ѯem te тûжim uјutru. A сâd тô нêma. Ako... патролу, a сâd тô нêma. Pa свê тô нêma, што гôj имâlo... он тô свê... Но сâm да мирујеш, nemô te бîje нëki цâbe. Нêma нîko te бräni. Тô такô. Тô сâd такô. Сâmo вârdish сe сâm. Не мôж друќ-ше. Jâ после пâтила сам, пâтила, пâтила, свакојáko, и дôbro и лô-ше, и до дана  сам овâko проживela. Ovâ me єnuk чûva, al ovâ mi свê и свâ, нijе гe бно мén глêda, бно тô da нijе бna, jâ bi одâвно ўмрела. Одâвно bi ўмрела. Унûka, али њima свакојáko народ, aко нêћe, шta da my râdiш. Ал бna kâfu, бna лêba, с лêbem, нîkad бeс слатко нijе, нîkad без горко нijе, свê љima, свê se дâva што љima. И дôbro. И такô ти тô.

Буљане, Костадинка Момировић (1900)

Само посно. Посне ложице, посно грне, посно све. Нема ту да, да, твој бац тако јео, твој деда. И ондак, то до Велигдана. Ништа. Ништа. Кад јма зејтин — зејтин, кад нема, оно онако. Пасуљ и паприке. У пасуљ кромпир, једно-друго... Тако се то живело. Па тако и моя деда радио, мое свекрве свекар. Она ний имала свекрву. Тамоа свекрва све тако радила. Три детета очувала. Сви три. Постиле жење. И послие, један ний имао дечу, рођак там, па био, божићни пости. Он заклАО вељику пастрму, па доно плуну крошићу месо. А тама наше деда није туна, тишио кот колибе. А ми ајде да то месо попржимо, да јемо док деда није дошо. Ми јемо... Он по стари човек, доно то месо. Ми јемо, каже, штама, каки. Сена, само виј јете. Томан ми пржимо то месо у собу, зимље до бо, виј пости божићни, деда најиће: је, каже, виј сте прави Цигани, прави сте Цигани се оградили, каже, кад виј сад сте засмрдили у кућу. А тама старија још седи ту, што ни доно месо. Ти, каже, Сено, немо да дираш, ја немам унучићи, немам дечу у кућу, каже, сам смо ми четворица, каже. Нек једу, каже, дечца, бре, шта, штама да постимо. Ја идом у цркву, каже, стари сам човек. Па погледа по цркве, оно све то излепено, мени нема где да залепе. Ја окрето, па и ја јем мрсно. А деда се љути на миј свекрву, љути. Ти си доманица, како си пуштила то да ти смрди кот куће. А она: па шта да радим... дечца, и дошо тече, па доно то, ја штама да радим. Не могу да се з дечу свађам. И тако то, он се њуте и ми послие смо мрсили...

Кад јиши у Параћин у школу, то сам почела била да причам. И испуштио ту, није мого да заврши тама разред, четврти, па послие, сви се ѡаци уписали, он није. Па пос, где ће, како ће, тишио, питао грачики одбор, а они питали где је јма место да се ѡак упишеше. Јама друга, каже, једнога најбољега у Крагујевац, каже, јма место, каже, да... у техничку каже, али бадава, каже, они тама траже одлични, у техничку. Он отишио. Ће д-иде. Како ћу мајко, чак д-идем у Крагујевац... Реко, па ёте, ја колико јама паре, па да ти купим једне ципеле... Он, бројимо, бројимо, јма мајко, јма да бидне и да ђидем и да се врнем. Добро, к-ђи се врнем, ако нећу, ћу останем... Добро. И ја му дам, јма куј да ме испрати у три сата ноћа... на станицу. Она човек јави његовом детету да га причека на станицу и он га... Ту ујутру кад било, почи спрема се да ђиде и она почела да спрема да понесе нешто детету њобјем тамо. И, кад оно, зима било. У, дете, ти немаш чарапе. Каже, па немам ја, нисам купио ча-

рâпе мајко. Нýсам цîпеле, каже, кûпио... А ћна ўзела, па му дáла... Прáтио га чòвек до стåнице и тåм јâвио његовëм детёту да га при-чёка, али тåмо нёма мёсто у тёхничку да упíшше... Рéкли: млâдићу, тî си дòбар, немô, каже, д-испùшиш гòдину, но тî ѣјд да те упí-шемо у... учительску, свејёдно, тû си, сас твòлега дрûга, тû си. И ћон се упíшше. И нёма га дёте, нёма да се јâви петнаæес дáна. И после, кад нёки јâвио, тâ ђисто чòвек из Параћина, јâвите, каже, Бóшкови-ћима, дёте им с-уписàло, ђде у школу у Краѓујевац, па трâжи зýм-ски капут, капут. Ђде и вêћ зýма... И мî тô... кûј тô чòвек, Бријва вêћ знâ. Ђисто тргòвац. И јâ спрêмим тунâка свê штâ трёба и тид-нем. Отиднем, Бријва м-одвèде кот тòга човëка. Каже, дòбро кат си дòшла, каже, тî, каже, д-йдете вî у Краѓујевац да видите тô, тû дёцу кâко ђду. Дòбро. Јâ тû, завршimo тô. И заврши тâ разред. И нйшта не платимо. Тако. Нйшта нýсмо платили. Тîшо, прê но што пошли ђаци, после нê што пошли ђаци. И дође кот кûћe. Е, мајко, мрзéo сам и мёне кат сам био ђак, кâmол да бîднем јâ учí-тель. Но јâ би ђаш, ђима мёста тåм у Пûлу, да с-упíшем у целé-зничку, тåм бýла тâ школа, у... да с-упíшемо јâ и мôj побра, тô дё-те друѓо што трёба д-ије с њим, Мîрено. Па немô д-йдете, па немô, гê ће д-йдеш. Мýра: кûку, дâјко, мòлим те, сашij и по једне гâћe, ђимам тёжано платитно. Пâ, реко, ћу и јâ вòдим у Бёоград, ћна не пла-ћa карту, па ћу и упíшем. И ђодведе и ћна у Бёоград и упíшше и. Пôс, прôшло маљо врёме, мî бêремо кукûруз, нёма да дôђу отûд, бринемо да дôђу, да ђду у школу тâ дёца. Они двојићa ђdu у тû це-лëзничку школу, а два ђdu на морнари, па и они ђdu из Параћина. Тû састâли се, испрâтимо тû дёцу. Нйшта нýсмо вîшe. Пишу сâ-мо, дòбро ни, обуќли не, свê не обуљи, штâ ти јâ знâм, прîча кâко и дòбро. Кад дође зýмски ћdmor, они дођоше. Они шињéли, они кâ-пe лéпe, целëзничke, свê тô обућено. Дòбро, поседе петнаæest дáна, па трёба д-ијe. Мајко, ћu д-ијem... Јâ му заклâ кокошку, заклâ, огради колачи и нёшто спрêми. Ёте ти га један Циганин, градић грëбени нёкаки женâма, старински. Тô рâдilo се рûчно. И сёде тýна... А, трёба да му се дâду педесёт бânke за тî грëбени. А Љубa ћe д-ијe у вâбрику, ћtaц ќегôv. Каже, колико ти трёба Радivoje пâре. Он трёба д-ијe тâd увечер тåm. А овâ ћe д-ијe у друѓu смëну у вâбри-ку. Па, колико мi дâш. И нâ Циганин, дâде му он педесёт бânke да плати тî грëбени, а ќёму дâде шездесёт бânke. Колико мu дâ. А Циганин вели: Љубo, гê ти ђde тô дёте у школу. Па, каже, далёко

тāмо ђиде, у Пуљу, на мōре... Па зар га тī с педесēт бāнке спрēмаш? Каже, нēмам вiше. Мi смо пūна кӯћа. У кӯбу трошак свāки дāн. Нēма, каже, вiше. Ћeј мōри, а jā Циганин, каже, мōје нē би испратио толиќо далёко с педесēт бāнке. Па, каже, тī ако си Циганин, тī бiћe јmаш пāре. Jā нēмам. И нiшта. Ућутемо се мi. Циганин отиđe, Лjубa отиđe на посо. Он hути, зг̄чио.... и отиđo...

Доња Мутница, Ружа Бошковић (1907)

Него, тō сам jā. Дoђu, па за, на вересjу а jā ѡдма ги свукујем, канице ги скидам, ајде. Такa сам jā биљa, опасна, па Ѹни, ћe ти дамо пāре, не, не, остављајте вiй, онда... штa да ги ѹзнем... да ги ѹзнем панталоне, бољe канице. Па бiљo после, Ѹни донесу, мoра. Па тō биљi онij полићhi стакло, мали, ћe тољки, па онда ђма ратлук, ту jā, па ги ту дочекујемо, држимо кафану. А дe јe твoјa мaјkа, реко, нијe туна. Но ту сам jā, реко, вiй, плаћajte вiй мeне, nemо да, реко, сa-ћe да он мeн затвöri вrата, сa-ћe ви дoђe мoј oтац, да вите дa л нeћe да платите. Нисмо имали од чeга да жиљимо, мoра, тāmo u суседно село смо куповали пiћe, ђдемо сас kоњи u колa па донесемо. Mисим за оvij, nē, nисмо. Rатлук сaмo и тō, nисмо, kуј tō da... Сиротињa, онда нијe тō ималo ки садe, дa бoме, дoбpo мi мaло. Kифле, ту имали смо и пекaру, држали смо човeка и пекaру. Kифле, па онда нe лепињe, па бурек, па после отиđoше, остарёше лjуди и одошe. Tō бiљo прoсто, мoј oтац имао коритићhi онij дрveni, niјe кi садe, e такo, па лeпче, samун. A мoј oтац, aјde, дeца, бeрите шљive. Mi смо имали... имамо до шљivak, ћe да виш после, сaмo прe ималo мнoгo, садa разрeђено. Tiе vi купи тата, и каo мoј брат от стрiца, симити, a мi ћe поцркamo od бraњe сaм da jeмо симити. Da, што прaве код нас симити, тo такo сe прe зvalo. I kад ђдемо тo за ракijу, jā сeđnem sas mōjega, мoј брат тeра kоњa, a jā сeđim sas my сeстру ot стрiца, па сa шишарку затвöreno, па шiшемо мi онu ракijу, ђдемо и шiшемо, отвörimo, ono сe myčka, myčka, a мi уватимо, дeца, знамо da шiшемо, piјemo ракiju. Pa ималo онo мleko, знаш, вештaчko u prâku, jā pođem u школu pa понесем po пuну kесu, da, pa давam tām na дeцу jā, na ђaци, pa свe гi обелiм. Kаж, dе si нашla, штa ve вac брига de jā наhjem, pa гi давам da јeđu, pa после уватим pa гi бiјem под најzad. Privo гi наraним, после гi бiјem, свe гi по-

цёпам. Нýсам свё завршйла јâ, чётри разрёда, чувала сам бâбу стâру, нî има० кûj, Ѹтац на посо, майка у кафану, јâ мбрам. А она нêће, нêће снâу, сâмо тёбе, унûку ðhe, она била уморила се, а волела ма०ло и да пије, а јâ дечурљак. Сине, овô свё што бâбе спрëмili, љбоже ма०ло боље спрëме, тô тî, каже, донёсе гу Ѯерка, тô тî, каже, да поједеш, а бâбе дâj ма०ло ракију. А јâ гу напijем дôбро, па појём, после побегнем јâ кот кûћe, губим се да ме не убије ма०ти и Ѹтац, а јâ гу напijем, ахâ. Па има०ла сам ма०ло виноград, сâд више ка० ймамо виноград, сâд. Јдемо даље, сâмо што ни виноград оде ма०ло ближе, а овô ѹдемо сас трактор. Прê смо ѹшли сас краве, ѹдемо пëшке, кат смо се добавили до једну краву, чувам једну краву. Не може. Нê, није тô ки прê, ма०ло си има०ла имање, па лага०но, па ѹдеш, сâд краве, сâд нêма. Па козе чувам, јâ сам дëцу сас козу, сина и Ѯерку, козје млеко сам дâвала. Па отиднем у брдо да бëрем копине, да носим да продавамо тунак и јâ, где смо брали да кувамо слатко. Мô ма०ти остави, дë си Ѯерко, реко, јâ сâд не чујем ништа, нека кûка она ваздан, а нî има०ло цûцка, него крпче, она утопи у шећер па дâ децама, они вûчû, вûчû, каже, Ѯерко, каже, више, ма јâ га сâд не чујем реко. И прoју си јeo, није ки сâд, објесни смо па бацамо. Јâ, прê збîру... материјал дëца, па јâ тô ўзнем па збîрам, донбисим на свиње, дабоме, мбра га рâниш.

Забављали смо се јâ и он, мој Ѹтац није дâвao да ўзнем јâ њëга, ал јâ Ѯу њëга и бôg. Па није лêпо што урадeo сас мôу свекрву, добро дао ми из рањë, а јâ, они четири брати нêму имање, они свё рâдили на полице у Ьуприју, а јâ, ајд после мој Ѹтац пристаде. Није Рâде тû да ти прýча зајебанцију. Преко тарабе се лûбимо, мôа снâ, она и дân данас: ма, Ѯале, како си тî сас кеву, каже, преко тарабе, каже, она отûд, јâ одовуд, каже, па се лûбимо, ха, ха, ха, дабоме. Мî бëж, миш тô ки сâд што се ѹде, тेraj, а мî ѡок, не смë д-изиђем, мô ма०ти Ѯе ме убије свё сас тольагу. Јдемо мî на игрâнку тâm пред, кот школе, код запис, тâm ймамо, па йграмо. Јâ сâm волим д-ијем да йграм кûj лêpo йгра и кûj лâko, ако се увâтим за нëки троњави, јâ тô не волим. Па сâмо вëзëм. Сас игрâње. Дóје мој човек, мој мôмак из вóјску, мој мûж, и Ѯно он тёгет, браон цемпир, па на трткице, и он ме викне на коло, на коло, па йграј јâ, па сâm вëзë, а мô, мô свекрва покојна: јë ли Кусинче, Ѯе тî да ўзнес мôјега Рâда. Реко, јâ ѯу, бôга ми, па штâ, је л ти крý-

во тѣбе, он мёне воли и ја њёга и штა ти ја, реко, нёмаш тû, нити мój ћатац мòж да ми закратац, нити тî љёму. Па, каже, дôбро.

Трешњевица, Милица Матић (1934)

Мî отиднемо у Куманово, кùпимо даровнину, знâш, оно се дарувало, кùмове, старешине, свё, и сад дâва кùј ђима, кùј нёма — он нёма. И свё тô мî кùпимо и договоримо се с пријатељи и свё и кùпимо, душек један, и кùпимо јорган, и кùпимо навлаке и јастуци, свё, свё, свё кùпимо. Тô стварно, несам имала да ју дâm овако ки што се давало, оно, вâздан имала мёки ствари. И дôђемо мî отуд, кùку, нёће, они се договорили, нёће свадбу ни у комати. Цéo нôh ја и он тако седимо, и препиремо се, ја ћу свадбу, он нёће, и нёће свадбу и нёће свадбу и нёће. Свё што ђмате, каже, ће испродавате, и мòји ће испродаву. И свадбу ће направимо, и ће да и нарањите, и ће да и напојите, каже, и јопет ће ве пцују, каже, а што, каже, вî да се трошите за свадбу, штa ће нामа, каже, свадба, мî ће, каже, д-умремо, а свадбу нёће да прâвимо. Вî нामа дâјте колико ће ни дате... Миле тâд дâде ел пёт, ел шес по стô бânке, ел пёт стотина, ел шес, тако нёкако. Онда биле вёлике пёт стотине, и шес, он дâде, они отидоше у, у овô, у бању, у Врњачку Бању, били петнаес дâна, тâm боравили, отидоше и пратили абар, пратили ни писмо ге ће да дôђу. И дошли тâm доле кот кûће и љојни свекар се спрêмио. Мî смо отишли одавде десетину, петнаес, отишли смо одавде тâm као гости нёки, тâm мало проведемо тô, а она, ка-ће да дôђу за љб, дошо кûм и старојко, мî смо спрêмили ручак, заклали смо прâсе једно, спрêмили смо... и ћома се региструју и отидоше. Много ме жао било, море, тела сам да цркнем тâm. И тако. А она, она тако с тим Моном, забављала се три године. Каже, ја сам, мamo, занимала се и нико тô није знао. Тако се упознали. А штa ћеш, тако тô, тако реко Бог. И дôбро, и млôго дôбро, није и лôше. Пост имаде вô једно дёте, ја сам га чувала шес године, ја га упртим па га носим у лôже, копамо ја и он, а Миле радио, а ја га упртим, па му вежем љуљку за прâске, а он спâва ли спâва у љуљку, па посе кâ скйне се, па између редови иде, иде. Бабо! Ја, штa је, сине. А ге си, бабо? Ёве сам. Вёлик био, шес године сам га чувала, у шесту га ћу зели. Несмо тели да га дамо да га дâ у обданиште, оно, мòгла сам била и чувала сам

га, а сâд нё би мёгла. Он и данâс за нâс, и сâд нё би мёгла да га чûвам, нё би мёгла дёте... Там отиднемо код въй, она ми дâ нога мâлога, не мёгу да држим, не мёгу дёте, тёжак ми, нек су жива дёца, дёца расту. И такô смо мî провели. И добро. Он добар ки лёба, ки лёба добар. Ене га аутобус стiго, ајд, промину сâд.

Крежбинац, Милева Павловић (1908)

Мî кào дёца кат смо бïли, чuvали смо ôвце, свiње тâm. Jâ сам ви чuvала већином ôвце, сестра ми чuvала свiње, а jâ сам чuvала ôвце по шумарци, jâ сам бýла за râсход, истин. И онда jâ сам устала, ишла по шумарци да тेram ôвце, тेram там на бунâр, а ѫмамо там бунâр де појимо стоку. А тô ѫмам једно... кào стрiц рођен, мðем бцу брат, колибу тåмо, пут, де пролазимо за тâ бунâр и тâ мðа сестра од стрiца срiће мðу рођену сестру, не дâ ју да тेra свiње да напoји на бунâр. Срëтне ју и не дâ ју да прôђе, мëне не срiће, jâ тeram ôвце, не дира ме нiшта. Дбјем jâ, дотेram ôвце, затворим. Тेraj, каже, свiње... што нiси терâла. Не дâ мi Пoјче. Кako ти не дâ Пoјче, тेraш. Не дâ мi. Нiшта jâ, тeram, напoјим, вратим, данâс, сутра, један дан нéху.

Тô Добрина мâти бýла, па Добрина, Болина, Ваcина. È, hêrko, каже, бâba, каже, сâд је обневiдела, каже, не мёгу, па тeб he, каже, бâba да покâже, каже, а тî тuri кашику, каже, за појас, па kâжи: кашика мâjка, jâ сам бâjарица, да ти помôгне. Прîча. И jâ дбјем кот кûћe, каже, тî запiши. Dî, jâ нiсam пiсменa, шta запiшem, hâвola, кад jâ нё знам ни да пишem, онда мôрам да запiшem у глavu шta mi трёба. И дбјем jâ кот кûћe, спрëмим тî стvârchihi што mi трёба и окùпam ga сâm јedanpût и дёте, фáла Bôgu, одатле крênu и такô mi ишlo лêpo. È, такô mi тô бîло. Прê вiше бîle бâpske tê stvâri. Ел ог tê очi имâlo, имa млöгima дёца постраду од очi, имa kô имa гâdne очi. Па мða Снежâna u Ќobreж однёla... и не дâj Bôже сâд ни да се бâje. Tô имa нёки гâdnii очi, kûj повrâha, каже, на сiсу, ел koj нёшто mlögo завôli, тô mðож да се прекiне. Tô mâ шta, mâ stôka, mâ дёте, mâ свë. Tô имa понёki takâb, takâb стvôren, takô рoђen, krf my takâb.

Шавац, Загорка Павловић (1929)

Пође Стáна и дође Стáна отѓуд: јў, гѓдне мёне, јў, гѓдан он, он Ѯе се жёни. Велим, дà л си, морй, полудела. Ће се жёни, реко, боље да се жёни, нё да скїће овако. Па знáш, каже, штà ми велѝ. Нё знам. Но гे д-оставим овй двá слéпца сáми, каже, кад отиднем у вóјску... Па велим, дай кат се ѩе жёни, дай да га ожёнимо, Ѯко је млад. Па нíје прóшо, па нíје вò. Па Ѯе да он да прође, велим, мож да прође кад ѩе, но боље нек с-ожёни. И он тेरа дёду да йде да пýта тामо Бильанинога Ѹца. Дráга нíје отишо одма, ел он друго вèче: дёдо, каже, си пýтао тý. Каже, брё, јá нýсам. Па штò? Па ѣде, отидну тाम, пýту нòга, он сáмо нёма пàре, нёма пàре. Каже, мý ти пàре не трáжимо, трáжимо ти девојку и нíшта друго. Ак Ѱимаш нёку чашу ракију тाम, сíпи да дођемо за њò, ако нíје, дай ни ју онако, мý Ѯе је понесемо. Тô као у шáлу, он имао... Пòсе смо правили свадбу, па купували смо вакò, правили смо доле у Дом, имао је четири рёда столови, народ је млóго имао. Клали смо мý нёгде око осам бràва бвце сáм и четири вёлике свíње. Тô је бýло нáрода, тô је бýло... па музика погóђена, па овá бýо старóјко, овáј човек. Тô се пòсе свè смéјемо, онá певáљка пêвала: Márko, Márko, а... мёјем сàд овëм унùку Ѱима Márko. Е велим, куме, кум се веселй и он, кум ми ўмро, Ѱима двë гòдине, куме, на догóдине, од гòдине да ќрстимо Márka, а на ону идùну Máriju. Дај Бóже, кумо. Оно такò и бýло. Рòди се једну гòдину Márko, другу — Márija се рòди. И дòбро, свè лёпо бýло и они се слагали. И он пòсле отиде у вóјску, пòсле три мёсеца одма му дође за вóјску. Он ѩложи мало, он и ѡопет му дође. Он Ѳде и... дòђе пòсе кат се Márko родио, и ѡопет долазио на осусто, и кад дошо, он се родила и Márija, и готово.

Горња Мутница, Вера Миленковић (1928)

Јá се зовëм Станија, рођена сам дваес четврте. Каќо сам прoвёла, такò Ѯу да рёкнем. Ондёна, јá сам се укачила на врё кола и кајем Бранку штò нё веза... а он, качите се, штò прё да крёну... на кола. Бýле још двë жёне и крёнуо преко нёки бёдеми, преко нёки свёдови, и кад изйшо, а он Ѯе, кола Ѯе се изврну. Јá бостаде онò, викадо, викадо, а он не чује у кабину, јá пòсле онò, видо ге Ѯу да паднем, па се одлетим, па паднем у ъйву. Мой пријатељ ђде отуде и каже: єј, која си тý пàла, а тамнинा бýла, која си тý пàла, ал Стa-

њја, ал Живана. Јâ, реко, јâ сам Станића, а човек отишло и одвездо онê двê жёне, а јâ сам остала у њиву и мój пријатељ за меном, и он бîо се окачио позади на руду и пao и он у трње, и погубио не. Ёто ти. Знаш штâ, имала сам нёки ђисто доживљај и таде кат ћу се удам. Дoшли и тамо за мёне, па дoшли и кот комшијe, па гледали крос прозор, а дoшла љегова ћерка, те ме викнула, тём комшијe, тражи разбој од мёне да плетe. Јâ, реко, узё једно крошњиче па изнё, на плёт, па изнё на плёт, па, реко, ёво ти, реко, да видиш шта плетем саде. Нё знам како ћеш, ал, јд, унутра уйни да избेреш. Имала сам... пуно, а она, ма јок, добрo. И они после мало најђоше у кућу да ме прôсе као, па несу ме били свi виđeli, па кад ме виđeli, па кад ме виđeli, они ме ѡдма бегенисали да се не, да испрöсе. Ёто... вако сам певала кат сам била млада: чувам овце крај зелене јове, мёне Миле испрет куће зове, ћери Радо, а мати ме зове, ћери Радо, терај кући стадо, дoшо Раде пâре да ти даде, јди, Радо, да потрoши новца, не треба ми твоја новца, јди, Раде, па набери комиње, па доји да чувамо свиње, јди, драги, па набери талуске и доји да чувамо гуске. И нё знам вiше.

Кад била мала, брê, као родила се на лётњи Свети-Јован, па кат се сёкла шума на чукару турим, ал на кола, ал на снопови и... јâ кад увâтим десетину реда, сечем, сечем, сечем. Ниги ми дошло стрâ да на дёте најђе нёка бûба, но дошо ми стрâ да г-изё нёшто, да г-однёсе куче... Ё, он не мож да повёже за меном, а он сад, каже, нiшта неси радила, није мёне, мô деца мёне нёне тô ни да рекну што он прича, али није мён тô што он прича, тако тô стварно, ёво, и овâ знâ. Каже, тî, морй, свê трчиш нис пут као прê, реко, брê, мoggla сам, а нî имаљо проблема... Јдем ја у... реку за цреп. Мандић ми градио овu штalu, па није подвезао, сам покрио, па дуне кошава, па обали онô, онâ цреп, па поразбива, па после јдем тамо, па после товарим брашњо на воденицу мириловачку, па јде Цоца до споменика там на... Тî, бiћe, нё знаш, али један шанчић, тaj шанчић бîо, ујутру бýло мало помрзло, бýло пред Божић, а он ти, краве најђу и заглiбе се кола, и јâ испрêгнем говеду и скiнем нiцакови да истерам цреп и кола, ал смркло се, а мой бац се пâ врно, звали га у општину и он се врте од... спомен, каже.... Ће д-иде, јâ викну неколко пут — тато, тато, тато, ал он се врнуо, док сам јâ нô прошla и он прошо тамо човек, онда штâ ћu сад да радим. Онiцакови поскудам, нек су бý-

ли пёт, нећу више да кâжем, бýли, па натоварим, па извâдим пâлице, па испрêгнем говêду, не мôж се ни слûчајно крêну kôla, па ўзнем нêдвâ пâлице у рûка. Йдем отûде, знâш, ни шûшљак, ни вêтар, ма нêшто шûшнуло, ћно, ћде лjûди нêки вêчёрали, смркло се док сам се jâ мâјала за сâт, тô сам тртила вâздан. Сâд ми нijе мûка за црêп и за kôla, ал за нô браšњо. Нaijе нêки, слûчајно, нêкако, ўзне цâкови, штâ да râдим.

Бусиловац, Станија Рајић (1924)

Па сам бýла чобâнин... Па смо сас једну Малину мљого лê по пêвâле, па смо, бýле седêльке, па смо ложjile, па смо прêле на седêльке, па смо пêвâле, па бýле ráне, па смо игрâли, па долазили свирâчи, па ни свирâли. Сêhamo сe пêсму, онû, онâj, онû *Од извòра тврîй јутийha вòде*. Е, тû пêсму смо највише пêвâли. Сâд не мôгу бâш свê да се сêтим, мометâлно сâде, рêчи, ал углâвном тû пêсму највише смо волêле, па свê наѓлас пêвамо с тû другâрицу. Стânemo на брêг и ðînda, кат почнемо да пêвамо, ћno се чûје свûд, рêdom по gôре, а ћno народ слûша. Прê бîо мљого народ чuvâo стôку, сâd тô вêh нêma, изгубîlo сe, мîслim, ал прê, мî смо тô чuvâli и бýlo. Девôjka сам, мîслim, бýla, јësam бýla сиротîњ-ska, ал бýla сам модérna девôjka, бýla сам, игрâla сам до први мômci, стvârno бýlo тô... Тrâjili me свê прvi мômci, ал тô nijе vâжno. Бýli смо сиротîњa, нêmau мôji da dâdu, па dê môjesh, тû c-удâsh. Сâd вêh друкчијe, сâd вîdi сe девôjka и мômak и ћni сe узимu, сâd имâlo нêшто — нêmâlo, a прê сe тrâжи kûj ѡma њivu, kûj ѡma лivâdu, kûj ѡma бrnîk, takô нêшто da ѡmash и da тrâjish kûj ѡma, па сâd, aко пâtiш mûke, нêma вêze... И мî tûna, поc nijesam смêla da ga дrжim tûna. Бýle јedne komšije и mnogo ni бýle dôbre, свê смо код ќij сe привâhali kад mi свêkar dôjhe pijân, ћn ne nađuri, kod ќij.

Па nijе bâsh mnogo бýla bogâta, ал имâli су свê, мîслim, ovakô, za svôj rachûn, имâli свê, ал nijе бýli bâsh toljko. Ал jâ kod moji јoш gôre nîsam имâla. Имâla sam petnaæes ári lôjze и dvaæes pêt ári ќivu, тô свê, ал вâm mâlo вiше имâlo, па сâd po-шtujeш, углâvnom da ѡmash da јedesh и da ne јdesh da nadnichiš. Nadnichila sam свâki dâñ, спrêmâla sam сe, тô sam свê бýla u nadniciu kao, мîслim, za dâp. Прê сe nosiilo dâp. Po dvaæes-triæes

дâра се товâрило на кôла. Тô сам мôрала д-изнâдничим да тâ дâр спрêмим, ел нêма кûј. А сâд, тô се не трâжи, ни дâр, ни ћилими, ни, штâ ѡма, сâm девојку тû, ћу девојку и јđе. Готово. Па пâре. Мîслим, ўзнесх пâре, па посем, мôже д-ўзмеш хráну, узимала сам б्रâшњо, узимала сам штâ ми трёба за у кûђу: кромпир, пасûль. Кад нêмаш, свë смо тô узимљали. Па пос одрадиш човëку... узимала, рâдила сам, па тô ѹисто одрадим, свë тô такô, мôрало се такô, штâ мôжеш.

Јâ сам и ношила и ношињу, и ношила сам, јâ сам... мîсим, кат сам бýла девојка, јâ саплетêm сûкњу, па онда нû сûкњу уватим, па кад ју извëзëм овâко оздол, п-онда извëзëм овâко, па овâко, па јелече лепо (вûнен кôнац, извëзëм), па ондак јелече, мîсим, вûнено. А кат ћу д-їдем, мîсим, вакô нёгде на свëчанос, јâ обучêm пласирку сûкњу, нê шарёне, шарёну кецељу, онô јелече, мîсим, вежено, кратко, вежено јелече, онда машну на кôсу, прê бýло нijје да се скраћује кôса, него машну, саплетêm трâкови ћвде, па ћвде машну тûрим, завёжем онî двâ трâка ћвде. Кîке, дâ. Па ондак... цвëт тûримо и ѹдемо на сâбори, ѹдемо на игрânke... Море, имаљо... сâд... Прê нij имаљо шмîнке. Јâ нîсам фâрбала кôсу нij-кад, нити сâд. Јâ, знаш кâко, нijе имаље друге шмîнке. Јâ кат по-ђем на игрânку, јâ вô котурче, сâд нêма на вîй шпорëти, јâ овô котурче помёрим, подигнем, па ўзнем нô гâраво, па маљо се нацртам, маљо вêђе, а нêма, јâ мôра да пâзим... Дâ, тô се мôј Милан смëјајо кат причao у Аустрију... Они цркли от смејање, каже, да знáте мô майка кâке шмîнке имаља. Она, каже, онô котурче, јâ, каже, глëам крâdom, маљи сам... И кат сам с удаља пос, млађа сам и мîло ме и ѕопет, а он, каже, јâ стаљо сам, па глëам крâdom да вîдим штâ ће сâд, кâко ће се мô маљи тô нафâрба, да вîм штâ ћe. Лîце нîсам, лîце нîсам турâла нîшта, нît сам фâрбала и фâла Бôгу. Нîсам тёла тô да, да мôle лîце да стâрим, да... да тûрам нî руменйлчићи, тô нîсам тёла. Кâко ме Бôг, такô... И он каже, јâ глëам, а јâ лепо подигнем нô котурче, па ўзнем онô, па лепо се... до-тëрам јâ нô овâко, знаш, да се... на мëсо д-уйђе, него вакô, овâk, па га дотëрам, а ћно бёжи, кад изиђем, мôже вêђе ки пiјави-це, фино, дотëрам се, фино девојка, модерно, кâki. Нîсам ста-вљала кармîни, не... имаљо, нijе баш да нijе имаљо, ал нîсам јâ стаљала, нîсам. А кôсу фâрбали, такô сам јâ чûла, каже, с оро-вину, сâд дâл тô мôгло, нê знам јâ. Каже, галицију нађу, кûпе, нêку

галицу, п-онда орёвину скуву, па туре ну галицу и она се направи црна коса, смеша. То, то од орёвина неће се смикне, то да знаш. То лепо стоји, сам можеш боју, можеш боју каку ћеш, можеш, мисим, ако је, дам, дам, дам, смеша најбоља... Ја не знам шта је у плаво. Не знам која, у брестовину, брестовина светла косу. Брестовина може, она дође светла тако као то... Дам, лишће може да се набере, а може и от копре. Ја сам от копре фарбала, мислим, плетиво, ал може от копре. И то стопи се... топиш, топиш и пос превриши и она пос дође угасно. А то дође драпкасто, косица онако фино, може да дође драп каша, мисим, да није црно, дам. Па боље, и није, не гори косу, ово, бре, погореше косе с ове фарбе, бре.

Поточац, Анка Анђелковић (1928)

Па биље су богиње. Па биље су богиње, у овце, у свиње, али то није имали ти лекови да се лече. Испушти се та стока и која настрада, и тако. Знам болес, сај сам ја болесна. Црвени ветар, једно-друго. Сад и от тога црвеноага ветра јма лек. Јма инекције се дају, јма помоћ, а према ни имало. Према нису биље... имало гула, јма једна... бела, једна црвена... Овце като то довате, оне се потрују. Па дабоме, потрују се. А и у детелину ко пустиш, и ту ће стока д-отрује... Ђаша говеда, шпартала с плутови, тако је било према. Мих копамо, а добра смо копали и бес плутови, мотикема, није имало. Куј јма, он ради добро, куј јма, он ради с његову говеду и шпарту, куј нема-нема. С мотикема... бес плута. А неки пут смо се слагале, а неки пут нисмо. Мало поћутимо једно од друго, па и јопет разговарамо. Онда монци, ти, бацац и мајка одреде. Нема, није имало ки сад, ђду девојке, удаву се са све чкембе, ајде... то није онда имало. То је било за срам ко нека девојка то уради. Није било лепо. А саде свеједно, праве свадбу и млада... Сад било, у нашу фамилију, један, женито се и довео девојку са стомаком, то ко ће се помире они. То ко ће се помиримо, бацац, мајка као сас пријатеља, са ћерку. Тако то. Према девојке бегале, сад ђду, удаву се саме, шта га знаш. Неки се раздаваја, неки нема. Отишла девојка за монкома и то је. Родитељи пристану тако и они... А моя мајка, она мложа то радила, то плајно белила, ове кошулје беле тежињаве, ланене. То смо носили неки пут. Па ткала сам у разбој, убели се плајно, па моя мајка основе, па навије на вргило, па уве-

дем у ъйти, па сёднем у ráзбој, па ткâm. А јâ сам изаткала стô аршина плáтно, сâмо памûчно. От пâмуга. Нëки пût тô бýло, ъилми се ткали, пешкири шарëни, свë. Кад је сûнце лéпо, jáко, тâдек у корито ѻма, пресёле се пёпо, цéх се напräви, па се извукûје, па се извукûје, па бýје с онû трлици, вïкала се трлица, бýје сас нô дрво, бýје, бýје, па и ѡопет превûчёш, па и ѡопет бýјеш, бýјеш, бýјеш, па превûчёш, па и ѡопет бýјеш, бýјеш, бýјеш, десетину мëтра, пётнаc, дваес. Па после изнëсем га на сûнце, на тräву да г-увати сûнце. Чим га сûнце мâло уватило, побелело, и ѡопет га вратим у нû воду, па и ѡопет га чûкаш, бёлйш, бёлйш. Такô прâвили кат сам јâ бýла млада, нëки пût. Такô је тô бýло прôсто. Прâви се за славу сâрма, кûпи се рïба, стâвља се нâ тепсија онако са црни лûка, бобове петије кад је посна слава. Нâша бýла посна вëћ кат сам дошла тûна. Такô ти тô, спрêмаш. Штà ѻмаш, тô спрêмиш. Колач се мëси шарён, јесте слава, пёвају льûди, највеће весеље. Сâд нëма тô, свë се изгубило. Слава, тô се сечë, упали се свëћа, па льûди дôђу ми у гости, па слава, па пресечу колач, па се льûбе кад онâ колач пресечу, свij: срëтња слава, срëтња ти слава, срëтња ти слава. Ё, такô. Па тô, стâвиш у лôнац, потôпиш бôб, данаc га потôпиш, па сутра да га льуштиш, па прêксутра ти слава. Да се лéпо потôпи, па онда истëрамо, ѻма нëке и бûбице у љëга, гагрице га јёле, сâд нëма. Тô исто такô, очистиш лéпо, па опे-реш, п-опे-реш у нëколико воде, па онда тûриш у лôнац да се кûва, али у лâдну воду, и посолиш воду колко трëба, по ўкусу. И нâ бôб тûриш и он се кûва, кûва. И посем разлијеш у тањири петије бобове. Кат Ѯе да се јёде, онда прелijу са зéјтин, дабôме, алева паприка и зéјтин. Зéјтин се разгреје, па се тûри алена паприка, па... напûни тањири. Отприлике, колко ти госта дôђу, као такô рачиниши. И стâвиш, и јёде се. Такô.

Сикирица, Павлија Ивановић (1911)

И такô смо тô свë рâдили и лéпо смо се слâgали, на приýмер, сас мûжа смо се лéпо слâgали и договâрали смо се свë што трëбalo да рâдимо. Нико није, на приýмер, бëз љëга нëшто урâdilo и ўвек се договâрамо. Такô ми сâд исто и овî сîнови и сnâjke лéпо се слâжу. Вâ унûка ми, што је тô умиљатна, тô кâki, тô уjутро онî иđu, она вîчe: јao, бâbo, сâm jâ и тî остâдамо. Јde, бâbo, дô-

ћи да попијемо кáфу. Ђаде, бáбо, штå ће да спрëмимо да јëдемо и... А њёна мâјка ђисто рéкла, и ёна ђима бâбу, свë да пíташ бâбу и да слûшаш, каже, тî нýси спремаља. Мâјка ју бôлесна, бôлесна ју мâјка, па свë ју тâ бâба спрëма, на прíмер, и такô ју мâјка спрëма... и ёно нýје, сâдека свë се вëћ научило. Она прíча, бáбо, мâјка рéкла да спрëмим гráшак, и накô умиљатна, реко, са свíм, мâјко, тâто, млôѓо фýна... за сâд нêмаш рéчи за њý. Ни ёна да се наљути, смејe се, свë лéпо се разговáра... штå знâm за дâље кâко ће да бûдне, углáвном за сâдека...

Па знâш кâко смо се мî, мî смо се оку... овај, тô је од ста-
рîне. Мôја свекrva, ёна имâла унûку у Свóјново и ёна, овај, и мî
смо тô се окùмили и послен кад, кат смо се вénчали, кат сам се jâ
ùдала, и ёни позовû, бâш се тâд бýла кúма породîла... И мî, кат
смо се мî вénчали, ёна, кúма стâra, прâтила кума Брânka цvêћe.
Jâ nê знам дâл је ёна бýла тâдек у бôлничу, дâл штå ли, и нýје до-
лазила, а кат сам женила овог старејег сина, кûм долазио, а кûма
нýје, кума-Бéба нýје долазила, ёна тâд мôра да је бýла се породî-
ла... Нýје долазила и тô такô и ёто, док је бîо, jâ kâжem, кûm, ку-
ма-Радòмир, он, ўвек је причао, jâ кат сам, свë сам jâ iшla за
имêna. Такô они прâте мëне, овî, kôj ћe д-йde, и jâ, кад, кат се
Иван прâvo ђисто родио, ёни ме, овај, jâ ôdem, он kâже, kûmo, jâ,
кажe, ђимам... ђедно лépo, кажe, ђime... и он, кажe, мëne, кажe, kûmo,
jâ ђимам mnôgo фамилиje ђoш, али, кажe, и тô ўвек док је бîо, он,
он, кажe, jâ nêhу тô kûмstvo... mâjkiно је, jâ ёто не mõgu... Па кад
бýла овë Светlâne сêstra, кад бýла, ёна сêchena, свë одâtle па дôl
ju сêkli, operijsana, бýli смо у сêlo ђoш и jâ hу d-йdem у Pâra-
hîn, па hу mâlo da свrâtim, da vîm шtå râdi mòja... Jâ pôjhem niz
onâ bâsamak... па dôbro, jâ se izviňâvam, реко, jâ nýsam znâla, jâ
hу se vrâtim, ал он одnêkud mëne чuo po glâc, и он, кажe, jao, mò-
ja kûma rojëna, кажe, dô века, па зар vî mòju kûmu rojënu da vrâ-
tite, кажe... sam. Jao, kûmo, па vî mi, кажe, ne stârite, свë ste mi
ђistо што стe mi бýli, кажe, nêki pût.

Текија, Милка Вукадиновић (1925)

А кат смо мâло бýли девôјчиhi, мî ёнда лôжimo сedéљke,
обivamo konôplje, lôжimo сedéљke na pût, na râskršnici. И тô
се зbêre, národ сe зbêre, жêne, девôjke и чêšljamо vûnu, prêdê-

мо, попёвамо. Збёру се тû, кад юма девојке, мёмци, кад нёмамо, мालо млађи льуди и тेरамо шáлу до половине нёхи. И после ѹдемо куби. И тако после кад, знаш, овô друго кат славе смо славили, знаш, није се славило овако сад, но се славило старински. Заколье се једна свиња и тô се тेра слава. Преставимо пасуль, огњиште. Имало огњиште, није ки сад шпорети. Но огњиште, па уз ѡган у грне земљено толико, ставимо пасуль, купус и правимо гибанице и тô мясо. Па није ни єуле имало ки саде, зејтин. Но түцали, извадимо сёме от тикве и тô түцамо, түцамо и туримо у бакрач, на веригу на огњиште. А оно се куба, куба, знаш, па се као збере мा�ло зејтин, а мî збирено онд с ложицом, знаш, она што се мा�ло као забръжало, лјаска се, збирено, збирено и тô збремо и после с тô запржимо купус. Запржимо, знаш, овô друго, неко и посно, бëз тô єуле. Нî имало ки сад. Сад юма свё шта ѡнеш. И тако се славе, зовёмо се, куј ѹдемо — ѹдемо, није ки сад, ѹде где куј ѡне. Но онда се знало кога зовёмо. Па ўзнемо ибрîк и напунимо ракију, и ѹдемо от куће до куће, зовёмо кога ѱемо да зовёмо. И он дôђе и тако славимо. Кад дôђе његова слава, мî ѹдемо после код њëга, исто и он тако. А сад није тако. Сад ѹду код њëга куј воли. Даббоме. И тако. Још о чёму ѡнеш да кажем.

И свё сам чувала, козе, говеду сам ранила. Прате ме кот колибе тamo. Они ѹду по посо, они ме прате, јâ раним говеду, чувам овце, козе. Испрате ме кот козе. Јâ цeo дâн трајим пилићи, гњезда, чек и тô да ти причам. Кад смо били дечца, јâ цeo дâн трајим гњезда и што гôд юма гњездо, јâ наћем, знаш, сва се поцепам. Кад ўвечер дôђем, майка виче мёне, свё сам се исцепала. И ўјутру она ме опет искрпи, искрпи и јâ отиднем и ѡпет кот тê козе, сијрамо се. Имала сам сестру једну од стрица, сијрамо се цeo дâн, чувамо стоку, дотерамо ўвече. У школу нисам била. Имала сам деду и бабу. Они не даду. Чувамо, чувамо, и они ўвечер не прате нас у село, они остану тамо на појату кот колибе и тако.

Па спрёмали смо се, но штаг, јâ сам донела грдан, донела сам ћилими, чёрге, знаш, тунака имало онда спрёма само. Намештај није имао онда. Само сам донела један кревет и један сандук. Тô сам донела од намештај и друго нисам ништа, онда нî имало, тô било добро. (А сандук, за шта?) За ѡгрев овако, већ знаш, није ки сад шифоњери. И тô сам донела, знаш, и правили смо свадбу тунака три дâна. Три дâна смо свадбу правили. Свё

ки што старијски бýло. Е такð. И тû смо сваðбу, ъсто гости, сваðбу смо свë правиљи. Дошли код мёне, код мојега ѡца за де-вöјку, па сам јâ дошла. Правиља сам се млада ѣко ми се женио чо-век. И свë тô бýло и три дâна, знаш, смо правиљи, и гости, ђшли код мојега ѡца и долазили овâmo. Свирачи погођени бýли, па плëк мûзика, и такð смо претерали сваðбу. Па дабоме, бýли. Он-да имали, вакð, колачићи, меси колачићи. Донесе кûм, па донесе старожка, па донесе, знаш, дёвер, па онда кад на сваðбу они тûре н-астал тî колачићи, па дарују. Џде редом тô, они гости свîj, јे-дан носи и друѓи, и они свë тûру, знаш, они, нôвац н-они колачи, тûру пâре, колико кûј може, Ѹhe да дâ. Они тûру тô и после тô по-бëру, побëру и младе даду, тî колачићи ъсто збëру мëшени, па накићени са онû алéну и с бéлу и сас цвëће, и тô после даду младе. Једу, знаш, сас младожёњу... Па, умешен сâборник, знаш, па се накити јâбуке, свакојаке артије... И накити се с артије граáна. Пресече се шљива вëлица, знаш, па се онê граáње, граната, она се накити, накити, и на сваðку граáну јâбука. И кад бидне, седи ста-рожка, докле седи, седи докле седи, и кат Ѣе седи, ѣјде, саt Ѣе лò-ми сâборник старожка и Ѣе се растûра сваðба. И збëру се тûnâ, дô-ђе младожёња, дôђе невëста и побijу глâву у глâву, вакð... и они преломе тâ сâборник, знаш... врз љине глâве и после ѹгру, знаш, ѹгру, ѹгру за маðо врëме, а они кûј Ѹhe, изломе онê колачиће, сâ-борник с-изломи, кûј Ѹhe, сваðки ўзме, знаш, помаðо.

Клачевица, Десанка Илић (1920)

Штâ је бýло, па редом, маðло докле знâm, докле не знам. Ка-ко сам остала, да причам причу, ѫако кат сам бýла дёте. Јâ сам рођена десете гôдине, а дванајсте гôдине био тûрски рат. И јâ сам мала бýла, али тô сам пâнтила да ми тâту донëли, мојега ѡца, мр-твога из... неку бôрбу, што се тâ бôрба водиља. И они га донëли, и четрнаес-пётнајсти дан мój бац ѹмро. Али јâ тô не знам. Да тô ми Ѣтац, нйт ѹмро, штâ сам имала, двê гôдине, нйшта тô нijе бýло. Али пâнтим јâ кат тâ човек до‰о. Они кâжу: тô тâта до‰о, тô тâта до‰о из вóјске. И мî дёца смо рâди, а майка ни вïкала, тâта отишо у вóјску, па Ѣе да дôђе и мî дёца рâди смо да знамо да ѹма-мо тâту, али не знамо тâту. И кад до‰о тâ човек, и они кâжу нâма: тô је тâваш тâта, ѹма да дâмо дванајес дуката овëм дёке што ни

довёо тату кот күче. И мō мајка дā двानाहес дуката нёкем дёде отуд, от тā край, нё знам ни где је. И ъёга оставио код наас и мō мајка му даала седамнахес дуката и дукат га частил... што довёо мёдера Ѹца, истина, што довёо мёдера Ѹца, а... а да нёе, он би тাম сирома, ники нё би мёго да га ѿзне, ники... Тó сам запантила лёпо, да мō мајка күка, а ја мисим да тó Ѹна пёва, ја нё знам дà л се тó күка, дà л се тó... Он био рањен тешко и, сирома, довёли га кот күче и петнахести дान ѿмро. И мй дёца тако као ради смо, а лёпо панти: на астал турни тога човека и тó мй вичемо, нй: һугите, тата спава на астал. Тó смо мй дёца... а били смо четири сирочета остали кад ни Ѹтац ѿмро. И наша се мајка мучила тако, мучила, петљала, чувала тұ дёцу, имовина вёлика. Кад наїшли Немци, ја како панти, нёмачка војска ѵшла од Јагодине... Мй смо се дёца поредили на капију да гледамо, ѹду Немци отуд, тó ни казали, а мй гледамо да видимо. Сад које су ѡдине Немци дошли, тó нй сам добро запантила, не панти које ѡдине. Ја и што сам знала, ја сам заборавила, доста ми ѡдине пропашле. Ё, ѻнда, четврта ми ѡдина била. И мајка ни купила на сву дёцу по нови опанци. Ел они, каже, Немци истерују ис күче де нађу, штале вёлике тұ... Кад наїшли Немци, они стварно наас истерали сам у једну собу, а соба имала, шес оделења күћа имала и наама даду једну собу. У тұ собу шпорет зидан, нёки вёлики, панти... (тó били зидани нёкад шпорети, тó млого топло држало, млого топлину)... И Немци ѹду нёгде, мёре нёку земљу, тó тачно сам пантила, ако нисам била вёлика, и ма штада спрему за вечеру радницима — динстани кромпир. И мй се навадимо дёца и они потраже тањири, мй ѿзнемо и-с полице тањири, а Немци ни сипују да јемо... и спремају (у зид уковано, да, ѻнда до пола овако отворено, а от пола имало, затвори се)... Нема, тó вёлики шпорет старински, тó су дваес пёт ёктора земља, тó се морало радници ране, нема тó, млого издржали тегет. Мба покојна мајка ѵдала се, мёд Ѹтац сам, нёе имао браћу, сестра била једна, и она се ѵдала, и после све тó мајка радила кад дошла, и зава порасла и заву ѵдала, и мй... наас дёцу, три ћерке и сина, све то ѵдала и оженила и ишколовала колко се мёгло.

Рашевица, Кадивка Димитријевић (1910)

Дѣда ми двѣ крѣве дâ, дѣсет брâva ôвце, тѣраj тâmo, цѣо дân тѣraj. Mâ зýma, снѣг, опанци от свињску кôжу, вûnena сûкња, и свѣси се умокрио. Dôjеш кот кûhe, ovâmo гlâdan si, смрзо si сe. Äjde, ел прoјa, ел качамак, па рâсоница, па паприка, па тô такô тô вâzдан. Па посе прêхемо, бдрасла сам јoш вишe. Па момци ме пûно волели, штa ме волели сам из Мутнице... Па онда äjдemo, ћe да тkamo, да прêдемо... плáтно бéло, бéло стô мëтарa, на разбоj да стâvимo. Pët мëтарa jâ изатkâm ovakô сe чунак, сâm сe бéлй. Па прêхемо на ћилими. Изатkala sam oко дваес ћилими... у боjama, зелено, плаво, бордо, kâko kô воли, знаш. Takô тô. И после äjde, девоjka, äjde тâmo, одемо на игрâнку. Нијe тô кi сâd. Zagrljio ju, пoљубио ju, и онô, дâj mi прстîche ovâm. И такô. Mâlo te стêgne, тî гa пuштиш... И äjde, после сe ўчим, па црепuљu, па ложи вâtrу, на онiй димњаци, па мëсим прoјu, нèгде погачу. Нèгде испuстим половине, падне на земљу. A jeмо мi онô, па слатко. Pa грне сe звáло... грне земљано, па пасуљ или купус, па уз вâtrу. Pa после äjдemo, молбе, па прêдемо, па влâчимо вûnu, чешљамо сe, pêremo. Pa шaла, па момци, па девоjke, па пëсма, па пëсма, чудо. Kûj momak воли тû девоjku, он прôђe ноhâcke преко авлиje и набâца ти лубенице, шта ѡма тâm, нèшто слатко, лéпо за јelo. Kad јe не воли — не воли. И такô ти тô. Проблеми вâzдан. A нijsam lôше прошla сac мûжа, такô јe бiо... Mî smo сe upòзнали тô такô mâlo преко другога. Pa он dôjе тâmo, тâmo на свадбу у Мирйловац. Тâmo љегòva сестра бýla oт тêтke. Ej, Mîro, ёве ga мoј brat dôšo. Äjd, mân сe тâm, kâki tvoj brat, hy jâ љegâ... On dôšo сe љегòvoga јednega drûga, pa он изгубио rûku, знаш. Pa он сe зvao Dobrijoje, и мoј Dobrijoje. И такô, äjd, уватимо сe у колo д-йграмо и он kâже: kâd da dôjem. Pa kâd tebe вoљa, тâd dôji. И такô. И он тi лêpo dôjе јedno вече сес љегòvoga téchu. Ono kîsha, па kîsha. Чudo, тô јe бýla огромна kîsha. Jâ развијam такô... kórkе такô... па кад напrâvим гибânicu, па сe сîra, па тû послужим kâfom, а мoј me técha izigrâva: па kâko тô држish тû kâfу, kâko mòжеш kat si slâba. И ète такô. И лépo smo сe договарали, брîno брîge od mène... dôjе и прêпreка кад остари човек mâlo. Штo сi овo, штo сi онô, takô mu тô. Al нiјe бýlo, мозак sam сачuвала сес љегa. Be mlâđe изгубиле мозак oт tereta и od бrîge. И такô ти тô. A свêkar mi погiно u Први свêцки rât, a свекrva нiјe lôша бýla жêna, вакô, но старiнска, знате. Помâло нèгде rëkne, али нiјe бýla lôша. A

што сам се слагала се заову, куку мёне, па тô ни мајка и ћерка нê-ће мόни. И такô. Раније, знаш, бýло тô, па му дâш тâм, спрêмиш, мбраш тô, ако тô. Јуре се, саңдук тâm, Ѹни спрêме тô, чárшав нê-ки, ђилимчић, штâ кô ѡма. А јело уносили: бýло посно, пасуль, кромпир и такô тô мёљу, па нêма ни зéјтин, па нêмаш ни пченично брашњо, прóју, и без зéјтина гòтвљено... Јдемо. Е, после, свê се тô обрнуло. Другачије носиш, дâш, дâш брашњо, дâш зéјтин, такô тô, помôгнеш га мâло. Па тô прâva субота долази. Јсто такô љдемо, спрêмимо штâ кûj мòже, како кûj мòже. Па бýло је раније, јâ тô за раније причам. А сâд гòтово.

Давидовац, Латинка Андрејевић (1918)

И јâ сам водила, и јâ сам ѹшла. Мён дёда кат куповां стôку, јао... У двањајс сáти пођем јâ одавде сáма, преконоћ, преконоћ. Увâтим тê краве за штрânge и док се сâмне, јâ сам у Светозáрево. Мôре, вîди се, вîди се... се от свéгло, вîди се, пробђеш. Па кад дôђем до Баћинца, јâ после, ми тâм другачије, ѡма лъди из Баћинца тेру стôку пêшки, па чујеш нêгде нêког овам, па онам, па нêкако ти другачије, а бôга ми, док дôђем до Ћуприје, мёне нîје баш пријатно. Па кад отиднем одовуд, одвëдем, па чини ми се нîје ми тêшко, а кат се потрёви да ју не продам, па мбрарм опет да вратим отûде, јао, јâ сам мртва. Мож да замислиш колко ѡма до Светозáрево, свê тô љдеш пêшки. Но штâ ќеш, ёте такô, радило се, мбрâло се ради нêшто. Па штâ знам. Мôј свêкар имао нê-колико човêка, па скоро су ѹсто помрели, сâмо још један остао, нêки Драгосав Јубин, тô он имао тô друство, мисим, ел кûпе ортâчки, ели љду па кûпи свâки за сêбе, али ўвек имао друство. Па штâ знам дâ л се тô такô бâвили од раније, имали тâ народ такô, нê знам ни јâ, у Мириловцу, па, више народ се бâвио сес польо-пријреду нêго се стôку тû, ал после се тô умножило сâд у задње врёме. Умножило се у задње врёме, свî ѹшли те куповали. И Мириловци. Имала сам једнога брата от тêтке, он пролётос ўмро и он. И он више радио с нêкога Мику Мериловца, тай Мика ѹсто био трговац и он куповां стôку. Он с љега био, с љега, посе почи сâм, па и з дёду мòјега куповали ортâчки, ѹсто радили и свê тô такô. Па вîдиш како... терали у Вёлику Плâну, па терали у Рâ-

шку, па тô ёни, није да кûпе мåло, па по цéo камион кûпе крâве и уговôре сас тргôвци, ел тेру у Светозáрево у клâницу...

Овај, и такô, посе дёца се нарађала, па ѣјде, чûву се тâ дёца, тôга Драги сам носила у лjûльку у љíиву. Жёне отиднемо тâm, бýли љíй седам-осам, свê један пâр, кóпамо, зовéмо се у зајам, тî да-наc мёне, па јутре онêм, па онêм, па онêм, па пошли жёне. Имали смо једно дрво, ёно вёлико бýло, па грање пûштило дôл до зêмље, тê лjûльке свê извêзане ў котур, извêзане, трý-четири лjûльке бýле. И такô. Ё, кад ми се посе ћерка родила, ёнда вêh бýло дру-гачије. Нисам ју носила у љíиву, ёна бýла такô мýрна, бâба ју чû-ва кот кûћe, нарани ју, јâ дôђем на пôдне, подôđим је, опет ђдем у љíиву, свî се радници одмâру, јâ мôрам д-йм да подођим дёте, та-кô бýло. Дёца одрастóше, ѣјд у школу, ѣјд овам, ѣјд онам. Ё, тâ бâба бýла шлогијрала после, свекрвина мâјка, дёвет гôдине бýла шлогирана, нêпокретна. Још ёна није ўмрла, човек ми се разболе и, кат погледаш, свê сам бýла на мûке од детёта до краја.

Мûчила се мûка, мûчила, мûчила, па нêшто није ни имало, па није ни стîзalo, па пûна кûћa бýла, па нêшто ме бýло мîло и д-обûчêм, па нêшто и д-обûјem, али тô свê није стîзalo. Кат сам тôга Драгета родила, свадба нêка бýла у сêло. Јао, млада сам, из-йшла би, из-йшла би на свадбу, јâ нêмам штâ д-обујem, а свекrva напрâвила свињски опânци о-свињске кôже, па вûнене чарапе, па тî опânци, па црне ѹзице, па сам завйила око ногe, па ѣјде на игрânku. Сâm д-изињем у народ. Е такô бýло. Па пûна кûћa, па се пêре тêженено, сваки понедéоник мораши д-опêреш ѻбавезно. Јао, па тô цêj. Па нêкака пûста ўма се донесе и-с Попôвца, и-с крša... нêшто ки блato. Па тê тêжене кошûљe се пêру, па се пâре у цêj, у двâ цêja се, напрâви цêj тâm пôбашка, па тâ цêj се сиптуje, па док се то испêru ис тâ пêpo. Тô се није прaло ки сâd у кûћu, но мораши на бунâр д-изињеш, а зîми лêd, свê с-увати тû на сûкњu, а рûke, и да не причаш од рûke, док се тô испêre. Добро, тô с-опêre. Е тâ дёда, ўмрла му бâba, донесем и љегðovo тû д-испêrem, што Миро-слав... што ми свекrva отaц. Оно тû изиње жûљ, смâkne сe кôжа, томан тô зарасте, ѣјде понедéоник. Тô се ѻбавезно знâlo, сваки понедéоник да с-опêre. Тâ бâba носила сûкњu тêжену, кошûљa тêжена, антерîче тêженено. Мûшки ђisto такô, гâje одоздол тêже-не ёни ђimu, па кошûљa тêжена. Свекrva, па чovек мi, па дёвер, па бâba, па свекrva, па јâ, па зâva, тô свê тêженено, нîшта нêмаш да

вѣдиш памѣчно, тѣ све нѣје имало, шта ја знам како, нѣје, нѣје било. Ёве, ки сад што нѣмаш шта да кўпиш у рѣдњу, тѣ дўго мѣра, да тако било, откѣд ја знам, нѣ знам ни ја. И тако се народ ба-вио, садио конопље.

Бошњане, Драгиња Антић (1922)

И мї га тѣмо увѣдемо у тѣ болници у кѣдник и, овај, баш се нађе професор на вратима. Мї кўцамо, он се нађе, каже: „Откѣд вѣ саде ноћи“. Мї рѣкомо: „Дотерала не мѣка“. И овај што вози санитет каже: „Примите вѣга болесника, молим вас“. И ја не чѣкам он д-изговори нѣшта, ја тѣп, па нѣ пару пред њега. Реко: „Извињавам се“, реко, „тѣ нѣје тако“, реко, „као не изглѣда да бѣзим пару, не бѣзам Богу и светому“, но рѣко: „Молим те, прими га, нѣ знам шта ћу да донесем, ни шта ћу ви дам“. Рѣко: „Да га врнem, он ће д-умре у путу. А више да га вѣдимо, нѣ знамо гѣ ћемо га. А нисмо трѹн јели, ни ја, ни на, ни м旤 мѫж“. И он каже сестри: „Иди тѣм, вѣди га у бараку, у павиљбн тѣмо“. Тако се зовѣ. Јма зграда болнице, ал овај иде у бараку. Докле маљо се као опорави, па после ће д-иде у болници главну. И она сестра одведе га у бараку, она ћестаде кот санитета. Врте се кот санитета, каже: „Ти дођи код мене“. Кат прођем кроз болници, она сестра устаде, дава нѣкцију, дава му таблету, те вѣ, те нѣ, и ја послем рѣко: „Сестро, да ми даш ти атрес да би ја дошла сутрадан, прѣкосутра у посету“, реко, „ја нѣ знам где ћу“. Она каже: „У, нѣмам оловку, позајми од нѣког оловку, оцѣпи артиљицу“. Написа ми атрес и каже: „До виђење“. Ја рѣко: „Глѣдајте што мѫж, лѣчите га, што не мѫж, мї смо у вѣше руке“. Пођем ја, изађем одање и сѣбе, кад изађем вѣм, поглѣдам, шта је ўлице, више од десет, дваес. Шта је из зграде, нѣ знам гѣ ћу се сад врнem. Ја сам прошла кроз болници, нисам прошла кроз ўлицу. Јдем, идем, свѣ лѣво, лѣво наниже, и сиђем кол дѣње капије. А двѣ капије иму на тај крѣт. И она, каже, иди, каже, па право кот капије. Она ми је рѣкла, ал нї ми рѣкла д-им лѣво ил дѣсно. И ја сиђем, обрѣхам се, снѣг прѣко десет сантима, ја, нѣгде жива души, нѣ, после сѣдам сати. Било шес, ал дошло после сѣдам. И ја видим једног у бѣле дреће, сад он болниџар, видим, ал ја кажем, ја, реко: „Молим вас, докторе, да ми покажете гѣ горња капија“, реко, „на овај крѣт, остао ми са-

нитёт. Довёла сам“, реко, „болесніка óвде и нё знам гё Ѯу сàд“. Па се заплака. Он кàже: „У, сасвім си сїшла лёво, нїско“, каже, „избрóј ўлице, па на најбрњу ўлицу увáти право, и тү“, каже, „йма зелёно шíблье“. Реко: „Знám де йма“. „И тү Ѯеш“, каже, „д-изáђеш коде санитéта“. И јá такô, такô, како ми он кàже и пра-во тाम. А горї дрво и кàмен, зýма. И право тाम. Кад отиднем тाम, онá ме чёка. Каже: „Па гё си, бòга ти твóга, још кàд те трáжим, сàт врёме те трáжим“, каже, „у свáку болничу, мïслим, залúтала си“. Реко: „Нýсам залúтала, но не мòг се снáђем“. И он кàже: „Ájd, юм јá да кùпим нёку поморáнцу“, каже, „óде отвóreno“, каж, „да појéмо, цёо дान нýсмо трун јёли“. И после свrâтимо на ёчно и тामо двојицу довёзо, јéдну жéну да опериши очи, па зёт и Ѯерка. И он ўзе љй, и на тê чётри поморáнце дôђомо из Бéограда.

Забрега, Надежда Тодоровић (1927)

Тô су Добрýвојеви сýнови. Он је селáк. А овý двојица су се школовали, Милáн и... љёму одáвде жéна, ис комшиљук, Милáнова. Добри су, Ѻзбиљни су љўди, тачни, сýтурни, нёма мрдáње, нёма лажéње, штàти кàже, тô не побије нíко. Поштёни, врёдни и такô... Па штà би знала от чёга. Јма, добију нёку вàтру, богиње, штàти јá знám и такô. Па ёте, знáш кàко, добију температúру, тý кàжеш доктору, он преглëда, па ти онда он објасни. А праци страду от прóлив. Е, кад, док сýсу, сýсу сáмо, они не мáре. Кад после окрёну на хра́ну, они добију нёки страшни прóлив кóје не мòжеш да спрêчиш с нíшта. Лéчи и кол доктора и, што кажу бáбе — бáпски, свé рáди, но юма вíше пùт угíну. Нé свé, ал... И кад бíдну добијли тâ опасан прóлив, као и онô што остáне, оно после нё напредно. Изгорí га тô. А кад не бíдну овакô добри, мî дâјемо нёко гвóжђе, инéкције, трећи дान кат с-опрásи, пáтиши мûке свакојáке да га спáсиш. Мòгу да ти кàжем — нýти бýли концентráти, нýти бýле кàке трапве, штà свýња јёла свé, јё кукúруз, дàј онý праци, али спóро тô пора́сте. Нíје се то рáнило, па на откуп дáш, продáш, тéраши нёко праце на пýјацу, да дáш што претéкне от тёбе, па такô да чўваш га, колиќко га чўваш дугáчко — нíје вáжно. И такô. Сàд глéаш штô прê да се откачиш од љёга, ел је скýпо, рáниш га и дôбро хрáниш да ти бíдне пôвирно.

Раније, да ти кâже баба-Живка, за слâву, кад је мрсна слâва, печё се прâсе на рâжањ уз вâтру. Ќима свечâрско грне земљено. У тô грне се нарêди кûпус и месо, и врî поред вâтре, и онда, кад онâ мâc кâпа от прâсе, ћимо се сипа у кûпус. Тако и стигне тâ кûпус, напрâви се јанија, скûву се пектије, прêдјело није било, као сâде прêдјело, сûпа се кûвала од євек. Ќима и раније и сâд и све. Е после, торте, тô слâбо било, јâ знâm кад нисам умела д-умутим тôрту. Жуманац и беланац мûти цeo дан, њима да ўмреш, не мôж да умутиш. Месиле се гранцице, нêки кëкс, овô-онб, и нарêдиш онê гранцице, па баш ти лепо у тањир. Нит били тањири, ретко дê вâзна, и тô. Скûва се ћulaш, паприкâш, од јelo кûпус, па паприке, јал сâрма, тô је било и раније, а кат посно, што имâло, нêки сâде да мôра да њима рîба, па повише кâo печење. Јâ знâm кат сам слâвила слâву, мî слâвимо сêдми ѡули и дваesti јâнуар, Јован Креститељ. Е, сâd мî преслужујемо, знâш, кад ни Вéља отишо у затвор, мî смо прекрénули. Месим колач, дôђе ми Ѯерка и унûка, дôбро, њимам мâло гôсти, спрêмимо рûчак, а њимамо повише гôсте, на приимер, њима пûно рôд, њимам тêтку, њимам јâ, њима мðа сnâ, њима Нòвица, тô се скûпи. А за мëне било мнôđo да јâ кûпим дваes-триес кîла рîбу, па десетину кîла зéйтин, па ово, а нêмам, и єто. Јâ сам тô откачила, преслужујемо ово. Па євек је он постан. Ел тô су Петрови пости. И тô се знâ да посно. Е, раније, јâ знâm кат сам дошла тû, кат сам била код моји, кат посна слâва, близо ни Морâва, мој отац унарêд навâха рîбу... замрзивач нî имâo, фрижидери нîсу имâli. Но нêкако у прêсolaц тû, у чâбар, у прêсolaц сачûву рîбу. Ако лëтње врêме. И имâla рîба док ѯћеш. Євдена моји кûпе двâ кîла рîбу и с тî двâ кîла рîбу црни лûка се испрjki дôbro, па на тепсîчиhi, мâlo meju прстi аleva паприка и мâlo браšnjo и тûriш тû рîbu и тô c-ukrčka и напослëtku тô је задње ѡelo најbôlje. С тô почästiш гôsti. Праве се пîte и онда, раније, на приимер, сас кûпусом, сас јâбуком, сас орâси, тô јесте, развијемо коре, направимо. Углâвном, е није тô сâmo да код нас било, но су свi сельâci takô râdiili. Е, после, нит имâle вê продâvnicе рîbe, нêma, no ѹde, ѹde moj svêkar, pa narûchi u Видово, тâm nam uvâte. Ел, каже, рîba сe у водu не погâja, aко љima, он kûpi, ako nêma — ѿno nêma.

Дреновац, Живка Бркић (1919)

Са авионем сам јшла, нисам се плашила, није ме било страт. Кажу, како д-јеш, па како ово, реко, ја ако могу д-отиднем, па макар овако се држела и висела, сам д-им да га видим, ал тоби су мљо, једанајс године га нисам видела.

И ништа, кат сам у Београд села у авион, нисам ништа осетила. Један, каже, тё узлиће, не знам, криви се. Јок, брате! Нисам ништа осетила. И тамо сам, кат сам стигла, ја сам се скинула и моржда сам друга ел трећа изашла као тамо, велим, тоби ми, ту ми рекли да ће ме чеку на аеродром. Изашла тамо д-узмем куфер и чекала сам, те сам узела куфер ди се оноб обрће и изашла, тамо народна, света, гледа куј коме јде... Добро, чека некога! Ја не познајем некога, да говорим не знам, куј зна да говори са мном! И ништа, ја гледам, ма јок, нема да видим никог. Да ли могу да не поизнам мојега сина, реко, шта је тоби?! Ма јок, не познајем ја! Побјем, па се вратим назад уза зид и стапам, па гледам и мислим се сама: боже људи, реко, да ли истина не познаје син мени, ни ја мојега сина. Мисим у себе, а не говорим. Ништа, ћу да чекам туну, па сад морам се некако снажем, негде, реко. Кат сам пошла от куче, вальда ће дође за мене... кад реко да ме чека. Ништа ја, једна женска јде отуд, једну црну ташницу онако на раме и јде там право код мене: „Одакле си тетко?“ Реко, па, реко: „Из Југославије сам“. „Па где си дошла, кот која си дошла?“ Реко: „Дошла сам кот сина“. „Па дайти је син?“ „Па син ми је“, реко, „у Адалајду, а ово је Мелбурн оде“, реко, „а реко да ме чека на аеродром.“ И тамо с њом, и кад дође време авион да ме вози, дођоше, дадоше ми карте и он напред, ми за њим и одведе ме тамо где авион и стиже авион, он мрдну ланац некакав и уједомо, отвори вратага, ми уједомо у авион и посли још четрдес мирути смо се возили до тога града ди ми син. И тамо, кат се скидамо из авиона, торба ми путна тамо и нема да узимамо. Там да ју узмем ја на круг, там се скида. Одо ја, скидо се тамо и мој ме син позно вако крос прозор. Гледао там на терасу, стао на терасу тамо, па гледа, и кат сам ја улазила, он као децама: „Пазите добро, оноб је баба, моја мама“, каже, „ваша баба. Д-јете добро да ју загледате и кад уђе овамо у салу, да ју заглите и да кажете: ти си наша баба! Она ве не зна.“ А он утоко, сакрио се да га не видим ја. И кад онадеца: „Бабо, баба, баба!“ Кака баба, ја тражим да видим сина, ја децу не знам, па не знам децу, не знам ни снажу, не знам никога. И... „Баба, баба!“ И кад рипи оноб млађе,

па кâже: „Па тî си наша бâба из Југославије!“, каже. И jâ кат се рâскука, спûптила сам тóрбу мòжда, kâко ли бêше, и òно ме ўвати за гûшу и jâ се загрлим с њим, òно ме ўвати друго и он такô с мòном и jâ нè знам да сам се здрâвила с њим.

Кат смо изйшли после прет тê сâле, рëко: „Па дòбро, синко, майки kâжи, је л нêмаде пárче лëба за тêбе у Југославију, но чак тû дòђе да те майка трâжи?“

Стубица, Јаворка Радосављевић (1923)

Е, кат смо га мî тेralи после да се жëни, он кâже: „Па знâш штâ, мâmа, вî сте ми казâли сâмо да ўчим шkôлу. Сâм сам бïо ѡâк и војnîk, а нîсам бïо мòмак. Е сâд Ѯу да бùдем мâло мòмак.“ И Ѯнда мî, дòбро. Ютимо, па опет га сâвëтујемо: ѣјде, ѣјде, ѣјде! И он такô нашo ѹједну девојку. йједнога дâна мî ћe д-йдемо да бëремо грôжje, jâ сам льутa на ѱeга и он: „Мâmа, немô да се сикираш, нашo сам девојку и Ѯу сe ожëним“. А стvâрno, ѱeга ѹјedнога Ѱmамо и он толико, свâka девојка гa тêla, ал он сâм вîчe нêh сe жëни, нêh сe жëni. Кад бïло, мî ћe д-йmo да бëремо грôжje, jâ kâjем, jâ сам льутa и онô. Он kâже: „Mâmâ, Ѯu сe жëним и tô Ѯu“, каже, „да ѹзмем иc сëla.“ Свë вîчem: Ѱma вréme, Ѱma вréme tô, ta ovakô, ta onakô. Kâже: „Bâš Ѯu d- ѹzmem ic сëla i tô tu.“ Jâ сe прекrстî: „Tî nîsî normâlan. Pa tô je déte, do onomâd ga strîna nosîla u krošnju“ A strîna dûto nîje imâla dêcu. „Strîna ga nosîla u krošnju... Tô déte!“ Kâже: „Akô déte! Йmam dvê bâbe, ѹјednu tû, ѹјednu u Râшevicu.“

Tô je бïло, jâ sam дошла усред зýме, па у чéзе, фијákeri, па ў котур на Јóвац, па на Ћуприју, па Пâraћin, па óвde док смо дошли, òно mrâk. Òno вëh u цrkvu поp нијe râđio, па u понедељак сe вêнчамо, па освâнemo, а u сôbu свâđba бïila. Pa нê, нијe као сâd пот шâтор, па на вêliko, но ближњa фамилиja, komшиjje, и takô бïlo u dvê сôbe. И после u понедeљак смо сe вêнчали, òno mòji kad дошли ѻвечер u гости, òni na, возили сe на чâmci, na скële, na вôdu вêliku, te takô дошли...

Доње Видово, Ангелина Ранић (1930)

Док сам јâ ўшла у кûјну, тâm, он уйшо у штâлу. Бранка му велî: „Тâто“, каже, „јâ сам тêле дојила и немô д-йеш у штâлу. Краве помûжене, тêле подољено, у штâлу посо нêмаш“. Док сам јâ ўшла у кûјну и тâчно му рёшено тâm, он уйшо у штâлу и откàчи тô тêле. И кад јâ, јâ нýсам чûла, Бранка, бýла му у кûђу, јâ чû, каже. Јâ јûрну, ѡдма ме прëсече, каже. Кад уйђомо кот краве, кâко пâо, повукло га тêле, оно му мрко свë... сâмо се разборавио, вâльда је сêдми дân бîо. Нîје ни говорио, нити штâ знao. Кûкао, сâмо кûкао, а нê зна да разговара. Нî могу. И кат сêдми дân бî... Јâ свâко вëчер сам, ујûтру до ўвечер, ујûтру собајле и до тамñине. После ѯдем. Кад он... Кад уйђо једно јутро, јâ свë глëдам — ѡднели су га ис кревëта. Тéшко, бôга ми. Кат поглëдам, он седî. Сeo и држî се такô... „У“, реко, „јâ мõјега делију спрëмам за не-ваљатно, он се дîго“. Јурну јâ, нýсам нîшта пöнела, нîје јeo, нîје мogo, нýсам му смëла да дâm. Јâ и Славица смо већином бîле. Нýсмо му смëла дâmo да јe, да гa не... угûши. Јâ сам му пöнела једну банáну, од овë купòвне, зелёне. И пöнела једну кíфлу да изëм јâ тô. „Си глâдан“ јâ ѡдма... „Си глâдан?“ Кâже: „Глâдан сам“. Чисто: глâдан сам. Јâ јûрну, једна жëна имаља шόљу млéко такô. Јâ надрðби онô млéко... пöкуса тô. „Си жëдан?“ „Жëдан сам“. Кûку, штô ме Бôg нê пушти сâм да гa пîтам: „Je л te нêшто болî, je л пöгину, je л te лùпи мûка?“ И вîше — a, ни рêч. Толîко.... Тô је чûдна стvâr. ѡдма мôжда и друѓи шлôг найшo. Такôти је тô. Трëба да жïвî. Сâд имао гê да жïвî... ѡма згôду, ѡма...

Крâсно дёте, нîје мogo бôљи да бîдне. Сâд дôбар, сâмо ни мûка што ѹзбега иc школе... Прво гa упîсao ѡтац... Тû му и пöквари, и ѡтац му пöквари. Упîсao гa у Бëоград у вôјну школу. Он стојао тâmo, нê знам колко постоја, мëсец дâna, штâ ли, и звöни телефон отгûд и... јâ се јâвим на телефон... „Бâko“, каже, „си тî?“. Реко: „Јâ sam“. Кâже: „Јâ ovâmo ne mögu d-ostâñem“. А кат полâзио, сâмо му лîле сûзе. Тûра гa ѡтац у колa, оно му кâпљe јedna за другом. А јâ гa пîтам: „Сîne, па зашta...“ „Kûkam za nî.“

И јâви се он мëни: „Јâ, бâba, ovâm ne mögu“. „Сîne, никo оде нêma, сâм sam јâ. Сâмо штâ је твöje ѹzmi.“ Па дâ лje бôљe д-йe у Дûnav, да се бâци тâm у вôdu, да никo нê зна за љëga, ел да дôђe кот кûђe. Ако мôж, мôж, ако не мôж — њiva mu не гîne. Mî smo цeo вëk копâli, па ёte, дочëкала сам осамдëсет још мâlo, а копâ-

ла сам од овог љичко... И он дође. Побрао ствари тё. Ќни му... на силу. Тô му пôквари школу. Сâмо да га нijе... да га пуштио, кад иc школе завршио, гê он тёо. Он тёо друштво, неки девојчићи одавде отишли су... отишле у срдње школе. „Штa Ѯ“, каже, „да ўм у гимназију. Јa знам, видим тетка“, каже, „завршила за правника, они тेру гê кûj ђhe. Нема правник, нема судија, нема. И државни даља, све редовно јшло како треба, ал гê је одреде — тô јe“. Не мôж да бира ону струку њoјну што ђhe и што ју научила. И онда каже: „Јa д-јдем у гимназију, па д-јдем на факултет, па да се врнем да копам. Ел видите ге нема народ, ге истерују. И нећu д-јем да служим цабе“... И тако. И дође кот кûhe.

Извор, Видосава Бошковић (1914)

Терамо нô вештако, не мôж се тेra. Кат се прaвио аuto-put, па ћe д-јемо ћvde с једну комшику да бацамо Ѯbre у кукуруз, па протерамо... Кiша не запuца поред аuto-put, па там забрањено, па с колица, она колица, ja колица, она цак педесет кiла и ja. И почнемо, ej, одврнемо тamo близо према ратарске не цркве, па там ћe д-јемо, далеко њiva, па као ту равница, они имали прeko уз брdo, не мôж истерамо. Оно кад не запuца нека кiша, свe не поби, нijе... нити нi цакови мôж да вратимо сад кот кûhe, нити д-јемо, но кiша пада, као, кûj иđe од аuto-put, он сâm маше ни руком... Гуррамо на колица, кiша пада, они с кола, неки пребаци руку, ако кiша, клима ни, поздравља не... Накo, мi гуррамо... напрeд, ja за њom, поред аuto-put свe Ѯма путiћ, ел скoро био прaвљен аuto-put... Оно, панци се посмицаше и мi колица босе отerамо. Оно кiша пада, мi солимо, Ѯbre док избâцимо. Кат се врнумо, пос грânu сунце, мi свe смо мокре, не мôж се сушиш брзо. Мi, ајд, идемо прeko, не мôж вam, бољe да онда прoђемо тam гe смо прoшли, не ovam, реко, мi не мôж да се вратимо, но бољe д-јмо гe смо прoшли, реко, ел виш каке проблемe... Она, каже, штo не упрeгомо краве, гe мoжемо краве, мi ајd, вако ни лакше. Штo, реко, тi mèn nè каза — не мôж да тeramo, ел ja тebe, но такo се договоримо, узнемо мi по колица и цак, ћe teramo. И такo смо јшли босе, вчemo и такo, како кûj прoђe поред аuto-put, мoр да најмањe седам-осам лимузине прoшло, онда бeше аuto-put се прaвио, и сâm поздрављају. Шtâ,

каже, глѣ снѣжке јѣдне, кїша пѣда, ѿне гуро, штѣ ли гуро у овѣ цѣкови. Стїгомо у њиву, кад се разбрзимо, нѣки мали кантіхи, вѣ од крѣма, тако ки од крѣма мали, тѣ под ауто-пут смо нашли, тѣ, тѣ кантіхи бацани тѣм. У њѣ сїпемо ѡубре и кат се разбрзимо по љиве, четрѣс ари, наслимо мї ноб ѡубре, кїша ѡдма пѣда, дођомо на поља пут, грани сунце. Мї нако мокре, реко, сад не, нѣко не поздравља, гранилу сунце, не види да л смо мокре, да л нисмо. Колица иду лако, испрѣжњена поља, испрѣжњено ѡубре и прањно, реко, сам окрѣхемо мї, сам бришемо за кот күће. А ноге босе, жено, тѣ дотле смо каљаве, сам лупу, сукње сам лупу, отуд, одовуд, ноб мокро онако, ал они тад нѣ виде, ал ноб виде кат кїша пѣда, тѣ гураш нако, па не мож дистераш... Онѣ гума на тѣм, мї на вам, чудеса.

У Доњу Мутници. И тѣ Душанка, тѣ јетрва ми, сабере нас, четири жене мї, и туримо свака по четири-пѣт цака и натоваримо. Јузне Цана Борина и Јубинка и Бранка и ја. И побјемо. И отиднемо у Доњу Мутницу, млѣло се брањњо код Доје, вѣ првога, нїје код Ноје гор, нїје он млѣо, но код Доје. И омркнемо мї, и кад омркнемо, мї побјемо за кот күће, гѣ ћемо, мора д-ймо кот күће. Ђаде мї кот күће, нѣмамо никако светло. Јдемо мї, стање милиција и више Главиџе не зуставе: стој, стој, снѣжке, дѣ сте биље. У воденици. Па гѣ сте омркли, па како сте омркли, па гѣ сте смѣле да побјете, ѡдма да скрѣхете се, са страње, опште не смѣ д-јете, вѣ д-изгњете, и вѣ д-изгњете и мож некога д-убијете и мож нѣки да налѣти, нйт имате светло, нї шта. Ау, како ће да кажемо, мї бидомо млађе. Цана, виче, ја јмам мало дёте, ће ми кука дёте, нїје сисало цео дайн, омркли смо. Душанка, виче, кобила ми јма ждребе, ће да ми липче ждребе, мора да јдемо да се, да тѣ ждребе посиса. ѡдма, снѣжке, ел сад ћу ве тѣрам у подрум. Сви да стањете, да стањете, док се не стање, нѣма д-јемо. Стојамо мї са страње, стојамо, док они замакоше према Главиџе. Кад они замакоше према Главиџе, мї побјемо са страње. Чим наиђемо у Главиџу, ђаде, како ћемо мї. Ђад, сад ће да вичемо, жене, омркли смо кода, нѣкем гори светло, нѣкем нѣма. Ће да вичемо нѣко да ни да свећу нѣку, да свѣтлимо, па да пробјемо преко Параћина, (ће не) срѣтну, ово били зајечарска милиција, сад ће параћинска овам да не наступи. И мї јдемо, и ја и Јубинка се скїнемо и от

кӯће до кӯће: тੇтко, тੇтко, тੇтко, ел юмаш свећу. Само ли се развичеш — тੇтко, мометално гасе свељто, стрѣју, шта күј виче сад. Кад изиђомо на крај Главице, ми викнумо, јзиђе једна жења: шта ћете. Били смо у воденицу, па смо омркли, милиција не, реко, заставља са стране да стањемо, са стране да стањемо, а ми, реко, кобила юма ждребе, ће липче ждребе, није сисало цео дан. А и, реко, и једна комшијка наша юма мало дете, п-оставила и она пошла, реко, и како ћемо. Ајде, ћу ви дам ја свећу. Дам ни свећу и запалимо ми. Једну свећу, седи једна жења напред и држи свећу напред и... и једна позади на цакови и држимо ми две свеће. Там погоре, мало ми дала једну, она погоре однапред, а отпозади светли. Продјемо ми преко Параћин, не гасимо, тоб светли и преко Стријже и кад одврнемо за Параћин, тад угасимо тоб свељто, све тако све... далеко било, кад ўмро неки у кола, е, тако там светли тоб. А тоб за воденицу кат смо јшли тад, тоб је био циркус кат смо дошли. Тоб смо за дуго причале шта смо радиле у воденицу.

Лебина, Милка Ристић (1932)

ЛИТЕРАТУРА

Ћирилица

- Алексић / Вукомановић 1966:** Радомир Алексић и Славко Вукомановић, *Основне особине Александровачког и бруског говора*. — АФФ, VI, Београд, 291–319.
- Антонијевић 1971:** Драгослав Антонијевић, *Алексиначко йоморавље*. — СЕЗБ, LXXXIII, Живот и обичаји народни, 35, Београд.
- Асенова 1972:** Петя Асенова, *Общност в употребата на най-характерните граматикализирани предлози в балканските езици*. — Годишник на Софийския университет, Факултет по славянски филологии, том LXV, 1, София, 179–249.
- Асенова 1989:** Петя Асенова, *Балканско езикознание. Основни проблеми на балканския езиков съюз*. — София.
- Баотић 1971:** Јосип Баотић, *Синтакса љадежа у говору старосједилаца босанске Посавине*. — ППЈ, 7, Нови Сад, 105–140.
- Белић 1905:** Александар Белић, *Дијалекти источно и јужне Србије*. — СДЗБ, I, Београд.
- Белић 1912:** Александар Белић, *Стара Србија са историско-језичке штакче гледишта*. — Српски књижевни гласник, XXIX/9, Београд, 665–673.
- Белић 1972:** Александар Белић, *Историја српскохрватског језика. Речи са деклинацијом*, књ. II, св. 1. — Београд, 1972⁵.
- Белић 1998:** Александар Белић, *О језичкој природи и језичком развијику*, књига II. — Ошта лингвистика, први том, Београд.
- Богдановић 1979:** Недељко Богдановић, *Говори Бучума и Белог Пойо-ка*. — СДЗБ, XXV, Београд.
- Богдановић 1987:** Недељко Богдановић, *Говор Алексиначког Поморавља*. — СДЗБ, XXXIII, Београд, 7–302.
- Богдановић 1997:** Недељко Богдановић, *Језичке јојаве на додиру призренско-шимочког и косовско-ресавског дијалекта*. — О српским народним говорима (Научни скуп, Деспотовац, 21–22. 8. 1996), Дани српскога духовног преображења, IV, Деспотовац, 77–83.
- Бушетић 1903:** Тодор М. Бушетић, *Левач*. — СЕЗБ, V, Насеља српских земаља, 2, Београд, 459–511.

- Видоески 1968:** Божидар Видоески, *Дајивнайа форма кај именките во македонскиот дијалекти*. — Symbolae Philologicae in honorem Vitoldi Taszyckiego, Kraków, 396–404.
- Видоески 1973:** Божидар Видоески, *Проблеми на меѓудијалектниот концепт во преодни говорни области*. — Реферати на македонските слависти за VII меѓународен славистички конгрес во Варшава, Библиотека „Литературен збор“, Скопје, 7–17.
- Видоески 1999:** Божидар Видоески, *Дијалектическа македонска јазик*, том 2. — Скопје.
- Вукадиновић 1996:** Вилотије Вукадиновић, *Говор Црне Траве и Власине*. — СДЗБ, XLII, Београд, 1–317.
- Вуковић 1966:** Гордана Вуковић, *О односу „оријентационих“ йредлога тишина и сиод/иод, изнад/над, исире/ирире*. — ППЈ, 2, Нови Сад, 77–83.
- Вуковић 1954:** Јован Вуковић, *О јадежним конструкцијама с йредлогозима над, изнад и сл.* — Питања књижевности и језика, књига прва, Сарајево, 5–49.
- Вукомановић 1963:** Славко Вукомановић, *О једној употреби йредлога НА*. — НЈ, XIII/1–2, Београд, 81–94.
- Вукомановић 1979:** Славко Вукомановић, *Језички концепти у синхрони и дијахронији јерситети*. — КЊ, XXVI/2–3, Београд, 309–323.
- Галлис 1963:** Арнэ Галлис, *Дательный падеж направления в славянских языках*. — Scando-Slavica, Tomus IX, Copenhagen, 104–122.
- Гортан-Премк 1963:** Даринка Гортан-Премк, *Синтагме с йредлогом до с обзиром на својства йредлога у оштеће*. — НЈ, XIII/1–2, Београд, 64–80.
- Гортан-Премк 1963–1964:** Даринка Гортан-Премк, *Падежне и предлошко-јадежне конструкције код Вука*. — ЈФ, XXVI/1–2, Београд, 437–458.
- Гортан-Премк 1971:** Даринка Гортан-Премк, *Акузативне синтагме без йредлога у српскохрватском језику*. — Београд, 1971.
- Гортан-Премк 1973:** Даринка Гортан-Премк, *О еволутивним ћенденцијама акузативних синтагми без йредлога у српскохрватском језику*. — ЈФ, XXX/1–2, Београд, 281–295.
- Гортан-Премк 1977:** Даринка Гортан-Премк, *О неким ћијањима двојаке глаголске реквије*. — ЈФ, XXXIII, Београд, 237–246.
- Грицкат 1950:** Ирена Грицкат, *О дотунама уз глаголе са већима – ћији, ћомага ћији и слуји и ћији*. — НЈ, I/7–8, Београд, 332–333.

- Грицкат 1959:** Ирена Грицкат, *Покрећио а на крају неких ћедлога као диференцијални семантички знак*. — НЈ, IX/7–10, Београд, 291–301.
- Грицкат 1986:** Ирена Грицкат, *Експресивне синтагме са генитивима у српскохрватском језику*. — ЈФ, XLII, Београд, 71–95.
- Грицкат 1997:** Ирена Грицкат, *Предлози у синтагмама са временским значењем*. — ЗБФЛ, XL/2, Нови Сад, 59–61.
- Грковић 1968а:** Милица Грковић, *Неке особине говора села Лукова*. — ППЈ, 4, Нови Сад, 121–131.
- Грковић 1968б:** Милица Грковић, *Употреба љадежса у чумићком говору*. — ППЈ, 4, Нови Сад, 133–159.
- Даничић 1858:** Ђуро Даничић, *Србска синтакса*. — Београд.
- Дешић 1981:** Милорад Дешић, *Вокалив у српскохрватском писаном и говорном језику*. — НССВД, 7, Београд, 147–157.
- Димитријевић 1996:** Мирослав Димитријевић, *Мириловац*. — Библиотека „Хроника села“, 40, Београд.
- Димитријевић 1997:** Мирослав Димитријевић, *Доње Видово*. — Библиотека „Хроника села“, 73, Београд.
- Димитријевић / Добросављевић 1997:** Мирослав Димитријевић и Миодраг Добросављевић, *Райари*. — Библиотека „Хроника села“, 74, Београд.
- Ђорђевић 1889:** Пера Ђорђевић, *О љадежима*. — Београд.
- Заичкова 1972:** Иржина Заичкова, *Дательный беспредложный в современном русском литературном языке*. — Praha.
- Ивић М. 1951–1952:** Милка Ивић, *О ћедлогу ђ о у српскохрватском језику*. — ЈФ, XIX/1–4, Београд, 173–212.
- Ивић М. 1953–1954:** Милка Ивић, *О проблему љадежне системе у вези са савременим схватањима у лингвистичкој науци*. — ЈФ, XX/1–4, Београд, 191–211.
- Ивић М. 1954а:** Милка Ивић, *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој*. — Београд.
- Ивић М. 1954б:** Милка Ивић, *Узрочне конструкције с ћедлома з б о г, о д и из у савременом књижевном језику*. — НЈ, V/5–6, Београд, 186–194.
- Ивић М. 1955–1956:** Милка Ивић, *Из проблематике љадежних временных конструкција*. — ЈФ, XXI, Београд, 165–214.
- Ивић М. 1956:** Милка Ивић, *Однос између квалитаривног генитива и квалитаривног инструментала*. — НЈ, VI/7–8, Београд, 260–269.
- Ивић М. 1957:** Милка Ивић, *Једно йоглавље из граматике нашег модерног језика — систем месних љадежа*. — ГФФ, II, Нови Сад, 145–158.

- Ивић М. 1958:** Милка Ивић, *Систем предлошких конструкција у српскохрватском језику*. — ЈФ, ХХII, Београд, 141–166.
- Ивић М. 1959:** Милка Ивић, *Српскохрватски јадежни облици обавезно праћени одредбом као помоћним морфолошким знаком*. — ГФФ, IV, Нови Сад, 151–163.
- Ивић М. 1960:** Милка Ивић, *Диференцијалне синтаксичке особине у словенском језичком свету*. — ГФФ, V, Нови Сад, 49–74.
- Ивић М. 1961:** Милка Ивић, *О јојавама синтаксичке обавезности*. — ГФФ, VI, Нови Сад, 180–190.
- Ивић М. 1963:** Милка Ивић, *Репертоар синтаксичке проблематике у српскохрватским дијалектима*. — ЗБФЛ, VI, Нови Сад, 13–30.
- Ивић М. 1971:** Милка Ивић, *Квестионар за употребу јадежа у савременом српскохрватском књижевном језику*. — ЗБФЛ, XIV/1, Нови Сад, 159–170.
- Ивић М. 1972:** Милка Ивић, *О објекатској дочини глагола комуникативних и интелектуалних радњи*. — Зборник за језик и књижевност, I, Титоград, 27–32.
- Ивић М. 1983:** Милка Ивић, *Лингвистички огледи*. — Београд, 179–225.
- Ивић П. 1957:** Павле Ивић, *О говору Галијољских Срба*. — СДЗБ, XII, Београд, 323–403.
- Ивић П. 1959:** Павле Ивић, *Извештај о дијалектологској екскурзији по ужој Србији октобра 1959*. — ГФФ, IV, Нови Сад, 397–400.
- Ивић П. / Младеновић 1964:** Павле Ивић и Александар Младеновић, *Дијалекатски текстови из Србије*. — ЗБФЛ, VII, Нови Сад, 162–166.
- Ивић П. 1971:** Павле Ивић, *Српски народ и његов језик*. — Београд.
- Ивић П. 1985:** Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*. — Нови Сад, 1985².
- Ивић П. 1990:** Павле Ивић, *О језику некадашњем и садашњем*. — Београд-Приштина.
- Ивић П. 1991:** Павле Ивић, *Из српскохрватске дијалектологије*. — Изабрани огледи, III, Ниш, 81–121.
- Ивић П. 1994:** Павле Ивић, *Српскохрватски дијалекти (њихова структура и развој)*. — Прва књига, Сремски Карловци-Нови Сад.
- Ивић П. 1997:** Павле Ивић, *Разлике међу говорима косовско-ресавског дијалекта*. — О српским народним говорима (Научни скуп, Деспотовац, 21–22. 8. 1996), Дани српскога духовног преображења, IV, Деспотовац, 41–44.
- Ивић П. / Бошњаковић / Драгин 1997:** Павле Ивић, Жарко Бошњаковић и Гордана Драгин, *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта (друга књига: морфологија, синтакса, закључци, текстови)*. — СДЗБ, XLIII, Београд, 297–433.

- Историја 1994:** Историја српског народа I-VI. Београд, 1994².
- Јовић 1968:** Душан Јовић, *Тристенички говор*. — СДЗб, XVII, Београд, 1–238.
- Јоцић 1997:** Мирјана Јоцић, *Семантичко-контекстуалне специфичности конструкије о к о + г е н и ћ и в*. — ЗбФЛ, XL/2, Нови Сад, 151–158.
- Кашић 1968:** Јован Кашић, *Дојуне индиректног објекта уз глаголе слушања и говорења*. — ЗбФЛ, XI, Нови Сад, 105–108.
- Кашић 1969:** Јован Кашић, *Појава нагомилавања предлога у савременом српскохрватском књижевном језику*. — ЗбФЛ, XII, Нови Сад, 173–182.
- Кашић 1973:** Јован Кашић, *Један случај утицаја синтаксичко-семантичких фактора на избор форме објекта*. — ЗбФЛ, XVI/2, Нови Сад, 133–138.
- Кликовац 1997:** Душка Кликовац, *О узрочном значењу конструкије у + локатив*. — НЈ, XXXII/1–2, Београд, 26–37.
- Ковачевић 1981:** Милош Ковачевић, *Употреба приједлога иректо у српскохрватском стандарданом језику*. — НЈ, XXV/3, Београд, 136–158.
- Кончаревић 1989:** Ксенија Кончаревић, *Прилог конфронтиашивном проучавању синтаксичких категорија за изражавање квалитативности у савременом руском и српскохрватском књижевном језику*. — ЗбФЛ, XXXII/1, Нови Сад, 125–140.
- Лашкова 1984–1985:** Лили Лашкова, *Към граматичната характеристика на предлога б е з в сърбохърватския и български език*. — ЗбФЛ, XXVII–XXVIII, Нови Сад, 389–394.
- Лашкова 1993:** Лили Лашкова, *За балканизацията на сърбохърватски и български език*. — ЈФ, XLIX, Београд, 29–56.
- Лутовац 1958:** Милисав Лутовац, *Миграције и колонизације у Југославији у прошлости и садашњости*. — Гласник Етнографског института, VII, Београд, 13–22.
- Марковић 2000:** Јордана Марковић, *Говор Запада*. — СДЗб, XLVII, Београд, 7–307.
- Маројевић 1981:** Радмило Маројевић, *Облик к у ћ и у адвербијалној функцији (са историјског и савременог гледишта)*. — ЈФ, XXXVII, Београд, 237–243.
- МДАБЯ 1997:** Малый диалектологический атлас балканских языков. Синтаксическая программа. — Санкт-Петербург (РАН).
- Мијатовић 1930:** Станоје М. Мијатовић, *Ресава*. — СЕЗб, XLVI, Насеља и порекло становништва, 26, Београд, 97–239.
- Мијатовић 1948:** Станоје Мијатовић, *Белица*. — СЕЗб, LVI, Насеља и порекло становништва, 30, Београд, 1–216.

- Милановић 1959:** Бранислав Милановић, *Увод у предлога к о д (с генијивом) уз глаголе крећања*. — НЈ, IX/7–10, Београд, 227–242.
- Милановић 1963:** Бранислав Милановић, *О облику и деклинацији имени на местоима ћија Б о ш њ а н е, Р и б а р е у савременом књижевном језику*. — НЈ, XIII/3–5, Београд, 137–168.
- Миленковић 1996:** Миша Миленковић, *Монографија Параћина*. — Параћин.
- Милинковић 1987:** Љубо Милинковић, *Конструкције са предлогом з а у савременом руском и српскохрватском језику*. — ЈФ, XLIII, Београд, 137–171.
- Милинковић 1988:** Љубо Милинковић, *Дајив у савременом руском и српскохрватском језику (конфронтијативна анализа)*. — Београд.
- Милићевић 1876:** Милан Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*. — Београд.
- Миловановић 2003:** Невенка Миловановић, *Доња Мутница. Варош међу селима*. — Параћин.
- Милорадовић 1999:** Софија Милорадовић, *Почетак — од краја*. — ЗБФЛ, XLII, Нови Сад, 457–461.
- Минкова-Гуркова 1994:** Лилјана Минкова-Гуркова, *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. — Скопје.
- Минчева 1964:** Ангелина Минчева, *Развой на дателния притежателен падеж в българския език*. — София.
- Михајловић 1977:** Јован С. Михајловић, *Лесковачки говор*. — Лесковац.
- Младеновић 2001:** Радивоје Младеновић, *Говор шарпланинске жупе Гора*. — СДЗБ, XLVIII, Београд.
- Молошная 1986:** Татьяна Н. Молошная, *Посессивные синтаксические конструкции в сербскохрватском языке*. — Славянское и балканское языкознание, Москва, 187–191.
- Мршевић 1973:** Драгана Mrшевић, *Предлози н а д, ѹ о д, ѹ р е д и з н а д, и с ѹ о д и и с ѹ р е д с одговарајућим ѹадежним облицима у функцији одређивања просторних односа*. — НЈ, XIX/4–5, Београд, 204–227.
- Найческа-Сидоровска 1973:** Мария Найческа-Сидоровска, *Синтагми со Dativus sympatheticus и негово ѹо разграничување од други значења во рускиот, македонскиот, српскохрватскиот и бугарскиот јазик*. — Македонски јазик, XXIV, Скопје, 119–130.
- Найческа-Сидоровска 1979:** Мария Найческа-Сидоровска, *Выражение определения имени существительного другим именем в форме дательного падежа или его синтаксического эквивалента в*

- сопоставлении с сербохорватским, русским и болгарским языками.* — Славистични студии, год. II, Скопје, 13–24.
- Николић 1995–1996:** Мирослав Николић, *Недеклинарни именице у српском језику*. — НЈ, XXX/1–5, Београд, 15–44.
- Николић 1996:** Миодраг Р. Николић, *Стубица*. — Библиотека „Хроника села“, 51, Београд.
- Николић / Вельковић 1997:** Миодраг Р. Николић и Живадин Р. Вельковић, *Родослови стубички*. — Библиотека „Хроника села“ — посебна издања, 8, Београд.
- Павловић 1996:** Слободан Павловић, *Падежи са значењем итеративне симултаниности у говору северозападне Боке*. — ГФФ, XXIV, Нови Сад, 11–23.
- Павловић 2000:** Слободан Павловић, *Детерминативни йадежи у говору северозападне Боке*, Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 16, Београд.
- Перуничић 1975:** Бранко Перуничић, *Град Параћин 1815–1915*. — Београд.
- Петровић 1968:** Драгољуб Петровић, *Употреба йадежса у језику Петра Кочића*. — ГФФ, XI/1, Нови Сад, 179–213.
- Пецо / Милановић 1963:** Асим Пецо и Бранислав Милановић, *Особине левачког говора*. — АФФ, 2, Београд, 187–203.
- Пецо / Милановић 1968:** Асим Пецо и Бранислав Милановић, *Ресавски говор*. — СДЗБ, XVII, Београд, 241–367.
- Пижурица 1967:** Мато Пижурица, *Употреба йадежса у говору Роваца*. — ППЈ, 3, Нови Сад, 141–176.
- Пипер 2002:** Предраг Пипер, *О граматичким особеностима бројева у српском и другим словенским језицима*. — Глас СССХСИ, Одељење језика и књижевности САНУ, књига 19, Београд, 99–114.
- Попов 1984:** Бојан Попов, *Положај српскохрватског језика у балканском језичком савезу*. — ЈФ, XL, Београд, 21–43.
- Проничев 1969:** Виктор Проничев, *Синтаксические функции вокатива в сербохорватском языке*. — Славянская филология, Ленинград, 116–121.
- Радић 1990:** Првослав Радић, *Цртице о говору села Мрче у куршумлијском крају*. — СДЗБ, XXXVI, Београд, 1–74.
- Радић 1997:** Првослав Радић, *О неким појавама у деклинацији косовско-ресавских говора (у свећлу синкретичко-аналитичким процеса)*. — ЗбФЛ, XL/2, Нови Сад, 227–239.
- Радић 2000:** Првослав Радић, *Трагом једне Белићеве дијалектологијске екскурзије (О појдјастребачким говорима)*. — Српски језик, V/1–2, Београд, 381–406.

- Ракић-Милојковић 1990:** Софија Ракић-Милојковић, *Основе морфолошког система говора Доње Мутница*. — СДЗб, XXXVI, Београд, 79–118.
- Реметић 1981:** Слободан Реметић, *Дајив-инструментал (-локатив) множине именица A-основе са наставком -ЕМА у говорима косовско-ресавског дијалекта*. — ЗБФЛ, XXIV/1, Нови Сад, 165–169.
- Реметић 1996:** Слободан Реметић, *Српски призренски говор I (гласови и облици)*. — СДЗб XLП, Београд, 319–614.
- Рус. диалект. 1990:** Русская диалектология (под редакцией В. В. Колесова). — Москва.
- Симић 1972:** Радоје Симић, *Левачки говор*. — СДЗб, XIX, Београд.
- Симић 1980:** Радоје Симић, *Синтакса левачког говора I*. — СДЗб, XXVI, Београд, 1–146.
- Соболев 1988:** Андрей Н. Соболев, *О некоторых инновационных процессах в сфере выражения пространственных значений в территориальных диалектах сербохорватского языка*. — ЗБФЛ, XXXI/1, Нови Сад, 47–77.
- Соболев 1989:** Андрей Н. Соболев, *Сербохорватская диалектология и изучение истории балканославянских языков*. — ЗБФЛ, XXXII/2, Нови Сад, 215–224.
- Соболев 1990:** Андрей Н. Соболев, *Заметки о падежных системах сербохорватских говоров контактных зон*. — ЈФ, XLVI, Београд, 13–28.
- Соболев 1991а:** Андрей Н. Соболев, *Категория падежса на периферии балканославянского ареала*. — ЗБФЛ, XXXIV/1, Нови Сад, 1991, 93–139.
- Соболев 1991б:** Андрей Н. Соболев, *К истории утраты балканославянского склонения*. — ЗБФЛ, XXXIV/2, Нови Сад, 7–41.
- Собольев 1997:** Андреј Н. Собольев, *О синтаксис јужноцрногорских и источносрбијанских говора са гледишта балканологије*. — О српским народним говорима (Научни скуп, Деспотовац, 21–22. 8. 1996), Дани српскога духовног преображења, IV, Деспотовац, 9–20.
- Станић 1977:** Милија Станић, *Ускочки говор II*. — СДЗб XXII, Београд, 1–157.
- Стевановић 1933–1934:** Михаило Стевановић, *Источноцрногорски дијалекти*. — ЈФ, XIII, Београд, 1–129.
- Стевановић 1937:** Михаило Стевановић, *Један прилог српскохрватској синтакси*. — Зборник у част Александра Белића, Београд, 307–314.

- Стевановић 1940:** Михаило Стевановић, *Посесивне форме у српскохрватском језику*. — Годишњак Скопског филозофског факултета, IV, 1, Скопље, 1–50.
- Стевановић 1950а:** Михаило Стевановић, *Ђаковачки говор*. — СДЗб, XI, Београд, 2–151.
- Стевановић 1950б:** Михаило Стевановић, *Синтаксичка и стилска вредносћ предлога с*. — НЈ, I/3–4, Београд, 108–115.
- Стевановић 1961–1962:** Михаило Стевановић, *Дајивске синтагме с предлогима йрема и ка*. — ЗБФЛ, IV–V, Нови Сад, 319–322.
- Стевановић 1966а:** Михаило Стевановић, *Генитивне синтагме с предлогом ко до неке њихове опозиције*. — НЈ, XV/3–4, Београд, 158–179.
- Стевановић 1966б:** Михаило Стевановић, *Један необичан облик љосесивног генитива*. — АФФ, VI, Београд, 275–284.
- Стевановић 1966в:** Михаило Стевановић, *Синтагме с генитивом и предлогом с (а)*. — НЈ, XV/1–2, Београд, 62–76.
- Стевановић 1979:** Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*. — Београд, 1979³.
- Стевановић 1984–1985:** Михаило Стевановић, *Социјатив-инструментал: једнакост и разлике, додирни и мешавина*. — ЗБФЛ, XXVII–XXVIII, Нови Сад, 733–740.
- Стевовић 1955–1956:** Игрутин Стевовић, *О јитијању конструкција Јадежа с предлогима*. — ЈФ, XXI/1–4, Београд, 215–236.
- Стојановић 2003:** Јелица Стојановић, *Дајив без предлога и к + дајив као конкурентина средства уз глаголе крећања и говорења у историји српског језика*. — НССВД, 31/1, Београд, 179–189.
- Танасић 1993:** Срето Танасић, *Инструментал за живо у пасивним конструкцијама*. — НЈ, XXIX/3–4, Београд, 173–181.
- Тома 1998:** Пол Луј Тома, *Говори Ниша и околних села*. — СДЗб, XLV, Београд.
- Томић 1987:** Миле Томић, *Говор Радимаца*. — СДЗб, XXXIII, Београд, 303–474.
- Тополињска 1988:** Зузана Тополињска, *Дајивниот однос и кирилометодиевски јазично наследство*. — Кирилометодиевскиот период и кирилометодиевската традиција во Македонија, Скопје, 153–158.
- Тополињска 1995:** Зузана Тополињска, *Македонскиите дијалекти во Егејска Македонија*, книга прва, *Синтакса*, I дел. — Скопје.
- Тополињска 1996:** Зузана Тополињска, „Падеж“ и „глаголски род“ — две стирашегије граматикализације односа измеѓу „предиката“ и његових „аргументата“. — ЈФ, LII, Београд, 1–9.

- Тополињска 2000:** Зузана Тополињска, *Однососӣ ГЕНИТИВ-ДАТИВ на балканскии йадежни системи*. — ЈФ, LVI/3–4, Београд, 1229–1236.
- Тополињска 2002:** Зузана Тополињска, *Антропоцентричка теорија језика и српски йадежни системи*. — ЈФ, LVIII, Београд, 1–13.
- Топоров 1961:** Владимир Н. Топоров, *Локатив в славянских языках*. — Москва.
- Ћирић 1983:** Љубисав Ћирић, *Говор Лужнице*. — СДЗБ, XXIX, Београд, 7–119.
- Ћирић 1999:** Љубисав Ћирић, *Говори Понишавља*. — СДЗБ, XLVI, Београд, 7–262.
- Ћупић 1977:** Драго Ђупић, *Говор Белотавлића*. — СДЗБ, XXIII, Београд.
- Фелешко 1995:** Казимјеж Фелешко, *Значења и синтакса српскохрватског генитива*. — Београд.
- Христова 1995:** Даниела Христова, *Изразяване на квалификованиите отношения в номиналната фраза в сърбохърватски език*. — ЈФ, LI, 167–176.
- Цвијић 1991:** Јован Цвијић, *Антропогеографски и етнографски стичи*. — Сабрана дела, књ. 4, том I, Београд, 1991².

Латиница

- Antonić 1999:** Ivana Antonić, *Temporalni genitiv s predlogom u sredstvu*. — ЗбФЛ, XLII, Нови Сад, 133–139.
- Arsenijević 1993:** Nada Arsenijević, *O posesivnim i egzistencijalnim rečenicama sa glagolom i m a t i i njihovim mađarskim ekvivalentima*. — ЗбФЛ, XXXVI/2, Нови Сад, 61–69.
- Babić 1988–1989:** Stjepan Babić, *Instrumental na granici sredstva i društva*. — Suvremena lingvistika, 27–28, Zagreb, 3–9.
- Batistić 1972:** Tatjana Batistić, *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*. — Beograd.
- Gogolewski 1977:** Stanisław Gogolewski, *Dativus i konstrukcje synonimiczne w systemach gramatycznych gwar macedońskich i języka literackiego*. — Rozprawy Komisji Językowej ŁTN, t. XXIII, Łódź, 79–101.
- Grickat 1961:** Irena Grickat, *Razvoj značenja glagola i m a t i*. — Radovi ANUBiH, XVIII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, 6, Sarajevo, 67–82.
- Ivić M. 1963:** Milka Ivić, *Dativus respectivus i sinonimične konstrukcije u slovenskim jezicima*. — Studia linguistica in honorem Thaddei Lehr — Spławinski, Kraków, 99–104.

- Ivić M. 1967:** Milka Ivić, *Genitivne forme srpskohrvatskih imenica i odgovarajuća pridevska obrazovanja sufiksom -o v (-e v, -o v lj e v, -e v lj e v), -i n u odnosu „kombinatoričnih varijanata“.* — ГФФ, X, 257–262.
- Kovačec 1988:** August Kovačec, *Pojam jezičnog saveza i balkanski jezici.* — SOL (Lingvistički časopis), 6, Izvanredni svezak 1, Zagreb, 21–52.
- Maretić 1921:** Tomo Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika.* — Zagreb, 1921⁶, 110–212.
- Mihailović 1977:** Ljiljana Mihailović, *Lokalistička teorija padeža i pojam neotudjivog pripadanja.* — Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Nišu, IV, Niš, 173–190.
- Peco 1981:** Asim Peco, *Prilog proučavanju prelaznih govora.* — Radovi ANUBiH, LXX, Odjeljenje društvenih nauka, 21, Sarajevo, 43–52 + tabela + dvadeset sedam karata.
- Radovanović 1977:** Milorad Radovanović, *Imenica u funkciji kondenzatora (II).* — ЗбФЛ, XX/2, Нови Сад, 81–160.
- Raguž 1984:** Dragutin Raguž, *S kojim se padežom slaže prijedlog prema?* — Jezik, god. 31, br. 4, Zagreb, 97–107.
- Topolińska 1986:** Zuzanna Topolińska, *Dativus vs Genitivus.* — Prace filologiczne, tom XXXIII, Warszawa, 365–371.
- Topolińska 1999:** Zuzanna Topolińska, *Język, człowiek, przestrzeń.* — Warszawa — Kraków.
- Wierzbicka 1986:** Anna Wierzbicka, *The Meaning of a Case: A Study of the Polish Dative.* — Case in Slavic, ed. by R.D. Brecht and J.S. Levine, Columbus Ohio, 386–426.

СКРАЋЕНИЦЕ

СКРАЋЕНИЦЕ ЧАСОПИСА И ПУБЛИКАЦИЈА

АФФ	Анали Филолошког факултета у Београду
ГФФ	Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду
ЗБФЛ	Зборник (Матице српске) за филологију и лингвистику, Нови Сад
ЈФ	Јужнословенски филолог, Београд
КњЈ	Књижевност и језик, Београд
НЈ	Наш језик, Београд
НССВД	Научни састанак слависта у Вукове дане (Међународни славистички центар), Београд
ППЈ	Прилози проучавању језика, Нови Сад
СДЗБ	Српски дијалектолошки зборник, Београд
СЕЗБ	Српски етнографски зборник, Београд

СКРАЋЕНИЦЕ ИСТРАЖИВАНИХ ПУНКТОВА

Бош	Бошњане	Мир	Мириловач
Буль	Буљане	Пл	Плана
Бус	Бусиловац	Пот	Поточац
ГМ	Горња Мутница	Раш	Рашевица
Дав	Давидовац	Свој	Својново
ДМ	Доња Мутница	Сик	Сикирица
ДВ	Доње Видово	Стр	Стрижа
Др	Дреновац	Стуб	Стубица
Заб	Забрега	Тек	Текија
Изв	Извор	Треш	Трешњевица
Клач	Клачевица	Чеп	Чепуре
Креж	Крежбинац	Шав	Шавац
Леб	Лебина	Шал	Шалудовац*

* Називи места дају се у службеној форми. У народном говору називи Забрга, Лебина, Мириловач и Трешњевица могу имати и другачије изговорне ликове: Забрига, Лебине, Мериловац, Црешњевица.

THE USE OF CASE FORMS IN THE SPEECH OF PARAĆINSKO POMORAVLJE BALKANISTIC AND ETHNOMIGRATIONAL ASPECT

The region of Paraćinsko Pomoravlje belongs to the Kosovo–Resava dialect of the Serbian language, but the speech of this part of Veliko Pomoravlje occupies the bordering zone between two dialectal masses of Serbian — the Kosovo–Resava and the Timok–Prizren dialects. The speech of Paraćinsko Pomoravlje has proven to be a very rich source of information about metanastatic movements as well as about the origin of population. This speech is, to a very high degree, the result of migrations of the representatives of southern and south-eastern subdialects, which have been taking place ever since the 14th century and into this day. To a somewhat lesser degree the structure of this speech has been affected by its geolinguistic status i.e. its position in the bordering zone. The portion that belongs to the oldest — and the strongest — the Kosovo–Resava migrational stream, is about the largest one. Then it is followed — and in some villages even preceded — by the Vardar–Južna Morava stream, while the Dinaric population is scarcely represented and mostly overwhelmed by the settlers of the Timok–Braničevo and Šop streams. In the course of time, the immigrants of the Vardar — Južna Morava provenience, originally probably the most dominant in the places of the Paraćin region alongside the river of Velika Morava, have imposed the features of their original vernaculars on the population outside the Morava valley proper.

The abovementioned facts have directly caused the superstratification of certain Balkanistic features onto the unquestionable Kosovo–Resava dialectal basis of the studied speech. These include, in the first place, the proportion of penetration of *casus generalis* and a conspicuous tendency toward analyticism. The situation regarding the use of case forms, generally speaking, is closer to that in the Prizren — Južna Morava vernaculars than to the one in Kosovo–Resava dialects.

After describing the syntactic features in the realm of use of case forms in this transitional speech I tried to establish, by tracing the change of distribution of case forms brought about by a substantial influence of analytic structures, the extent to which — within the range of each case and each case construction — flective forms have been preserved (in other

words, the Kosovo–Resava situation), as well as the lines on which they have been penetrated by *casus generalis*.

The rivalry between genitive case and analytic constructions with *casus generalis* in the genitive function has been resolved in the speech of Paraćinsko Pomoravlje in a way not described in hitherto studies about individual Kosovo–Resava dialects. Judging from the results of our analysis, it can be concluded that non-prepositional genitive — regardless of whether it is used adnominally or adverbially — is not very frequent, so that a tendency is observed toward securing a prepositional status of this case form. Departing from the materials analysed it can be asserted that the forms of genitive case realized in relation with preposition vastly outnumber the instances of *casus generalis* in a genitive function. Therefore, it was solely the sphere of the genitive case with preposition that has remained fairly stable in the face of “tide” of analytic constructions with *casus generalis*.

A pivotal position in the process of disintegration of synthetic declination in the history of the languages of the Balkans has been taken by the neutralization of case opposition between genitive and dative, which has consequently made the syncretism of their forms possible. In the speech of Paraćinsko Pomoravlje this “primary” Balkanism is not effectuated to a full extent. Syncretized are forms of genitive and dative cases in the semantic category of possessivity, in such a manner that dative takes over the possessive functions of genitive. It appears almost regularly as an inhibited case form (the compulsory determinator + a nominal word in dative case). Free dative in the studied speech also takes the adverbial position which is primary to it. The semantic differentiation within adverbial dative is considerably greater than within adnominal dative. The analyzed material shows that forms of non-prepositional dative are quite a marginal means of expressing a goal, i.e. the final point of a motion. Instead of *dativus finalis* with *verba movendi* the studied dialectal region features a Balkanistic innovation — a locational construction of the type *kod* + G/CG.

Two features typical of the Kosovo–Resava dialect in general are also present in the studied speech: (1) the use of *casus generalis* in the function of instrumental case; (2) the use of sociative construction instead of a non-prepositional *instrumentalis instrumenti*. The studied speech, however, has witnessed an intensification of these two phenomena, so that the suppression of synthetic instrumental forms as well as expressing various categories of non-prepositional instrumental by a sociative construction seem to have reached proportions unknown to other Kosovo–Resava dialects. One of the peculiarities of this speech is also an exclusive use of *casus generalis* instead of instrumental with prepositions *pod* [“under”], *nad* [“above”], *pred* [“before”] and *medu* [“between”], as well as its

incomparably more frequent occurrence in the place of instrumental with the preposition *s(a)* [“with”].

As regards the use of locative syntagmata in the speech of Paraćinsko Pomoravlje, there are two basic categories of features that make them different from the standard Serbian language and from other Kosovo-Resava subdialects: (1) a very low frequency of locative forms and a much more intensive use of *casus generalis* in the locative function, especially with prepositions *u* [“in”] and *na* [“on”]; (2) the absence or rather suppression of prepositions *o* [“about”] and *pri* [“by”]. However, when locative meanings are marked by the preposition *po*, the instances of locative are almost equally numerous as those with *casus generalis* with that preposition.

An insight into this particular dialectal situation makes it possible to recognize yet another series of processes typical of the use of case forms in Paraćinsko Pomoravlje that fall in the category of consequences of Balkanistic linguistic developments on this terrain. We have in mind, in the first place, an expansion of the use of nominative case in the place of certain genitive functions (in existential and in partitive constructions). Since respective nouns are in the position (subjective) which makes the use of accusative as a *casus generalis* impossible, the nominative case, being a basic form of a noun, is extremely suitable for such a substitution for genitive proper. Furthermore, there are many instances of nominative as the central, as well as the second independent case, taking over the role of the vocative case.

In the studied speech the possibility of simultaneous use of genitive and accusative in the same function and with the same meaning has not been exploited in the following basic categories of the free accusative case: (1) accusative as the case of the object with the verb *imati* [“to have”] and in some other adverbial, partitive syntagmata; (2) accusative as a case of the object of negative verbs; (3) temporal accusative. In this speech the process of loss of genitive forms has gone very far, and simultaneously with it there is the process of amplification of the use of accusative forms which have become a very productive category.

Conspicuous is also a strengthening of the role of prepositions — simultaneous with a weakening of case flexion — in expressing case meanings, and consequently, a removal of non-prepositional forms of oblique cases from the frame of the still existent synthetic system. Namely, the semantic field of non-prepositional instrumental is very restricted — except for a considerable number of examples in the category of “tools”, the instances of *instrumentalis loci* and *instrumentalis verbi medialis* have been noted practically only by exception. Free case forms of the predicative and temporal instrumentals have disappeared from the studied speech.

The grammatical category of number has also had its part in the vanishing of flection from the speech of Paraćinsko Pomoravlje. Namely, the plural forms of all the nominal declension types have proved to be extremely prone to reduction of genitive, instrumental and locative case forms, thus giving way to the expansion of *casus generalis*. In that respect, genitive is the best example because the function of genitive plural of all three genders is expressed almost exclusively by forms of *casus generalis*. In the speech of Paraćinsko Pomoravlje the syncretic forms of nominative and accusative occur in plural of all the four declension types, thus apparently opening the way to a broader use of *casus generalis* forms.

The growing of analytic processes in the speech of Paraćinsko Pomoravlje is represented by certain morpho-syntactic entities. Here we shall list just some of them that have undergone analytic re-organisation: *od* + G/CG m. of the possessive genitive, *od* + G/CG m. of the non-prepositional genitive with verbs of the type *bojati se*, *kod* + G/CG m. of dative of verba dicendi, *kod* + G/CG and *uz* + A m. of the non-prepositional dative with verbs of the type *prići*, *s* + I/CG m. of the non-prepositional instrumentalis instrumenti and instrumentalis verbi medialis, *po* + L/ *niz* + A/ *kroz* A m. of instrumentalis prosecutivus, *za* + A m. of the predicative instrumental with verbs of the type *smatrati*, *za* + A m. of the genitive of indirect object with verbs *nadati se*, *setiti se*, *radovati se*, etc. It is obvious that accusative syntagma with prepositions are expanding on the account of certain prepositional syntagma with genitive, instrumental and locative, as well as on the account of non-prepositional genitive, dative, accusative and instrumental cases in certain syntactic-semantic categories.

With regard to everything previously concluded about the use of case forms in the speech of Paraćinsko Pomoravlje, and after observing the rivalry between flective forms and syntagma with *casus generalis*, it can be concluded that the studied speech, in that respect, quite intensively takes part in the Balkan linguistic league. In the speech of Paraćinsko Pomoravlje the most prominent Balkanizing innovation is the presence of *casus generalis* as a morpho-syntactic construction which co-exists with the flective case forms. Thus accusative as *casus generalis* takes over the functions of genitive, instrumental and locative, occasionally even dative cases. However, regardless of the fact that *casus generalis* assumes a number of functions of various cases, in this transitional speech of the Kosovo-Resava zone all the seven cases still do preserve their flective forms. Instances of analytism are restricted, so that the synthetic structure of the morpho-syntactic linguistic level is not destroyed.